ચરમભવમાં ચક્રવર્તી અને તીર્થંકરની બે ઉત્તમ પદવીઓને પ્રાપ્ત કરનાર

શ્રી કુંથુનાથ ભગવાન

મૂળનાયક. જૈન દેરાસર. સાન્તાક્રૂઝ-વેસ્ટ. મુંબઈ-૫૪

ચરમભવમાં ચક્રવર્તી અને તીર્થંકરની બે ઉત્તમ પદવીઓને પ્રાપ્ત કરનાર

શ્રી કુંથુનાથ ભગવાન

મૂળનાયક. જૈન દેરાસર. સાન્તાક્રૂઝ-વેસ્ટ. મુંબઈ-૫૪

પ્રકાશક :
ચંદ્રકાન્ત અમૃતલાલ દોશી
મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી
જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ
૧૧૨, સ્વામી વિવેકાનંદ માર્ગ
ઈરલા, વીલે-પારલે,
મુંબઈ-૫૬.

પ્રથમ આવૃત્તિ
૫૦૦
વિ. સં. ૨૦૩૬
ઈ. સ. ૧૯૮૦

મૂલ્ય : રૂા. ૫૦

મુદ્રક :
[illegible]

સુભાષિત

सुचिरं पि तवो तविंय,
चिन्नं चरणं सुयं च बहुपढियं ।
जइ ता न नमुक्कारे,
रई तओ तं गयं विहलं ॥

લાંબા કાળ સુધી તપ કર્યું, ચારિત્ર પાળ્યું અને ઘણા શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું પણ જો નમસ્કારને વિષે રતિ (રમણતા) ન થઇ તો બધું નિષ્ફળ ગયું જાણવું.

एसो परम रहस्सो,
परममंतो इमो तिहुअणंमि ।
ता किमिह बहुविहेहिं,
पठिएहिं पुत्थयभरेहिं ॥

ત્રિભુવનમાં આ પરમ રહસ્ય છે અને આ પરમમંત્ર છે, તો બહુ પ્રકારના શાસ્ત્રોના સમૂહને ભણવાથી શું? તાત્પર્ય કે એક નમસ્કારનું જ યથાર્થ આરાધન કરો તો બેડો પાર થશે.

મથુરા સ્તુપના પ્રવેશદ્વારમાં નમસ્કાર મંત્રનો મૂલપાઠ

અનુક્રમણિકા

× આ કૃતિનો નંબર ૧૧૪-૩૩ છપાયો છે તેને બદલે ૧૧૫-૩૩ સમજવો.
+ ચાર શરણાં વડે, આ કૃતિ નંબર ૧૧૫-૩૩ છપાયો છે તેને બદલે ૧૧૭-૩૫ સમજ

પછી જ્યારે પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજને મળવાનો પ્રસંગ થયો ત્યારે આ ગ્રંથને પૂરો કરી આપવા માટે અમે તેમને વિનંતિ કરી અને તેઓએ તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરીને આ કાર્યને ખૂબ જ પ્રેમપૂર્વક પૂરું કરી આપ્યું છે. તેઓએ ત્રણે વિભાગને સાંગોપાંગ પૂરા કરવા આદિથી અંત સુધી શ્રમ ઉઠાવ્યો છે. પ્રાકૃત-સંસ્કૃત વિભાગના સંશોધન પાછળ એક સમયે વર્ષો સુધી દરરોજ ૭-૮ કલાક તેમણે સતત કાર્ય કર્યું હતું. સદ્‌ગત અમૃતલાલભાઈએ તેઓએ સાથે બેસીને જોયેલા ગ્રંથોનો આંક હજારથી પણ વિશેષ થવા જાય છે. એક ભગીરથ કાર્ય જ્યારે પૂર્ણ થાય છે ત્યારે તેઓનું સેવેલું આ સ્વપ્ન સાકાર થયેલું જોઈને અમને ઘણો આનંદ થાય છે. તેઓ બન્નેએ સાથે મળીને કરેલા શ્રુત-આરાધનથી સમાજને અતિ શુદ્ધ અને સમૃદ્ધ સાહિત્ય પ્રાપ્ત થયું છે.

અંદાજે ૨૨ વર્ષ પહેલાં આ જ ગ્રંથમાળાના ભાગરૂપે તેમણે નમસ્કાર મહામંત્ર વિષે શાસ્ત્રોક્ત માહિતીઓ આપતો સ્વતંત્ર ગ્રંથ તૈયાર કરાવ્યો હતો. તેમાં ખૂટતા અંશો પૂર્ણ કરીને **પૂ. મુનિરાજ શ્રીતત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજે** તેને છપાવવા માટે અમને ઉત્સાહિત કર્યા છે. '**નમસ્કાર અર્થસંગતિ**' નામ આપીને એ ગ્રન્થનો અમે નમસ્કાર સ્વાધ્યાયના આ વિભાગમાં સમાવેશ કર્યો છે. નમસ્કાર મંત્રનું સાંગોપાંગ અને રુચિકર નિરૂપણ આપતી આ અર્થસંગતિ આ ગ્રંથમાળાનું મહત્ત્વનું અંગ બની રહે છે.

નમસ્કારને અનુલક્ષીને જે રચનાઓનું સંશોધન કરીને જે ૧૧૬ સંદર્ભોને ત્રણ વિભાગમાં એકત્ર કરવામાં આવ્યા છે, તેમાં કેટલીક કૃતિઓ ખરેખર અદ્‌ભુત છે.

નમસ્કાર વિષેની સંગ્રહિત માહિતી ઉપર ત્રણે વિભાગનો નીચોડ આવી જાય અને ત્રણે વિભાગમાં રહેલી વસ્તુને ટૂંકમાં છતાં સચોટ રીતે આવરી લ્યે તેવી એક સમીક્ષા આ ગ્રંથમાં જ પ્રગટ કરવાની અભિલાષા પ્રાકૃત વિભાગમાં કરવામાં આવી હતી. સર્જનાત્મક ચિંતન અને મહેનત માગી લ્યે તેવું આ કાર્ય છે. એ સમીક્ષાને સ્વતંત્ર કૃતિ તરીકે અનુકુળતાએ બહાર પાડવાની ભાવના રાખીને અત્યારે અમારા કાર્યનો આછો પાતળો ખ્યાલ આપવા પૂરતું સીમિત રાખીએ છીએ. તે હેતુથી અતિ વિસ્તાર કર્યા વગર પ્રાકૃત વિભાગના સંદર્ભો વિષે ફક્ત અંગુલિનિર્દેશ અને સંસ્કૃત વિભાગમાં રહેલી મહત્ત્વની કૃતિઓ વિષે સંદર્ભવાર ટૂંકી રૂપરેખા આપવાનો પ્રયાસ કરીશું.

આ ગ્રંથમાં અપભ્રંશ તથા ગુજરાતી સંદર્ભો આપવામાં આવ્યા છે. તેમાં વાંચકોને સુગમ્ય થાય તે હેતુથી **પૂ. મુનિરાજશ્રી તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજે** શ્રમ લઈને દરેક અપભ્રંશના સંદર્ભની વિસ્તારથી સમજૂતી તૈયાર કરી આપી છે. તેમાં શ્રી માનવિજયજી કૃત નમસ્કાર સજ્ઝાય ઉપર વાંચકોનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ ભાવધારા પ્રગટ થાય ત્યારે નમસ્કૃત કવિ હૃદય કેવી રીતે પ્રવાહિત થાય છે તે દૃષ્ટિએ

ધ્યાન વિષે અને તેનાં ફળો વિષેની માહિતી તથા ૐકારની વ્યાપકતાનો સુંદર ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે.

(૨) मायाबीज (ह्रीँकार) कल्प :–શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીના અનુભવ ઉપર આધારિત આ રચના હ્રીઁકારના વિષયમાં સુંદર પ્રકાશ પાડે છે.

(૩ अ) अर्हं अक्षरतत्त्वस्तव :–શ્રીજયસિંહસૂરિજી વિરચિત ધર્મોપદેશમાલા વિવરણમાંથી લેવામાં આવેલા આ સ્તોત્રમાં અર્હં કારનું રહસ્યમય વર્ણન છે. તેમાં अ, र અને ह તથા બિંદુની વિશેષતાઓ તથા–વર્ણોની વ્યાપકતાનું સુંદર નિરૂપણ કર્યું છે.

(૩ ब) કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય વિરચિત શ્રીસિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન ના પ્રથમ સૂત્રમાં अर्हंની સ્વોપજ્ઞતત્ત્વપ્રકાશિકા ટીકા અને એ ટીકા ઉપરના શબ્દમહાર્ણવ ન્યાસમાંથી લેવાયેલા આ अर्हं વિષેના બીજા સંદર્ભમાં अर्हंકારનું સ્વરૂપ, અભિધેય, તાત્પર્ય એમ ત્રણ પ્રકારે વ્યાખ્યા કરીને તથા પ્રણિધાન સહિત ચાર દ્વારો વડે વિશદ વિવરણ કરવામાં આવ્યું છે.

(૩ क) સંસ્કૃતદ્વયાશ્રય મહાકાવ્યના પ્રથમ શ્લોકની શ્રીઅભયતિલકગણિ કૃત ટીકામાંથી આ अर्हं વિષેનો ત્રીજો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો છે. તેમાં अर्हं તત્ત્વના ગૌણત્વ અને મુખ્યત્વ વિષે ચર્ચા કરીને તેના રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન કરવામાં આવ્યું છે. अर्हं એ સુવર્ણસિદ્ધિનો મૂળ હેતુ છે, એવું વિધાન આમાં જોવા મળે છે.

(૪) ऋषिमण्डलस्तवयन्त्रलेखनम्–ह्रींકારનુ મહત્ત્વ દર્શાવતું તથા ઋષિમંડલયંત્રાલેખનની વિધિ દર્શાવતું આ શ્રીસિંહતિલકસૂરિજી રચિત સ્તોત્ર સાધક માટે ઘણું ઉપયોગી છે.

(૫) वीतरागस्तोत्रमङ्गलाचरणम्-કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય રચિત શ્રી વીતરાગ સ્તોત્રના મંગલાચરણના પ્રથમ છ શ્લોકો ઉપર શ્રી પ્રભાનંદસૂરિજીએ કરેલા વિસ્તાર-પૂર્વકના આ વિવરણમાં પ્રત્યેક પદ ઉપર વિશદ રીતે પ્રકાશ નાખવામાં આવ્યો છે.

(૬) पदस्थभावना–ભટ્ટારક શ્રી સકલકીર્તિ રચિત તત્ત્વાર્થસારદીપક નામના મહાગ્રંથમાંના પદસ્થ ભાવના પ્રકરણમાંથી લેવાયેલા આ સંદર્ભમાં નમસ્કારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અનેક મંત્રોની આરાધનાના પ્રકારો તથા ફલશ્રુતિ અને પદસ્થધ્યાનની સુંદર ભાવના આ તેની ખાસ વિશેષતાઓ છે.

(૭) મંત્રસાહિત્યના મહાન જ્ઞાતા શ્રી સિંહતિલકસૂરિના ત્રણ સંદર્ભો મંત્રસાહિત્યમાં આગવું સ્થાન પ્રાપ્ત કરતા તેમના ગ્રંથ મંત્રરાજ રહસ્યમાંથી લેવામાં આવ્યા છે. पञ्चपरमेष्ठिकल्प પ્રથમ સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો છે. તેમાં ॐ ह्रीँ अर्हँ વગેરે મંત્ર-બીજોનાં अ-अ-आ-उ-म् વગેરે અંગોનાં રહસ્યનું સુંદર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે,

निवेदन

નમસ્કાર અર્થસંગતિમાં સાધુપદમાં કુવલયમાલા આધારિત જે અનેક નમસ્કારો આપવામાં આવ્યા છે, તે પરિશીલન કરવા યોગ્ય છે.

નમસ્કાર સ્વાધ્યાય ...

(૧૫) मातृकाप्रकरणम्–શ્રી રત્નચંદ્રગણિની આ કૃતિમાંથી જે સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો છે તેમાં પ્રણવાદિ મંત્રબીજોના પ્રત્યેક અંગનું વાચ્ય (અભિધેય) દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૧૬) अर्हन्नामसहस्रसमुच्चयः–કર્તા કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય છે. તેમાં અરિહંત પરમાત્માના એક હજાર ને આઠ (૧૦૦૮) નામોની અનુષ્ટુપ છંદમાં સુંદર ગુંથણી કરી છે.

(૧૭) जिनसहस्रनामस्तोत्रम्–મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી કૃત આ સ્તોત્ર ભુજંગપ્રયાત વૃત્તમાં હોવાથી ગાવામાં આહ્‌લાદાયક છે. એમાં અરિહંત પરમાત્માના વ્યાપક સ્વરૂપનું વર્ણન છે. તથા તેમની જન્મથીમાંડીને નિર્વાણ સુધીની અનેક અવસ્થાઓને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે. તેમાં અતીત, અનાગત, વર્તમાન ચોવીશીના તીર્થંકરો, આ ભૂમિનાં વર્તમાન તીર્થો, શાસન, સંઘ, નવકારમંત્ર, સિદ્ધાન્ત, દર્શનાદિ શુદ્ધિ, ક્રિયા, સાધુધર્મ, શ્રાવકધર્મ, શ્રુતદેવતા વગેરેને પણ નમસ્કાર કરવામાં આવ્યા છે.

(૧૮) जिनसहस्रनामस्तवनम्–કર્તા ખ્યાતનામ પં. આશાધર છે. આ સ્તવન તેમણે જિન, સર્વજ્ઞ, યજ્ઞાર્હ, તીર્થકૃત, નાથ, યોગિ, નિર્વાણ, બ્રહ્મ, બુદ્ધ અને અન્તકૃત્ શબ્દોથી શરૂ થતા દશ શતકોમાં વિભક્ત કર્યું છે. તેમાં શ્રી જિનેશ્વરનાં ૧૦૦૮ નામો આપેલાં છે.

(૧૯) षोडशकप्रकरणम्-કર્તા આચાર્ય શિરોમણિ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ છે. ષોડશક પ્રકરણમાંથી સમરસાપત્તિ, ભાવપ્રતિષ્ઠા, પૂજા, સાલંબન-નિરાલંબનયોગ, યોગિચિત્ત, ધ્યેયનું સ્વરૂપ વગેરેનું સ્વરૂપ દર્શાવતા શ્લોકોને જુદા તારવીને અનુવાદ સહિત અહીં રજૂ કરેલ છે.

(૨૦) शक्रस्तव–આના કર્તા સિદ્ધસેન દિવાકર છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું સ્વરૂપ શબ્દોથી પર છે. જે રૂપને સંપૂર્ણ વ્યક્ત કરી શકાય તેમ નથી. તેને પૂર્વના અનેક મહર્ષિઓએ શબ્દો વડે સમજાવવા સ્તોત્રાદિરૂપે અનેક પ્રયત્નો કર્યા છે. અરિહંતના સ્વરૂપને વ્યક્ત કરનારાં ભક્તિપ્રધાન સ્તોત્રોમાં 'શક્રસ્તવ'નું સ્થાન મોખરે રહેલું છે. આ સ્તોત્ર મંત્રરાજ ગર્ભિત છે. એના અગિયાર આલાવા એ અગિયાર મંત્રો છે.

(૨૧) सिद्धभक्त्यादिसंग्रह–રચયિતા આચાર્યશ્રી પૂજ્યપાદ છે. એમાં આત્મા અને મુક્તિ વિષયક અન્યદર્શનીઓની માન્યતાઓનું ખંડન અને જૈનદર્શન સમ્મત આત્મા અને મોક્ષની સિદ્ધિનું સચોટ પ્રતિપાદન જોવા મળે છે.

(૨૨) श्राद्धविधिसंदर्भ–રચયિતા શ્રીરત્નશેખરસૂરિ છે. એ ગ્રંથમાંથી શ્રાવકના કર્તવ્ય સંબંધી સંદર્ભ જુદો તારવીને આપવામાં આવ્યો છે. તેમાં શ્રાવકોનું પ્રાભાતિકકૃત્ય, સ્વરોદય વગેરેનું તથા નવકારના જપના પ્રકારોનું વર્ણન છે.

તેમના રચેલા परमेष्ठिविद्यायन्त्रकल्पः ને દ્વિતીય સંદર્ભ તરીકે લેવામાં આવ્યો છે. તેમાં યંત્રનું વિવરણ તથા ધ્યાન વિષે કુંડલિની શક્તિ વિષેની માહિતી, એ તેની મહત્ત્વની વિશેષતાઓ છે. ત્રીજા સંદર્ભ તરીકે તે જ ગ્રંથકારની રચના લેવામાં આવી છે. [illegible]नमस्कार चक्रस्तोत्रम्- આમાં શાન્ત્યાદિ કર્મોને સાધવાની પ્રક્રિયાઓ આપવામાં આવી છે.

(૮) नमस्कारमाहात्म्यम्-શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિજીની આ કૃતિમાં નવકાર અને તેના પ્રત્યેક વર્ણનું સુંદર વિવેચન છે તથા નવકારના સ્મરણથી થતા લાભો, નવકારનો પ્રભાવ વિગેરે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. એમાં શૂન્યમયપ્રકાશથી જે ચતુઃશરણનું વર્ણન આવે છે, તે તો [illegible] છે.

(૯) [illegible] તથા परमेष्ठिस्तवः-આ બન્ને શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીની કૃતિઓમાં નમસ્કાર વિષે વિશિષ્ટ માહિતી મળે છે.

(૧૦) [illegible]स्तोत्रम्-શ્રી કમલપ્રભસૂરિ કૃત આ સ્તોત્રમાં પંચપરમેષ્ઠી તેમજ ચોવીશ તીર્થંકરોનો શરીરમાં ક્યે ક્યે સ્થળે ન્યાસ કરવો અને એ પ્રકારના ન્યાસનું શું ફળ મળે તે દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૧૧) [illegible]-ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી [illegible]

(૧૫) मातृकाप्रकरणम्-શ્રી રત્નચંદ્રગણિની આ કૃતિમાંથી જે સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો છે તેમાં પ્રણવાદિ મંત્રબીજોના પ્રત્યેક અંગનું વાચ્ય (અભિધેય) દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૧૬) अर्हन्नामसहस्रसमुच्चयः-કર્તા કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય છે. તેમાં અરિહંત પરમાત્માના એક હજાર ને આઠ (૧૦૦૮) નામોની અનુષ્ટુપ છંદમાં સુંદર ગુંથણી કરી છે.

(૧૭) जिनसहस्रनामस्तोत्रम्-મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી કૃત આ સ્તોત્ર ભુજંગપ્રયાત વૃત્તમાં હોવાથી ગાવામાં આહ્લાદદાયક છે. એમાં અરિહંત પરમાત્માના વ્યાપક સ્વરૂપનું વર્ણન છે. તથા તેમની જન્મથીમાંડીને નિર્વાણ સુધીની અનેક અવસ્થાઓને નમસ્કાર કરવામાં આવેલ છે. તેમાં અતીત, અનાગત, વર્તમાન ચોવીશીના તીર્થંકરો, આ ભૂમિનાં વર્તમાન તીર્થો, શાસન, સંઘ, નવકારમંત્ર, સિદ્ધાન્ત, દર્શનાદિ શુદ્ધિ, ક્રિયા, સાધુધર્મ, શ્રાવકધર્મ, શ્રુતદેવતા વગેરેને પણ નમસ્કાર કરવામાં આવ્યા છે.

(૧૮) जिनसहस्रनामस्तवनम्-કર્તા ખ્યાતનામ પં. આશાધર છે. આ સ્તવન તેમણે જિન, સર્વજ્ઞ, યજ્ઞાર્હ, તીર્થકૃત, નાથ, યોગિ, નિર્વાણ, બ્રહ્મ, બુદ્ધ અને અન્તકૃત્ શબ્દોથી શરૂ થતા દશ શતકોમાં વિભક્ત કર્યું છે. તેમાં શ્રી જિનેશ્વરનાં ૧૦૦૮ નામો આપેલાં છે.

(૧૯) षोडशकप्रकरणम्-કર્તા આચાર્ય શિરોમણિ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ છે. ષોડશક પ્રકરણમાંથી સમરસાપત્તિ, ભાવપ્રતિષ્ઠા, પૂજા, સાલંબન-નિરાલંબનયોગ, યોગિચિત્ત, ધ્યેયનું સ્વરૂપ વગેરેનું સ્વરૂપ દર્શાવતા શ્લોકોને જુદા તારવીને અનુવાદ સહિત અહીં રજૂ કરેલ છે.

(૨૦) शक्रस्तव-આના કર્તા સિદ્ધસેન દિવાકર છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું સ્વરૂપ શબ્દોથી પર છે. જે રૂપને સંપૂર્ણ વ્યક્ત કરી શકાય તેમ નથી. તેને પૂર્વના અનેક મહર્ષિઓએ શબ્દો વડે સમજાવવા સ્તોત્રાદિરૂપે અનેક પ્રયત્નો કર્યા છે. અરિહંતના સ્વરૂપને વ્યક્ત કરનારાં ભક્તિપ્રધાન સ્તોત્રોમાં 'શક્રસ્તવ'નું સ્થાન મોખરે રહેલું છે. આ સ્તોત્ર મંત્રરાજ ગર્ભિત છે. એના અગિયાર આલાવા એ અગિયાર મંત્રો છે.

(૨૧) सिद्धभक्त्यादिसंग्रह-રચયિતા આચાર્યશ્રી પૂજ્યપાદ છે. એમાં આત્મા અને મુક્તિ વિષયક અન્યદર્શનીઓની માન્યતાઓનું ખંડન અને જૈનદર્શન સમ્મત આત્મા અને મોક્ષની સિદ્ધિનું અસરકારક પ્રતિપાદન જોવા મળે છે.

(૨૨) श्राद्धविधिसंदर्भ-રચયિતા શ્રીરત્નશેખરસૂરિ છે. એ ગ્રંથમાંથી શ્રાવકના કર્તવ્ય સંબંધી સંદર્ભ જુદો તારવીને આપવામાં આવ્યો છે. તેમાં શ્રાવકોનું પ્રાભાતિકકૃત્ય, સ્વરોદય વગેરેનું તથા નવકારના જપના પ્રકારોનું વર્ણન છે.

સ્વ. આચાર્ય શ્રી અમૃતલાલ કાલીદાસ દોશી મારી દૃષ્ટિએ

માટે કર્યો હતો. એ પોતે એકલા જ જ્ઞાન સમૃદ્ધ થાય એવા સ્વાર્થી ન હતા, તેથી "જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ" સંસ્થા સ્થાપીને સૌ કોઇ સમ્યગ્જ્ઞાન રૂપ ધન વડે સમૃદ્ધ થાય, એ માટે ભગીરથ પ્રયાસ આદર્યો.

લક્ષ્મી મેળવવામાં જેવો સહકાર એમના પુણ્યે અને એમની કુશળતાએ એમને આપ્યો, એવો જ સહકાર એ જ બે કારણોએ એમને જ્ઞાન મેળવવામાં પણ આપ્યો. મહેનત તે કેવી કે દિવસમાં ધંધાના સમયે ધંધો સંભાળવાનું અને બાકીના સમયે જ્ઞાન વ્યવસાય. કેટલાક દિવસોમાં તો તેઓ રાતના ફક્ત બે જ કલાક નિદ્રા લેતા, બાકીની આખી રાત ચિંતનમાં જતી.

પોતે B. A. હતા. એમના કાળમાં B. A. એટલે ઘણું ઊંચું શિક્ષણ ગણાતું. સંસ્કૃત ભાષામાં તેઓ પ્રવીણ હતા. વાંચનનો તેઓને ખૂબ જ રસ.

એમને કહેવામાં આવે કે 'અમૃતલાલભાઈ! અમુક અમુક વિષય ગ્રંથોમાં ગોતવો છે!' તો તે સદા તૈયાર. ઘણી જહેમત ઉઠાવીને અંતે વિષય મેળવી આપે અને તે પણ પાછો મહત્ત્વનો.

હવે ઘનિષ્ટ પરિચયના દિવસો આવ્યા. 'યોગશાસ્ત્ર અષ્ટમ પ્રકાશ વિવરણ' ગ્રંથનું કામ સંભાળવાનું હતું; એ નિમિત્તે લગભગ બે વરસ જેટલો કાળ જામનગરમાં રહેવાનું થયું. સુ. અમૃતલાલભાઇને જ્ઞાનનો રસ એવો હતો કે એ બે વરસ તેઓ પણ જામનગરમાં રોકાયા. જામનગર એમનું પોતાનું વતન. અવારનવાર વચ્ચે તેઓ પ્લેનથી મુંબઈ જઈ આવતા પણ બે વરસ સુધી એમનું મન સંશોધન કાર્યમાં જામનગરમાં જ રહ્યું.

યોગવિદ્યા અને તંત્રવિદ્યા એ બેમાં તેઓ મને નિષ્ણાત કરવા માગતા હતા, જેથી યોગશાસ્ત્રનું કામ ઘણી જ ઉચ્ચ કોટિનું થાય. એ માટે તેઓએ એક સારા વિદ્વાન અનુભવી પંડિત ગોતી આપ્યા. એ પંડિત પાસે તંત્રાલોક, સ્વચ્છંદ તંત્ર, મૃગેન્દ્ર તંત્ર, વિજ્ઞાન ભૈરવ, શ્રી વિદ્યાર્ણવ વગેરે ગ્રંથોનો અભ્યાસ મેં કર્યો. એ પંડિતના બધા જ ખરચ વગેરેની વ્યવસ્થા સુ. અમૃતલાલભાઇએ કરેલી.

જામનગરમાં એમના મકાનની બાજુમાં જ શ્રી પોપટલાલ ધારસીભાઇની જૈન બોર્ડિંગમાં અમારા માટે ઉપાશ્રય જેવી જ બધી વ્યવસ્થા તેઓએ કરાવી આપી. રોજ ઓછામાં ઓછા પાંચ કલાક તેઓ મારી પાસે બેસતા અને એ રીતે યોગશાસ્ત્ર અષ્ટમ પ્રકાશ વિવરણ ગ્રંથની રચનામાં તેઓ હંમેશાં પોતાના વિચારો વગેરે રજૂ કરતા રહેતા.

એક વખત તો એવું બન્યું કે યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશના એક શ્લોકમાં રહેલી ધ્યાનપ્રક્રિયા ગૂઢ હતી. તે પ્રક્રિયા બરોબર સમજ્યા વિના એ શ્લોકનો અર્થ કરી શકાય નહીં, આવો શ્લોક ક્યાંક બીજા ગ્રંથોમાં મળી જાય તો કેવું સારું. એ માટે અમે બને

જામનગરમાં એક તાંત્રિક પંડિત તો સદા પોતાને ત્યાં જ રાખતા હતા. આયુર્વેદમાં પણ એમને રસ હતો.

એક વખત એક ભગવા વસ્ત્રવાળા યોગીને તેઓ અમદાવાદથી જામનગર લઈ આવ્યા હતા. ખરેખર, એ યોગીનું યોગનું જ્ઞાન અગાધ હતું. એ બધું એ સમજાવવાની કોશિશ કરતા. છેલ્લે એ યોગીની વિદાયનો અવસર આવ્યો. જતી વખતે એણે સુ. અમૃતલાલભાઈ પાસે ઘણી ઘણી ચીજો માગી અને એ બધું અનુભવ્યા પછી ઉપાશ્રયમાં મને કહેવા લાગ્યા કે 'ખરેખર, સાચા નિ:સ્પૃહ તો જૈન સાધુઓ જ હોય છે.'

સુ. અમૃતલાલભાઈ ઉદાર અને પ્રેમાળ પણ એટલા જ હતા. ગુપ્ત રીતે દાન વગેરે આપતા. પ્રસિદ્ધિ કે કીર્તિનો તેમને મોહ ન હતો.

એક વખત એક જૈન ભાઈએ કોઈક ઓફિસમાંથી ટાઈપરાઈટરની ચોરી કરી, બજારમાં તે વેચી માર્યું. આગળ જતાં એ ભાઈ પોલીસના સકંજામાં આવી ગયા. પોલીસના માણસોને સમજાવી, તે ભાઈને મુક્ત કરાવ્યો. પછી તેને જીવન-નિર્વાહ માટે સમુચિત ધન આપી સારે રસ્તે ચઢાવી દીધો. આ બધું એવી રીતે કર્યું કે કોઈને પણ ખબર નહીં. એ ભાઈએ જ્યારે મારી પાસે વાત કરી, ત્યારે જ મને ખબર પડી, પણ સુ. અમૃતલાલભાઈએ પોતાના મુખથી પોતાની પ્રશંસા કદી જ કરી ન હતી.

એક વખત સુ. અમૃતલાલભાઈ એક વૃદ્ધ અનુભવી શ્રાવકને* લઈને આવ્યા હતા. એમણે મને કહ્યું કે, "આમનો પરિચય કરવા જેવો છે. તેઓ પાસે ત્રણ અદ્ભુત વસ્તુઓ છે: જ્યોતિષ, યોગ અને ડહાપણ."

ખરેખર એ શ્રાવક ઘણા જ અંતર્મુખ હતા. મારા જીવનમાં મેં આવા જ્યોતિષી જોયા નથી. સામી વ્યક્તિ ઉપર નજર પડતાં જ તેના વિષે બધું જ કહી શકે અને ગંભીર પણ એવા જ.

યોગની ત્રણ સિદ્ધ પ્રક્રિયાઓ અને જ્યોતિષ શ્રી ભાઈચંદભાઈને એક સંન્યાસીએ આપેલું. સંન્યાસીને તેઓ ઉપર દયા આવી હતી. બનેલું એવું કે તેઓ કરોડપતિ હતા, પણ બધું જ ધન ચાલ્યું ગયું હતું. તેઓ દીન બની ગયા હતા. એ અવસ્થામાં સંન્યાસીએ તેમને આશ્વાસન આપી વિદ્યાઓ આપી હતી. તેઓ નિઃસ્પૃહ હતા. એ જ્યોતિષી રાત્રિએ કોઈને કેવું સ્વપ્ન આવ્યું છે, તે પણ કહી આપતા.

કોઈપણ અનુભવી અને બુદ્ધિશાળી પિતા પોતાના સંતાનને જેમ સાચી અને સારી સલાહ આપે, તેમ શ્રી ભાઈચંદભાઈ સારી સલાહ આપતા.

---

* નામ ભાઈચંદભાઈ હતું.

આ તો એક દૃષ્ટાંત થયું. સ્વ. અમૃતલાલભાઈ આવા અનેક અનુભવી માણસો પાસેથી આ પ્રેમથી જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવી લેતા હતા.

સ્વ. અમૃતલાલભાઈને જૈન સંઘની ઘણી જ ચિંતા હતી. એક વખત અમદાવાદમાં [illegible] જૈન આગેવાનો ભેગા થયા હતા. એ વખતે એ આગેવાનોની સાથે સંઘના અભ્યુદય વિષયમાં પોતે કેવી કેવી રીતે વાત કરી, એ જ્યારે મને તેઓ કહેતા ત્યારે હું તો એમની સ્વાભાવિક પ્રતિભાથી અત્યંત પ્રભાવિત થઈ જતો હતો. જૈન સંઘની વર્તમાન [illegible] કેમ [illegible] એ વિષે તેઓ પોતાનાથી બનતું બધું કરતા હતા.

છેલ્લે છેલ્લે મેં સ્વ. અમૃતલાલભાઈને એમના નિવાસસ્થાને (ઇરલા બ્રીજ) જોયા હતા. ત્યારે તેઓ માંદગીમાં હતા. પથારીવશ હતા. અમે એ વખતે ઇરલા બ્રીજ ઉપાશ્રયે હતા. તેઓ [illegible] તેડાવવા માટે માણસને મોકલતા. પલંગ પર પડ્યા પડ્યા પણ તેઓ [illegible] ધાર્મિક વાતો સાંભળવામાં બહુ જ રસ ધરાવતા હતા. જ્યારે જ્યારે [illegible] ચિંતન – મુખ્ય [illegible] વગેરે – તેમને હું સંભળાવતો, ત્યારે ત્યારે તેઓ [illegible] થતા.

[illegible]

ગ્રંથ–પરિચય

ગ્રંથ પરિચયની સમજ

[આમાં બધા જ પરિચય આપેલ નથી, કેટલોક પરિચય તો તે તે સંદર્ભમાં જ આપવામાં આવેલ છે. એ પરિચયમાં પ્રતિપરિચય, ગ્રંથકાર પરિચય વગેરે આપેલ છે. જ્યારે એ સિવાયનો પરિચય અહીં આપેલ છે. જેમાં મોટે ભાગે તે તે સંદર્ભમાં રહેલ વિશેષ પદાર્થ અને તેની વિશેષતાઓ દર્શાવવામાં આવી છે, જે વાંચનાર માટે અતિ ઉપયોગી છે. ગ્રંથ વાંચતાં પહેલાં આ ગ્રંથ-પરિચય વાંચી જવાથી વાંચનારને વિશેષ લાભ થશે.]

[૮૩-૧] નેરસ-બેઅ-નવકાર-સરૂવ-ફલં.

આ સંદર્ભના કર્તા વિષે ઉલ્લેખ મળ્યો નથી, તો પણ ભાષા ઉપરથી એમ લાગે છે કે—તે અતિ પ્રાચીન હોવું જોઈએ. એમાં શ્રી તીર્થંકર નામકર્મને ઉપાર્જન કરવા માટે અત્યંત પવિત્ર અક્ષરસ્મરણમય સરલ સાધન બતાવવામાં આવ્યું છે. વિદ્યાપ્રવાહ પૂર્વમાંથી આ ઉદ્ધર્યું હશે એમ લાગે છે. પદસ્થ ધ્યાનમાં જપ વગેરે સાધનોનો ઉપયોગ થવામાં આવે છે.

આ સંદર્ભમાં પ્રથમ બે ગાથાઓ બહુ જ મહત્ત્વની છે. અહીં કહ્યું છે કે—૧—૨—

નવમું પદ્ય કહે છે કે – કામધેનુ, ચિંતામણીરત્ન કે કલ્પવૃક્ષ ફક્ત આ જ ભવમાં વાંછિત આપે છે, જ્યારે નવકાર આ ભવમાં, પરભવમાં અને ભવોભવમાં વાંછિત પૂરે છે.

અગિયારમા પદ્યથી નવકારનો મહિમા દૃષ્ટાંતો આપીને કહેલ છે.

સત્તરમા પદ્યથી નવકારનો મહિમા વર્ણવેલ છે.

[૮૫-૩] નવકાર ફલવર્ણન.

નવકારના સ્મરણથી આલોક અને પરલોકના બધાં જ સુખો, બધા જ ઈષ્ટ પદાર્થો કેવી રીતે સ્વયં પ્રાપ્ત થાય છે. તથા બધાં જ દુઃખો કેવી રીતે દૂર થાય છે, તે આ સંદર્ભમાં બહુ જ સુંદર શૈલીમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

[૮૬-૪] પરમેષ્ઠિમંત્ર સ્તોત્ર.

આ સંદર્ભમાં મોહમહાસર્પના ગરલં – વિષને, જે વિષ વડે આખું વિશ્વ – જગત મૂઢ છે – તેને કેવી રીતે નવકાર ઉતારે છે તે સુંદર રીતે બતાવ્યું છે.

અરિહંત, સિદ્ધ વગેરે દરેક પદનો મહિમા (ખાસ કરીને વિષ ઉતારવા માટેનો) સુંદર શૈલિમાં કહ્યો છે.

અરિહંત પદના વર્ણનમાં વિષહર મંત્રના ૧૮ અક્ષર ૧૮ પ્રકારના સ્થાવર જંગમ વિષ તથા શ્રી અરિહંતનું ૧૮ દોષથી રહિતપણું વગેરે ૧૮ ની સંખ્યા ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

આચાર્યપદના વર્ણનમાં મહાજ્ઞાની ચૌદપૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી તથા તેઓશ્રી દ્વારા પ્રકાશિત શ્રી ' વિષધર મંત્ર ' નો ઉલ્લેખ છે.

ઉપાધ્યાયપદ પંક્તિ ૩, ૭, ૯ અને સાધુપદ પંક્તિ ૫ માં ' ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हँ नमः ' એ મંત્ર ગર્ભિત છે.

પૃષ્ઠ ૧૮ ની પ્રથમ ગાથામાં મંત્ર બીજાક્ષરોથી સહિત સ્મરવો જોઈએ એવો નિર્દેશ છે. વિષહર મંત્ર મૂલ ૧૮ અક્ષરનો છે. તેની પૂર્વમાં અને પશ્ચાત ॐ ह्रीँ વગેરે મંત્રબીજો ગુરુગમથી જોડવામાં છે. બીજાક્ષરોથી સહિત વિષહરમંત્રના ૨૭ અક્ષર શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ રચિત યોગશાસ્ત્ર અષ્ટમ પ્રકાશમાં પ્રયોજન વિશેષ માટે નવકારના પદોની પૂર્વમાં ॐ વગેરે બીજાક્ષરો જોડવાનું વિધાન છે.

[૮૭-૫] પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર માહાત્મ્ય.

આ સંદર્ભના પ્રારંભમાં કહ્યું છે કે–

" હે અજ્ઞાની જીવ ! શા માટે મનમાં કલ્પવૃક્ષનો વિચાર કરે છે ? શા માટે ચિંતામણિરત્ન, કામધેનુ વગેરે મેળવવાની સાધના કરે છે. શા માટે દેશ–દેશાંતરમાં ભમી

[૯૨-૧૦] નવકાર માહાત્મ્ય.

આમાં પ્રથમ નવકારનું અને પછી ચાર શરણનું વર્ણન કર્યું છે.

[૯૩-૧૧] નવકાર સ્તવન.

આમાં અનુક્રમે નવકારની મંગળતા, પાંચ પદ, પદ, સંપદા, ગુરુ-લઘુ અક્ષર, પાપક્ષય અને દષ્ટાંતોનું વર્ણન છે.

[૯૪-૧૨] નવકાર ફલગીત.

આમાં પદ્ય ૪માં કહ્યું છે કે–

કોઈ આકાશને કાગળ કરે, બધી વનરાજીની લેખિની બનાવે, સર્વ સમુદ્રોના પાણીની શાહી બનાવે, બૃહસ્પતિ પોતે જ ગુણગાન (નવકારના) કરવા બેસે અને ઇંદ્ર તે સદા લખે તો પણ આ ગુણગાન-લેખનનો અંત કદાપિ ન આવે. પદ્ય ૭થી નવકારનાં દૃષ્ટાંતો કહ્યાં છે.

[૯૫-૧૩] નમસ્કાર સુભાષિત.

આમાં કહ્યું છે કે નવકાર સંજીવની છે. તેનો વારંવાર જપ કરવો તેને એક ક્ષણ પણ વિસારવો નહિ. સૂતાં ઉઠતાં, મોઢું ધોતાં, વિદેશ જતાં, વનમાં સર્વત્ર નવકાર ગણવો. સર્પ પાસે આવી જાય તો ડરવું નહીં. નવકાર ગણનાર સંકટમાં પડતો નથી. તેને વ્યંતર દેવતા છળતા નથી, અગ્નિમાં તે બળે નહીં. સમુદ્ર પર તે પગે ચાલ્યો જાય. નવકારનો જપ મોક્ષફળ આપે છે.

[૯૬-૧૪] અરિહંત બત્રીસ બિરુદાવલી.

આ બત્રીસ સંખ્યાનો સંબંધ બત્રીસ દાંત સાથે છે. (શ્રી કુમારપાળ મહારાજા દરરોજ પ્રાતઃકાળ શ્રી વીતરાગ સ્તોત્રના ૨૦ પ્રકાશ અને યોગશાસ્ત્રના ૧૨ પ્રકાશ એમ ૩૨ પ્રકાશનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા).

[૯૭-૧૫] શ્રી નમસ્કાર બાલાવબોધ.

આમાં કહ્યું છે કે નવકાર સકલ મંગળનું મૂળ જિનશાસનનો સાર, અગિયાર અંગ-ચૌદ પૂર્વનો ઉદ્ધાર અને સદા શાશ્વત મંત્ર છે.

'नमो अरिहंताणं' પદનો અર્થ કરતાં અરિહંતની વ્યાખ્યા, સ્વરૂપ, ગુણો, ધ્યાન માટેનો વર્ણ, પદ, સંપદા વગેરે સુંદર રીતે કહ્યા છે. એમ જ બીજા પદોના અર્થમાં પણ જાણી લેવું.

ધ્યાનના વર્ણો (રંગો) આ રીતે બતાવ્યા છે—

અરિહંત-ચંદ્ર જેવા શ્વેત.

સિદ્ધ-ઉગતા સૂર્ય જેવા લાલ.

આચાર્ય-સોના જેવા પીળા.

ઉપાધ્યાય-મરકત મણિ જેવા નીલા.

સાધુ-અષાઢના મેઘ જેવા શ્યામ.

આ સંદર્ભમાં કહ્યું છે લૌકિક મંગલો દહીં વગેરે અને લોકોત્તર મંગલો તપ-નિયમ સંયમ વગેરે તે બધામાં નવકાર પહેલું એટલે ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે.

નવકારની ચૂલિકામાં તેત્રીસ (૩૩) અક્ષર છે અને બત્રીસ અક્ષર કેમ નહીં? એ વિષે શ્રી મહાનિશીથ સૂત્ર, શ્રી પ્રવચન સારોદ્ધાર વગેરે શાસ્ત્ર પ્રમાણો આપ્યાં છે.

નવકાર મંત્રમાં પદ ૯, સંપદા ૮, અક્ષર ૬૮, તેમાં ૭ ભારે (ગુરુ) અને ૬૧ લઘુ અક્ષર છે. બે અક્ષર એકઠા મળ્યા હોય તે ભારે (ગુરુ) કહેવાય. એકલો એક જ અક્ષર હોય તો લઘુ (હળવો) કહેવાય.

આઠ કરોડ, આઠ હજાર, આઠસો ને આઠ નવકાર ભક્તિપૂર્વક ગણનાર મોક્ષ પામે છે.

નવકાર જાપ વિધિસહિત, ગુરુદત્ત આમ્નાયથી અને અત્યંત આસ્થાથી જપતાં ફળે છે.

નવકારનો મહિમા વર્ણવવા દૃષ્ટાંતો કહ્યાં છે, તે આ રીતે :—

(૧) આ લોકમાં દેવતા સાંનિધ્ય કરે—જેમ શ્રીમતી શ્રાવિકા

(૨) સંકટ દૂર થાય, લક્ષ્મી મળે—જેમ શ્રાવકપુત્ર શિવકુમાર

રંગના વિષયમાં કહ્યું છે કે સ્ફટિકમણિ જેવા અંકરત્ન જેવા અથવા કુંદપુષ્પ જેવા ધવલ વર્ણે ધ્યાવા. અરિહંતપદમાં શ્રીચંદ્રપ્રભસ્વામી અને શ્રી સુવિધિનાથ એ બેનું ધ્યાન કરવું. આવું ધ્યાન મોક્ષ કે સ્વર્ગ આપે છે.

અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યો આ રીતે છે :—

૧ અશોકવૃક્ષ, (૨) સુરપુષ્પવૃષ્ટિ, (૩) દિવ્યધ્વનિ, (અહીં જિનવાણી શબ્દનો પ્રયોગ છે) (૪) ચામરયુગ્મ, (૫) સિંહાસન, (૬) છત્રત્રય, (૭) ભામંડલ અને (૮) દેવદુંદુભિ*

સિદ્ધ કેવા હોય છે? તો કહ્યું છે કે:—

જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષે-સિદ્ધિમાં ગયા તે સિદ્ધ.

તે સિદ્ધિ (સિદ્ધિશિલા) કેવી? તો કહ્યું છે કે :—

[લોકને અંતે ૪૫ લાખ યોજન વિષ્કંભવાળી રકાબી જેવી [મૂળમાં ઉત્તાન (ઊંધી) છત્રી કહ્યું છે.] રકાબી વચ્ચે આઠ યોજન ઉંચાઈવાળી જાડી)એ સિદ્ધશિલા છે. તે મોતીના હાર જેવા વર્ણવાળી, રૂપાની પાટ જેવા વર્ણવાળી, સફેદ હીરા જેવી અથવા દુધ જેવી શ્વેત છે. તેની ઉપર સિદ્ધ ભગવંતો વિરાજમાન છે. તે અજરામર સ્થાન છે. ત્યાં જે પહોંચ્યા તેઓ અનંત સુખમાં લીન થાય છે. ત્રણે ભુવનનું એક સિદ્ધ ભગવંતના એક આત્મ-પ્રદેશમાંના સુખને અનંતમે ભાગે પણ ન આવે.

એ સિદ્ધ ભગવંતનું ધ્યાન રક્ત (ગુલાલ જેવા લાલ, પદ્મરાગમણિ જેવા લાલ અથવા દાડમ ફુલ જેવા લાલ) વર્ણમાં કરવું.

સિદ્ધપદમાં શ્રીપદ્મપ્રભસ્વામી અને શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી ભાવવા. એથી ત્રણે લોકનું વશીકરણ થાય છે.

આચાર્યપદ કેવા હોય? તો કહ્યું છે કે:—

જ્ઞાનાચારાદિ પાંચ આચાર પોતે પાળે અને બીજાને ઉપદેશે. (આચાર્યની કૃપાથી પ્રસાદથી) વિદ્યાઓ, મંત્રો વગેરે સિદ્ધ થાય છે. સોના જેવા પીળા વર્ણમાં ધ્યાન કરવું.

અહીં શ્રી ઋષભદેવ વગેરે ૧૬ પીળા વર્ણના તીર્થંકરો ભાવવા. એથી આગ વગેરે ૧૬ ભયો ટળે છે.

ઉપાધ્યાય કેવા? તો કહ્યું છે કે-

આચારાંગ વગેરે બાર અંગ ભણે, વર્ધમાનવિદ્યાને ધારણ કરે, વિનય શીખવે અને સૂત્ર ભણાવે ઇંદ્રમણિ અથવા નીલકમલ જેવા નીલવર્ણમાં ધ્યાન કરવું.

અહીં શ્રીમલ્લિનાથ અને શ્રીપાર્શ્વનાથ ભાવવા. એથી આ લોકના સર્વ લાભો પ્રાપ્ત થાય.

---

* ચોત્રીસ અતિશયો, આઠ પ્રાતિહાર્યો અરિહંતના ૧૨ ગુણો વગેરે પ્રસ્તુત સંપાદક વિરચિત દેવાધિદેવ ભગવાન મહાવીર ગ્રંથમાં આપેલા

રૂપસ્થ ધ્યાન માટે એ ગ્રંથ જરૂર જુઓ.

સાધુ ભગવંત વિશે કહ્યું છે કે–

અઢી દ્વીપ-મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા સર્વ સાધુઓ, રત્નત્રયીના સાધક, પાંચ મહાવ્રતના ધારક, પાંચ સમિતિ સહિત, ત્રણ ગુપ્તિથી સહિત, અઢાર હજાર શીલાંગને ધરનારા અને સત્તરભેદે સંયમને સાધનારા છે. અરિષ્ટરત્ન, અંજન વગેરે જેવા કૃષ્ણવર્ણમાં ધ્યાન કરવું, સાથે શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી અને શ્રી નેમિનાથ ભાવવા. સાધુ ભગવંતો મોક્ષમાર્ગે ચાલનારને સહાય કરે છે – મોક્ષમાર્ગે ચાલનારના મિત્ર છે. એ ધ્યાન પાપનો નાશ કરે છે.

સરસ્વતીદેવી બિકાનેર મ્યુઝિયમના ચિત્ર પરથી

નમસ્કાર સ્વાધ્યાય

નમસ્કાર અર્થ સંગતિ વગેરે

(શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ)

પ્રકરણ—પહેલું

પાઠ પરિચય

પરમ મંગલકારી દ્વાદશાંગી સાર સ્વરૂપ નમસ્કાર–મંત્રનો પાઠ આ પ્રમાણે બોલાય છે :

नमो अरिहंताणं ।
नमो सिद्धाणं ।
नमो आयरियाणं ।
नमो उवज्झायाणं ।
नमो लोए सव्वसाहूणं ।

एसो पंच नमुक्कारो सव्व–पाव–प्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलं ॥

મહાપુરુષોએ આ મંત્રનું અહર્નિશ આરાધન કરીને એવો અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યો છે કે 'ત્રણ લોકમાં નમસ્કારથી સારભૂત અન્ય કોઈ મંત્ર નથી,' માટે તેનું પ્રતિદિન પરમ ભક્તિથી સ્મરણ કરવું જોઈએ.'

આ અભિપ્રાયને માન્ય રાખીને જૈન સંઘમાં શાસ્ત્રનો ઉપદેશ દેતાં, વિદ્યાભ્યાસ કરતાં કરાવતાં, કોઈપણ પ્રકારનું ધર્માનુષ્ઠાન કરતાં તેમજ જાગવાના સમયે, ભોજન–સમયે, શયન-સમયે, નગરાદિ પ્રવેશ સમયે કે કોઇ પણ પ્રકારનું સંકટ ઉપસ્થિત થયે નમસ્કાર–મંત્રનું શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્મરણ કરવામાં આવે છે.

જૈન કુળમાં જન્મેલા કોઈપણ બાલક–બાલિકા એવા ભાગ્યે જ હશે કે જેઓ આ મંત્રને જાણતા નહિ હોય ! જ્યારે અમુક વ્યક્તિ જૈન છે કે નહિ તે નક્કી કરવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે તેને પ્રથમ નમસ્કાર–મંત્ર બોલાવવામાં આવે છે અને તે જો સારી રીતે બોલી શકે તો એમ માનવામાં આવે છે કે તે જૈન હોવો જોઈએ.

નમસ્કાર–મંત્રનું રહસ્ય પ્રકાશવા માટે આચાર્યોએ નિર્યુક્તિ; ભાષ્ય, ચૂર્ણિ અને ટીકારૂપી વિવેચન ગ્રન્થો લખ્યા છે, માહાત્મ્ય-સૂચિક કૃતિઓ નિર્માણ કરી છે તથા ચમત્કારિક સ્તોત્રો, કલામય કાવ્યો અને નાનાં મોટાં અનેક પ્રકારનાં પદો ઉપરાંત રાસ અને કથાઓની પણ વિપુલ પ્રમાણમાં રચના કરી છે. વળી તેના કલ્પો અને યંત્રો પણ બનાવ્યા છે. એટલે નમસ્કાર–મંત્ર સંબંધી જેમને વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય તેમને માટે પુષ્કળ સામગ્રી પડેલી છે.

થશે, તે પણ એનું સ્વરૂપ પ્રકાશશે અને તેમના ગણધરો તેની સૂત્રરૂપે રચના કરશે, તેથી નમસ્કાર-મંત્ર અનાદિ સિદ્ધ કહેવાય છે. જૈનાચાર્યોએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે જેમ કાળ અનાદિ છે, જીવ અનાદિ છે અને જૈન ધર્મ અનાદિ છે, તેમ નમસ્કાર મંત્ર પણ અનાદિ છે.

નમસ્કાર મંત્રના સંબંધમાં મહાનિશીથસૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં જણાવ્યું છે કે 'નમસ્કારનું મૂલ-સૂત્ર' સૂત્રત્વની અપેક્ષાએ ગણધરો દ્વારા અને અર્થત્વની અપેક્ષાએ અરિહંત ભગવંત ધર્મતીર્થંકર ત્રિલોકપૂજ્ય શ્રી વીર જિનેન્દ્ર દ્વારા પ્રજ્ઞાપિત છે, એવો વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે.'

દિગમ્બર સંપ્રદાયના આચાર્યો પણ આવો જ મત ધરાવે છે. તેમણે એક સ્થળે કહ્યું છે કે:

> अनादिमूलमन्त्रोऽयं, सर्वविघ्नविनाशनः ।
> मंगलेषु च सर्वेषु प्रथमं मङ्गलं मतः ॥

'આ અનાદિ મૂળ-મંત્ર સર્વ વિઘ્નોનો વિનાશ કરનારો છે અને સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ મનાયેલો છે.'

તેમણે 'અધ્યાત્મ મંજરી' નામક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:

'इदं अर्थमन्त्रं परमार्थतीर्थपरम्परामसिद्धं विशुद्धोपदेशदं ।'

'આ અભીષ્ટ સિદ્ધિકારક મંત્ર પરમાર્થથી તીર્થંકરોની પરંપરા તથા ગુરુઓની પરંપરાથી અનાદિકાળથી ચાલ્યો આવે છે અને વિશુદ્ધ ઉપદેશ આપનારો છે.'

તેમણે નમસ્કાર-દીપક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:

> मन्त्रस्याऽऽख्या तु पञ्चाङ्गं नमस्कारस्तु पञ्चकम् ।
> अनादिसिद्धमन्त्रोऽयं न हि केनापि तत्कृतम् ॥

અને આ મંત્રનું નામ પંચાંગ-નમસ્કાર કે પંચ નમસ્કાર છે, તથા આ મંત્ર અનાદિ સિદ્ધ છે. તેની રચના કોઈએ કરી પણ નથી.

> पूर्व ये वै जिना जातास्ते वै यास्यन्ति यान्ति
> चेत्यनेनैव हि मुक्त्यङ्गं मूलमन्त्रमनादितः ॥

ખરેખર! પૂર્વકાળમાં જે જિનો થઈ ગયા છે, તેવા જિનો ભવિષ્યકાળમાં થશે અને વર્તમાન કાળમાં પણ થાય છે, એ કારણથી મૂલમંત્ર અનાદિકાળથી મુક્તિનું અંગ ગણાય છે.'

અહીં એટલું સ્પષ્ટીકરણ કરવું ઉચિત લેખાશે કે આ સામગ્રી કાંઈ એક જ સ્થળે નથી પણ જુદાં જુદાં અનેક સ્થાનોમાં અત્ર-તત્ર વિખરાયેલી પડી છે અને કેટલીક બહુમૂલ્ય સામગ્રીનો બહુ શોધ કરવા છતાં પત્તો લાગતો નથી. દાખલા તરીકે જૈન સાહિત્યમાં નમસ્કાર-લઘુ-પંજિકાનો ઉલ્લેખ આવે છે અને બહુ પ્રયત્ન પછી અમે તેની એક નકલ [illegible] પણ લઘુપંજિકા નામ [illegible]

નમસ્કાર મંત્રનાં નામો

(૧) **પંચ મંગલ :** આવશ્યક–નિર્યુક્તિ (ગા. ૧. ૩.), મહાનિશીથ સૂત્ર તથા પ્રતિક્રમણની પ્રાચીન વિધિ દર્શાવતી ગાથાઓમાં આ નામ આવે છે.

(૨) **પંચ મંગલ–મહાશ્રુત–સ્કન્ધ :** આ શબ્દ–પ્રયોગ મુખ્યત્વે મહાનિશીથ સૂત્રમાં થયેલો છે.

(૩) **પંચ નમુક્કાર :** નમસ્કાર મંત્રનાં પાછલાં ચાર પદોમાં તથા આવશ્યક નિર્યુક્તિ અને કેટલાંક સ્તોત્રોમાં આ નામ જોવાય છે.

(૪) **પંચ નમોક્કાર :** શ્રી જયસિંહસૂરિએ ધમ્મોવએસમાલા વિવરણમાં આ નામનો વ્યવહાર કર્યો છે.

(૫) **પંચ–ણમોક્કાર :** પટ્ખંડાગમની ધવલા–ટીકામાં આ નામ જોવામાં આવે છે.

(૬) **પંચ–ણમોયાર :** મૂલાચારના ષડાવશ્યકાધિકારમાં આ નામ જોવામાં આવે છે.

(૭) **પંચ–નમસ્કાર :** ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર, પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર વગેરે અનેક સંસ્કૃત ગ્રન્થોમાં આ નામનો પ્રયોગ થયેલો છે.

(૮) **પંચ–નમસ્કૃતિ :** ત્રિષષ્ટિ શલાકાપુરુષ ચરિત્રમાં તથા બીજી સંસ્કૃત કૃતિઓમાં આ નામ જોવામાં આવે છે.

(૯) **પરમેષ્ઠિ–નમસ્કાર :** યોગશાસ્ત્ર, શ્રાવક ધર્મ–કૃત્ય પ્રકરણ, ઉપદેશ તરંગિણી આદિ ગ્રન્થોમાં આ નામ જોવા મળે છે.

(૧૦) **પંચ–પરમેષ્ઠિ–નમસ્કાર :** યોગશાસ્ત્રમાં આ નામ પણ જોવાય છે.

(૧૧) **પંચ-પરમેષ્ઠિ-નમસ્ક્રિયા :** યોગશાસ્ત્રમાં આ નામ પણ જોવામાં આવે છે.

(૧૨) **પરમેષ્ઠિ–પંચક–નમસ્કાર :** શ્રી અભયદેવસૂરિએ ભગવતી સૂત્રની ટીકામાં આ શબ્દનો પ્રયોગ કરેલો છે.

(૧૩) **નમોક્કાર :** ધમ્મોવએસમાલામાં આ નામ પણ જોવામાં આવે છે.

(૧૪) **ણમોક્કાર :** મૂલારાધના વગેરે ગ્રંથોમાં આવું નામ જોવાય છે.

(૧૫) **નમસ્કાર :** વિચારમૃત સારસંગ્રહ વગેરે ગ્રંથોમાં આ નામ જોવા મળે છે.

(૧૬) **નવકાર :** શ્રાદ્ધ વિધિ–પ્રકરણ તથા કેટલાક સ્તોત્રોમાં આ નામ જોવામાં આવે છે.

(૧૭) **પંચગુરુ-નમસ્કાર :** દિગંબર સંપ્રદાયના સાહિત્યમાં આ નામ જોવામાં આવે છે.

(૧૮) **પંચગુરુ–નમસ્કૃતિ :** આ નામ પણ દિગંબર સંપ્રદાયના સાહિત્યમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે.

પરંતુ ષટ્ખંડ જિનાગમની પ્રસ્તાવનામાં તેના સંપાદક મહાશયે વિસ્તૃત ચર્ચા કર્યા પછી નમસ્કાર-મંત્ર પુષ્પદન્તાચાર્યે વિક્રમ સંવત ૧૪૪ એટલે ઇ. સન ૮૭ માં રચ્યો હોય એવું અનુમાન દોર્યું છે. પરંતુ ઓરિસાની હાથીગુફામાં કલિંગનરેશ ખારવેલના જે શિલાલેખ પ્રાપ્ત થાય છે અને જેમાં 'नमो अरहंतानं । नमो सवसिधानं' એવો પાઠ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો સમય પ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવેત્તા શ્રીમાન કાશીપ્રસાદ જાયસ્વાલે અનેક પ્રમાણો આપીને ઈ. સ. પૂર્વેનો નિશ્ચિત કરેલો છે, તેથી સંપાદક મહાશયની [illegible]

चत्तारि मंगलं - अरिहंता मंगलं,
सिद्धा मंगलं, साहू मंगलं,
केवलिपन्नत्तो धम्मो मंगलं॥

चत्तारि लोगुत्तमा -
अरिहंता लोगुत्तमा,
सिद्धा लोगुत्तमा,
साहू लोगुत्तमा,
केवलिपन्नत्तो धम्मो लोगुत्तमो॥

चत्तारि सरणं पवज्जामि -
अरिहंते सरणं पवज्जामि,
सिद्धे सरणं पवज्जामि, साहू सरणं पवज्जामि,
केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि॥

છંદો બે પ્રકારના છે : (૧) જાતિ નિબદ્ધ અને
(૨) વૃત્તનિબદ્ધ.

તેમાં જાતિનિબદ્ધ છંદોનું બંધારણ માત્રાના મેળ પર થયેલું હોય છે અને વૃત્ત-નિબદ્ધ છંદોનું બંધારણ અક્ષરોના મેળ પર થયેલું હોય છે. ગાહા, માગહિઆ વગેરે છંદો જાતિ નિબદ્ધ છે અને સિલોગો, નદિયયં વગેરે વૃત્ત નિબદ્ધ છે.

નમસ્કાર મંત્રના છેલ્લાં ચાર પદો સ્પષ્ટતયા સિલોગો કે અનુષ્ટુપ છે, કારણ કે તે દરેકમાં અનુક્રમે ૮ + ૮ + ૮ + ૯ મળી ૩૩ અક્ષરો છે. આવા ૩૩ અક્ષરોવાળા અનુષ્ટુપ છંદો શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અને દશવૈકાલિક સૂત્રમાં અનેક સ્થળે જોવામાં આવે છે. ત્યાં એક અક્ષરને ઓછો ગણી તે છંદને શુદ્ધ માનવાનો વ્યવહાર છંદઃ શાસ્ત્રીઓમાં પ્રચલિત છે.

એ વ્યવહાર પ્રમાણે અહીં અક્ષરની ગણનામાં इ ને અનક્ષર માનવો ઘટે છે અને

અહીં પૂર્વદલમાં–

$$\frac{\text{ત્રિ + ચ + ચ}}{\text{૧૧}} + \frac{\text{ત્રિ ચ + ગુ + ત્રિ + ચ}}{\text{૧૬}} + \frac{\text{ચ}}{\text{૪}} = \text{૩૧ માત્રા છે.}$$

અને ઉત્તર દલમાં–

$$\frac{\text{ત્રિ + ચ + ચ}}{\text{૧૧}} + \frac{\text{ત્રિ+ચ +ગુ+ત્રિ+ચ}}{\text{૧૬}} = \text{૨૭ માત્રા છે}$$

એટલે પૂર્વદલના બધા ત્રિકલ ચતુષ્કલોની આવૃત્તિ ક્રમશઃ ઉત્તરદલમાં છે. માત્ર તેમાં છેલ્લું ચતુષ્કલ નથી.

હવે આ પદ રચનાનું ગાહા સાથે કેટલું બધું સામ્ય છે, તે જોઈએ. આ પદ રચનામાં પહેલું અને ત્રીજું પાદ ૩ + ૪ + ૪ મળી અગિયાર માત્રાનું છે અને ગાહામાં તે ૪ + ૪ + ૪ મળી બાર માત્રાનું હોય છે. આ પદ રચનાના બીજા પાદમાં ૧૬ + ૪ મળી વીસ માત્રા છે ત્યારે ગાહામાં ૧૬ + ૨ મળી અઢાર હોય છે અને આ પદરચનામાં ચોથા પાદમાં ૧૬ માત્રા છે, ત્યારે ગાહામાં ૧૫ માત્રા હોય છે. બીજી રીતે કહીએ તો આ પદ-રચનાનું પૂર્વદલ ૩૧ માત્રાનું અને ઉત્તરદલ ૨૭ માત્રાનું છે અને ગાહામાં તે અનુક્રમે ૩૦ માત્રાનું અને ૨૭ માત્રાનું હોય છે, આમ તે બન્ને વચ્ચે માત્ર એક જ માત્રાનો તફાવત છે, એટલે તે એક પ્રકારની ગહા હોય તેમ લાગે છે.

ષટ્ખંડાગમની ધવલા ટીકામાં આ સૂત્ર ગાથારૂપે છપાયેલું છે અને તેને છેડે ॥ ૧ ॥ એક અંક લખ્યો છે, એ પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

\+ છંદશાસ્ત્રની ભૂમિકામાં શ્રી મધુસૂદન વિદ્યાવાચસ્પતિએ લખ્યું છે કે–

रुचं नो धेहि ब्राह्मणेषु. रुचं राजसु धारय ।
रुचं वैश्येषु शूद्रेषु, मयि धेहि रुचा रुचम् ॥—

इत्यादौ हिकारैकारस्य ह्रकारारस्य वा अविद्यमानवद् भावादष्टाक्षरत्वम् ।
ઈત્યાદિમાં हि કારના इ કારને કે ह्र કારને અવિદ્યમાન સમજવાથી આઠ અક્ષરો થાય છે.

ને રીતે આ છંદમાં પાંચમો અક્ષર સર્વત્ર લઘુ છે, અને છઠ્ઠો ગુરુ છે. તેમજ બીજા અને ચોથા ચરણનો સાતમો–આઠમો અનુક્રમે લઘુ–ગુરુ છે.

નમસ્કાર–મંત્રના વિભાગો

નમસ્કાર-મંત્ર વિષયની દૃષ્ટિએ બે વિભાગમાં વહેંચાયેલો છે. તેમાંનો પહેલો વિભાગ પાંચ પદોમાં પૂરો થાય છે અને બીજો વિભાગ ચાર પદોમાં પૂરો થાય છે. પહેલા વિભાગને શાસ્ત્રકારોએ 'મૂલ' કહ્યો છે, કારણકે તેમાં નમસ્કાર–મંત્રના મુખ્ય વિષયનું પ્રતિપાદન છે. અને બીજા વિભાગને 'ચૂલા' કે 'ચૂલિકા'ની વિશિષ્ટ સંજ્ઞા આપી છે. કારણ કે તે નમસ્કારનું પ્રયોજન અથવા ફલ બતાવનારો હોઈ સૂત્રની ચૂડા સમાન છે. ચૂડા શબ્દમાં ચૂડનો અર્થ અલંકાર કે આભૂષણ વિશેષ થાય છે અને તેથી સૂત્રના છેડે જે અલંકારરૂપ વચન કે પરિશિષ્ટ મૂકેલું હોય છે. તેને ચૂડા એટલે 'ચૂલા' કે 'ચૂલિકા' કહેવાય છે. જેમ કે પહેલા પૂર્વ, બીજા પૂર્વ, ત્રીજા પૂર્વ, અને ચોથા પૂર્વને ચૂલિકાઓ

नमो उवज्झायाणं ॥ ४ ॥
नमो लोए सव्वसाहूणं ॥ ५ ॥
एसो पंच-नमुक्कारो ॥ ६ ॥
सव्व पावप्पणासणो ॥ ७ ॥
मंगलाणं च सव्वेसिं ॥ ८ ॥
पढमं हवइ मंगलं ॥ ९ ॥

સંપદા એટલે અર્થનું વિશ્રામસ્થાન કે અર્થાધિકાર. તેની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રકારોએ આ પ્રમાણે કરી છે: 'साङ्गत्येन-पद्यते-परिच्छिद्यतेऽर्थो याभिरिति संपदः ।' જેનાથી સંગત રીતે અર્થ જુદો પડાય તે સંપદ કે સંપદા. પ્રવચન સારોદ્ધારના અભિપ્રાયથી નમસ્કાર-સૂત્રમાં આવી આઠ સંપદાઓ છે.

નમસ્કારના ઉપધાન-વિધિમાં આઠ આયંબીલ કરવાનું ફરમાવ્યું છે, તે આ સંપદાના ધોરણે સમજવાનું છે.

નમસ્કાર-મંત્રની ભાષા

જગત્‌ની ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓનો અભ્યાસ કરીને વિદ્વાનો એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે પ્રથમ મનુષ્યો સ્વાભાવિક-વચન વ્યાપાર કરે છે અને પછી તેનું સંસ્કરણ થવા લાગે છે, એમ કરતાં ભાષાનું એક ચોક્કસ સ્વરૂપ ઘડાય છે. તેથી ભાષાઓના પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત એવા બે વિભાગો અસ્તિત્વમાં આવે છે. આ પરથી જે લોકો પહેલી સંસ્કૃત અને પછી પ્રાકૃત એવા સિદ્ધાંતોનું સ્થાપન કરતા હતા તેનું નિરસન થાય છે.

ભારતમાં પ્રાચીનકાળમાં કેટલી ભાષાઓ બોલાતી તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરવાનું શક્ય નથી. પણ સામાન્યતઃ એમ કહી શકાય કે જે ભાગ આર્યાવર્ત તરીકે ઓળખાતો હતો તેમાં પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત એમ બે પ્રકારની ભાષાઓ બોલાતી હતી અને દક્ષિણ ભારતમાં તામીલ અને દ્રાવિડ ભાષાઓનો ઉપયોગ થતો હતો.

વેદોની રચના થઈ તે પહેલાં આ દેશમાં જે ભાષા બોલાતી તેને વિદ્વાનોએ પ્રાકૃત માની છે, વેદોની ભાષાને વૈદિક-સંસ્કૃત માની છે અને ત્યાર પછીની પાણિની વગેરેએ વ્યાકરણો રચીને તેનું જે શુદ્ધ-સ્વરૂપ નિર્માણ કર્યું અને જેમાં કાલિદાસ, ભવભૂતિ વગેરે મહાકવિઓએ પોતાનાં સુંદર કાવ્યો લખ્યાં, તેને લૌકિક સંસ્કૃત માની છે.

વિદ્વાનોએ અતિપ્રાચીન કાલમાં બોલાતી ભાષા તે પ્રાકૃતની પ્રથમ ભૂમિકા માની છે. પાલી, શૌરસેની, અર્ધમાગધી, માગધી વગેરેને બીજી ભૂમિકા માની છે અને જૈન મહારાષ્ટ્રી તથા અપભ્રંશ વગેરેને ત્રીજી ભૂમિકા માની છે.

સૂત્ર-જ્ઞાન આપવા માટે જૈન શાસ્ત્રકારોએ છ અંગ માનેલાં છે, તે આ પ્રમાણે :

(૧) સંહિતા એટલે તેનો ઉચ્ચારવિધિ શીખવવો.

(૨) પદ એટલે સૂત્રના પદો જુદાં પાડી બતાવવાં.

(૩) પદાર્થ એટલે દરેક પદનો અર્થ શીખવવો.

(૪) પદ-વિગ્રહ એટલે સામાસિક પદોને છૂટાં પાડી બતાવવાં.

(૫) ચાલના એટલે અર્થ સંબંધી પ્રતિકૂળ તર્ક કરવો.

(૬) પ્રત્યવસ્થાન એટલે તે તર્કનો ઉત્તર આપવો. અને જે અર્થ શીખવ્યો છે, તે તે બરાબર છે, એમ સિદ્ધ કરી આપવું એટલે કોઈ એમ માનતું હોય કે જૈન-સૂત્રો તો ગમે તેમ બોલી શકાય, કારણ કે તે માટે ચોક્કસ નિયમો અસ્તિત્વમાં નથી, તો એ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે.

જૈન-સૂત્રોની ઉચ્ચારણવિધિ માટે અનુયોગ દ્વાર સૂત્રમાં+ કહ્યું છે કે-

'सुत्तं उच्चारेअव्वं अक्खलिअं अमिलिअं अव्वच्चामेलियं पडिपुण्णं पडिपुण्णघोसं कंठोट्ठविप्पमुक्कं गुरुवायणोवगयं ।'

'સૂત્રનો ઉચ્ચાર અસ્ખલિત, અમિલિત, અવ્યત્યાસ્રેડિત, પરિપૂર્ણ, ઘોષયુક્ત, કંઠોષ્ઠ-વિપ્રમુક્ત, અને ગુરુવાચના પ્રમાણે કરવો.'

અસ્ખલિતાદિ વિશેષણોનો ખુલાસો ટીકાકારોએ આ પ્રમાણે કર્યો છે.

પત્થરોથી યુક્ત ભૂમિમાં જેમ હળ બરાબર ચાલતું નથી અને ઉપર કે નીચે જાય છે, તેમ ઉચ્ચારની બાબતમાં ન થઈ જવા દેવું તે **અસ્ખલિત.** એક જાતના ધાન્યમાં બીજી જાતનું ભેળવી દેવાની જેમ એક સૂત્રમાં બીજા સૂત્રનો પાઠ મેળવી દેવો તે મિલિત અને તેમ ન થવા દેવું તે અમિલિત અથવા પદ અને વાક્યનો યોગ્ય વિચ્છેદ કરવો તે **અમિલિત.**

વિવિધ શાસ્ત્રોનાં પદ વાક્યરૂપ ઘણા પલ્લવોથી મિશ્રિત તે **વ્યત્યાસ્રેડિત.** જેમકે 'धम्मो मंगलमुक्किट्ठमत एकनरौ पल्ले मतोऽन्ये मर्यादाश्च गुणाः, नवाम्यामयं परिच्छेद्य प्रवर्तमाने जीवा द्विविधा.' વગેરે.

'अस्थानच्छिन्नग्रथितं वा' અથવા સૂત્રને અસ્થાને છોડી દેવું અને તેમાં બીજા સૂત્રના પાઠને મૂકી દેવો તે વ્યત્યાસ્રેડિત. જેમકે प्रासराजस्य रामस्य राक्षसा निधनं गताः અહીં પ્રાસરાજસ્ય રામસ્ય પછી જે પાઠ હોવો જોઈએ તે છૂટી ગયો છે ને બીજા શ્લોકનો. राक्षसा निधनं गता. એ પાઠ દાખલ થઈ ગયો છે.

અહીં ભેરી કંથા વગેરેનાં ઉદાહરણ વિચારવા યોગ્ય છે. ભેરીનું ઉદાહરણ એવું છે કે 'શ્રી કૃષ્ણ મહારાજને એક દેવતાએ પ્રસન્ન થઈને ચંદનની ભેરી આપી હતી. તે

સૂ૦ ૧૫૧, પૃ. ૨૪૧-અ

ભેરી છ મહિને એક જ વાર વાગતી અને તેનો અવાજ બહુ દૂર સુધી સંભળાતો. આ ભેરીના અવાજથી છ મહિનામાં થયેલા રોગો દૂર થતા. અને ભવિષ્યમાં છ માસ સુધી નવા રોગો થતા નહિ. એક વાર દાહજ્વરથી પીડાતો કોઈક વણિક એ ભેરીનો અવાજ સાંભળવા માટે આવ્યો. પણ રસ્તામાં વિલંબ થઈ જવાથી ધારેલા સમયે પહોંચી શક્યો નહિ. તેથી તે ભેરીના રક્ષણ કરનારને કહેવા લાગ્યો કે 'ભાઈ! જો તું મને આ ભેરીમાંથી ચંદનનો એક ટુકડો આપે તો મોં માગ્યું ધન આપું.' આથી ભેરીના રક્ષકે તેને ભેરીનો એક ટુકડો આપ્યો અને બીજા કાષ્ઠથી તેટલો ભાગ પૂરી નાખ્યો. એ પ્રમાણે ભેરીના રક્ષકે બીજાને પણ કેટલાક ટુકડા આપ્યા. હવે જયારે તે ભેરી છ મહિને વગાડવામાં આવી ત્યારે તેનો અવાજ થોડે દૂર સુધી જ સંભળાયો. અને તેથી કોઈના રોગ મટ્યા નહિ. આ બાબતમાં તપાસ કરવામાં આવી. ત્યારે જણાયું કે ભેરીરક્ષકે આખી ભેરીને સાંધીને નકામી કરી નાખી છે. આથી તે રક્ષકને કાઢી મૂક્યો. અને શ્રી કૃષ્ણે અઠ્ઠમનો તપ કરી ફરી તે દેવને આરાધ્યો. દેવે આવીને પુનઃ તેવી જ ભેરી આપી. પછી તે ભેરીનું રક્ષણ કરનાર બીજો સારો પ્રામાણિક માણસ રાખ્યો.' તે એનું યત્નથી રક્ષણ કરવા લાગ્યો. તેથી શ્રીકૃષ્ણને પણ તે ભેરીનો યોગ્ય લાભ મળ્યો. આ રીતે જેઓ સૂત્રનો કેટલોક ભાગ મૂકી જાય છે ને તેમાં બીજાનાં બનાવેલાં સૂત્રોનો ભાગ ઉમેરતા જાય છે, [illegible] સૂત્રનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ બગાડી નાખે છે અને તેવાં સૂત્રમાંથી ભળતા જ [illegible]

मथुरायागपट-प्रस्थापित मंगलपाठ

ભેરી છ મહિને એક જ વાર વાગતી અને તેનો અવાજ બહુ દૂર સુધી સંભળાતો. આ ભેરીના અવાજથી છ મહિનામાં થયેલા રોગો દૂર થતા. અને ભવિષ્યમાં છ માસ સુધી નવા રોગો થતા નહિ. એક વાર દાહજ્વરથી પીડાતો કોઈક વણિક એ ભેરીનો અવાજ સાંભળવા માટે આવ્યો. પણ રસ્તામાં વિલંબ થઈ જવાથી ધારેલા સમયે પહોંચી શકયો નહિ. તેથી તે ભેરીના રક્ષણ કરનારને કહેવા લાગ્યો કે 'ભાઈ! જો તું મને આ ભેરીમાંથી ચંદનનો એક ટુકડો આપે તો મોં માગ્યું ધન આપું.' આથી ભેરીના રક્ષકે તેને ભેરીનો એક ટુકડો આપ્યો અને બીજા કાષ્ટથી તેટલો ભાગ પૂરી નાખ્યો. એ પ્રમાણે ભેરીના રક્ષકે બીજાને પણ કેટલાક ટુકડા આપ્યા. હવે જયારે તે ભેરી છ મહિને વગાડવામાં આવી ત્યારે તેનો અવાજ થોડે દૂર સુધી જ સંભળાયો. અને તેથી કોઈના રોગ મટયા નહિ. આ બાબતમાં તપાસ કરવામાં આવી. ત્યારે જણાયું કે ભેરીરક્ષકે આખી ભેરીને સાંધીને નકામી કરી નાખી છે. આથી તે રક્ષકને કાઢી મૂકયો. અને શ્રી કૃષ્ણે અઠ્ઠમનો તપ કરી ફરી તે દેવને આરાધ્યો. દેવે આવીને પુનઃ તેવી જ ભેરી આપી. પછી તે ભેરીનું રક્ષણ કરનાર બીજો સારો પ્રામાણિક માણસ રાખ્યો.' તે એનું યત્નથી રક્ષણ કરવા લાગ્યો. તેથી શ્રીકૃષ્ણને પણ તે ભેરીનો યોગ્ય લાભ મળ્યો. આ રીતે જેઓ સૂત્રનો એક ભાગ ભૂલી જાય છે ને તેમાં બીજાનાં બનાવેલાં સૂત્રોનો ભાગ ઉમેરતા જાય છે, તેઓ ભેરીની જેમ તે સૂત્રનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ બગાડી નાખે છે અને તેવાં સૂત્રમાંથી ભળતા જ અર્થો નીકળે છે.

પ્રકરણ—બીજું

પદાર્થ

(પદચ્છેદ, પદાર્થ અને પદવિગ્રહ)

કોઈપણ સૂત્ર કે મંત્રનો પાઠ અત્યન્ત શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવામાં આવે તો તેનું યથોક્ત ફળ મળે છે, પરંતુ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો ક્રમ એવો છે કે પાઠનો પરિચય થયા પછી પદચ્છેદનું જ્ઞાન કરાવવું અને દરેક પદનો અર્થ સમજાવવો, એટલે અહીં પદચ્છેદ અને પદાર્થનો વિચાર કરવામાં આવે છે.

પદચ્છેદ

પદચ્છેદ કરવો એટલે પદોનો છેદ કરવો અર્થાત્ સાથે રહેલા પદોને જુદાં પાડીને બતાવવાં. અર્થની દૃષ્ટિએ આ ક્રિયા ઘણી મહત્ત્વની છે, કારણકે બે પદો જુદાં હોય તેને એક ગણવામાં આવે કે એક પદ અખંડ હોય તેના બે ટુકડા કરવામાં આવે તો તેના અર્થમાં તફાવત પડી જાય છે. દા. ત. ' દીવા નથી આ રાજ્યમાં, છે અંધારુ ઘોર ' એવો પદ સમૂહ છે. તેમાં દીવા અને નથી એ પદોને એક કરી નાખવામાં આવે તો ' દીવાનથી આ રાજ્યમાં, છે અંધારું ઘોર ' એવી રચના થઈ જાય અને તેનો અર્થ મૂળ આશયથી જુદો જ સમજાય અથવા ' જોગણી એ તો દેવતા, નહી તો રણ પાષાણ ' એ પદસમૂહનો એવો પદચ્છેદ કરવામાં આવે કે ' જો ગણીએ તો દેવતા, નહિ તો રણ પાષાણ' તો એના અર્થમાં મોટું અંતર પડી જાય. તાત્પર્ય કે કોઈપણ સૂત્ર પાઠનો પદચ્છેદ બરાબર કરવો જોઈએ.

' નમસ્કાર–મંત્રમાં કેટલા પદો છે ? ' એમ પૂછવામાં આવે તો તરત જ તેનો ઉત્તર મળશે કે 'નવ'....પરંતુ એ સમજી લેવું આવશ્યક છે કે અહીં પદ શબ્દનો પ્રયોગ ખાસ અર્થમાં કરવામાં આવ્યો છે. નમસ્કારના મૂળ–મંત્રમાં પાંચ આલાપકો છે, તેને પાંચ પદો કહેવામાં આવ્યાં છે. અને ચૂલિકા સિલોગો છંદમાં હોઈ ચાર ચરણવાળી છે, તે દરેક ચરણને પદ કહેવામાં આવ્યું છે, આ રીતે તેની સંખ્યા નવની બનેલી છે. પરંતુ વ્યાકરણશાસ્ત્રી તો વિભક્તિવાળા દરેક શબ્દને પદ માને છે, એ દૃષ્ટિએ નમસ્કાર–મંત્રમાં વીશ પદો છે, તે આ પ્રમાણે :

(१) नमो (२) अरिहंताणं ।

(३) नमो (४) सिद्धाणं ।

(५) नमो (६) आयरियाणं ।

સમજાય છે કે અહીં 'વનરાજ' શબ્દ સિંહના અર્થમાં વપરાયો છે. પૂર્વાપર સંબંધ અને પ્રકરણનું લક્ષ રાખ્યા વિના અર્થ કરવા જતાં મોટા મોટા વિદ્વાનોએ પણ ભૂલો ખાધી છે અને અનર્થને આમંત્રણ આપ્યું છે. શબ્દોનો અર્થ કરતી વખતે ભાષાનો વ્યવહાર પણ લક્ષમાં લેવાની જરૂર રહે છે, અર્થાત્ તે શબ્દો ભાષામાં જે અર્થ દર્શાવવા માટે વપરાતા હોય તે રીતે જ તેનો અર્થ કરવો ઘટે છે. દા. ત. 'તેનાં બારે વહાણુ બૂડી ગયાં' એવા વાકયનો અર્થ એમ કરવામાં આવે કે 'તેના બાર વહાણો સમુદ્રમાં સફર કરતાં હતાં, તેણે જળસમાધિ લીધી' તો એ અર્થ સાચો નથી, કારણકે આ વાકય બોલવામાં વક્તાનો આશય એવો હતો કે 'તેની સર્વ આશાઓ નાશ પામી' અથવા 'તાળવે મધ ચોંટયું?' વાકયનો અર્થ એમ કરવામાં આવે કે તેના મુખની અંદર ઉપરના ભાગમાં મધ ચોંટી ગયું, તો તે યોગ્ય નથી. કારણકે તેનો વ્યવહારિક અર્થ એવો છે કે 'તેને લાલચ લાગી' સૂત્રનો અર્થ નિર્ણય કરવા માટે છેલ્લી અને સહુથી મહત્ત્વની વાત એ છે કે તેની વ્યાખ્યા પૂર્વાચાર્યોએ જે રીતે કરી હોય તે લક્ષમાં લેવી. કારણકે તેમાં પરંપરાગત અર્થ અને શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિનો સુમેળ હોય છે.

અહીં જેટલું જણાવ્યું ઉચિત લેખાશે કે પૂર્વાચાર્યોએ ગણધર ભગવંત વગેરેનાં રચેલાં સૂત્રોનો અર્થ પ્રકાશવા માટે ભારે પરિશ્રમ ઉઠાવીને નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ તથા ટીકાની રચનાઓ કરેલી છે અને તેને શ્રીસંઘે મૂલસૂત્રો જેટલી જ પવિત્ર માનેલી છે, એટલે સૂત્રોનો સુસંગત અર્થ કરવા માટે તેનું **મનનપરિશીલન આવશ્યક છે.**×

नमो

અર્ધમાગધી ભાષામાં 'नमो' પદને અવ્યય માનવામાં આવ્યું છે. તેનો ભાવ સંસ્કૃત ભાષામાં नमस् અવ્યયથી આવે છે, પરંતુ ગુજરાતી ભાષામાં આ જાતનાં અવ્યયો નહિ હોવાથી તેનો ભાવ દર્શાવવા માટે 'નમસ્કાર હો' એમ નામ અને ક્રિયાપદપૂર્વક બોલવું પડે છે. તેથી ગુજરાતી અનુવાદમાં 'નમસ્કાર હો' એવાં પદો મૂકેલાં છે+

'नमो પદથી શું સમજવું?' તેનો ઉત્તર નિર્યુક્તિકારે આ પ્રમાણે આપ્યો છે: 'दव्व-भाव-संकोअण-पयत्थो ।' 'नमो પદનો અર્થ દ્રવ્ય અને ભાવનો સંકોચ છે.'

× શબ્દનો અર્થ વિચારવા માટે સાહિત્યકારોએ નીચેની વસ્તુઓ ઉપયુક્ત માની છે.

(૧) સંયોગ, (૨) વિયોગ, (૩) સાહચર્ય, (૪) વિરોધ (૫) અર્થ, (૬) પ્રકરણ, (૭) લિંગ, (૮) અન્યશબ્દ સન્નિધિ, (૯) સામર્થ્ય, (૧૦) ઔચિતિ (૧૧) દેશ (૧૨) કાલ, (૧૩) વ્યક્તિ, (૧૪) સ્વરાદિ,

—કાવ્ય પ્રકાશ, દ્વિતીય ઉલ્લાસ.

નૈયાયિકોએ શબ્દનો શક્તિગ્રહ આઠ પ્રકારનો માન્યો છે. (૧) વ્યાકરણ (૨) ઉપમાન (૩) કોશ (૪) આપ્તવાક્ય (૫) વ્યવહાર (૬) વાક્યશેષ (૭) વિવૃત્તિ અને (૮) પ્રસિદ્ધ પદ સન્નિધાન.

+ અનુવાદિત પદોની સંકલના પ્રકરણના છેડે કરવામાં આવી છે.

મંત્ર-વિશારદ જૈનાચાર્યો જણાવે છે કે ૐ પૂર્વક નમો પદનો પ્રયોગ કરવાથી સર્વ ઇષ્ટ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે અને ૐ વિના માત્ર નમો પદ બોલવામાં આવે તો તે મોક્ષ-બીજ છે × અને તે જ કારણે શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશમાં (શ્લોક-૭૨) જણાવ્યું છે કે આલોક સંબંધી ફળ ઇચ્છનારાઓએ નમસ્કાર-મંત્રનું ૐ સહિત ધ્યાન ધરવું અને મોક્ષ-પદની ઇચ્છા છે, તેણે ૐકાર વિના ધ્યાન ધરવું.

એક મત એવો છે કે નમો એ શોધિત બીજ છે. ° એટલે કે તેનો પ્રયોગ કરવાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે.

લોકવ્યવહારમાં પણ નમસ્કારને વિશિષ્ટ સ્થાન છે અને દેશ તથા જાતિ પરત્વે તેના અનેક પ્રકારો પ્રવર્તે છે, પરંતુ તેનું વર્ણન અહીં પ્રસ્તુત નથી.

अरिहंताणं

अरिहंताणं પદ છઠ્ઠીના બહુવચનમાં આવેલું છે, તેમાં મૂળ શબ્દ अरिहंत છે. સંસ્કૃત ભાષામાં આવો જ અર્થ દર્શાવનારો શબ્દ "अर्हत" છે.

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય સિદ્ધ-હેમચંદ્ર શબ્દાનુશાસનના આઠમા અધ્યાયના બીજા પાદમાં એક ખાસ સૂત્ર રચીને જણાવ્યું છે કે 'अर्हत्' શબ્દમાં હના માથે જે રેફ રહેલો છે, તેનો પ્રાકૃતમાં ઉકાર, અકાર અને ઇકાર આગમ થાય છે, એટલે अर्हत ના અરુહત, અરહત્ અને અરિહત્ એવાં રૂપો બને છે. સંસ્કૃત ભાષામાં अर्हत् શબ્દ अर्ह ધાતુને शतृ પ્રત્યય આવીને થયેલો છે અને આવા પ્રત્યયવાળા શબ્દોને 'न्यशवः' સિં હે ૨-૧-૧૧૬ સૂત્રથી અંતનો 'अन्त' એવો આદેશ થાય છે. એટલે તે રૂપોનું પરિણમન અરુહંત અરહંત અને અરિહંત એ શબ્દોમાં થાય છે. તાત્પર્ય કે પ્રાકૃત ભાષામાં અરુહંત, અરહંત અને અરિહંત એવા જે શબ્દો વપરાયા છે, તે બધાનો મૂળ અર્થ अर्हत् છે.

નમસ્કાર-મંત્રનો સંસ્કૃત ભાષામાં જે ભાવાનુવાદ થયો છે, તેમાં अर्हत् શબ્દ જ મુકાયેલો છે. જેમકે 'नमोऽर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसर्वसाधुभ्यः।' જૈનાગમો તથા પ્રકરણ ગ્રંથો પર સંસ્કૃત ટીકા લખનારા સર્વ આચાર્યો અને ગીતાર્થીઓએ પણ આ શબ્દનો જ ઉપયોગ કરેલો છે.

अर्ह ધાતુ પૂજા અને યોગ્યતાનો અર્થ દર્શાવે છે એટલે अर्हत् શબ્દનો અર્થ પૂજાને યોગ્ય-પૂજ્ય એવો થાય છે.

× प्रणवनमोयुक्तानि पदानि सर्वाणि इष्टं कार्यं जनयति ।
प्रणवं विना नमो इति मोक्षदर्शकम् ।

—મેરુતુંગ સર્વજ્ઞ સૂરિમંત્ર-કલ્પવિચાર.

° જુઓ જૈન ભાગ ૨૦. કિરણ બીજું પૃ. ૫૧.

નિર્યુક્તિકારે અરિહંત શબ્દનો અર્થ કરતાં જણાવ્યું છે કે—

अरिहंति वंदण नमंसणाइं, अरिहंति पूयसक्कारं ।
सिद्धिगमणं च अरिहा, अरिहंता तेण वुच्चन्ति ॥

'જેઓ વંદન અને નમસ્કારને યોગ્ય છે, જેઓ પૂજા અને સત્કારને યોગ્ય છે, તથા જેઓ સિદ્ધિ-ગમનને યોગ્ય છે, તે અરહંત કહેવાય છે.'

[illegible] એક ગાથામાં અરિહંતોને જે વિશેષણો લગાડવામાં આવ્યાં [illegible] પણ આવો જ અર્થ નીકળે છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

[illegible]-इंदणमरहंता, अमरिंदनरिंदपूयमरहंता ।
[illegible]सुहमरहंता, अरहंता हंतु मे सरणं ॥

अट्ठविहंपि य कम्मं अरिभूयं होइ सव्वजीवाणं ।
तं कम्ममरिहंता, अरिहंता तेण वुच्चंति ॥९२०॥

'(અપ્રશસ્ત ભાવમાં વર્તતી) ઇંદ્રિયો, કામભોગની ઇચ્છા, (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ) કષાયો, (બાવીશ પ્રકારના) પરીષહો. (શારીરિક અને માનસિક દુઃખના અનુભવરૂપ) વેદનાઓ તથા (મનુષ્ય, તિર્યંચ અને દેવોએ કરેલા) ઉપસર્ગો એ (અંતરંગ અથવા ભાવ) અરિ (શત્રુ) છે. આ અરિઓને હણનારા અરિહંત કહેવાય છે.'

'આઠ પ્રકારનાં કર્મો જ સર્વ જીવોને અરિભૂત છે.') આ કર્મરૂપ અરિઓને નાશ કરનારા હોવાથી તેઓ અરિહંત કહેવાય છે.'

अरिहंत પદને છઠ્ઠીના બહુવચનનો પ્રત્યય લાગી अरिहंताणं પદ બનેલું છે.

'અહીં છઠ્ઠીના બહુવચનનો પ્રત્યય લાગવાનું કારણ શું? એનો ઉત્તર એ છે કે અર્ધમાગધી ભાષાના નિયમ પ્રમાણે नमो અવ્યયના યોગમાં આવેલું પદ છઠ્ઠી વિભક્તિમાં હોવું જોઈએ અને નમસ્કાર એક અરિહંતને નહિ પણ અનેક અરિહંતોને કરવાનો છે, એટલે તેને છઠ્ઠીના બહુવચનનો પ્રત્યય લગાડેલ છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં नमस् અવ્યયના યોગમાં આવેલું પદ ચતુર્થ વિભક્તિમાં હોવું જોઈએ. એવો નિયમ છે, તેથી अरिहंताणं પદનો સંસ્કૃત અનુવાદ 'अर्हद्भ्यः' કરેલો છે. ૮

ગુજરાતી ભાષામાં અરિહંત શબ્દ તત્સમ છે. અને 'નમસ્કાર હો' એ બે પદોના યોગમાં આવેલો છે. તેથી તેને દ્વિતીયાના બહુવચનનો પ્રત્યય લગાડી 'અરિહંતોને' એવો અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે.

सिद्धाणं

"अरिहंताणं' પદની જેમ 'सिद्धाणं' પદ છઠ્ઠીના બહુવચનમાં આવેલું છે. તેમાં મૂળ શબ્દ સિદ્ધ છે. આ શબ્દ સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં તત્સમ હોવાથી અનુવાદમાં અનુક્રમે 'સિદ્ધેભ્યઃ' અને 'સિદ્ધોને' એ પદ મૂકવામાં આવ્યાં છે.

'સિદ્ધ' શબ્દથી શું સમજવું?' એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે વિશેષાવશ્યક-ભાષ્યમાં આ પ્રમાણે આપ્યો છે : 'सिद्धो जो निप्फन्नो जेग गुणेण स य चोदस विगप्पो ।' અર્થાત્ જે પોતાના ગુણ વડે નિષ્પન્ન હોય તો તે સિદ્ધ કહેવાય. તેનો વિકલ્પ કે વ્યવહાર ચૌદ પ્રકારે થાય છે.

પાઠકોની જાણ માટે તે ચૌદ પ્રકારો અહિં રજૂ કરવામાં આવે છે :

(૧) કોઈનું નામ સિદ્ધ હોય તેને **નામસિદ્ધ** કહેવાય.

(૨) કોઈ વસ્તુની સિદ્ધ તરીકે સ્થાપના કરવામાં આવી હોય તેને સ્થાપનાસિદ્ધ કહેવાય.

(૩) કોઈ દ્રવ્ય સિદ્ધ કરેલું એટલે રાંધેલું હોય તેને **દ્રવ્યસિદ્ધ** કહેવાય.

(૪) [illegible], કૃષિ, વાણિજ્ય આદિ કર્મો કહેવાય છે, તેમાં જે કુશળ હોય તે કર્મસિદ્ધ કહેવાય.

(૫) કુંભારકામ, ચિત્રકામ, સુથારીકામ, દરજીકામ, લુહારકામ, વણકરનું કામ કડિયાનું કામ વગેરે શિલ્પો કહેવાય છે, તેમાં જે કુશળ હોય તેને **શિલ્પસિદ્ધ** કહેવાય

(૬) જેણે ઘણી કે કોઈ પ્રધાનવિદ્યા સિદ્ધ કરેલી હોય તેને **વિદ્યાસિદ્ધ** કહેવાય

(૭) જેણે ઘણા મંત્રો કે કોઈ

તેમણે શબ્દશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ શબ્દનો અર્થ કરતાં જણાવ્યું છે કે 'ષિધ્' ધાતુ ગતિનો અર્થ બતાવે છે, એટલે જેઓ ફરી પાછું ન આવવું પડે એ રીતે સિધ્યા–સિધાવ્યા–મોક્ષમાં ગયા તે સિદ્ધ. અથવા 'ષિધ્' ધાતુ નિષ્પત્તિનો અર્થ બતાવે છે એટલે જેઓ સિધ્યા–નિષ્ઠિતાર્થ થયા–કૃતકૃત્ય થયા તે સિદ્ધ. અથવા 'ષિધૂ' ધાતુ શાસ્ત્ર અને માંગલ્યનો અર્થ દર્શાવે છે, એટલે જેઓ સિધ્યા–અનુશાસ્તા થયા અને જેમણે મંગલરૂપતા અનુભવી તે સિદ્ધ.

કોષમાં સિદ્ધ શબ્દના નિત્ય અને પ્રખ્યાત એવા અર્થો જોવામાં આવે છે, તેને ટીકાકારોએ આ રીતે સંગત કર્યા છે : 'સિદ્ધો અપર્યવસાન સ્થિતિને લીધે નિત્ય છે અને ગુણ સમૂહને પામેલા હોવાથી ભવ્ય જીવોમાં પ્રખ્યાત છે.'×

સિદ્ધ શબ્દના આ અર્થોનો સચ્રહ નીચેના શ્લોકમાં જોવાય છે :

ध्मातं सितं येन पुराणकर्म,
यो वा गतो निर्वृत्तिसौधमूर्ध्नि ।
ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो,
यःसोऽस्तु सिद्धः कृतमङ्गलो मे ॥

'જેના વડે પુરાણાં કર્મો બળી ગયાં છે, અથવા જે મોક્ષ–મંદિરના અગ્રભાગે ગયેલા છે, અથવા જે ખ્યાત, અનુશાસ્તા કે પરિનિષ્ઠિતાર્થ છે, તે સિદ્ધ મને મંગલ કરનારા થાઓ.'

અહીં એ સ્પષ્ટતા કરવી ઉચિત ગણાશે કે સિદ્ધના આ સર્વ અર્થોમાં કર્મક્ષયને લગતો જે પહેલો અર્થ છે, તે મુખ્ય છે અને શાસ્ત્રકારોએ તેને જ મહત્ત્વ આપ્યું છે. તે સંબંધી નિર્યુક્તિકારે કહ્યું છે કે–પ્રવાહની અપેક્ષાએ દીર્ઘકાલની સ્થિતિવાળું અને સ્વભાવથી આત્માને મલીન કરનારું જે કર્મ તે (જ્ઞાનાવરણીયાદિ) આઠ પ્રકારે બંધાય છે. આ અષ્ટવિધ બદ્ધકર્મને બાળી નાખે અર્થાત્ તેનો ક્ષય કરે તે સિદ્ધ કહેવાય છે, કારણકે સિદ્ધત્વ તેમને જ પ્રાપ્ત થાય છે.'

તાત્પર્ય કે જે આત્મા સર્વકર્મોનો નાશ કરીને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે, તે સિદ્ધ કહેવાય છે.

आयरियाण

'अरिहंताणं' પદની જેમ 'आयरियाणं' પદ છઠ્ઠીના બહુવચનમાં આવેલું છે. તેમાં મૂળ શબ્દ आयरिय છે, અહીં કેટલાક વ.ઇરિયાણં એવો પાઠ પણ બોલે છે, તેમાં મૂળ

× सिद्धाः—नित्याः अपर्यवसानस्थितिकत्वात्, प्रख्याता वा भव्यैरुपलब्ध गुणसन्दोहत्वात् ।'

—શ્રી મહેન્દ્રમુનિકૃત 'ભગવતીસૂત્ર'ની ટીકાનું મંગલ કાવ્ય.

સૂત્ર-સિદ્ધાંતનાં રહસ્યો સમજાવવાનું કાર્ય આચાર્યનું છે, તે માટે કહ્યું છે કે 'જે સૂત્ર અને અર્થનું રહસ્ય બરાબર જાણનાર હોય, અનેક શુભ લક્ષણોથી યુક્ત હોય, ગચ્છને માટે મેઢી સમાન હોય અને ગણની ચિંતાથી મુક્ત હોય તે આચાર્ય સૂત્રનાં રહસ્યો પ્રકાશે છે.'

ટીકાકારોએ આચાર્ય શબ્દની જે વ્યાખ્યાઓ કરી છે, તેમાંથી બે વ્યાખ્યાઓ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. એક વ્યાખ્યામાં તેમણે કહ્યું છે: *'आ मर्यादया चरतीत्याचार्यः'* 'જે મર્યાદાથી વર્તે છે તે આચાર્ય' અહીં તેમણે મર્યાદા શબ્દથી શાસ્ત્રોક્ત આચાર સમજવાનો છે, એવો ખુલાસો કર્યો છે, એટલે આચાર્યનો અર્થ 'શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા આચાર પ્રમાણે વર્તનાર' એમ સમજવાનું છે. બીજી વ્યાખ્યામાં તેમણે કહ્યું છે: 'आचर्य्यते असाव्राचार्य्यः' 'જે સેવાય તે આચાર્ય' અને તેના સ્પષ્ટીકરણમાં કહ્યું છે: 'सूत्रार्थावगमार्थं मुमुक्षुभिरासेव्यते इत्यर्थः' 'સૂત્ર અને તેનો અર્થ અથવા સૂત્રનો અર્થ જાણવા માટે જે મુમુક્ષુઓ વડે સેવાય' એમ અહીં સમજવાનું છે. તાત્પર્ય કે 'મુમુક્ષુઓ જેમનાં ચરણે બેસીને સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ કહેલાં શાસ્ત્રોનું રહસ્ય પામી શકે તે આચાર્ય.'

જૈન પરંપરામાં આચાર્યને માટે સૂરિ શબ્દ પણ વપરાય છે.

उवज्झायाणं

'अरिहंताणं' 'પદની જેમ' 'उवज्झायाणं' પદ છઠ્ઠીના બહુવચનમાં આવેલું છે, તેમાં મૂળ શબ્દ 'उवज्झाय' છે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં આ શબ્દનો ભાવ 'उपाध्याय' શબ્દ વડે આવે છે, એટલે તેનો અનુવાદ અનુક્રમે 'उपाध्यायेभ्यः' અને 'ઉપાધ્યાયોને' એ પદો વડે કરેલો છે.'

વૈદિક સંસ્કૃતિમાં જે બ્રાહ્મણ વેદનો એક ભાગ અથવા તો વેદનાં છ અંગો આજીવિકા માટે ભણાવે તેને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. બૌદ્ધ સંસ્કૃતિમાં જે શ્રમણ શિષ્યોને સારી રીતે સાચવે અને શાસ્ત્રજ્ઞાન આપે તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે અને જૈન શાસ્ત્રોમાં જે સાધુ અન્ય સાધુઓને સૂત્ર-સિદ્ધાંત તથા પ્રક્રિયાનું જ્ઞાન આપે તેને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે.

નિર્યુક્તિકારે ઉપાધ્યાય શબ્દનો અર્થ કરતાં જણાવ્યું છે કે 'જે બાર અંગવાળો સ્વાધ્યાય (અર્થથી જિનેશ્વરોએ પ્રરૂપેલો છે અને (સૂત્રથી) ગણધર ભગવંતોએ કહેલો છે, તેનો શિષ્યોને ઉપદેશ કરે છે, તેથી તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે.'

નમસ્કાર-મંત્રના એક પ્રાચીન સ્તવનમાં કહ્યું છે કે 'બાર પ્રકારનાં અપૂર્વશ્રુતનો શિષ્યોને ઉપદેશ કરનારા, શાસ્ત્રના જાણકાર તથા સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં તત્પર એવા ઉપાધ્યાયોને સદા નમસ્કાર હો.'

ટીકાકારોએ ઉપાધ્યાય શબ્દની વ્યાખ્યા અનેક પ્રકારે કરી છે તેમાંની મોટી વ્યાખ્યાઓ આ પ્રમાણે છે :

લોએ

લોએ પદ સપ્તમીના એકવચનમાં આવેલું છે, તેમાં મૂળ શબ્દ 'લોઅ', છે. સંસ્કૃત, અને ગુજરાતી ભાષામાં તેનો ભાવ 'લોક' શબ્દ વડે આવી શકે છે. તેથી તેનો અનુવાદ અનુક્રમે 'લોકે' અને 'લોકમાં' એ પદો વડે કરેલો છે.

'લોક કોને કહેવાય ?' તેના ઉત્તરમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અઠ્ઠાવીસમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-' + ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, પુદ્ગલ અને જીવ એ છ દ્રવ્યના સમૂહને કેવલજ્ઞાની જિનેશ્વર ભગવંતોએ લોક કહ્યો છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રના તેરમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમાં એવો પ્રશ્ન પુછાયો છે કે 'હે ભગવંત' આ લોક કેવો કહેવાય ?' તેના ઉત્તરમાં ભગવંતે કહ્યું છે કે 'હે ગૌતમ ! આ લોક પંચાસ્તિકાયરૂપ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણેઃ (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) જીવાસ્તિકાય, અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય.'

તાત્પર્ય કે લોક ષડ્દ્રવ્ય કે પંચાસ્તિકાયના સમૂહરૂપ છે. અહીં એટલો ખુલાસો કરવો આવશ્યક છે કે છ દ્રવ્યમાંના કાલદ્રવ્યને અસ્તિકાય માનવામાં આવતો નથી. અને બાકીનાં દ્રવ્યોને અસ્તિકાય માનવામાં આવે છે, એટલે પાંચ દ્રવ્યો અસ્તિકાય છે અને તેનું સૂચન કરવા માટે જ 'પંચાસ્તિકાય' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

આ લોક ચૌદ રજ્જુ× પ્રમાણ છે અને તેના ઊર્ધ્વ, તિર્યગ્ અને અધો (અધસ્) એવા ત્રણ ભાગો છે. તેમાં તિર્યગ્ લોકનો અઢી દ્વીપ પ્રમાણ મધ્યવર્તી ભાગ મનુષ્યલોક કહેવાય છે. કારણ કે મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ તેમાં જ થાય છે. અહીં લોક શબ્દથી આ મનુષ્યલોક સમજવાનો છે.

ટીકાકારોએ લોક શબ્દની જે વ્યુત્પત્તિ કરી છે. તેને પણ ધ્યાનમાં રાખીએ. તેઓ કહે છે : 'लोक्यते इति लोकः જે દેખાય છે-જણાય છે, તે લોક' અથવા लोक्यते प्रमाणेन दृश्यते इति लोकः 'જે જણાય છે, એટલે પ્રમાણથી દેખાય છે તે લોક' અથવા 'लोक्यते दृश्यते केवलज्ञानभास्वतेति लोकः 'જે કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય વડે દેખાય છે, તે લોક.'

અહીં પ્રાસંગિક એટલું જણાવવું ઉચિત જણાય છે કે જેટલા ભાગમાં પંચાસ્તિકાય વ્યાપીને રહેલ છે તેટલા ભાગને જૈન શાસ્ત્રકારો લોક કહે છે અને જેમાં માત્ર આકાશ સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી. તે ભાગને અલોક કહે છે.

+ અહીં ધર્મ અને અધર્મ શબ્દ પુણ્ય-પાપનો નહિ પણ પંચાસ્તિકાયમાંના ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો અર્થ દર્શાવે છે.

× ક્ષેત્રની લંબાઈ-પહોળાઈ દર્શાવનાર એક જાતનું અતિ વિસ્તૃત માપ. વિશેષ માટે જુઓ પ્રબોધટીકા ભાગ-૧ પૃષ્ઠ ૧૬૧.

અહીં સર્વ વિશેષણ નિરવશેષ-સર્વના અર્થમાં વપરાયેલું છે.

નિર્યુક્તિકારે સાધુ શબ્દનો અર્થ કરતાં જણાવ્યું છે કે 'સાધુ ચાર પ્રકારના હોય છેઃ નામ-સાધુ, સ્થાપના-સાધુ, દ્રવ્ય-સાધુ, ભાવ-સાધુ.' કોઈનું નામ સાધુ હોય તે નામ-સાધુ, કોઈ વસ્તુમાં સાધુની સ્થાપના કરી હોય તે સ્થાપના-સાધુ. જે સાધુનો વેશ ધારણ કરતા હોય પણ સાધુને યોગ્ય સંયમાદિ ગુણોનું ભાવથી પાલન ન કરતા હોય તે દ્રવ્ય-સાધુ અને જે સાધુના વેશની સાથે અંતરમાં પણ સાધુતા રાખતા હોય તે ભાવ-સાધુ.

નિર્યુક્તિકારે ભાવ-સાધુનો પરિચય આ પ્રમાણે આપ્યો છેઃ 'જે સાધુઓ નિર્વાણસાધક યોગોને સાધે અને પ્રાણીઓ પ્રત્યે સમ હોય તે-ભાવ-સાધુઓ છે.'

ટીકાકારોએ સાધુ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જુદી જુદી અનેક રીતે કરી છે જેમકે-

(१) 'साधयति निष्पादयति धर्म्मादिकार्यमिति साधुः

'જે ધર્માદિ કાર્યને નિષ્પાદન કરે તે સાધુ.'

(२) 'साधयति ज्ञानादि-शक्तिभिर्मोक्षमिति साधुः'

'જે જ્ઞાનાદિ શક્તિ વડે મોક્ષને સાધે તે સાધુ.'

(३) 'सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्रै मोक्षं साधयतीति साधुः'

'જે સમ્યગ્-દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યક્-ચારિત્ર વડે મોક્ષને સાધે તે સાધુ.'

(४) 'स्व-परहित मोक्षानुष्ठानं वा साधयतीति साधु.'

'જે સ્વ અને પરહિતને સાધે અથવા મોક્ષના અનુષ્ઠાનને સાધે તે સાધુ.'

(५) 'साधयति पोषयति विशिष्टक्रियाभिरपवर्गमिति साधुः'

'જે વિશિષ્ટ ક્રિયાવડે મોક્ષનું પોષણ કરે તે સાધુ.'

(६) 'अभिलषितमर्थं साधयतीति साधुः'

'જે ઇચ્છિત અર્થને (મોક્ષને) સાધે તે સાધુ.'

તાત્પર્ય કે અહીં સવ્વ-સાહૂણં પદથી વિવિધ પ્રકારનાં સાધનો વડે મોક્ષ માર્ગની સાધના કરનારા સઘળા સાધુઓને ગ્રહણ કરવાના છે.

एसो

'एसो' પદ દર્શક-સર્વનામ છે અને પંચ-નમુક્કારો પદના સંબંધમાં વપરાયેલું છે, તેથી પહેલીના એક-વચનમાં આવેલું છે× તેમાં મૂળ શબ્દ एम છે.

× જે સર્વનામો વિશેષણના સ્થાને વપરાયેલાં હોય તેને વિશેષ્યનાં લિંગ વચન અને વિભક્તિ લાગે છે.

સંસ્કૃત-ભાષામાં ' सव्व ' શબ્દનો ભાવ ' सर्व ' શબ્દ ' पाव ' શબ્દનો ભાવ 'पाप' શબ્દથી અને ' प्पणासणो ' શબ્દનો ભાવ ' प्रणाशन ' શબ્દથી આવે છે, એટલે તેનો સંસ્કૃત અનુવાદ' सर्व-पाप-प्रणाशनः ' કરેલો છે.

ગુજરાતી-ભાષામાં ' सव्व ' શબ્દનો ભાવ ' સર્વ ' શબ્દથી, 'पाव' શબ્દનો ભાવ ' પાપ ' શબ્દથી અને ' प्पणासणो ' શબ્દનો ભાવ ' પ્રણાશક ' શબ્દથી આવે છે. એટલે તેના અનુવાદમાં ' સર્વ-પાપ-પ્રણાશક ' પદ મૂકેલ છે.

' सर्व-पाप-प्रणाशनः ' ' એ સમાસ-વાક્ય કે સામાસિક-પદ છે. તેનો પદ-વિગ્રહ આ પ્રમાણે સમજવાનો છે; ' सर्वाणि च तानि पापानि-सर्वपापानि ' સર્વ એવાં જે પાપો તે સર્વ-પાપ અને ' सर्वपापानां प्रकर्षेण नाशनः-विध्वंसकः सर्वपापप्रणाशनः ' સર્વ પાપોનો પ્રકર્ષથી નાશ કરનાર અર્થાત્ વિધ્વંસક તે ' સર્વ પાપ પ્રણાશક '.× આ સમાસો પૈકી પહેલો કર્મધારય અને બીજો ષષ્ઠી તત્પુરુષ છે.

અહીં સર્વ શબ્દ નિરવશેષ સર્વના અર્થમાં છે, પાપ શબ્દ અધર્મ કે અશુભ કર્મના અર્થમાં છે અને પ્રણાશન શબ્દ અત્યન્તનાશ કે સર્વથાનાશ કરવાનો અર્થ દર્શાવે છે, એટલે 'સર્વ-પાપ-પ્રણાશક' નો અર્થ 'સર્વ અધર્મનો કે અશુભ કર્મનો અત્યન્ત નાશ કરનાર' એવો થાય છે.

मंगलाणं

'मंगलाणं' પદ છઠ્ઠીના બહુવચનમાં આવેલું છે, તેમાં મૂળ શબ્દ 'मंगल' છે.

સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં આ શબ્દ તત્સમ છે, એટલે તેનો અનુવાદ અનુક્રમે 'मंगलानां' અને 'મંગળોનું' એ પદો વડે કરવામાં આવેલ છે.

'મંગલ' શબ્દનો પ્રયોગ અતિ પ્રાચીન કાળથી ધાર્મિક તથા વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમાં વિપુલ પ્રમાણમાં થતો આવ્યો છે, એટલે એ શબ્દ સહુ કોઈને પરિચિત લાગે છે, પરંતુ તેનો વાસ્તવિક અર્થ તો વ્યાકરણ-શાસ્ત્રનો આધાર લઈએ તો જ સમજાય તેવો છે.

શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં મંગલ શબ્દના અર્થો આ પ્રમાણે સમજાવ્યા છે : ' मंगिज्जऽहिगमइ, जेण हिअं तेण मंगलं होइ. ' ' જેના વડે હિતની પ્રાપ્તિ થાય તે મંગલ.+ પછી તેમણે મંગલ શબ્દની વિશેષ વ્યુત્પત્તિ કરી છે : 'अहवा मंगो धम्मो, तं लाइ तयं समादत्ते ' અથવા મંગ એટલે ધર્મ, તેને જે લાવે, તેને સ્વાધીન

× જુઓ સિદ્ધિચંદ્ર ગણિકૃત ' સપ્ત સ્મરણ ' વ્યાખ્યા.

+ મંગ્ ધાતુ ગતિ અર્થવાળો છે અને બધા ગતિ અર્થવાળા ધાતુઓ પ્રાપ્તિના અર્થમાં પણ વપરાય છે

કરે તે મંગલ.' પછી તેમણે જણાવ્યું છે કે વ્યાકરણના નિયમ અનુસાર મંગલ શબ્દ અનેક રીતે સિદ્ધ થાય છે અને ટીકાકારોએ તેનાં ઉદાહરણો આ રીતે આપ્યાં છે :

(1) मङ्ग् ધાતુ પરથી मङ्ग्यते જેના વડે શાસ્ત્ર શોભાવાય (શોભે) તે મંગલ.
(2) मन् ધાતુ પરથી मन्यते, જેનાથી વિઘ્નના અભાવનો નિશ્ચય કરાય તે મંગલ
(3) मद् ધાતુ પરથી माद्यन्ति જેથી હર્ષ થાય તે મંગલ.
(4) मुद् ધાતુ પરથી मोदन्ते, જેથી નિશ્ચિંતપણે શાસ્ત્રનો પાર પમાય તે મંગલ
(5) मह् ધાતુ પરથી मह्यन्ते જેથી પૂજાય તે મંગલ અથવા.
(6) मां गालयति भवादिति मंगलम्–અથવા મને જે ભવથી એટલે કે સંસારથી દૂર કરે (તેનાથી છોડાવે) તે મંગલ
(7) मा भूद् गलः જેથી શાસ્ત્રમાં વિઘ્ન ન થાય અથવા જેથી શાસ્ત્રનો નાશ ન થાય તે મંગલ.

च

'च' એ નૈપાતિક પદ એટલે એક પ્રકારનું અવ્યય છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં આ શબ્દ તત્સમ છે, એટલે તેનો અનુવાદ 'च' પદ વડે જ કરવામાં આવે છે. પરંતુ ગુજરાતી ભાષામાં તેનો ભાવ લાવવા માટે 'અને' અવ્યય વાપરવું પડે છે.*

'च' અવ્યય નીચેના અર્થમાં વપરાય છે.

(૧) **અન્વાચય**-પ્રધાન વસ્તુની સાથે ગૌણ વસ્તુને જોડવી તે. જેમકે 'भिक्षामट गाञ्चानय'-હે શિષ્ય ! ભિક્ષા લેવા જા અને ગાયને લેતો આવ.' અહીં ભિક્ષા લેવા જવી એ પ્રધાન કાર્ય છે અને ગાયને લઈ આવવી તે ગૌણ કાર્ય છે.

(૨) **સમાહાર**-સમૂહનો સંગ્રહ કરવો તે. જેમકે पाणी च पादौ च तत् पाणिपादम्-બે પાણી (હાથ) અને બે પાદ (પગ) તે પાણિપાદ.'

(૩) **ઈતરેતરયોગ**-એકથી વધારે વસ્તુઓનું અંદરોઅંદર મળી જવું તે. જેમકે धवश्च खदिरश्च धवखदिरौ-ધવ (ધાવડી) અને ખદિર (ખેર) ધવખદિર.

(૪) **સમુચ્ચય**-પરસ્પર નિરપેક્ષ ક્રિયાઓનો અન્વય કરવો તે. જેમ કે 'पठति पचति च मैत्रः-મૈત્ર ભણે છે અને રસોઈ કરે છે.

(૫) **વિનિયોગ**-અનુષ્ઠાન કે ક્રમ-વિધાન દર્શાવવું તે જેમકે-'अहं च त्वं च वृत्रहन् ! संयुज्याव-હે વૃત્રહા ! હું અને તું (બંને મળીને) આમાં જોડાઈ જઈએ.'

(૬) **તુલ્યયોગિતા**-સરખાપણું દર્શાવનારો એક પ્રકારનો અલંકાર જેમકે-'ध्यातश्चोपस्थितश्च--ધ્યાન કર્યું અને હાજર થયો.'

(૭) **કારણ**-હેતુ-જેમકે 'ग्रामश्च गन्तव्यः आतपश्च-ગામ જવું છે અને તાપ છે. અર્થાત્ તાપ પડે છે, તેથી ગામ કેવી રીતે જવાય ?'

(૮) **પક્ષાન્તર**-અથવા જેમકે-

> मूर्खोऽपि शोभते तावत् , सभायां वस्त्रवेष्टितः ।
> तावच्च शोभते मूर्खो, यावत् किञ्चिन्न भाषते ॥

સભામાં વસ્ત્રધારણ કરેલો મૂર્ખ પણ શોભે છે. અથવા મૂર્ખ ત્યાં સુધી જ શોભે છે, કે જ્યાં સુધી તે કાંઈ બોલતો નથી.

(૯) **પાદપૂરણ**-પાદ પૂરવા માટે નિરર્થક સમાવેશ કરવો જેમ કે-प्रतीपश्च

* 'અને' એ સમુચ્ચયવાચક ઉભયાન્વયી-અ વ્ય છે અને તે सन्ततम् પરથી બનેલું છે.

[illegible] करिष्यत–મારીચ અને સુબાહુ યજ્ઞમાં વિઘ્ન કરશે. અહીં બીજો च [illegible] માટે છે

(૧૮) અવધારણ–નિશ્ચયનો અર્થ દર્શાવવો તે જેમકે–इति च नुता–તેથી જ……. [illegible] છે.

અહીં (નમસ્કારમાં) च શબ્દ સમુચ્ચયના અર્થમાં વપરાયેલો છે. કારણ કે એક ક્રિયા [illegible] છે અને બીજી ક્રિયા સર્વ મંગલોમાં શ્રેષ્ઠ મંગલ થવાની છે

पङ्कज પરંતુ પંકમાં તો દેડકાં, સેવાળ, પોયણાં બધું જન્મે છે. તે સર્વનો ત્યાગ કરીને તેણે માત્ર કમળનો જ અર્થ દર્શાવ્યો, એટલે તે યોગરૂઢ કે મિશ્ર ગણાય છે.

પ્રથમ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ 'प्रथते प्रसिद्धो भवतीति प्रथमः-જે પ્રસિદ્ધ થાય તે પ્રથમ' એ પ્રમાણે થાય છે, પણ સમુદાયશક્તિથી તે પ્રધાન (ઉત્કૃષ્ટ) પૂર્વ કે આદ્યનો અર્થ દર્શાવે છે.

'સર્વ ધાતુઓમાં સુવર્ણ પ્રથમ છે.' એ વાક્યમાં પ્રથમનો અર્થ પ્રધાન કે ઉત્કૃષ્ટ છે.

'પ્રથમ શત્રુંજયની યાત્રા કરી, પછી ગિરનારની યાત્રા કરી.' એ વાક્યમાં પ્રથમનો અર્થ પૂર્વે છે.

'પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ થયા.' એ વાક્યમાં પ્રથમનો અર્થ આદ્ય (પહેલા) છે.

પ્રથમ શબ્દનું આટલું વિવેચન સાંભળ્યા પછી પાઠકના મનમાં એવો પ્રશ્ન જરૂર થશે કે 'અહીં પ્રથમ શબ્દ કયા અર્થમાં વપરાયેલો છે?' તેનો ઉત્તર એ છે કે અહીં પ્રથમ શબ્દ પ્રધાન, પૂર્વ અને આદ્ય એ ત્રણે અર્થોમાં વપરાયેલો છે, તે આ રીતે :

પંચનમસ્કાર સર્વમંગલોમાં પ્રધાન મંગલ છે, એમ કહેવાનો આશય એ છે કે ગુણની અપેક્ષાએ તે ઉત્કૃષ્ટ છે.

પંચ-નમસ્કાર સર્વ મંગલોનું પૂર્વ મંગલ છે, એ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે 'અન્ય મંગલોની મંગલતા પણ તેને જ આભારી છે.'

અને 'પંચ-નમસ્કાર સર્વ મંગલોનું આદ્યમંગલ છે.' એમ કહેવાનું રહસ્ય એ છે કે 'આ જગતમાં પરમાર્થ કે વ્યવહારને અનુલક્ષીને કોઈ પણ શુભ કાર્ય કરવું હોય તો તેના પ્રારંભમાં આ પંચ-નમસ્કારનો ઉચ્ચાર કરાય છે.'

हवइ

'हवइ' પદ વર્તમાનકાળમા તૃતીય પુરુષના એકવચનમાં આવેલું છે. તેમાં મૂળ ધાતુ 'हो' છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં તેનો ભાવ 'भू' ધાતુથી આવે છે. એટલે તેનો અનુવાદ 'भवति' પદ વડે કરવામાં આવ્યો છે.

અહીં એ જાણી લેવું જરૂરનું છે કે 'भू' ધાતુ સત્તા, પ્રાદુર્ભાવ અને સંપાદનનો અર્થ દર્શાવે છે. જેમકે (૧) बहूनि धनानि अस्य भवन्ति-એની પાસે ઘણું ધન છે. અહીં भवन्ति પદ સત્તાના અર્થમાં છે, એટલે અર્થ દર્શાવે છે (૨) यथार्थाशनोऽस्त्रियाः श्रुतधरः पुत्रो भवति-यव અને દૂધનું ભોજન કરનારી સ્ત્રીનો પુત્ર વિદ્વાન જન્મે છે. અહીં 'भवति' પદ પ્રાદુર્ભાવના અર્થમાં છે. એટલે 'जायते'નો અર્થ દર્શાવે છે.

ड– – શોભામાં વધારો કરે છે.
ढ– – શોભા ઘટાડે છે.
ण– – શ્રમ કરાવે છે.
त– – સુખ આપે છે.
थ– – ઝઘડો કરાવે છે.
द– – સુખ આપે છે.
ध–न– – સંતોષ ઉપજાવે છે.
प– – સુખ આપે છે.
फ– – ભય ઉપજાવે છે.
ब– – મરણ નિપજાવે છે.
भ– – કલેશ કરાવે છે.
म– – દુઃખ આપે છે.
य– – લક્ષ્મીનો વધારો કરે છે.
र– – દાહ પેદા કરે છે.
ल–व– – વ્યસની બનાવે છે.
श– – સુખ આપે છે.
ष– – ખેદ કરાવે છે.
स– – સુખ આપે છે.
ह– – ખેદ કરાવે છે.
क्ष– – સમૃદ્ધિ આપે છે.

એટલે न સંતોષ આપનારો છે અને ' ण ' પરિશ્રમ કરાવનારો છે.

આ બધી દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં ' नमो ' પાઠનો જે વ્યવહાર ચાલી રહ્યો છે, તે સંગત જણાય છે.

પ્રશ્ન : નમસ્કાર બે રીતે થઈ શકે : સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી તેમાં સંક્ષેપથી નમસ્કાર કરવો હોય તો માત્ર સિદ્ધોને અને સાધુઓને જ કરવો જોઈએ કારણ કે સાધુઓને નમસ્કાર કરતાં અરિહંતો, આચાર્યો, ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર થઈ જાય છે. અને વિસ્તારથી નમસ્કાર કરવો હોય તો ઋષભાદિ તીર્થંકરો, પુંડરીકાદિ ગણધરો વગેરે પ્રત્યેકના નામ લઈને કરવો જોઈએ, પરંતુ આ રીતે પાંચને નમસ્કાર કરીએ તો નથી સંક્ષિપ્ત નમસ્કાર થતો કે નથી વિસ્તૃત નમસ્કાર થતો–તેનું કેમ ?

ઉત્તર : અરિહંતો, આચાર્યો અને ઉપાધ્યાયો અવશ્ય સાધુઓ હોય છે, કેમ કે તેમનામાં સાધુઓના ગુણો હોય છે. પણ બધા સાધુઓ અરિહંત, આચાર્ય કે ઉપાધ્યાય હોતા નથી. તાત્પર્ય કે તેમાંના કેટલાક અરિહંતો હોય છે, કેટલાક સામાન્ય કેવલીઓ,

(૧૨) કામ, (૧૩) મિથ્યાત્વ, (૧૪) અજ્ઞાન, (૧૫) નિદ્રા (૧૬) અવિરતિ (૧૭) રાગ અને (૧૮) દ્વેષ.

પ્રશ્ન : આત્મગુણોને પૂર્ણપણે પ્રકટાવ્યા ક્યારે ગણાય ?

ઉત્તર : આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્ય નામના જે ગુણો રહેલા છે, તે અનંતની કોટિમાં આવે ત્યારે આત્મગુણોને પૂર્ણપણે પ્રકટાવ્યા ગણાય.

પ્રશ્ન : અરિહંત શબ્દનો બોધ કરાવનારા બીજા શબ્દો કયા છે ?

ઉત્તર : અરિહંત શબ્દનો બોધ કરાવનારા બીજા શબ્દો નીચે મુજબ છે :

(૧) ભગવાન (૨) તીર્થંકર–તીર્થકૃત્ (૩) જિન–જિનેશ–જિનેન્દ્ર–જિનેશ્વર (૪) સર્વજ્ઞ (૫) સર્વદર્શી (૬) કેવલી (૭) દેવાધિદેવ (૮) પુરુષોત્તમ (૯) પ્રભુ (૧૦) બુદ્ધ (૧૧) વીતરાગ (૧૨) આપ્ત (૧૩) જગદ્ગુરુ (૧૪) જગન્નાથ (૧૫) જગ–બાંધવ (૧૬) જગ–રક્ષક (૧૭) જગ–સાર્થવાહ (૧૮) લોકોત્તમ (૧૯) લોકનાથ (૨૦) ત્રિલોકનાથ (૨૧) ત્રિભુવનસ્વામી (૨૨) પરમ પરમેષ્ઠી (૨૩) પરમેશ્વર (૨૪) પરમાત્મા વગેરે.

પ્રશ્ન : નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવથી અરિહંતો ચાર પ્રકારના મનાય છે, તેમાં 'नमो अरिहंताणं' પદ બોલતાં કયા અરિહંતોને નમસ્કાર થાય છે ?

ઉત્તર : 'नमो अरिहंताणं' પદ બોલતાં નામ–અરિહંત, સ્થાપના–અરિહંત, દ્રવ્ય–અરિહંત અને ભાવ–અરિહંત એ ચારે પ્રકારના અરિહંતોને નમસ્કાર થાય છે. શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે ચતુર્વિંશતિ–જિન–સ્તુતિ (સકલાર્હત્–સ્તોત્ર) ના પ્રારંભમાં આ પદના ભાવ નીચેના શબ્દોમાં ઉતાર્યા છે.

नामाऽऽकृति–द्रव्य–भावैः पुनतस्त्रिजगज्जनम् ।
क्षेत्रे काले च सर्वस्मिन्नर्हतः समुपास्महे ॥ २ ॥

'જેઓ સર્વક્ષેત્રમાં અને સર્વકાલમાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ વડે ત્રણે જગત્ના લોકોને પવિત્ર કરી રહેલા છે, તે અર્હંતોની અમે સમ્યગ્ ઉપાસના કરીએ છીએ.'

પ્રશ્ન : અહીં સર્વક્ષેત્રથી શું સમજવું ?

ઉત્તર : અહીં સર્વક્ષેત્રથી પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત અને પાંચ મહા–વિદેહ એમ પંદર કર્મભૂમિઓ સમજવી કે જ્યાં અર્હંતોનો જન્મ થાય છે. ૫ હૈમવત, ૫ હૈરણ્યવત, ૫ હરિવર્ષ, ૫ રમ્યક્વર્ષ, ૫ દેવકુરુ અને ૫ ઉત્તરકુરુ એ ૩૦ અકર્મભૂમિઓમાં અર્હંતોનો જન્મ થતો નથી, એટલે તે ક્ષેત્રો અહીં ગણવાનાં નથી.

પ્રશ્ન : અને સર્વકાલથી શું સમજવું ?

ઉત્તર : સર્વકાલથી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાલ સમજવો, અર્થાત્ ભૂતકાલમાં જે અર્હંતો થઈ ગયા, વર્તમાન કાલમાં વિદ્યમાન છે અને ભવિષ્યકાળમાં થનારા છે તે સર્વેને નમસ્કાર કરું છું. 'नमो त्थु णं' સૂત્રના છેડે બોલાતી ગાથામાં આ ભાવ સ્પષ્ટતયા પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન : ભવિષ્યકાલમાં કેટલા સિદ્ધો થયા હશે ?

ઉત્તર : અનંત

પ્રશ્ન : અનંત આત્માઓમાંથી અનંત આત્માઓ સિદ્ધ થયા પછી કેટલા આત્માઓ બાકી રહે ?

ઉત્તર : અનંત તીર્થંકર ભગવંતોને જ્યારે પણ એમ પૂછવામાં આવે છે કે કેટલા આત્માઓ સિદ્ધ થયા ? ત્યારે તેઓ જણાવે છે કે એક નિગોદનો અનંતમો ભાગ સિદ્ધ થયો છે, એટલે કે અનંતાનંત આત્માઓ હજી સિદ્ધ થવાના બાકી છે. સંખ્યાતના ગણિતમાં અમુક સંખ્યામાંથી અમુક સંખ્યા બાદ થાય તો અમુક સંખ્યા બાકી રહે તેમ કહી શકાય છે, પણ અનંતનું ગણિત તેથી જુદુ છે. તેમાં તો અનંતમાંથી અનંત બાદ જાય તો પણ અનંત જ રહે છે.

પ્રશ્ન : જીવો કેટલા પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે ?

ઉત્તર : જીવો પંદર પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે, તે આ પ્રમાણે :

(૧) **તીર્થ-સિદ્ધો**–તીર્થ ઉત્પન્ન થયા પછી તેના સદ્‌ભાવમાં સિદ્ધ થયેલા.

અતીર્થ-સિદ્ધો–તીર્થ સ્થપાયા પહેલાં કે તીર્થનો વિચ્છેદ થયો હોય તે કાલમાં સિદ્ધ થયેલા)

(૩) **તીર્થંકર-સિદ્ધો** તીર્થંકરની પદવી પામીને સિદ્ધ થયેલા.

(૪) **અતીર્થંકર-સિદ્ધો** તીર્થંકરની પદવી પામ્યા વિના સિદ્ધ થયેલ.

(૫) **સ્વયં-બુદ્ધ-સિદ્ધો**–જેઓ કોઈના ઉપદેશ સિવાય પોતાની મેળે બોધ પામીને સિદ્ધ થયેલા.

(૬) **પ્રત્યેકબુદ્ધ-સિદ્ધો**–રાજર્ષિ કરકંડૂ અને નમિરાજ વગેરેની માફક એકાદ નિમિત્તથી બોધ પામીને સિદ્ધ થયેલા.

(૭) **બુદ્ધબોધિત-સિદ્ધો**–આચાર્યાદિથી બોધ પામીને સિદ્ધ થયેલા.

(૮) **સ્ત્રીલિંગ-સિદ્ધો**–સ્ત્રીપણામાં–સ્ત્રીના વેશમાં સિદ્ધ થયેલા. અહીં લિંગ શબ્દથી બાહ્યાકાર સમજવો પણ વિષયની ઇચ્છારૂપ ભાવ વેદ ન સમજવો, કારણ કે ભાવવેદમાં વર્તતો કોઈપણ જીવ સિદ્ધ થતો નથી.

(૯) પુરુષલિંગ-સિદ્ધો–પુરૂષપણામાં–પુરૂષના વેશમાં સિદ્ધ થયેલા.

(૧૦) નપુંસકલિંગ-સિદ્ધો–ગાંગેયની જેમ નપુંસકલિંગે સિદ્ધ થયેલા.

(૧૧) સ્વલિંગ-સિદ્ધો–અહીં લિંગ એટલે વેશ–રજોહરણાદિરૂપ સાધુના વેશે સિદ્ધ થયેલા.

(૧૨) અન્યલિંગ-સિદ્ધો–વલ્કલ, ભગવા વસ્ત્ર વગેરેરૂપ સંન્યાસી આદિના વેશે સિદ્ધ થયેલા.

(૧૩) ગૃહિલિંગ સિદ્ધો–મરુદેવી માતા વગેરેની જેમ ગૃહસ્થના વેશમાં સિદ્ધ થયેલા.

(૧૪) એક-સિદ્ધો–એક સમયે એક મોક્ષે ગયેલા.

પ્રશ્ન : સકલ કર્મથી મુક્ત થયેલો જીવ લોકના અગ્રભાગે જ શા માટે સ્થિર થાય છે ? ત્યાંથી આગળ ગતિ કેમ કરતો નથી ?

ઉત્તર : જીવમાં ગતિમાન થવાની શક્તિ છે, પણ જ્યાં ગતિસહાયક ધર્માસ્તિકાય નામનું દ્રવ્ય હોય ત્યાં જ તેની ગતિ સંભવે છે. લોક પૂરો થતાં અલોક શરૂ થાય છે, ત્યાં ધર્માસ્તિકાય નામનું દ્રવ્ય નથી એટલે સકલ કર્મથી મુક્ત થયેલો જીવ ઊર્ધ્વગતિ કરતો ત્યાં જ અટકી જાય છે. શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે : अलोय-पडिहया सिद्धा, लोयग्गे य पइट्ठिया । અલોકથી અટકેલા સિદ્ધના જીવો લોકના અગ્રભાગે સ્થિર થયેલા છે.'

પ્રશ્ન : અલોકમાં શું હોય છે ?

ઉત્તર : અલોકમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવ, પુદ્ગલ કે કાલ નામનાં દ્રવ્યો હોતા નથી પણ માત્ર આકાશ દ્રવ્ય જ હોય છે. તેથી જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ–સ્થિતિ માત્ર લોકમાં જ સંભવે છે.

પ્રશ્ન : સિદ્ધના જીવો લોકના અગ્રભાગે સ્થિર થઈને શું કરતા હશે ?

ઉત્તર : સિદ્ધના જીવો કૃતકૃત્ય હોઈને તેમને કંઈપણ કરવાપણું રહેતું નથી. પરંતુ તેઓ પોતાની ચિદાનંદમય અવસ્થામાં મગ્ન હોય છે, અને અનંતાનંત સુખનો અનુભવ કરે છે કે જેનું વર્ણન વૈખરી વાણીથી થઈ શકતું નથી. એક જંગલમાં રહેનારો મનુષ્ય જેમ ચક્રવર્તીના ભોજનનો સ્વાદ કેવો હોય છે, તે સમજી શકે નહિ, તેમ સાંસારિક સુખમાં રચ્યાપચ્યા રહેલા આત્માઓ સિદ્ધનાં સુખને યત્કિંચિત્ પણ સમજી શકે નહિ કે તેમની યથાર્થ કલ્પના કરી શકે નહિ. માત્ર યોગાભ્યાસીઓ જ તેના સુખની યત્કિંચિત કલ્પના કરી શકે.

પ્રશ્ન : આચાર્યો પંચાચારને શા માટે પ્રકાશે ?

ઉત્તર : મુમુક્ષુઓ મોક્ષના સુવિહિત માર્ગને જાણી શકે તે માટે આચાર્યો પંચાચારને પ્રકાશે.

પ્રશ્ન : આચાર્યો પંચાચારને કેવી રીતે પ્રકાશે ?

ઉત્તર : આચાર્યો સૂત્ર–સિદ્ધાંતના વ્યાખ્યાન વડે પંચાચારને પ્રકાશે, પણ પોતાની કલ્પનામાત્રથી પ્રકાશે નહિ.

પ્રશ્ન : આચાર્ય સૂત્ર-સિદ્ધાંતનું વ્યાખ્યાન કેવી રીતે કરે ?

ઉત્તર : આચાર્ય સૂત્ર–સિદ્ધાંતનું વ્યાખ્યાન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ જોઈને કરે. બીજા શબ્દમાં કહીએ તો આચાર્ય ઉપસ્થિત થયેલા શ્રોતાઓની યોગ્યતા વગેરેને લક્ષમાં રાખીને ઉપદેશ આપે.

પ્રશ્ન : શ્રોતાઓની યોગ્યતાથી શું કહેવા ઇચ્છો છો ?

ઉત્તર : વિનય, વિવેક, નમ્રતા, સરલતા, મધ્યસ્થતા, જિનાજ્ઞારુચિ વગેરે ગુણોને શ્રોતાઓની યોગ્યતા માનવામાં આવે છે અને તેથી વિપરીત ગુણોને શ્રોતાઓની અયોગ્યતા માનવામાં આવે છે.

તેઓ તીર્થંકર ભગવંતે સ્થાપેલા ચતુર્વિધ સંઘનો જ એક ભાગ છે.

પ્રશ્ન : સ્વાધ્યાય કોને કહેવાય?

ઉત્તર : સ્વાધ્યાય શબ્દમાં ત્રણ પદો છે, सु+आ+अध्याय. તેમાં सु પદ સુષ્ઠુ કે શોભનનો અર્થ (સારા) દર્શાવે છે. आ પદ અભિવ્યાપ્તિ કે વિધિનો અર્થ દર્શાવે છે અને अध्याय પદ અધ્યયનનો અર્થ દર્શાવે છે. એટલે **સારી રીતે વિધિપૂર્વક અધ્યયન કરવું તેને સ્વાધ્યાય કહેવાય.** અથવા જે સારી રીતે વિધિ-પૂર્વક અધ્યયન કરવા યોગ્ય છે, તેને પણ સ્વાધ્યાય જ કહેવાય. અને સ્વાધ્યાય શબ્દને स्व અને अध्याय એવા બે પદોથી બનેલો માનીએ તો આત્મા સંબંધી જે અધ્યયન તે સ્વાધ્યાય-એવો અર્થ પણ નીકળી શકે. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત ષોડશકની યોગ-દીપિકા વૃત્તિમાં પહેલો અને ત્રીજો અર્થ કરેલો છે.

પ્રશ્ન : શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રમાં સ્વાધ્યાયને પાંચ પ્રકારનો અર્થાત્ પાંચ અંગવાળો કહ્યો છે.* અને આવશ્યક-નિર્યુક્તિમાં ઉપાધ્યાયનો પરિચય કરાવતા સ્વાધ્યાયને બાર અંગ-વાળો કહ્યો છે તેનું કેમ ?

ઉત્તર : શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રમાં સ્વાધ્યાય શબ્દ પહેલા અર્થમાં વપરાયેલો છે, એટલે સ્વાધ્યાય કરવાની રીત પાંચ પ્રકારની છે, એમ સમજવાનું છે, અને આવશ્યક-નિર્યુક્તિમાં સ્વાધ્યાય શબ્દ બીજા અર્થમાં વપરાયેલો છે, એટલે સ્વાધ્યાય કરવા યોગ્ય શાસ્ત્રો બાર અંગમાં વિભક્ત થયેલાં છે, એમ સમજવાનું છે. આ બાર અંગોને અર્ધમાગધી ભાષામાં 'दुवालसंग' અને સંસ્કૃત ભાષામાં 'द्वादशांग' કે 'द्वादशांगी' કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન : દ્વાદશાંગીની રચના ગણધરો કેવી રીતે કરે છે ?

ઉત્તર : ગણધરો તીર્થ-સ્થાપના વખતે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતને પ્રદક્ષિણા દઈને નમસ્કાર કરીને પૂછે છે કે 'હે ભગવંન ! તત્ત્વ શું છે ? તે કહો.' ત્યારે ભગવંત કહે છે કે-' उपपन्नेइ वा-વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે.' ફરી ગણધરો પ્રદક્ષિણા દઈને નમસ્કાર કરીને એ જ પ્રશ્ન પૂછે છે, ત્યારે ભગવંત કહે છે કે 'विगमेइ वा-વસ્તુ નાશ પામે છે,' તેમજ ત્રીજીવાર ગણધરો પ્રદક્ષિણા દઈને નમસ્કાર કરીને એ જ પ્રશ્ન પૂછે છે, ત્યારે કહે છે કે 'धुवेइ वा' તેમ છતાં વસ્તુ સ્થિર રહે છે.' આ પ્રમાણે પ્રણામ કરીને પૂછવું તે નિષદ્યા કહેવાય છે. આ ત્રણ નિષદ્યાથી ગણધર ભગવંતોને એવો નિશ્ચય થાય છે કે 'સર્વ-વસ્તુઓ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય યુક્ત છે.' આ પછી ગણધર ભગવંતો બીજબુદ્ધિ નામની વિશિષ્ટ લબ્ધિવાળા હોવાથી સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાન પામે છે. અને શ્રી તીર્થંકર ભગવંતની આજ્ઞા થતાં તેની દ્વાદશાંગી રૂપે રચના કરે છે.

પ્રશ્ન : દ્વાદશાંગીમાં કયા સૂત્રો રચાય છે ?

ઉત્તર : દ્વાદશાંગીમાં નીચેના બાર સૂત્રો રચાય છે :

---

* सज्झाए पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा-वायणा, पडिपुच्छणा, परिअट्टणा, अणुप्पेहा, धम्मकहा।

પ્રશ્ન : શિષ્યોને શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરાવવા માટે કયા ગુણો અપેક્ષિત છે?

ઉત્તર : પ્રથમ તો ઉપાધ્યાય પોતે દ્વાદશાંગીના પારગામી અને તેના અર્થને બરાબર જાણનારા હોવા જોઈએ તથા સૂત્ર અને અર્થનો વિસ્તાર કરી શકે તેવા બહુશ્રુત જોઈએ. વળી તેમની શીખવવાની પદ્ધતિ એવી સુંદર હોવી જોઈએ કે જેથી ગમે તેવા જડ શિષ્યને પણ શાસ્ત્રજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય અને એ રીતે તે પોતાની સાધના સફળ બનાવી શકે. તે ઉપરાંત તેમનો સ્વભાવ ઘણો શાંત જોઈએ, જેથી શિષ્યો તેમની આગળ છૂટથી પોતાની શંકાઓ રજૂ કરી શકે અને તેનું સમાધાન મેળવી શકે.×

પ્રશ્ન : साहूणं પદ સર્વ સાધુઓનો સંગ્રહ કરનાર છે, તો सव्व વિશેષણની જરૂર શું?

ઉત્તર : साहूणं પદ સામાન્ય રીતે સાધુઓનો સંગ્રહ કરનાર છે, પણ સાધુઓના પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, સ્થવિરકલ્પિક, જિનકલ્પિક, પ્રતિમા કલ્પિક, કલ્પાતિત વગેરે અનેક પ્રકારો હોઈ તેમાંનો કોઈ પ્રકાર રહી ન જાય તે સ્પષ્ટતયા સૂચવવા માટે અહીં सव्व વિશેષણ યોજેલું છે.

પ્રશ્ન : सव्व ને ષષ્ઠીલુપ્તક પદ માનીને તેનો સંબંધ अरिहंताणं આદિ પદો સાથે જોડવામાં આવે તો કેમ?

ઉત્તર : ભાષા-શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તેમાં કંઈ વાંધો નથી પરંતુ નિર્યુક્તિકાર-

असहाइ सहायत्तं, करंति जे संजमं करिंतस्स ।
एएण कारणेणं, नमामि हं सव्वसाहूणं ॥ १००५ ॥

એવી જે ગાથા રચી છે, તથા શ્રીઅભયદેવસૂરિ વગેરે પૂર્વાચાર્યોએ તેનું જે રીતે વ્યાખ્યાન કર્યું છે, તે એમ દર્શાવે છે કે सव्वसाहूणं એ એક જ પદ છે. પણ सव्व અને साहूणं

× जे बारसंग–सज्झाय–पारगा–धारगा तयत्थाणं ।
तदुभयवित्थाररया, तेऽहं झाणंमि उज्झाए ॥१२४५॥

જે દ્વાદશાંગરૂપ સ્વાધ્યાયના પારગામી છે, તેના અર્થોના ધારક છે અને તદુપરાંત તદુભય એટલે સૂત્ર અને અર્થનો વિસ્તાર કરવામાં રસિક છે, તે ઉપાધ્યાયોનું હું ધ્યાન ધરું છું.

पाहाणसमाणविहु, कुणंति जे सुत्तधारया सीसे ।
सयलजणपूयणिज्जे, तेऽहं झाणंमि उज्झाए ॥१२४७॥

જે સૂત્રધારકો પાષાણ જેવા જડ શિષ્યોને પણ (સૂત્ર સિદ્ધાંતોનો સ્વાધ્યાય કરાવીને) સર્વજનોના પૂજનીય બનાવે છે, તે ઉપાધ્યાયોનું હું ધ્યાન ધરું છું.

बावन्नवन्नचंदरसेण, जे लोयपावतावाइं ।
उवसामयंति सहसा, तेऽहं झाणंमि उज्झाए ॥१२५२॥

બાવન અક્ષરરૂપી ચંદનરસથી જે લોકના પાપ અને તાપને જલદી શમાવે છે, તે ઉપાધ્યાયોનું હું ધ્યાન ધરું છું.

— પ્રાકૃત શ્રીપાલચરિત્ર

'તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ, બલદેવો અને અને વાસુદેવો આ ઉત્તમ-પુરુષો કદી હલકા [illegible]માં ઉત્પન્ન થતા નથી.

તે પુરુષસિંહો ઉગ્ર, ભોગ, ક્ષત્રિય, ઇક્ષ્વાકુ, જ્ઞાત, કૌરવ્ય, હરિવંશ વગેરે વિશ[illegible] કુલોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.'+

'અરિહંત દેવો ક્યારે ઉત્પન્ન થાય છે? અને કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રશ્ન [illegible] મહર્ષિઓએ આ પ્રમાણે આપ્યો છે: 'કાલચક્રના બે વિભાગો છે [illegible] અને ઉત્સર્પિણીકાલ. તેમાં અવસર્પિણીકાલમાં દરેક વસ્તુના રસકસ અનુક્રમે [illegible] અને ઉત્સર્પિણી કાલમાં દરેક વસ્તુના રસકસ અનુક્રમે ચઢતા જાય છે [illegible] છ છ આરાઓ હોય છે. એટલે સમસ્ત કાલ-ચક્ર બાર આરાનું બને છે.

[illegible]ણીનો પ્રથમ આરો એકાંત સુષમા ચાર કોટાકોટી સાગરોપમનો હોય છે, [illegible] કોટાકોટી સાગરોપમનો હોય છે. ત્રીજો આરો સુષમદુષમા બે [illegible]મનો હોય છે. ચોથો આરો દુષમસુષમા બેંતાલીશ હજાર વર્ષ ન્યૂન [illegible] સાગરોપમનો હોય છે. પાંચમો [illegible]

अर्हँ
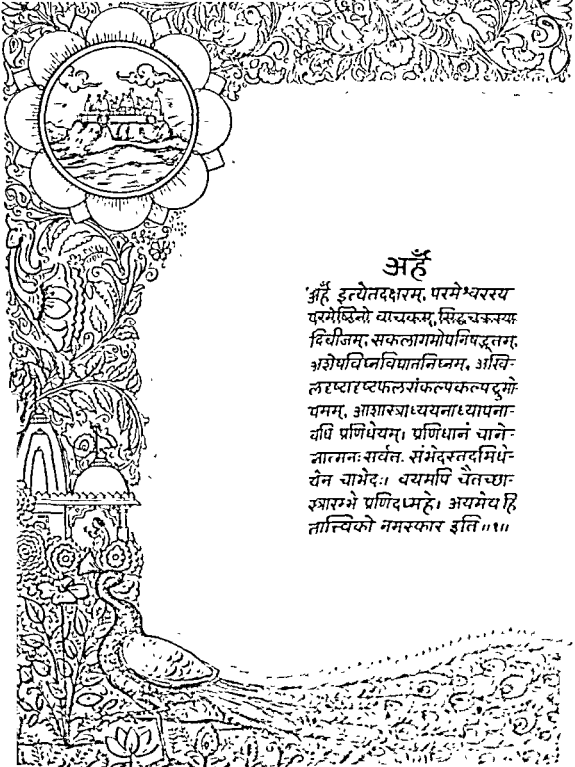
अर्हँ इत्येतदक्षरम्, परमेश्वरस्य
परमेष्ठिनो वाचकम्, सिद्धचक्रस्या-
दिबीजम्, सकलागमोपनिषद्भूतम्,
अशेषविघ्नविघातनिघ्नम्, अखि-
लदृष्टादृष्टफलसंकल्पकल्पद्रुमो-
पमम्, आशास्त्राध्ययनाध्यापना-
वधि प्रणिधेयम्। प्रणिधानं चाने-
नात्मनः सर्वतः संभेदस्तदभिधे-
येन चाभेदः। वयमपि चैतच्छा-
स्त्रारम्भे प्रणिदध्महे। अयमेव हि
तात्त्विको नमस्कार इति॥१॥

અને તે ચોવીશીની પૂર્વે જે ચોવીશ અરિહંતો થયા તેને અતીત ચોવીશી કહેવામાં આવે છે. વાંચકોની જાણ માટે તેનાં નામો અહીં રજૂ કરીએ છીએ:

અતીત ચોવીશીનાં નામો

(૧) કેવલ જ્ઞાની	(૧૩) સુમતિ
(૨) નિર્વાણી	(૧૪) શિવગતિ
(૩) સાગર	(૧૫) અસ્તાથ
(૪) મહાયશ	(૧૬) નમિનાથ
(૫) વિમલ	(૧૭) અનિલ
(૬) સર્વાનુભૂતિ	(૧૮) યશોધર
(૭) શ્રીધર	(૧૯) કૃતાર્થ
(૮) દત્ત	(૨૦) જિનેશ્વર
(૯) દામોદર	(૨૧) શુદ્ધમતિ
(૧૦) સુતેજ	(૨૨) શિવકર
(૧૧) સ્વામી	(૨૩) સ્યંદન
(૧૨) મુનિસુવ્રત	(૨૪) સંપ્રતિ

ભરતક્ષેત્રમાં હવે પછી થનારી (અનાગત) ચોવીશીનાં નામો પણ વાંચકોની જાણ માટે રજૂ કરવામાં આવે છે.

(૧) પદ્મનાભ	(૧૩) નિષ્કષાય
(૨) સુરદેવ	(૧૪) નિષ્પુલાક
(૩) સુપાર્શ્વ	(૧૫) નિર્મમ
(૪) સ્વયંપ્રભ	(૧૬) ચિત્રગુપ્ત
(૫) સર્વાનુભૂતિ	(૧૭) સમાધિ
(૬) દેવશ્રુત	(૧૮) સંવર
(૭) ઉદયનાથ	(૧૯) યશોધર
(૮) પેઢાલ	(૨૦) વિજય
(૯) પોટિલ	(૨૧) મલ્લ
(૧૦) શતકીર્તિ	(૨૨) દેવપ્રભ
(૧૧) મુનિસુવ્રત	(૨૩) અનંતવીર્ય
(૧૨) અમમ	(૨૪) ભદ્રંકર

વર્તમાનકાળે પાંચ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વીસ જિનો વિદ્યમાન છે. તેમનાં નામો આ પ્રમાણે સમજવાં :

અરિહંતો ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારે માતાને હાથી, વૃષભ, સિંહ, લક્ષ્મીદેવી, પુષ્પમાળા, ચંદ્ર, સૂર્ય, ધજા, પૂર્ણ કલશ, પદ્મસરોવર, ક્ષીરસમુદ્ર, વિમાન (જો નરકમાંથી ચ્યવીને આવેલ હોય તો અસુરપતિના ભવન), રત્નરાશિ અને નિર્ધૂમ અગ્નિ દર્શાવતાં ચૌદ સ્વપ્નો આવે છે, જે પવિત્ર, પરાક્રમી અને પરોપકારી પુત્રરત્નની આગાહી કરે છે.

અરિહંતો દેવલોકમાંથી ચ્યવીને મનુષ્યલોકમાં અવતરે તે ઘટનાને ચ્યવનકલ્યાણક કહેવાય છે. તેમનો જન્મ થાય તે ઘટનાને જન્મકલ્યાણક કહેવાય છે. તેઓ સંસારનો ત્યાગ કરીને સંયમ દીક્ષા ધારણ કરે તે ઘટનાને દીક્ષા–કલ્યાણક કહેવાય છે. તેઓ ચારિત્ર કે ધ્યાનના બળે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે તે ઘટનાને કેવલજ્ઞાન–કલ્યાણક કહેવાય છે. અને તેઓ દેહનો ત્યાગ કરીને નિર્વાણપદને પામે તે ઘટનાને નિર્વાણ–કલ્યાણક કહેવાય છે. અરિહંતોના જીવનની આ પાંચ ઘટનાઓને કલ્યાણક કહેવાનું નિમિત્ત થાય છે.

ગર્ભસ્થિતિ પૂર્ણ થયે અરિહંતનો જન્મ થાય છે, ત્યારે સમસ્ત વાતાવરણમાં એક પ્રકારનો આનંદ પ્રસરી જાય છે. દિશાઓ નિર્મળ બને છે, વિદ્યુતના પ્રકાશ જેવો ઉદ્યોત સર્વત્ર જોવામાં આવે છે, પવન મંદ મંદ વહીને પૃથ્વી પરની રજ દૂર કરે છે, અને મેઘો તેના તેના પર સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરે છે. તે વખતે નારકીઓને પણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવોનું તો કહેવું જ શું ! તાત્પર્ય કે તે સમયે બધાને અપૂર્વ સુખનો અનુભવ થાય છે.

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે અરિહંતનો જન્મ થયેલો જાણીને દિશા અને વિદિશાઓમાંથી છપ્પન દિક્કુમારિકાઓ તેમની માતા આગળ આવે છે અને મંગલ મહોત્સવપૂર્વક સૂતિકાકર્મ કરે છે. પછી દેવો તેમને મેરુ પર્વત ઉપર લઈ જાય છે અને પોતાના કલ્પ (આચાર) અનુસાર તેમનો સ્નાત્ર મહોત્સવ કરે છે. આ મહોત્સવ ઘણો જ ભવ્ય હોય છે અને તેમાં વિવિધ તીર્થોમાંથી લાવેલા જલ વડે ભાવી તીર્થંકરને સ્નાન કરાવવામાં આવે છે. પછી દેવો તેમને માતા આગળ પાછા મૂકી જાય છે અને નંદીશ્વરદ્વીપે જઈ અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ કરે છે.

જ્ઞાન થાય તે શ્રુત કહે છે. ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વિના આત્માને રૂપી દ્રવ્યોનું મર્યાદિત જ્ઞાન થાય તેને અવધિ કહે છે. બીજાના પર્યાયોનું જ્ઞાન થાય તેને મનઃપર્યવ અથવા મનઃપર્યાય કહે છે. જે જ્ઞાન પરિપૂર્ણ, અસાધારણ ને અનંત હોય તેને કેવળ કહે છે. કેવલજ્ઞાનથી આત્મા સર્વ પદાર્થોના સર્વ ભાવ જાણી શકે છે.

આધુનિક વિજ્ઞાને સ્વીકારેલા 'ક્લેર વોયન્સ' અને 'એક્સ્ટ્રાસેન્સરી નોલેજ' અવધિજ્ઞાનની ઝાંખી આપે છે. 'ટેલીપથી' મનઃપર્યવ જ્ઞાનનું પ્રમાણ પૂરું પાડે છે. અને 'સાઇકોમેટ્રી'એ એ વાત સિદ્ધ કરી આપી છે કે ધ્યાનબળથી જગતની જડ કે ચૈતન્ય વસ્તુઓ [illegible] જાણી શકાય છે તથા તેના સ્વરૂપનું આબેહૂબ વર્ણન કરી શકાય છે. એટલે કેવલજ્ઞાનનો સિદ્ધાંત યથાર્થ ઠરે છે.

સાધના

સર્વ-વિરતિ સામાયિકથી નવાં કર્મ આવતાં અટકે છે પણ જે કર્મો આત્માને લાગેલાં છે અને જેને લીધે આત્માની શક્તિઓ પૂર્ણરૂપે પ્રકટ થઈ નથી, તેને ખેરવવા માટે તપશ્ચર્યાની જરૂર પડે છે, એટલે અરિહંતો બાહ્ય અને આભ્યન્તર તપશ્ચર્યાનો આશ્રય લે છે. તેઓ પરીસહોને સહન કરે છે અને એક આસને લાંબો વખત ધ્યાનસ્થ રહે છે. વળી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે કષાયોને ક્રમશઃ ક્ષીણ કરતા જાય છે અને છેવટે [illegible] પગથિયા* પર આરૂઢ થાય છે. ત્યાં પહેલો દર્શન-મોહનીય અને ચારિત્ર-મોહનીય કર્મોનો ક્ષય કરે છે, તેથી તેમને અનંત (યથાખ્યાત) ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મનો શીઘ્ર ક્ષય કરે છે, તેથી અનંત જ્ઞાન (કેવલજ્ઞાન), અનંત દર્શન (કેવલદર્શન) અને અનંત વીર્યની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૧૦) પરચક્રભય એટલે શત્રુ સૈન્યની ચડાઇ વગેરે થતી નથી અને,

(૧૧) સ્વચક્રભય એટલે પોતાના સૈન્યમાં બળવો ફાટી નીકળવો વગેરે ભયજનક ઘટનાઓ બનતી નથી.

શાસ્ત્રકારો જણાવે છે કે અરિહંતને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે, એ જાણતાં જ ઇન્દ્રાદિ દેવોને અત્યંત આનંદ થાય છે અને તેઓ પોતપોતાના પરિવાર સહિત વિમાન વગેરે દિવ્ય વાહનોમાં નીચે ઉતરી આવી અપૂર્વ ગીતો ગાય છે, અદ્ભૂત નૃત્ય કરે છે. પછી તેઓ અરિહંતને વંદે છે, સ્તવે છે, પૂજે છે અને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઇ વંદન કરી પોતાની અપૂર્વ ભક્તિ પ્રદર્શીત કરે છે અને અરિહંત ભગવંત સર્વને ધર્મની દેશના દઇ શકે તે માટે સમવસરણની રચના કરે છે.

એ વખતે દેવતાઓ ૧૯ અતિશયો કરે છે. તે આ રીતે :—

(૧) પ્રથમ વાયુકુમાર જાતિના ભવનપતિ દેવો એક યોજન પ્રમાણે ભૂમિને સંવર્તક વાયુ વડે સાફ કરે છે.

(૨) પછી મેઘકુમાર નામના ભવનપતિ દેવો ધૂળ સમાવવા માટે ગંધોદકની વૃષ્ટિ કરે છે.

(૩) પછી વ્યંતરદેવો તે પર પંચરંગી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરે છે અને વનસ્પતિકાયને બાધા ન થાય તેવી રીતે રત્ન-શીલા વડે પૃથ્વી–પીઠ બાંધે છે.

(૪) તેના પર ભવનપતિ દેવો રજત–પ્રાકાર એટલે રૂપાનો ગઢ રચે છે. તે કોટની અંદર જ્યોતિષી દેવો સુવર્ણમય-પ્રાકાર એટલે સોનાનો ગઢ રચે છે, અને તે કોટની અંદર વૈમાનિક દેવો રત્નમયપ્રાકાર એટલે રત્નનો ગઢ રચે છે.

(૫) આ ત્રણ ગઢોની અંદર મધ્ય ભાગમાં વ્યંતરદેવો રત્ન જડિત પીઠ રચે છે. તેના પર કંઇક ઊંચી એક બેઠક બનાવે છે અને તેના પર અશોક વૃક્ષ (ચૈત્ય–વૃક્ષ) ની રચના કરે છે.

(૬) તેની નીચે સ્ફટિક રત્નનું સિંહાસન રચે છે.

(૭–૮) તેના પર ત્રણ છત્રો અને ચામર વગેરે રચે છે.

(૯) અરિહંત ભગવંત ચાલે છે, ત્યારે પગ મૂકવા માટે દેવો, નવ સુવર્ણ-કમળની રચના કરે છે.

(૧૦) આ કમળો પર પગ મૂકતાં અરિહંત ભગવંત સમવસરણના પૂર્વ દ્વારે આવે છે અને ત્યાંથી પ્રવેશ કરી ચૈત્ય વૃક્ષને× પ્રદક્ષિણા દઈ 'नमो तित्थस्स' એમ બોલી

+ વિસ્તૃત વર્ણન માટે જુઓ પ્રસ્તુત સંપાદક વિરચિત ગ્રંથ: 'દેવાધિ દેવ ભગવાન મહાવીર'
× ચૈત્યવૃક્ષનું વર્ણન જાણવા જુઓ પ્રસ્તુત સંપાદક વિરચિત 'દેવાધિદેવ ભગવાન મહાવીર'

અને ચોથી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, અને અવશિષ્ટ કર્મો ખપાવી નિર્વાણ પદની પ્રાપ્તિ કરે છે.

અરિહંતના દેહને ઈન્દ્ર દિવ્ય-જળથી નવરાવે છે, તેના પર ગોશીર્ષ ચંદનનો લેપ કરે છે અને દિવ્ય વસ્ત્રાભૂષણોથી શણગારી ગોશીર્ષ ચંદનના કાષ્ઠની ચિતા પર મૂકે છે. પછી અગ્નિકુમાર દેવો ચિતામાં અગ્નિ પ્રકટાવે છે, વાયુકુમાર દેવો વાયુ વડે તેને પ્રજ્વલિત કરે છે અને અન્ય દેવો તેમાં કેશર, કસ્તુરી, ઘૃત વગેરે પદાર્થો નાખે છે. આ ચિતામાં અરિહંતના દેહની સર્વ ધાતુઓ બળી જાય છે, પરંતુ અસ્થિ બાકી રહે છે. તેમાંથી જમણી અને ડાબી દાઢ શક્ર તથા ઈશાનેન્દ્ર ગ્રહણ કરે છે. નીચેની બંને દાઢો ચમર અને બલિ ઈન્દ્ર ગ્રહણ કરે છે, બાકીના દાંત બીજા ઈન્દ્રો ગ્રહણ કરે છે અને શેષ અસ્થિને દેવતાઓ અતિ આદરથી લઈ લે છે. પછી નિર્વાણના સ્થાને મણિમય સ્તૂપની રચના કરે છે અને ત્યાંથી નંદીશ્વરદ્વીપે જઈ અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ કરી પોતાના સ્થાને જાય છે.

આ વખતે વિશ્વના મનુષ્યોની સ્થિતિ બહુ વિષાદમય થઈ પડે છે. તેમને માર્ગ દર્શાવનાર, તેમના મનના સંશયો ભાંગનાર, તેમને નવી આશા અને નવું જીવન આપનારનો વિયોગ તેમનાથી સહન થતો નથી. છેવટે ગમેતેમ કરીને તેઓ પોતાના મનને સમજાવે છે, અને તેમને પુનઃ પુનઃ વંદન કરીને કૃતાર્થ થાય છે.

અરિહંત ભગવંતની ખાસ વિશેષતા જણાવવા માટે શાસ્ત્રકારોએ અષ્ટ-પ્રાતિહાર્ય અને ચાર મૂલાતિશય એમ બાર ગુણોની * જે પ્રરૂપણા કરી છે, તેનાથી પણ પાઠકોએ પરિચિત થવું જરૂરી છે.

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે ઈન્દ્ર વડે નિયુક્ત કરાયેલા છડીદાર જેવા દેવો તે પ્રતિહાર અને તેમણે ભક્તિવશાત્ કરેલ જે કાર્યો તે પ્રાતિહાર્ય. તાત્પર્ય કે અરિહંત ભગવંતની ભક્તિ નિમિત્તે દેવો દ્વારા જે વિશિષ્ટ ઉપચાર થાય છે, તેને પ્રાતિહાર્ય કહેવાય છે.

પ્રાતિહાર્યની સંખ્યાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ચેઈઅવંદણ મહાભાસમાં મળે છે :

अट्ठविहपाडिहेर अरिहंति तेण अरहंता (गाथा-२७७)

આઠ પ્રાતિહાર્યોની પૂજાને યોગ્ય હોવાથી તે અરિહંતો કહેવાય છે અને તેમાં તેનાં નામો પણ જણાવેલાં છે, તે આ પ્રમાણે :

असोगरुक्खो सुरपुप्फवुट्ठी,
दिव्वोज्झुणी चामरमासणं च ।
भामंडलं दुंदुहि याऽऽयवत्तं,
सुपाडिहेराणि जिणाणमेय ॥

---

* આ બાર ગુણોના વિસ્તૃત વર્ણન માટે જુઓ 'દેવાધિદેવ [illegible]'

(૨૪) धर्मार्थप्रतिबद्धता-ધર્મ અને અર્થથી યુક્ત હોય છે. પદાર્થો સાંભળતાં સાંભળતાં જીવોના હૃદયમાં ધર્મને વિકસાવનારી હોય છે.

(૨૫) कारकाद्यविपर्यास-કારક, કાળ, વચન, લિંગ, વિભક્તિ વગેરેના વિપર્યાસવાળા દોષોથી રહિત હોય છે.

(૨૬) विभ्रमादि-वियुक्तता-વિભ્રમ, વિક્ષેપ, વગેરે મનના દોષોથી રહિત હોય છે.

(૨૭) चित्रकृत्व-શ્રોતાઓના ચિત્તમાં અવિચ્છિન્નપણે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે.

(૨૮) अद्भुतत्व-અદ્‌ભૂત હોય છે.

(૨૯) अनतिविलम्बिता-અત્યન્ત વિલંબ રહિત હોય છે.

(૩૦) अनेकजातिवैचित्र्य-વસ્તુઓને વિવિધ રીતે વર્ણવનારી હોય છે.

(૩૧) आरोपित-विशेषता-બીજા વચનોની અપેક્ષાએ વિશેષતા સ્થાપન કરનારી હોય છે.

(૩૨) सत्त्वप्रधानता-સત્વપ્રધાન હોય છે.

(૩૩) वर्ण-पद-वाक्य-विविक्तता-વર્ણ, પદ, વાક્યના સ્પષ્ટ વિવેકવાળી હોય છે.

(૩૪) अव्युच्छित्ति-કહેવાને ઈચ્છેલા વિષયની સારી રીતે સિદ્ધિ થતાં સુધી ન અટકનારી હોય છે.

(૩૫) अखेदित्व-અનાયાસે ઉત્પન્ન થનારી હોય છે.

અરિહંત ભગવંતો કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ્યાં જ્યાં વિચરે છે, ત્યાં ત્યાં સવાસો યોજન સુધી રોગ, વૈર, ઈતિ, મરણ, અતિવૃષ્ટિ, અવૃષ્ટિ, દુર્ભિક્ષ અને કરનારો સ્વરાષ્ટ્ર-પરરાષ્ટ્ર તરફથી ભય થતો નથી, તેને અપાયોનો-અનિષ્ટોનો અપગમ (નાશ) અતિશય અર્થાત્ અપાયાપગમાતિશય કહેવામાં આવે છે.

સારાંશ એ છે કે મહાન અનુભવી પુરુષોએ કહ્યું છે કે 'અરિહંતોનું નિરંતર **મનન કરનાર આત્મા છેવટે અરિહંત બને છે.'**

અહીંય યથાપ્રવૃત્તિ શબ્દ અનાભોગપણાનું અને કરણ શબ્દ અધ્યવસાયનું સૂચન કરે છે. તાત્પર્ય કે આત્માએ આ રીતે કર્મોનો જે ઘટાડો કર્યો છે તે અકામ નિર્જરાને આભારી છે. તેમાં સકામ નિર્જરાનો કોઈ હિસ્સો નથી.

યથાપ્રવૃત્તિકરણનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવા માટે શાસ્ત્રકારો ધાન્યના ઢગલાનું તથા ગિરિપાષાણ–નદી ન્યાયનું દૃષ્ટાંત આપે છે. ધાન્યના એક ઢગલામાંથી કુટુંબના નિર્વાહ માટે રોજ જેટલું ધાન્ય કાઢવામાં આવે તેનાં કરતાં તેમાં થોડું નાખવામાં આવે તો સમય જતાં એ ઢગલો ઓછો થઈ જાય છે. તેમ જીવ અનાભોગપણે ઘણાં કર્મોને ખપાવતો જાય અને થોડાં કર્મોને બાંધતો જાય તો કાલાંતરે ઓછા કર્મવાળો થઈ જાય છે. અથવા ગિરિપ્રદેશમાંથી એક પાષાણ તૂટીને નદીના પ્રવાહમાં આવે ને તેની સાથે ઘસડાતો જાય તો ધીમે ધીમે ચારે બાજુથી ઘસાઈને ગોળ બની જાય છે, તેમ સંસારમાં અથડાતો કુટાતો જીવ અનાભોગપણે કર્મ ખપાવતો જાય તો કાલક્રમે ઓછા કર્મવાળો બને છે.

આ કરણ વડે જીવ નિબિડ-રાગ-દ્વેષના પરિણામરૂપ ગ્રંથિપ્રદેશની સમીપમાં આવે છે. અહીં એટલું સ્પષ્ટ કરવાની આવશ્યકતા છે કે અભવ્ય જીવો* પણ ગ્રંથિપ્રદેશની સમીપમાં આવી શકે છે અને તીર્થંકરોની અપૂર્વ ઋદ્ધિ કે સાધુઓનાં સન્માન જોઈને અથવા સ્વર્ગાદિ સુખની ઈચ્છાથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી નવપૂર્વ સુધીનું શ્રુતજ્ઞાન સંપાદન કરી શકે અને ભવાંતરે નવમા ગ્રૈવેયકમાં× ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, પણ ગ્રંથિનો ભેદ કરીને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી.

---

* શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ જીવોના બે પ્રકાર કહ્યા છે :
ભવ્ય અને અભવ્ય, મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતાવાળા જીવોને ભવ્ય કહેવામાં આવે છે. અને તેવી યોગ્યતા વિનાના જીવોને અભવ્ય કહેવામાં આવે છે.

× દૃષ્ટિવાદના એક વિભાગ તરીકે ગણાતા ચૌદ પૂર્વનાં નામો નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) ઉત્પાદપૂર્વ
(૨) અગ્રાયણીય
(૩) વીર્ય
(૪) અસ્તિ–નાસ્તિપ્રવાદ
(૫) જ્ઞાનપ્રવાદ
(૬) સત્યપ્રવાદ
(૭) આત્મપ્રવાદ
(૮) કર્મપ્રવાદ
(૯) પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદ
(૧૦) વિદ્યાપ્રવાદ
(૧૧) અવન્ધ્ય
(૧૨) પ્રાણાયુ
(૧૩) ક્રિયાવિશાલ
(૧૪) લોકબિન્દુસાર

બાર દેવલોકની ઉપર અને પાંચ અનુત્તર વિમાનના નીચે નવગ્રૈવેયકનાં વિમાનો ઉપરાઉપર આવેલાં છે. તેનાં નામો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) સુદર્શન, (૨) સુપ્રતિબુદ્ધ (૩) મનોરમ (૪) સર્વતોભદ્ર (૫) સુવિશાલ (૬) સુમનસ (૭) સૌમનસ (૮) પ્રિયંકર અને (૯) નંદિકર.

અને એ જ અધ્યયનમાં સમ્યક્ત્વનુ મહત્ત્વ સમજાવતાં કહ્યું છે કે, સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન ન હોય, જ્ઞાન વિના ચારિત્રના ગુણો ન હોય. ચારિત્રના ગુણો વિના રાગ-દ્વેષમાંથી મુક્તિ ન હોય અને રાગદ્વેષની મુક્તિ વિના નિર્વાણ ન હોય. તાત્પર્ય કે સમ્યક્ત્વ એ નિર્વાણનું-મોક્ષનું કારણ છે.

(૫) વિરતાવિરત ગુણસ્થાન

સમ્યક્ત્વને સ્પર્શી ચૂકેલો આત્મા જ્યારે દેશવિરતિ ગ્રહણ કરીને અંશતઃ વિરત બને છે ત્યારે તેની અવસ્થાવિશેષને વિરતાવિરત ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે. અંશતઃ વિરત થયેલો આત્મા બાકીના અંશોમાં અવિરત હોય છે તેથી તેને વિરતાવિરત કહેવામાં આવે છે. વ્રતધારી શ્રાવકો આ ગુણસ્થાને રહેલા કહેવાય છે.

(૬) પ્રમત્તસંયત-ગુણસ્થાન

વિરતાવિરત ગુણસ્થાનમાંથી આગળ વધેલો આત્મા જ્યારે સર્વવિરતિ સામાયિક ગ્રહણ કરી સંયત બને છે, પણ કંઈક અંશે પ્રમાદવાળો હોય છે, ત્યારે તેની અવસ્થાવિશેષને પ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે. અહીં પ્રમાદ શબ્દથી આત્મવર્તી આગળ વધવાનો અનુત્સાહ સમજવનો છે. નિદ્રા વિગેરેને પણ પ્રમાદ કહેવામાં આવે છે.

(૭) અપ્રમત્તસંયત-ગુણસ્થાન

સર્વવિરતિને ધારણ કરનારો જે આત્મા પ્રમાદ રહિત હોય છે, તેની અવસ્થાવિશેષને અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે આ અવસ્થામાં રહેલો આત્મા જરા પણ પ્રમાદવાળો થયો કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવી જાય છે અને પ્રમાદ રહિત થયો કે પુનઃ સાતમા ગુણસ્થાને ચઢી જાય છે આમ છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણસ્થાન વચ્ચે ચઢવુ-ઉતરવું લાંબા સમય સુધી ચાલે છે.

(૮) નિવૃત્તિ બાદર-ગુણસ્થાન

અપ્રમત્ત અવસ્થામાં રહેલો સર્વવિરત આત્મા જ્યારે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયના સ્થૂલસ્વરૂપને અમુક અંશે છોડી લે છે ત્યારે તેની અવસ્થાવિશેષને નિવૃત્તિબાદર ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે.

(૯) અનિવૃત્તિબાદર-ગુણસ્થાન

સર્વવિરત આત્મા જ્યારે કષાયનાં સ્થૂલ સ્વરૂપથી ઘણા અંશે નિવૃત્ત થયેલો હોય પણ અમુક અંશવાળો હોય ત્યારે તેની અવસ્થાવિશેષને અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે આ અવસ્થામાં કષાયને પરાજિત કરવા માટે બારે પુરુષાર્થ ચાલી રહ્યો હોય છે.

(૧૦) સૂક્ષ્મસંપરાય-ગુણસ્થાન

જે સર્વવિરત આત્મા, ક્રોધ, માન અને માયાનો સર્વથા નાશ કરી ચૂક્યો હોય [illegible] [illegible] માત્ર સૂક્ષ્મ લોભાંશવાળો હોય તેની અવસ્થાવિશેષને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે.

(૧૧) ઉપશાંત મોહ-ગુણસ્થાન

જે સર્વવિરત આત્માએ મોહનીયકર્મને કિંચિત્કાલ માટે શાંત કર્યું હોય તેની અવસ્થાવિશેષને ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાન કહેવામાં આવે છે. આ અવસ્થામાં અવશિષ્ટ લોભના [illegible] ઉપશમ થાય છે, પણ સર્વથા નાશ થતો નથી.

સિદ્ધોનું સ્વરૂપ

આચારાંગસૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં સિદ્ધોનું સ્વરૂપ આ રીતે જણાવ્યું છે :

'अच्चेइ जाईमरणस्स वट्टमग्गं विक्खायरए, सव्वे सरा नियट्टंति,
तक्का जत्थ न विज्जइ, मइ तत्थ न गाहिया, ओए अप्पइट्ठाणस्स
खेयन्ने, से न दीहे, न हस्से, न वट्टे, न तंसे न चउरंसे, न परिमंडले
न किण्हे न नीले न लोहिए न हालिद्दे न सुक्किले न सुरभिगंधे
न दुरभिगंधे न तित्ते न कडुए न कसाए न अंबिले न महुरे
न कक्खडे न मउए न गरुए न लहुए न उण्हे न निद्धे न लुक्खे
न काऊ न रुहे न संगे न इत्थी न पुरिसे न अन्नहा परिन्ने
सन्ने उवमा न विज्जए, अरूवी सत्ता, अपयस्स पयं नत्थि ॥'

જન્મ-મરણના કારણભૂત કર્મોનો નાશ કરીને આત્મા મોક્ષમાં લીન થાય છે. આ અવસ્થાનું વર્ણન કરનારા સર્વ શબ્દો પાછા ફરે છે અર્થાત્ તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપનું વર્ણન કરી શકતા નથી. ત્યાં કલ્પના જઈ શકતી નથી, ત્યાં બુદ્ધિ પહોંચી શકતી નથી, ત્યાં સમગ્ર કર્મ રહિત આત્મા શરીર વગરનો, સંસારમાં રહેલા સર્વ જીવોની અવસ્થાને જાણનારો હોય છે. તે આત્મા આકારે લાંબો, ટૂંકો, ગોળાકાર, ત્રિકોણાકાર, ચતુષ્કોણકાર કે મંડલાકાર હોતો નથી. વર્ણમાં કાળો, નીલો, લાલ, પીળો કે સફેદ હોતો નથી. ગંધમાં સુગંધી કે દુર્ગંધી હોતો નથી સ્વાદમાં તીખો, કડવો, તુરો, ખારો કે મીઠો હોતો નથી. સ્પર્શમાં કર્કશ, કોમળ, ભારે, હલકો, ઊનો, ઠંડો, સ્નિગ્ધ કે લુખો હોતો નથી. સ્ત્રીરૂપે, પુરુષરૂપે કે નપુંસકરૂપે પણ હોતો નથી. જ્ઞાતા અને પરિજ્ઞાતારૂપે હોય છે. તેને કોઈ ઉપમા નથી, તે અરૂપી છે. તેના સ્વરૂપને સંપૂર્ણ રીતે કહી શકે એવું કોઈ પદ (શબ્દ) નથી.

આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે 'સિદ્ધ ભગવંતો શરીર રહિત, આત્મપ્રદેશની ઘનતાવાળા, સામાન્ય વિષયરૂપ દર્શન અને વિશેષ વિષયરૂપ જ્ઞાનમાં ઉપયોગવાળા હોય છે.' વળી તેમાં જણાવ્યું છે કે જે અવ્યાબાધ સુખ મોક્ષમાં ગયેલા સિદ્ધોને હોય છે, તે સુખ મનુષ્યો તથા સર્વ દેવો પૈકી કોઈને હોતું નથી.

જીવ વિચાર પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે 'સિદ્ધોને શરીર હોતું નથી, આયુઃકર્મ હોતું નથી, પ્રાણ કે યોનિ હોતી નથી અને તેઓની સ્થિતિ જૈનાગમમાં સાદિ-અનંત+ અર્થાત્ જેની આદિ છે પણ અંત નથી તેવી બતાવી છે.'

+ સ્થિતિ ચાર પ્રકારની હોય છે :

(૧) સાદિ-સાંત-જેની આદિ અને અંત બન્ને છે.

સિદ્ધના આઠ ગુણો

કર્મક્ષયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ-ભગવંતોમાં આઠ ગુણો પ્રકટે છે. તે આ પ્રમાણે છે : (૧) અનંત જ્ઞાન, (૨) અનંત-દર્શન (૩) અવ્યાબાધ સુખ (૪) અનંત-ચારિત્ર (૫) અક્ષયસ્થિતિ (૬) અરૂપીપણું, (૭) અગુરુ-લઘુત્વ અને (૮) અનંતવીર્ય.

(૧-૨) અનંત-જ્ઞાન-અનંત-દર્શન. :

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે 'જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે.'

ઓછું થાય તેટલા અંશે તેમનો ઉપયોગ તેજસ્વી બને. સિદ્ધ ભગવંતોએ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મોનો પૂરેપૂરો ક્ષય કરેલો હોવાથી તેમનામાં અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શન પ્રકટે છે.

અહીં એટલી હકીકત નોંધવા યોગ્ય છે કે છદ્મસ્થ આત્માઓને પહેલો દર્શનોપયોગ અને પછી જ્ઞાનોપયોગ હોય છે. એટલે તેઓ પ્રથમ ઘટત્વ (ઘટની જાતિ) ગ્રહણ કર્યા પછી ઘટરૂપ વિશેષ પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે કેવલી ભગવંતોને પહેલો જ્ઞાનોપયોગ અને પછી દર્શનોપયોગ હોય છે, એટલે તેઓ પ્રથમ ઘટરૂપ વિશેષ પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે અને પછી ઘટત્વને ગ્રહણ કરે છે અને તેથી જ તેમની સ્તુતિમાં 'सव्वन्नूणं सव्वदरिसीणं' સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી વિશેષણો સંગત થાય છે. વળી છદ્મસ્થોને દર્શનોપયોગ અને જ્ઞાનોપયોગ વધારેમાં વધારે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી હોય છે, તેમાં દર્શનોપયોગ કરતાં જ્ઞાનોપયોગનો સમય સંખ્યાતા ગણો વધારે છે, ત્યારે કેવલી ભગવંતોને બંને ઉપયોગ એક એક સમયના જ હોય છે. કોઈ આત્માને એક સમયે બે ઉપયોગ હોતા નથી. તે સંબંધી વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—

नाणम्मि दंसणम्मि य एगो एगयरम्मि उवउत्ता ।
सव्वस्स केवलिस्स वि जुगवं दो नत्थि उवओगा ॥

જ્ઞાન અને દર્શન એ બે ઉપયોગમાંથી સર્વ જીવો એક જ ઉપયોગવાળા હોય છે કેવલી ભગવંતોને પણ એકી સાથે બે ઉપયોગ હોતા નથી.°

(૩) અવ્યાબાધ સુખ

કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે 'વિષયોનો ભોગોપભોગ કરવામાં જ સુખ હોય છે, તેથી નિર્વાણ, મુક્તિ, મોક્ષ કે સિદ્ધાવસ્થામાં કોઈ જાતનું સુખ મળવા સંભવ નથી.' તેઓ કહે છે કે—

'जइ तत्थ नत्थि सीमंतिणीओ मणहरपियंगुवन्नाओ ।
ता रे सिद्धन्तिय ! बंधणं खु मोक्खो न सो मोक्खो ॥'

'હે સૈદ્ધાંતિક ! તું જે મોક્ષ-માર્ગનું પ્રતિપાદન કરે છે, તે વાસ્તવિક મોક્ષ નથી, પણ એક જાતનું બંધન જ છે, કારણકે ત્યાં (સુખને આપનારી) મનહર પિયંગુ વર્ણવાળી સ્ત્રીઓ નથી.'

પૌદ્ગલિક સુખો ક્ષણિક છે, તેથી ગમે તેટલાં કે ગમે તેટલીવાર ભોગવવામાં આવે પણ તેનાથી આત્માને સંતોષ થતો નથી, છતાં જેમની મતિ મોહાવેશથી મૂઢ બનેલી છે, તેઓ એમાં જ સુખ માને છે અને એની જ ઝંખના કરે છે. તેઓ કહે છે:

° શ્રી મલ્લવાદી અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનું મંતવ્ય આ બાબતમાં જુદું પડે છે, પરંતુ તેનું સમાધાન શ્રીમદ્ યશોવિજયજીએ જ્ઞાનબિંદુમાં ઘણી વિસ્તારથી કર્યું છે.

(૪) લોભ

(૧૫) અનંતાનુબંધી લોભ (૧૩) અપ્રત્યાખ્યાની લોભ
(૧૬) પ્રત્યાખ્યાની લોભ (૧૬) સંજ્વલન લોભ.

આ સોળ કષાયોની તીવ્રતા જેમ જેમ ઓછી થતી જાય છે. તેમ તેમ આત્માનો ચારિત્ર ગુણ ખીલે છે અને જ્યારે સર્વ કષાયો દૂર થઈ જાય છે, ત્યારે આત્મા રાગ અને દ્વેષના બંધનમાંથી સર્વથા મુક્ત થઈ વીતરાગ અવસ્થાને પામે છે.

નોકષાયરૂપ ભાવો 'હાસ્ય ષટ્ક' અને 'વેદત્રિક' બે પ્રકારમાં વહેંચાય છે, તે આ પ્રમાણે :

હાસ્ય ષટ્ક

(૧) હાસ્ય—જેના વડે નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વિના હસવું આવે છે.
(૨) રતિ—જેના વડે નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વિના હર્ષ થાય છે.
(૩) અરતિ—જેના વડે નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વિના ખેદ થાય છે.
(૪) ભય—જેના વડે નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વિના બીક લાગે છે. મનના પરિણામો ચંચળ બને છે.
(૫) શોક—જેના વડે નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વિના પરિતાપ ઉપજે છે.
(૬) જુગુપ્સા—જેના વડે નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વિના ઘૃણા ઉપજે છે.

'વેદત્રિક'

(૭) પુરુષવેદ—સ્ત્રીને ભોગવવાની ઈચ્છા.
(૮) સ્ત્રીવેદ—પુરુષને ભોગવવાની ઈચ્છા.
(૯) નપુંસકવેદ-સ્ત્રી-પુરુષ બંનેને ભોગવવાની ઈચ્છા.

કષાયનો નાશ થતાં પહેલાં આ નોકષાયોનો નાશ થઈ જાય છે, એટલે તેની અહીં સ્વતંત્ર વિવક્ષા નથી.

સિદ્ધ ભગવંતો અનંત ચારિત્રવાળા છે, એમ કહેવાનો સ્પષ્ટ અર્થ એ છે કે તેઓ પોતાના સ્વભાવમાં મગ્ન છે અને તેવી સ્થિતિ અનંતકાળ સુધી ચાલવાની છે.×

(૫) અક્ષય સ્થિતિ

આયુષ્ય કર્મને લીધે આત્માને એક દેહમાં અમુક સમય પૂરો કરવો પડે છે. આ કર્મની ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે, પરંતુ સિદ્ધ ભગવંતોએ આયુષ્યકર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરેલો હોવાથી તેમને નવો દેહ ધારણ કરવાનો હોતો નથી... તેથી આયુષ્યની

× 'નિજ ચારિત્ર તે આતમા નિજ સ્વભાવમાં રમતો રે!' —શ્રી દેવ ચંદ્રજી.

વારંવાર ભોગવવા યોગ્ય વસ્તુ, અલંકારાદિ વસ્તુઓ તથા સ્ત્રી વગેરે વિદ્યમાન છતાં તેનો ઉપભોગ થઈ શકે નહિ, તેનું કારણ ઉપભોગાંતરાય કર્મ છે અને છતી શક્તિએ કંઈપણ પ્રયત્ન કરવા શક્તિમાન થાય નહિ; તેનું કારણ વીર્યાંતરાય કર્મ છે. આ પાંચ પ્રકારનાં અંતરાય કર્મો જેમ જેમ પાતળાં પડતા જાય છે, તેમ તેમ દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય નામની લબ્ધિઓ વિકાસ પામતી જાય છે અને જ્યારે અંતરાય કર્મનો સર્વથા નાશ થાય છે, ત્યારે એ લબ્ધિઓ પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે.

સિદ્ધ ભગવંતોનું અંતરાય-કર્મ સર્વથા નાશ પામેલું હોવાથી તેમનામાં આ પાંચે લબ્ધિઓ પૂર્ણરૂપે પ્રકટેલી હોય છે, તાત્પર્ય કે તેઓ અનંતવીર્યના-અનંત શક્તિના સ્વામી બને છે, પણ પ્રયોજનના અભાવે તેને કદી પણ ફેરવતા નથી.

આ આઠ ગુણો વડે સિદ્ધ ભગવંતોનું વારંવાર ચિંતન કરવાથી સંસાર અસાર જણાય છે અને મોક્ષ-માર્ગ તરફ પ્રીતિ થાય છે.
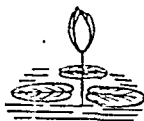
જ સામાન્ય રીતે આચાર્ય કહેવામાં આવે છે, એટલા સ્પષ્ટીકરણ સાથે આચાર્યપદની યોગ્યતાનો પરિચય કરાવીશું.

વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં જણાવ્યું છે કે–

દીક્ષા ગ્રહણ કરાવ્યા પછી શિષ્યને બાર વર્ષ પર્યંત સૂત્ર ભણાવવું. તે પછી બાર વર્ષ પર્યંત એ સૂત્રનો અર્થ સમજાવવો. કારણ કે જેમ હળ, રેંટ અથવા ઘાણીમાંથી છૂટેલો ભૂખ્યો બળદ સારું અથવા ખરાબ ઘાસ સ્વાદનો અનુભવ કર્યા સિવાય ખાઈ જાય છે, અને પછી વાગોળતી વખતે એનો સ્વાદ અનુભવે છે, તેવી જ રીતે શિષ્ય પણ પ્રથમ અર્થ જાણ્યા વિના બાર વર્ષ સુધી સૂત્ર ભણે, તે વખતે તેનો અર્થ નહિ જાણવાથી રસ પડતો નથી, પરંતુ અર્થ ગ્રહણ કરતી વખતે રસ પડે છે. અથવા જેમ ખેડૂત પ્રથમ ડાંગર આદિ ધાન્ય વાવે છે. પછી તેનું રક્ષણ કરીને પકવે છે. તે પછી તેને કાપી–મસળી–સાફ કરીને ઘરે લાવીને નિશ્ચિંતપણે તેનો ઉપયોગ કરે છે. જો તેમ ન કરે તો ધાન્ય લાવવા આદિનો તેનો શ્રમ નિષ્ફળ જાય છે. તે જ પ્રમાણે શિષ્ય પણ બાર વર્ષ સુધી સૂત્ર ભણીને જો તેનો અર્થ ગ્રહણ ન કરે તો તેના અધ્યયનનો શ્રમ નિષ્ફળ જાય છે. માટે સૂત્ર ભણ્યા બાદ બાર વર્ષ પર્યંત અવશ્ય તેનો અર્થ સમજાવવો.

આ પ્રમાણે સ્થવિર કલ્પનો ક્રમ છે કે પ્રથમ દીક્ષા આપવી, તે પછી સૂત્ર ભણાવવું અને તે પછી તેનો અર્થ ભણાવવો.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સૂત્રાર્થ ભણેલો શિષ્ય જો આચાર્યપદને લાયક હોય તો ઓછામાં ઓછા બે મુનિઓ અને ત્રીજો પોતે એમ ત્રણ જણને, ગ્રામ, નગર, સંનિવેશ આદિમાં વિહાર કરાવી બાર વર્ષ સુધી વિવિધ દેશોનાં દર્શન કરાવવાં. અને જો તે શિષ્ય આચાર્યપદને લાયક ન હોય તો તેને માટે આ દેશાટનનો નિયમ નથી. તેમાં આચાર્યપદને લાયક શિષ્યને દેશોના દર્શન કરાવવાનું કારણ એ જણાવ્યું છે કે 'વિવિધ દેશોમાં વિહાર કરતાં તે તીર્થંકરોની જન્મભૂમિ, દીક્ષાભૂમિ વગેરે જુએ. તે જોઈને વિચારે કે 'અહીં તીર્થંકરો જન્મ્યા હતા', 'અહીં દીક્ષા લીધી હતી.' અહીં મોક્ષે ગયા હતા, ઈત્યાદિ. આવા વિચારો કરતાં તેને અતિશય આનંદ થાય અને સમ્યક્ત્વમાં સ્થિર થાય. વળી જુદા જુદા દેશોમાં ફરતાં અતિશય શ્રુતજ્ઞાની આચાર્યોનાં દર્શનથી સૂત્રાર્થ સંબંધી અને સામાચારી સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. તેમજ જુદા જુદા દેશોની ભાષા અને આચારનું પણ જ્ઞાન થાય. તેથી તે દેશોમાં જન્મેલા શિષ્યોને તે તે ભાષામાં ધર્મોપદેશ આપી શકે. પછી એ ધર્મોપદેશથી બોધ પામેલાઓને દીક્ષા આપે. પૂર્વ દીક્ષા પામેલાઓ તેની ઉપસંપદા–નિશ્રા અંગીકાર કરે અને આ ગુરુ સર્વભાષા તથા આચારમાં કુશળ છે, એમ જાણીને તેના પર પ્રીતિ કરે. આ પ્રમાણે આચાર્ય-પદને લાયક હોય એવા શિષ્યને બાર વર્ષ સુધી દેશ-દર્શન

[illegible] અભિનન્દાય કરાવે. એવી ઘણા શિષ્યોની પ્રાપ્તિ થયા બાદ આચાર્ય-પદ [illegible] ઉપકાર કરે.

આચાર્યપદની લાયકાત માટે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું કે–

देसकुलजाइरूवी, संघयणी धिइजुओ अणासंसी ।
अविकत्थणो अमाई, थिरपरिवाडी गहियवक्को ॥९४॥
जियपरिसो जियनिद्दो, मज्झत्थो देसकालभावन्नू ।
आसन्नलद्धपइभो, नाणाविहदेसभासन्नू ॥९५॥
पंचविहे आयारे, जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नू ।
आहरणहेउ उवनय, नयनिउणो गाहणाकुसलो ॥९६॥
ससमय–परसमयविऊ, गंभीरो दित्तिमं सिवो सोमो ।
गुणसयकलिओ जुग्गो, पवयणसारं परिकहेउं ॥९७॥

શુદ્ધ હોય તેમને જાતિયુક્ત કહેવાય છે, અને જેમની આકૃતિ સુંદર હોય તેમને રૂપયુક્ત કહેવાય છે. આ ગુણોને લીધે આચાર્યનો જગતમાં પ્રભાવ પડે છે અને તેમની પાસે શિષ્યોનો બહોળો સમુદાય અધ્યયનાદિ કાર્યો કરે છે.

(૫) संघयणी–સંઘયણવાળા. સંઘયણયુક્ત.

જેમનું શરીર સામર્થ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું હોય તે સંઘયણ કહેવાય છે. આ ગુણોને લીધે લાંબા સમય સુધી પ્રવચનાદિ કાર્યો કરી શકે છે.

(૬) धिइजुओ–ધૃતિયુક્ત. જેમનું ચિત્ત સ્વસ્થ હોય તેમને ધૃતિયુક્ત કહેવાય છે. આ ગુણને લીધે તેઓ ગમે તેવા અટપટા પ્રશ્નોમાં પણ મુંઝાઈ જતા નથી કે ભ્રમમાં પડતા નથી

(૭) अणासंसी–અનાશંસી. આશંસાથી રહિત.

જેઓ શ્રોતાઓ પાસેથી આહાર–પાણી, પાત્ર કે વસ્ત્રની ઈચ્છા રાખતા નથી, તે આસંશાથી રહિત કહેવાય છે.

(૮) अविकत्थणो–વિકત્થન દોષ રહિત.

કોઈનો થોડો પણ અપરાધ થયો હોય તેને ફરીફરીને કહી સંભળાવવાં તે વિકત્થનદોષ કહેવાય છે. આચાર્ય આવા દોષથી મુક્ત હોય છે અને તેથી જ શિષ્યના મુખેથી એક વાર તેનો અપરાધ સંભળાવીને ઉચિતદંડ, આલોચના કે પ્રાયશ્ચિત આપે છે.

(૯) अमायी–માયા રહિત, શઠતા રહિત.

આ ગુણોને લીધે આચાર્ય પોતાના ગચ્છનું સારી રીતે પાલન કરી શકે છે.

---

(૧૪) શાંડિલ્ય	નંદીપુર	–ઉત્તરપ્રદેશ
(૧૫) મલય	ભદ્દિલપુર	–હજારીબાગ જિલ્લો વ. (બિહાર)
(૧૬) મત્સ્ય	વૈરાટ	–જયપુર અને અલવરની આસપાસનો પ્રદેશ
(૧૭) વરુણ	અચ્છા	–ઉત્તરપ્રદેશ
(૧૮) દશાર્ણ	મૃત્તિકાવતી	–માળવાનો ઉત્તર ભાગ
(૧૯) ચેદી	શુક્તિમતી	–[illegible]
(૨૦) સિંધુ સૌવીર	વીતભયનગર	–સિંધુ કિનારાનો પ્રદેશ
(૨૧) શૂરસેન	મથુરા	–મથુરાની આસપાસનો પ્રદેશ
(૨૨) ભંગી	પાવા	–માનભૂમ જિલ્લો વ (બિહાર)
(૨૩) વર્ત	માસપુરી	
(૨૪) કુણાલ	શ્રાવસ્તી	–અયોધ્યા જિલ્લો વગેરે.
(૨૫) કોટિવર્ષ	લાટ	–ગુજરાતનો દક્ષિણ ભાગ
(૨૫½) કેકય	શ્વેતાંબી	–બિહાર પ્રાંત

પ્રકરણ–સાતમું

ઉપાધ્યાય–પદ

ઉપાધ્યાય ભગવંતો ગચ્છની સારસંભાળ કરવામાં આચાર્ય ભગવંતોને મદદ કરે છે. તથા સાધુઓને સૂત્ર-સિદ્ધાંતનું પદ્ધતિસર શિક્ષણ આપે છે. તેથી શ્રમણ-સંઘનું મહત્ત્વનું અંગ ગણાય છે અને તે જ કારણે આચાર્ય ભગવંતો પછી તરત જ તેમને વંદના કરવામાં આવે છે.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ સંબોધ પ્રકરણના ગુરુસ્વરૂપાધિકારમાં જણાવ્યું છે કે-ઉપાધ્યાયો દૃઢ, સંઘયણવાળા, ઉત્તમ જાતિવાળા, ઉત્તમ કુલવાન્, જિતેન્દ્રિય, ભદ્ર, અંગોપાંગની ખોડ-ખાંપણથી રહિત, નીરોગી, વાચના આપવામાં કુશળ, ગુરુએ આપેલા પરમ મંત્રવાળા, દીક્ષા, વડીદીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા વગેરે કાર્યોમાં કુશળ ઈત્યાદિ લાખો ગુણોવડે યુક્ત કહેલા છે.×

ઉપાધ્યાય ભગવંતના પચ્ચીસ ગુણોનું વર્ણન તેમણે અનેક રીતે કર્યું છે, તેમાં એક સ્થળે જણાવ્યું છે કે–

> इक्कारसंगधारी बारउवंगाणि जो अहिज्जेइ ।
> तह चरण-करणसत्तरी धरावइ धरइ पणवीसं ॥

જે અગીયાર અંગ તથા બાર ઉપાંગોને ભણે છે. તથા ચરણ-સિત્તરી અને કરણ-સિત્તરીને ધારણ કરે છે તથા કરાવે છે. (તેમને ઉપાધ્યાય જાણવા.)+

જૈન–સૂત્રોના અભિપ્રાયથી શ્રુતજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે : અંગ પ્રવિષ્ટ અને અંગ બાહ્ય× તેમાં જે શ્રુત અરિહંત ભગવંતોની દેશના સાંભળીને ગણધર ભગવંતોએ રચેલું હોય તે અંગ-પ્રવિષ્ટ કહેવાય છે અને જે શ્રુત તેના આધારે સ્થવિર મહર્ષિઓએ રચેલું હોય અંગબાહ્ય કહેવાય છે.

> थिरसंघयणी भद्द-विसिट्ठकुलयं जिइंदिओ भद्दो ।
> नो हीणअंगुवंगो नीरोगी वायणादक्खो ॥ १८७ ॥
> गुरुदत्तपरममंतो दिक्खोवट्ठाणाइट्ठासु ।
> दक्खो लक्खगुणेहिं संजुओ वायगो भणइ । १८८ ॥
>
> – સં.પ્ર.૫ પ્રકરણ-ગુરુસ્વરૂપાધિકાર.

+ વર્તમાનકાળે ઉપાધ્યાયના આ પચ્ચીસ ગુણોનું વ્યાખ્યાન પ્રસિદ્ધ છે.

× 'सुयनाणं दुविहे पन्नत्ते तं जहा-अंगपविट्ठे चेव अंगबाहिरे चेव ।'

સ્થાનાંગસૂત્ર, સ્થાન બીજું. ઉદ્દેશ ૩જો, સૂત્ર ૭૧

વખતે તેમણે અવશિષ્ટ શ્રુતનું જે સંપાદન કર્યું હતું, તે પરંપરાગત આપણા સુધી પહોંચ્યું છે.

પાઠકોની જાણ માટે અહીં ઉપલબ્ધ અગિયાર અંગોનો ટૂંક પરિચય આપવામાં આવે છે.

(૧) **આયારાંગ-(આચારાંગ)**-આ અંગને બે શ્રુત સ્કન્ધો છે. તેમાં પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં નવ અધ્યયનો છે. અને બીજા શ્રુતસ્કંધમાં સોળ અધ્યયનો છે. આ અધ્યયનમાં મુખ્યત્વે સાધુ ધર્મના આચાર, ગોચરી વિધિ, વિનય તથા સંયમ વગેરેનું વર્ણન છે.

આ અંગ પર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી કૃત નિર્યુક્તિ, શ્રી જિનદાસગણિ કૃત ચૂર્ણિ+ તથા શ્રી શીલાંકાચાર્યકૃત સંસ્કૃત ટીકા વિદ્યમાન છે. શ્રી ગંધહસ્તીએ આ અંગ પર ગહન વિવરણ રચ્યાનો ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તેનુ વિવરણ ઉપલબ્ધ થયું નથી.

(૨) **સૂયગડાંગ-(સૂત્રકૃતાંગ)**-આ અંગને બે શ્રુત સ્કન્ધો છે તેમાં પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધમાં સોળ અધ્યયનો છે ને બીજા શ્રુતસ્કન્ધમાં સાત અધ્યયનો છે. આ અધ્યયનોમાં ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદીના મળીને ૫.૫ ટીના ત્રણસો ને ત્રેસઠ ભેદો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે, તેમજ શુદ્ધતત્ત્વનું નિરૂપણ કરેલુ છે.

આ અંગ પર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિકૃત નિર્યુક્તિ, શ્રી જિનદાસગણિ મહત્તરકૃત ચૂર્ણિ, શ્રી શીલાંકાચાર્યકૃત સંસ્કૃત ટીકા ઉપલબ્ધ છે.

(૩) **ઠાણાંગ-(સ્થાનાંગ)**-આ અંગમાં એક શ્રુતસ્કન્ધ છે, દશ અધ્યયનો છે. અને એકવીસ ઉદ્દેસણકાલ છે તેમાં એકથી દસ સુધીના ભાવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.*

આ અંગ પર શ્રી અભયદેવસૂરિએ સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે, તે ઉપલબ્ધ છે.

(૪) **સમવાયાંગ-(સમવાયાંગ)**-આ અંગમા ૧૬૦ સૂત્રો છે, તેમાં જીવ, અજીવ વગેરેની ગણના ક્રમે પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે.

આ અંગ પર શ્રી અભયદેવસૂરિએ સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે. તે ઉપલબ્ધ છે.

(૫) **વિવાહ પણ્ણત્યંગ-(વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ)**-આનું બીજું નામ શ્રી ભગવતીજી પણ છે. આ અંગ એક શ્રુતસ્કન્ધરૂપ છે, તેમાં ૧૦૧ શતકો અને તેટલાં જ અધ્યયનો છે, અને ૧૫૬૫૨ સૂત્રો છે. આ સૂત્રોમાં જીવ અજીવ. જીવાજીવ, લોક, અલોક, લોકાલોક સ્વસમય અને પરસમયની વ્યાખ્યા કરેલી છે.

\+ આ અંગ તથા સૂત્રકૃતાંગની ચૂર્ણિ શ્રી જિનદાસગણિના રચેલ પ્રગટ છે.

* બૌદ્ધોના અંગુત્તર નિકાયમાં આ શૈલી જોવામાં આવે છે.

આ અંગ પર શ્રી અભયદેવસૂરિએ રચેલી સંસ્કૃત ટીકા ઉપલબ્ધ છે.

અંગબાહ્યશ્રુત બે પ્રકારનું છે : આવશ્યક અને આવશ્યક વ્યતિરિક્ત. તેમાં આવશ્યક શ્રુત સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન એ છ અધ્યયનવાળું છે અને આવશ્યક વ્યતિરિક્ત સૂત્ર બે પ્રકારનું છે. કાલિકશ્રુત તથા ઉત્કાલિકશ્રુત.× તેમાં કાલિકશ્રુત અનેક પ્રકારનું છે,* જેમકે " ઉત્તરજ્ઝયણાંઇ (ઉત્તરાધ્યયન), દસાઓ (દશા), કપ્પો (કલ્પ), વવહારો (વ્યવહાર), નિસીહં (નિશીથ), મહાનિસીહં (મહાનિશીથ), ઇસિભાસિયાંઇ, (ઋષિભાષિત), જંબૂદ્દીવપન્નતી (જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ), દીવસાગર પન્નતી (દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞપ્તિ), ચંદપન્નતી (ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ), ખુડ્ડિયા વિમાણ પવિભતી (ક્ષુલ્લિકા વિમાન પ્રવિભક્તિ), અંગચૂલિયા (અંગ ચૂલિકા), વગ્ગચૂલિયા (વર્ગચૂલિકા), વિવાહચૂલિયા (વિવાહચૂલિકા), અરુણોવવાએ (અરુણોપપાત), વરુણોવવાએ (વરુણોપપાત), ગુરુલોવવાએ (ગરુડોપપાત), ધરણોવવાએ (ધરણોપપાત), વેસમણોવવાએ (વૈશ્રમણોપપાત) વેલંધરોવવાએ (વેલંધરોપપાત), દેવિંદોવવાએ (દેવેન્દ્રોપપાત), ઉટ્ઠાણસુયં (ઉત્થાનશ્રુત), સમુટ્ઠાણસુયં (સમુત્થાનશ્રુત), નાગપરિયાવણિયાઓ° (નાગપરિજ્ઞાપનિકા), નિરયાવલિયાઓ (નિરયાવલિકા), કપ્પિયાઓ (કલ્પિકા), કપ્પવડંસિયાઓ (કલ્પાવતંસિકા), પુપ્ફિયાઓ (પુષ્પિકા), પુપ્ફચૂલિયાઓ (પુષ્પચૂલિકા), વણ્હીદસાઓ (વૃષ્ણિદશા) વગેરે.

ઉત્કાલિકશ્રુત અનેક પ્રકારનું છે, જેમ કે દસવેયાલિયં (દશવૈકાલિક), કપ્પિયાકપ્પિયં (કલ્પિકાકલ્પિક), ચુલ્લકપ્પસુયં ચુલ્લકલ્પશ્રુત) મહાકપ્પસુય (મહાકલ્પશ્રુત), ઉવવાઇયં (ઔપપાતિક) રાયપસેણિયં, (રાજપ્રશ્નક), જીવાભિગમો (જીવાભિગમ), પણ્ણવણા (પ્રજ્ઞાપના) (મહાપણ્ણવણા (મહાપ્રજ્ઞાપના), પમાયપ્પમાયં (પ્રમાદાપ્રમાદ), નંદી નંદી) અણુઓગદારાઇં (અનુયોગદ્વાર), દેવિંદત્થઓ (દેવેન્દ્રસ્તવ), તંદુલવેયાલિયં (તન્દુલવૈચારિક) ચંદા વિજ્ઝયં (ચંદ્રકવેધ્યં), સૂરપણ્ણતી (સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ), પોરિસિમંડલં (પૌરુષી મંડલ), મંડલપ્પવેસો (મંડલપ્રવેશ), વિજ્જાચરણ વિણિચ્છઓ (વિદ્યાચરણ વિનિશ્ચય), ગણિવિજ્જા (ગણિવિદ્યા) ઝાણ વિભતી (ધ્યાન વિભક્તિ), મરણ વિભતી (મરણ વિભક્તિ), આયવિસોહી (આત્મવિશુદ્ધિ) વીયરાગ સુયં (વીતરાગશ્રુત) સંલેહણાસુયં (સંલેખના શ્રુત), વિહારકપ્પો (વિહારકલ્પ), ચરણ વિહી (ચરણવિધિ), આઉર પચ્ચક્ખાણં (આતુરપ્રત્યાખ્યાન) અને મહાપચ્ચક્ખાણં (મહાપ્રત્યાખ્યાન)

× अंगबाहिरे दुविहे पन्नत्ते तं जहा-आवस्सए चेव आवस्सयवइरित्ते चेव। आवस्सयवइरित्ते दुविहे पन्नत्ते तं जहा-कालिए चेव उक्कालिए चेव॥

—સ્થાનાંગસૂત્ર સ્થાન ૨ જું, ઉદ્દેશ ૧ લો, સૂત્ર ૭૧.

* આ નામો નંદિસૂત્રમાં જણાવેલાં છે.

° નાગપરિયાવલિયાઓ (પાઠાંતર) (નાગપરિજ્ઞાપનિકા)

કરણ એટલે ક્રિયા, તેની સિદ્ધિ માટે જે સીત્તેર બોલોની પ્રરૂપણા થયેલી છે, તેને કરણસિત્તરી કહેવાય છે. તે સંબંધી જૈન શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે-

" पिंडविसोही–समिई, भावण–पडिमा य इंदियनिरोहो ।
पडिलेहणं गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करणं तु ॥ "

'પિંડવિશુદ્ધિ, સમિતિ, ભાવના, પ્રતિમા, ઇંદ્રિયનિરોધ, પ્રતિલેખના, ગુપ્તિ અને અભિગ્રહો એ કરણ છે.'

અહીં પિંડવિશુદ્ધિથી આહાર શય્યા, વસ્ત્ર અને પાત્ર એ ચાર પ્રકારની પિંડવિશુદ્ધિ, સમિતિથી ઈર્યા સમિતિ વગેરે પાંચ પ્રકારની સમિતિ, ભાવનાથી અનિત્યત્વાદિ બાર પ્રકારની ભાવનાઓ, પ્રતિમાથી બાર પ્રકારની ભિક્ષુપ્રતિમાઓ, પ્રતિલેખનાથી, ૧ દષ્ટિ પ્રતિલેખના, ૬ પ્રસ્ફોટક, (૯) આસ્ફોટક અને (૯) પ્રસ્ફોટક એ ૨૫ બોલપૂર્વક થતી વસ્ત્ર વગેરેની પ્રતિલેખના અને અભિગ્રહથી દ્રવ્યાભિગ્રહ, ક્ષેત્રાભિગ્રહ, કાલાભિગ્રહ અને ભાવાભિગ્રહ એ ચાર પ્રકારનો અભિગ્રહ સમજવાનો છે. આ બધા પ્રકારોનો સરવાળો સીત્તેર થાય છે.

આ પચ્ચીસ ગુણોવાળા ઉપાધ્યાય ભગવંતનું સ્મરણ કરતાં સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સ્થિર થવાય છે અને પરંપરાએ પરમ-પદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

પ્રકરણ – આઠમું

સાધુપદ

સંસારની સર્વ કામનાઓ છોડીને મોક્ષમાર્ગની સતત સાધના કરનારા સાધુ ભગવંતો પરમ પૂજ્ય હોવાથી નવકારમાં તેમને પાંચમા પદે નમસ્કાર કરવામાં આવે છે.

આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ 'સંબોધ પ્રકરણ'ના ગુરુસ્વરૂપાધિકારમાં જણાવ્યું છે કે–

गीयत्था संविग्गा निस्सल्ला चत्तगारवासंगा।
जिणमय उज्जोयकरा सम्मत्त पभावगा मुणिणो ॥२२७॥

સાધુઓ ગીતાર્થ (જેઓએ સૂત્ર અને અર્થને વિશિષ્ટ ગુરુપરંપરાથી આત્મસાત્ કરેલ છે, એવા) સંવિગ્ન (સંવેગયુક્ત, મોક્ષાભિલાષી), શલ્યરહિત, ગારવનો ત્યાગ કરીને અસંગ બનેલા જિનધર્મનો ઉદ્યોત કરનારા અને સમ્યક્ત્વના પ્રભાવક હોય છે.

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજા શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં જણાવે છે કે-

उरग–गिरि–जलण–सागर–नहयल–तरुगणसमो य जो होइ।
भमर–मिग–धरणि–जलरुह–रवि–पवणसमो जओ समणो ॥१५७॥

સાધુ ભગવાન સર્પ, પર્વત, અગ્નિ, સમુદ્ર, આકાશ, વૃક્ષ, ભ્રમર, હરણ, પૃથ્વી, કમળ, સૂર્ય, પવન જેવા હોય છે.

સર્પ : બીજાએ કરેલ બીલ (દર)માં રહે છે. આહારનો સ્વાદ લેતો નથી અને બીલમાં પેસતી વખતે જરાપણ આડીઅવળી ગતિ કરતો નથી. એવી જ રીતે સાધુ ભગવાન બીજાએ કરેલ સ્થાનમાં રહેનારા, આહારમાં આસક્તિ વગરના અને સંયમમાર્ગમાં સીધી (જરાપણ આડીઅવળી નહીં) ગતિ કરનારા હોય છે.

પર્વત : ગમે તેવા ઝંઝાવાતોમાં પણ અડોલ રહે છે.

સાધુ ભગવાન્ ઘોર પરીષહો અને ઉપસર્ગોમાં અડોલ રહે છે.

અગ્નિ : તેજથી દીપે છે, ઇંધનથી તૃપ્ત થતો નથી અને સારી કે ખરાબ સર્વ વસ્તુઓને બાળી નાખે છે.

સાધુ ભગવાન તપથી તેજસ્વી હોય છે, જ્ઞાન મેળવવામાં અનૃપ્ત હોય છે અને ભિક્ષામાં આપનાર કે ન આપનાર પ્રત્યે સમ હોય છે.

સમુદ્ર : ગંભીર, રત્નરાશિવાળો અને મર્યાદાને ન ઓળંગનાર હોય છે.

સાધુ ભગવાન્ ગંભીર, ક્ષમાદિ ગુણરત્નોથી ભરેલા અને શાસ્ત્રમર્યાદાને ન ઓળંગનાર હોય છે.

આકાશ : નિરાલંબ કોઈપણ બીજા આધારની અપેક્ષા વગરનું હોય છે.

સાધુ ભગવાન કોઈના ઉપર આધાર રાખતા નથી – સ્વાવલંબી હોય છે.

વૃક્ષ : ફળ અને આશ્રયના અર્થી પક્ષીઓને વસવાનું સ્થાન આપે છે અને પ્રવાસીઓનું વિશ્રામસ્થાન બને છે

સાધુ ભગવાન મોક્ષફળને ઇચ્છનારા જીવોને તથા કષ્ટમય સંસારના પ્રવાસીઓને શાંત્વન આપે છે.

ભ્રમર : અનેક પ્રકારના પુષ્પોમાંથી તેઓને પીડા કર્યા વગર જરૂર પૂરતો રસ ચૂસી લે છે.

સાધુ ભગવાન અનેક ઘરોમાંથી ગૃહસ્થોને પીડા ન થાય તે રીતે થોડી થોડી ગોચરી (ભિક્ષા) પ્રાપ્ત કરી સંયમ જીવનનો નિર્વાહ કરે છે.

મૃગ : પારધિના ભયથી ઉદ્વિગ્ન રહે છે.

સાધુ ભગવાન સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન હોય છે.

પૃથ્વી : બધો ભાર સહન કરે છે.

સાધુ ભગવાન સર્વ ખેદ, પરિશ્રમ વગેરે સહન કરે છે.

કમળ : કાદવ વગેરેથી નિર્લેપ હોય છે.

સાધુ ભગવાન કામભોગોથી અલિપ્ત હોય છે.

સૂર્ય : સર્વત્ર પ્રકાશ કરે છે.

સાધુ ભગવાન જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ કરે છે.

પવન : કોઈથી પણ રોકાયા વગર સર્વત્ર ગતિ કરે છે.

સાધુ ભગવાન કોઈપણ જાતના પ્રતિબંધ વિના વિહાર કરે છે.

આ બધી ઉપમાઓ એમ બતાવે છે કે સાધુપણે વિચરવું મહાવિકટ કાર્ય છે

આવું મહાવિકટ કાર્ય સાધુ ભગવંતો આજીવન પાર પાડે છે, એથી તેઓ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.

પ્રવ્રજ્યા (સાધુ જીવનની દીક્ષા) માટે યોગ્ય કોણ કહેવાય ? તેનો ઉત્તર આપતાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ 'ધર્મબિંદુ' ગ્રંથના ચોથા પ્રકરણમાં જણાવે છે કે :

પ્રવ્રજ્યાર્હઃ

आर्यदेशोत्पन्नः विशिष्टजातिकुलान्वितः क्षीणप्रायकर्ममलः

तत एव विमलबुद्धिः दुर्लभं मानुष्यं, जन्म मरणनिमित्तं,

संपदश्चलाः, विषया दुःखहेतवः, संयोगे वियोगः प्रतिक्षणं मरणं,
दारुणो कर्मविपाकः इत्यवगतसंसारनैर्गुण्यः,
तत एव तद्विरक्तः प्रतनुकषायः अल्पहास्यादिः
कृतज्ञः विनीतः प्रागपि राजामात्यपौरजनबहुमतः
अद्रोहकारी कल्याणाँगः श्राद्धः स्थिरः समुपसंपन्नश्चेति ॥

સાધુ જીવનની દીક્ષા લેવા માગનાર ઉત્તમ પુરુષનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે જાણવાં:

(૧) આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે.*

(૨) વિશિષ્ટ જાતિ તથા કુળવાળો હોય.

(૩) જેનો કર્મમલ લગભગ ક્ષીણ થયેલ હોય, એવો હોય.

(૪) અને એથી જ નિર્મલ બુદ્ધિવાળો હોય.

(૫) એ નિર્મલબુદ્ધિથી જેણે સંસારની નિર્ગુણતા (અસારતા) સારી રીતે આ પ્રમાણે જાણેલ છે:

(અ) મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે.

(બ) જન્મ એ જ મરણનું કારણ છે (જન્મ ન હોય તો મરણ પણ ન હોય.)

(ક) સંપત્તિઓ ચંચલ છે.

(ડ) વિષયો દુઃખના હેતુ છે, (વિષયસુખ ભોગવવાનું પરિણામ દારુણ છે, તે દુર્ગતિમાં લઈ જનારું હોવાથી.)

(ઇ) સંયોગમાં વિયોગ રહેલો છે, (સંયોગ જ વિયોગમાં પરિણમે છે. જેનો સયોગ થાય છે. તેનો અવશ્ય વિયોગ થતો હોય છે.)

(ફ) ક્ષણે ક્ષણે મરણ થતું હોય છે (આયુષ્ય ક્ષણે ક્ષણે ઘટી રહેલું છે, એ એક પ્રકારનું (આવીચિ નામનું મરણ જ કહેવામાં આવેલું છે.)

(જ) કર્મના વિપાકો (ફળો) દારૂણ (ભયંકર દુઃખદાયક) હોય છે

(૬) આ રીતે સંસારની અસારતા જાણી તેનાથી વિરક્ત થએલો હોય

(૭) પાતળા (અલ્પ) કષાયવાળો હોય.

(૮) હાસ્ય વગેરે નોકષાયો પણ તેનાં અલ્પ હોય.

(૯) કૃતજ્ઞ હોય

(૧૦) વિનયવંત હોય.

* આર્દ્રકુમાર વગેરે અનાર્ય દેશોમાં ઉત્પન્ન થયેલા ને પણ દીક્ષા અપાવેલ, પરંતુ તે અપવાદરૂપ જાણવી, તેવા દાખલાઓ બહુ જ થોડા છે.

(૧૧) ગૃહસ્થ અવસ્થામાં પણ રાજા, મંત્રી, નગરજનો વગેરેથી બહુમાનને પામેલો હોય.

(૧૨) દ્રોહ (વિશ્વાસઘાત) કરનાર ન હોય

(૧૩) ભાવી કલ્યાણનું પાત્ર હોય અથવા જેના શરીરનાં અંગો સુલક્ષણવાળાં હોય (ખોડખાંપણવાળાં ન હોય) એવો હોય.

(૧૪) સારો શ્રાવક હોય અથવા શ્રદ્ધાવંત હોય.

(૧૫) ધર્મમાં સ્થિર હોય.

(૧૬) આત્મસમર્પણ કરવા પોતાની મેળે જ શ્રી સદ્‌ગુરુ પાસે આવેલો હોય.

દીક્ષા માટે અયોગ્ય કોણ કહેવાય ? એનો ઉત્તર આપતાં શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે- દીક્ષા માટે અઢાર પ્રકારના પુરૂષો અયોગ્ય કે તે આ રીતે આ રીતે છે:

(૧) **બાળક** : આઠ વરસની અંદરનો.

(૨) **વૃદ્ધ** : સિત્તેર વરસથી અધિક વયવાળો.

(૩) **નપુંસક** : સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેનો વિષયસેવન માટે અભિલાષી, પુરુષાકૃતિવાળો.

(૪) **કુલીબ** : સ્ત્રીઓનાં દર્શન, શ્રવણ વગેરેથી વિકાર પામનારો તથા તેમની ભોગપ્રાર્થનાથી વિહ્વલ બનનારો.

(૫) **જડ** : તોતડો, શરીરથી સ્થૂલ તથા ક્રિયા કરવામાં પ્રમાદી.

(૬) **વ્યાધિગ્રસ્ત** : ભગંદર, અતિસાર, કોઢ, પથરી ક્ષય, અપસ્માર, જ્વર વગેરે ભયંકર રોગવાળો

(૭) **ચોર** : ચોરી અથવા લૂંટનો ધંધો કરનારો.

(૮) **રાજાપકારી** : રાજાના શરીરનો, ધનભંડારનો, અંતઃપુરનો, કુટુંબ વગેરેનો દ્રોહ કરનારો.

(૯) **ઉન્મત્ત** : ગાંડો, ચિત્તવિભ્રમવાળો.

(૧૦) **અદર્શન** : આંધળો.

(૧૧) **દાસ** : દાસીથી ઉત્પન્ન થએલો.

(૧૨) **દુષ્ટ** : કષાયદુષ્ટ (તીવ્રકષાયવાળો) અને વિષયદુષ્ટ (સ્ત્રી વગેરેમાં લુબ્ધ).

(૧૩) **મૂઢ** : વિવેકરહિત

(૧૪) **ઋણાર્ત** : રાજા અથવા શાહુકાર વગેરેનો કરજદાર.

(૧૫) **જુંગિત** : જાતિ, કર્મ કે શરીરથી દૂષિત.

(૧૬) **અવબદ્ધ** : પૈસા લેવા માટે કે વિદ્યાગ્રહણ કરવા માટે જ આવેલો.

(૧૭) ભૃતક : કોઈએ ભાડે લીધેલો. (જ્યાં સુધી તેની મુદત પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી તે દીક્ષા માટે અયોગ્ય કહેવાય છે.)

(૧૮) નિષ્ફેટિક : માતા, પિતા, વડિલ વગેરેની રજા વિના આવેલો હોય તેને દીક્ષા આપવી તે નિષ્ફેટિકા કહેવાય.

આવા પ્રકારની સ્ત્રીઓ પણ દીક્ષા માટે અયોગ્ય છે. ઉપરાંત ગર્ભવતી સ્ત્રી અને નાનાં બાળકોવાળી સ્ત્રી પણ દીક્ષા માટે અયોગ્ય કહેવાય

સાધુ ભગવંતોના ૨૭ ગુણોનો નિર્દેશ શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રમાં આ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે:

सत्तावीसं अणगारगुणा पन्नता, तंजहा—
पाणाइवायवेरमणे एवं पंच, पंच वि सोतिंदिय निग्गहे
जाव फासिंदेयनिग्गहे,
कोहविवेगे जाव लोभविवेगे,
भावसच्चे करणसच्चे जोगसच्चे,
खमा,
विरागता,
मणसमाहरणता, वतिसमाहरणता, कायसमाहरणता, णाणसंपण्णया, दंसणसंपण्णया
चरित्तसंपण्णया, वेयणाअहियासणया मारणंतिआहियासणया ॥

સત્તાવીશ સાધુગુણો કહ્યા છે, તે આ રીતે–
પ્રાણાતિપાતવિરમણ વગેરે પાંચ,
શ્રોત્રેન્દ્રિયનિગ્રહથી સ્પર્શનેન્દ્રિયનિગ્રહ સુધી પાંચ.
ક્રોધના ત્યાગથી લોભના ત્યાગ સુધી (ચાર).
ભાવસત્ય, કરણસત્ય, યોગસત્ય.
ક્ષમા.
વિરાગતા.
મનસમાહરણતા, વચનસમાહરણતા, કાયસમાહરણતા.
જ્ઞાનસંપન્નતા, દર્શનસંપન્નતા, ચારિત્રસંપન્નતા
વેદનાધ્યાસનતા, મારણાંતિકાધ્યાસનતા

આ ગુણોનું સંક્ષિપ્ત વિવેચન આ રીતે છે:

(૧) પ્રાણાતિપાત વિરમણવ્રત

પાંચ ઇંદ્રિયો, શ્વાસોચ્છ્વાસ આયુષ્ય, મનોબળ, વચનબળ અને કાયબળ એ દશ પ્રાણ કહેવાય છે. તેનો અતિપાત એટલે નાશ. તે (નાશ) કરતાં વિરમવાનું (અટકવાનું) જે વ્રત, તે પ્રાણાતિપાત વિરમણવ્રત.

આ વ્રતથી સાધુ પૃથ્વીકાય,[1] અપ્કાય,[2] તેઉકાય,[3] વાઉકાય.[4] વનસ્પતિકાય,[5] બેઇંદ્રિય,[1] તેઇંદ્રિય,[7] ચઉરિન્દ્રિય[8] અને પંચેન્દ્રિયને,[9] મનથી,[1] વચનથી[2] અને કાયાથી[3] હણે નહીં,[1] હણાવે નહીં,[2] તથા હણતાને અનુમોદે [3]નહીં, એટલે ૯ × ૩ × ૩ = ૮૧ ભાગાથી અહિંસાનું પાલન કરે.

(૨) મૃષાવાદ વિરમણુવ્રત

જૂઠું બોલવું તે મૃષાવાદ. તેનાથી વિરમવાનું વ્રત તે મૃષાવાદવિરમણુવ્રત. આ વ્રતથી સાધુ ક્રોધથી,[1] લોભથી,[2] ભયથી[3] કે હાસ્યથી,[4] મનથી.[1] વચનથી,[2] કાયાથી,[3] જૂઠું બોલે નહીં[1] બોલાવે નહીં[2] અને બોલતાને અનુમોદે નહીં.[3] એટલે ૪ × ૩ × ૩ = ૩૬ ભાંગાથી સત્યનું પાલન કરે.

(૩) અદત્તાદાનવિરમણ વ્રત :

અદત્ત એટલે ન દીધેલું તેનાથી વિરમવાનું જે વ્રત, તે અદત્તાદાનવિરમણુવ્રત.

આ વ્રતથી સાધુ ગામ, શહેર કે વનમાં થોડી,[1] ઘણી,[2] નાની,[3] મોટી,[4] સચિત્ત[5] કે અચિત્ત,[6] મનથી,[1] વચનથી,[2] કાયાથી[3] ચોરી કરે નહીં.[1] કરાવે નહીં[2] અને કરતાને અનુમોદે [3]નહીં એટલે ૬ × ૩ × ૩ = ૫૪ ભાંગાથી અસ્તેય (અચૌર્ય)નું પાલન કરે.

(૪) મૈથુનવિરમણુવ્રત :

મૈથુન કરતાં વિરમવાનું વ્રત જે વ્રત તે મૈથુનવિરમણુવ્રત. આ વ્રતથી સાધુ દેવતાની સ્ત્રી,[1] મનુષ્યની સ્ત્રી,[2] કે તિર્યંચની સ્ત્રીને[3] મનથી,[1] વચનથી,[2] કાયાથી[3] ભોગવે નહીં,[1] ભોગવાવે [2]નહીં, કે ભોગવતાને અનુમોદે [3]નહીં. એટલે ૩ × ૩ × ૩ = ૨૭ ભાંગાથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે.

(૫) પરિગ્રહ વિરમણુવ્રત :

સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહથી વિરમવાનું જે વ્રત તે પરિગ્રહવિરમણુવ્રત.

આ વ્રતથી સાધુ થોડો,[1] ઘણો,[2] નાનો,[3] મોટો,[4] સચિત્ત[5] કે અચિત્ત[6] પરિગ્રહ મનથી,[1] વચનથી,[2] કાયાથી[3] પોતે રાખે નહીં,[1] બીજા પાસે રખાવે નહીં,[2] કે રાખતાને અનુમોદે [3]નહીં, એટલે કે ૬ × ૩ × ૩ = ૫૪ ભાગાંવડે અકિંચનતાનું પાલન કરે

(૬) શ્રોત્રેંદ્રિયનિગ્રહ :

શ્રોત્ર (કર્ણ, કાન) ઇંદ્રિયના વિષય સચિત્ત, અચિત્ત કે મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારનો શબ્દ છે. તેમાં ઇષ્ટ શબ્દ પર રાગ ન થાય અને અનિષ્ટ શબ્દ પર દ્વેષ ન થાય, તેને શ્રોત્રેન્દ્રિય નિગ્રહ કહેવામા આવે છે.×

+ પાંચે ઇંદ્રિયોના નિગ્રહના વિષયમાં ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના ૩૨મા 'પ્રમાદસ્થાનો' નામના અધ્યયનમાં ઘણીવિસ્તારથી સમજાવેલ છે

પૂર્વધર ભગવાન શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચક 'પ્રશમરતિપ્રકરણ' ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે :

> कलरिभितमधुरगांधर्व-तुर्ययोषिद्विभूषणरवाद्यैः ।
> श्रोत्रावबद्धहृदयो हरिण इव विनाशमुपयाति ॥४१॥

મધુર અને મનોહર ગાંધર્વની વીણા અને સ્ત્રીઓનાં આભૂષણના ધ્વનિ (અવાજ) વગેરેથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં લીન હૃદયવાળો જીવ હરિણની પેઠે વિનાશ પામે છે.

(૭) ચક્ષુરિન્દ્રિયનિગ્રહ :

ચક્ષુ (નેત્ર, આંખ) ઇંદ્રિયનો વિષય વર્ણ (રંગ) છે, તે પાંચ પ્રકારના છે. શ્વેત (સફેદ, ધોળો) વર્ણ, પીત (પીળો), વર્ણ રક્ત (લાલ) વર્ણ, નીલ (નીલો) વર્ણ, અને કૃષ્ણ (શ્યામ, કાળો) વર્ણ તેમાં ઇષ્ટ વર્ણ પર રાગ ન થાય અને અનિષ્ટ વર્ણ પર દ્વેષ ન થાય, તેને ચક્ષુ ઇંદ્રિયનો નિગ્રહ કહેવાય છે.

'પ્રશમરતિ પ્રકરણ' માં કહ્યું છે કે :

> गतिविभ्रमेङ्गिताकार हास्यलीलाकटाक्षविक्षिप्तः ।
> रूपावेशितचक्षुः शलभ इव विपद्यते विवशः ॥४२॥

સ્ત્રીઓનાં ગતિ (ચાલવાની રીત), વિલાસ, ઇંગિતાકાર, હાસ્ય, લીલા અને કટાક્ષથી વિહ્વલ થયેલો અને રૂપમાં લીન ચક્ષુવાળો પુરુષ પતંગિયાની જેમ પરવશ થઈ નાશ પામે છે.

(૮) ઘ્રાણેન્દ્રિયનિગ્રહ :

ઘ્રાણ ઇંદ્રિયનો વિષય સુરભિગંધ અને દુરભિગંધ છે. તેમાં રાગ કે દ્વેષ ન થાય તે ઘ્રાણેન્દ્રિયનિગ્રહ છે.

'પ્રશમરતિ પ્રકરણ'માં કહ્યું છે કે–

> स्नानाङ्गरागवर्तिक वर्णकधूपाधिवासपटवासैः ।
> गन्धभ्रमितमनस्को मधुकर इव विनाशमुपयाति ॥४३॥

સ્નાન, વિલેપન, ગંધવટ્ટિ, પીઠી, ધૂપ, સુગંધ, પટવાસ વગેરે વડે કરીને ગંધથી ભ્રમિત મનવાળો જીવ ભ્રમરની પેઠે વિનાશ પામે છે.

(૯) રસનેંદ્રિયનિગ્રહ :

રસનેંદ્રિયનો વિષય તીખો, કડવો, તૂરો, ખારો અને મીઠો એમ પાંચ પ્રકારનો રસ છે. લોકમાં ખાટો રસ પ્રસિદ્ધ છે, તેનો અંતર્ભાવ અહીં મીઠા રસમાં થાય છે. તેમાં ઇષ્ટ રસમાં રાગ કે અનિષ્ટ રસમાં દ્વેષ ન થાય, તે રસનેંદ્રિયનિગ્રહ કહેવાય છે

પ્રશમરતિમાં કહ્યું છે કે–

> मिष्टान्नपानमांसौदनादिमधुररसविषयगृद्धात्मा ।
> गलयन्त्रपाशबद्धो मीन इव विनाशमुपयाति ॥४४॥

મિષ્ટાન્ન, વિવિધ પ્રકારના પીણાં, માંસ, ભાત આદિ મધુર રસના વિષયમાં ગૃદ્ધ થયેલો જીવ ગલયંત્ર-લોહકંટકમય યંત્રમાં જકડાયેલ માછલાની પેઠે વિનાશ પમે છે.

(૧૦) સ્પર્શેન્દ્રિયનિગ્રહ :

સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ, લઘુ, ગુરુ, મૃદુ અને કર્કશ એમ આઠ પ્રકારનો સ્પર્શ છે. તેમાં ઇષ્ટ સ્પર્શમાં રાગ કે અનિષ્ટ સ્પર્શમા દ્વેષ ન થાય, તે સ્પર્શનેંદ્રિયનિગ્રહ કહેવાય છે.

'પ્રશમરતિપ્રકરણુ' માં કહ્યું છે કે-

> शयनासनसंबाधन सुरतस्नानानुलेपनासक्ताः ।
> स्पर्शव्याकुलितमतिः गजेन्द्र इव बध्यते मूढः ॥४५॥

શયન, આસન, અંગમર્દન, રતિક્રીડા, સ્નાન અને અનુલેપનમાં આસક્ત થયેલો મૂઢાત્મા સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયમાં મુંઝાઇને ગજેંદ્રની પેઠે બંધનને પામે છે.

(૧૧) ક્રોધવિવેક : ક્રોધનો ત્યાગ કરે.

(૧૨) માનવિવેક : આઠ પ્રકારના મદનો ત્યાગ કરે.

(૧૩) માયાવિવેક : કપટનો ત્યાગ કરે.

(૧૪) લોભવિવેક : લોભનો ત્યાગ કરે.

(૧૫) ભાવસત્ય : અંતરાત્માને શુદ્ધ રાખવો તે ભાવસત્ય કહેવાય.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં પાંચમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-

> चीराजिणं नगिणिणं जडिसंघाडिमुंडिणं ।
> एयाइं पि न तायंति, दुस्सीलं परियागयं ॥

લાંબા વલ્કલનાં ચર્મ, નગ્નત્વ, જટા, સંઘાડિ (બૌદ્ધ સંન્યાસીનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર) કે મુંડન, આ બધાં ચિન્હો, દુરાચારીને તારી શકતાં નથી. તાત્પર્ય કે જેનો અંતરાત્મા શુદ્ધ હોય તે જ તરે છે.

(૧૬) કરણુસત્ય : કરણુ શબ્દના અનેક અર્થો છે, પણ અહીં 'પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા' એવો અર્થ હોવાનો છે.

સાધુ પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા શુદ્ધ કરે, તે કરણુસત્ય ગુણ કહેવાય.

(૧૭) યોગસત્ય : મન, વચન અને કાયાના યોગોને પવિત્ર રાખે.

(૧૮) ક્ષમા : ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાનું નિમિત્ત મળવા છતાં પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહેવું, તે ક્ષમા કહેવાય છે.

(૧૯) **વિરાગતા :** સંસારનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજી અને તેનાથી ભાવિત થઈ સંસારથી વિરક્ત રહેવું તે.

વિરગતા–વૈરાગ્ય કહેવાય.

સાચા વૈરાગ્ય વિના સાધુ ધર્મનું પાલન સારી થઈ શકતું નથી.

(૨૦) **મનસમાહરણતા :** અકુશલ (અપવિત્ર) મનનો નિગ્રહ કરે. આ ગુણનું બીજું નામ મનોગુપ્તિ છે.

(૨૧) **વચનસમાહરણતા :** અકુશલ વચનનો નિગ્રહ તે વચનસમાહરણતા છે. આ ગુણનું બીજું નામ વચનગુપ્તિ છે.

(૨૨) **કાયસમાહરણતા :** અકુશલ કાયાનો નિગ્રહ કરે. આ ગુણનું બીજું નામ કાયગુપ્તિ છે.

(૨૩) **જ્ઞાનસંપન્નતા :** સમ્યગ્જ્ઞાનથી વિભૂષિત હોય.

(૨૪) **દર્શનસંપન્નતા :** સમ્યગ્દર્શન–સમ્યક્ત્વથી વિભૂષિત હોય.

(૨૫) **ચારિત્રસંપન્નતા :** સમ્યક્ ચારિત્રથી વિભૂષિત હોય.

(૨૬) **વેદનાધિસહનતા :** બાવીસ પ્રકારના પરીષહોને સારી રીતે સહન કરે. તે આ પ્રમાણે :

(૧) **ક્ષુધા પરિષહ :** ક્ષુધા (ભૂખ)ની વેદના સહન કરે.

(૨) **પિપાસા પરિષહ :** તૃષાની વેદના સહન કરે.

(૩) **શીત પરિષહ :** ઠંડીની વેદના સહન કરે.

(૪) **ઉષ્ણ પરિષહ :** તાપની વેદના સહન કરે.

(૫) **દંશપરિષહ :** મચ્છર વગેરેના દંશની પીડા સહન કરે.

(૬) **અચેલ પરિષહ :** વસ્ત્રની જીર્ણતા વગેરેને લીધે જે વેદના થાય તે સહન કરે.

(૭) **અરતિ પરિષહ :** સંયમમાં વિચરતાં અરતિનાં કારણ બને, તેની વેદનાને સહન કરે.

(૮) **સ્ત્રી પરિષહ :** સ્ત્રીના હાવભાવ વગેરે નજરે પડવા વગેરેથી જે વેદના થાય તે સહન કરે.

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

पुप्फफलाणं च रसं सुराए मंसस्स महिलियाणं च ।
जाणंता जे विरया ते दुक्कारकारए वंदे ॥

જેઓ પુષ્પના, ફળના, મદિરાના, માંસના અને સ્ત્રીના રસને જાણવા છતાં તેમનાથી વિરમ્યા છે. તે દુષ્કર કાર્યને કરનારાઓને હું વંદું છું.

(૯) ચર્યા પરિષહ : વિહાર વગેરે કરવાથી જે કષ્ટ પડે તેને સહન કરે.

(૧૦) નૈષેધિકી પરિષહ : શૂન્યઘર, સ્મશાન, સર્પબિલ, સિંહગુફા, વગેરે સ્થાનમાં રહીને ધર્મધ્યાન ધરતાં જે ઉપસર્ગો થાય તેની વેદનાને સહન કરે.

(૧૧) શય્યા પરિષહ : ઊંચી નીચી વગેરે ભૂમિ પર શય્યા કરવાથી જે વેદના થાય તે સહન કરે.

(૧૨) આક્રોશ પરિષહ : કોઈ કડવાં વચન સંભળાવે કે આક્ષેપો કરે તેની વેદનાને સહન કરે.

(૧૩) વધ પરિષહ : કોઈ મારે કે વધ કરે તો, 'આત્માનો નાશ થતો નથી' વગેરે વિચારી સઘળી વેદના સમતાથી સહન કરે.

(૧૪) યાચના પરિષહ : કોઈથી આગળ વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર, વગેરેની યાચના કરતાં જે વેદના થાય તે સહન કરે.

(૧૫) અલાભ પરિષહ : ઘેર ઘેર ગોચરીએ ફરવા છતાં આહારની પ્રાપ્તિ ન થાય તો, 'અંતરાય કર્મનો ઉદય છે અથવા સહેજે તપવૃદ્ધિ થાય છે' એમ સમજી બધી વેદનાને સહન કરે.

(૧૬) રોગ પરિષહ : રોગની વેદના સહન કરે.

(૧૭) તૃણ પરિષહ : વિહાર કરતાં અથવા સંથારામાં દાભડાની અણી વગેરેનો જે સ્પર્શ થાય છે તે સહન કરે. (પૂર્વના કાળમાં મુનિઓ તૃણના સંથારામાં શયન કરતા હતા.)

(૧૮) મલપરિષહ : આજીવન સ્નાનનો અભાવ હોવાથી મલ તથા સ્વેદને લીધે જે વેદના થાય તે સહન કરે.

(૧૯) સત્કાર પરિષહ : પોતાનું ઘણું માન-સન્માન થતું દેખી મનમાં જે હર્ષની લાગણી થાય તેને સહન કરે અથવા પોતાનો સત્કાર ન થાય તો તેથી જે ઉદ્વેગની લાગણી થાય તેની પણ વેદનાને સહન કરે.

(૨૦) પ્રજ્ઞા પરિષહ : અધિક બુદ્ધિને લીધે વિદ્યાનો જે મદ ઉત્પન્ન થાય તેને સહન કરે. તાત્પર્ય કે 'અનંત જ્ઞાનીની તુલનામાં પોતે કાંઈ જ નથી,' એવું વિચારી મદને શાંત કરે.

(૨૧) અજ્ઞાન પરિષહ : ઘણા પરિશ્રમ કરવા છતાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ નહીં થવાથી અથવા અમુક વિષયોમાં પોતાની જાણકારી ન હોવાથી જે વેદના ઉત્પન્ન થાય તે સહન કરે.

(૨૨) સમ્યક્ પરિષહ : અનેક કષ્ટો અને ઉપસર્ગો પ્રાપ્ત થવા છતાં સમ્યક્ત્વથી ચલિત ન થાય.

આ રીતે સાધુ ભગવંતના ૨૬ માં ગુણ વેદના-અધિસહનતામાં ૨૨ પરીષહો સમતાથી સહેવાના હોય છે, વેદનાનું કષ્ટ સહન કરતાં કરતાં આત્મામાં સુંદર રીતે સમભાવનો વિકાસ થાય છે અને અંતે સહજ ક્ષમા વગેરે ગુણોનું પ્રાકટ્ય થાય છે.

(૨૭) **મારણાંતિક અધિસહનતા :** મરણાંત કષ્ટ આવવા છતાં તેને સમભાવે સહન કરે.

આ રીતે શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રમાં વર્ણવેલા સાધુ ભગવંતના ૨૭ ગુણ સંક્ષેપમાં કહ્યા છે. આગમોમાં બહુ જ વિસ્તારથી ચરણકરણાનુયોગ કહ્યો છે. તેમાં અનેક રીતે સાધુ-ધર્મ વર્ણવવામાં આવેલ છે. આ ૨૭ ગુણો પણ અનેક રીતે વર્ણવવામાં આવ્યા છે. પ્રકરણ ગ્રંથોમાં આ રીતે વર્ણન મળે છે :

छव्वय छकायरक्खा, पंचिंदियलोहनिग्गहो खंती ।
भावविसोही पडिलेहणा य, करणे विसुद्धी य ॥
संजमजोयजुत्ती, अकुसलमणवयकायसंरोहो ।
सीयाइपीडसहणं, मरणं उवसग्गसहणं च ॥

છ વ્રત (પાંચ વ્રત મહાવ્રત અને છઠ્ઠું રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રત), છ કાયની રક્ષા, પાંચ ઇંદ્રિયોનો તથા લોભનો નિગ્રહ, ક્ષમા, ભાવવિશુદ્ધિ, પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયામાં શુદ્ધિ, સંયમયોગોમાં યુક્તતા, અકુસલમનવચન કાયાનો રોધ શીતાદિ (૨૨ પરીષહ) સહન અને મારણાંતિક ઉપસર્ગ સહન–ગણના આ રીતે છે :

(૧–૬) પાંચ મહાવ્રત તથા રાત્રિભોજનાવિરમણવ્રત.

(૭–૧૨) પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય, એ છકાયના જીવોની રક્ષા.

(૧૩–૧૭) પાંચ ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ

(૧૮) લોભનો નિગ્રહ

(૧૯) ક્ષમા

(૨૦) ભાવશુદ્ધિ

(૨૧) પ્રતિલેખનાદિક્રિયામાં શુદ્ધિ.

(૨૨) સંયમયોગોમાં યુક્તતા.

(૨૩) અકુશલ મનપ્રવૃત્તિને રોકે.

(૨૪) અકુશલ વચનપ્રવૃત્તિને રોકે.

(૨૫) અકુશલ કાયપ્રવૃત્તિને રોકે.

(૨૬) શીતાદિ પીડા (૨૨ પરીષહો) સહન કરે.

(૨૭) મારણાંતિક ઉપસર્ગો સહન કરે.

આ રીતે પણ ગણના કરાય છે :

પાંચ મહાવ્રત	૫
રાત્રિભોજનવિરમણવ્રત	૧
છ જીવનિકાયની રક્ષા	૬
પંચેન્દ્રિયસંયમ	૫
ત્રણગુપ્તિ	૩
લોભત્યાગ	૧
ક્ષમા	૧
ચિત્તનિર્મલતા	૧
વસ્ત્રપ્રતિલેખનાશુદ્ધિ	૧
સંયમ	૧
પરિષહસહન	૧
ઉપસર્ગસહન	૧
	૨૭

સંબોધપ્રકરણ વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં સાધુના ૨૭ ગુણો ૨૭ રીતે વર્ણવેલા છે.

ઉપર જે જણાવ્યું છે, તે તો માત્ર ગુણોની સંક્ષિપ્ત ગણના જ છે. વિશેષ વર્ણન આ રીતે જાણવું. સાધુ ભગવંતો આવા હોય છે.

પાંચમહાવ્રતોનું સદા ઉપયોગપૂર્વક પાલન કરનારા, રાત્રિભોજનનો સદા ત્યાગ કરનારા, પૃથ્વીકાય આદિ છએ પ્રકારના જીવોમાંના દરેક જીવને આત્મસમાન ગણી અત્યંત દયાપૂર્વક તેનું રક્ષણ કરનારા, આંખ આદિ પાંચે ઇન્દ્રિયોનું સંયમન કરનારા એટલે કે રૂપ આદિ વિષયોને વિશે ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોને આરોપિત ન કરનારા, મન-વચન-કાયાની ગુપ્તિને ધારણ કરનારા, લોભના ત્યાગી, ચિત્તને સદા નિર્મલ રાખનારા, વસ્ત્રપડિલેહણા વગેરે અત્યંત વિશુદ્ધ રીતે કરનારા, સત્તર પ્રકારના સંયમવાળા, પરિષહો અને ઉપસર્ગોને સદા સહન કરનારા, લોકસંજ્ઞાનો ત્યાગ કરનારા એટલે કે કીર્તિ વગેરેની ઝંખના ન રાખનારા, ક્ષમા આદિ દશ પ્રકારના યતિધર્મમાં સદા ઉદ્યમશીલ, નિયાણું અને ખેદ બંનેને દૂર રાખી તપ તપનારા, પાંચ આશ્રવના ત્યાગી, ત્રણ દંડના ત્યાગી, ચાર કષાયના ત્યાગી, ગુરુની અને શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ ચાલનારા, પરિમિત અને હિતકર વચન-જરૂર પડે તો જ બોલનારા અન્યથા મૌનને ધારણ કરનારા, પાપનું નિયમિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરનારા કરીને પાપમેલને ચિત્તથી દૂર કરનારા, ધર્મના સાધનો પર પણ મમતા

ન રાખનારા અને તેથી જ અકિંચન, શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ એ પાંચે પ્રકારના અબ્રહ્મના વિષયોમાં ચિત્તને ન જવા દેનારા અને એથી જ મહાન બ્રહ્મચારી, શાસ્ત્રોક્ત રીતે શુદ્ધ આહાર, વસ્ત્ર વગેરેની ગવેષણા કરનારા, સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરેમાં સદા મગ્ન, ધર્મ કરવામાં પોતાના શ્રમને ન ગણનારા, સંસાર સમુદ્રમાં ડૂબતા ભવ્યજનોને દ્વીપની જેમ આશ્વાસન-વિશ્રામસ્થાન આપનારા, પોતે તરેલા બીજાને તારનારા, કરુણાવંત, જંગમતીર્થ, સર્વ અવસ્થાઓમાં સમતાવાળા, અનાબાધ, આત્મગુણના ગવેષક, ધર્મમાં સ્થિર હૃદયવાળા, ઉપમાથી રહિત, ક્ષમા, ઋજુતા વગેરેથી પ્રતિક્ષણ નવી નવી આત્મ-વિશુદ્ધિને પામતા, પ્રશાંત-ગંભીર સ્વભાવવાળા, સર્વ પાપક્રિયાઓથી વિરત, પાંચ પ્રકારના આચારને જાણનારા, પડિલેહણા વગેરે જે સાધુક્રિયા તેને વિશુદ્ધ ભાવથી કરતા, અશુભ યોગોનો નિરોધ કરતા, લાભ કે અલાભમાં સમાન, નિંદા કે સ્તુતિમાં સમાન (માન કે અપમાનમાં સમાન) અને બીજા પણ આવા પ્રકારના અનેક ગુણોથી સાધુ ભગવંતો વિભૂષિત હોય છે, સારાંશ એ છે કે આ લોકમાં જે કોઈ મોક્ષ પદનું આલંબન લેવા માગતા હોય તેઓ માટે સમર્થ આલંબન સમાન છે.

આવા સાધુ ભગવંતો ૧૫ કર્મભૂમિ, ભરત ઐરવત, વિદેહક્ષેત્રમાં રહેલા જે કોઈ હોય તે સર્વ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.

સાધુ ભગવંતો માટે અનેક ગ્રંથોમાં અનેક પર્યાયવાચી નામો જોવા મળે છે. તે આ રીતે :-

શ્રમણ, સાધુ, મુનિ, નિર્ગ્રંથ, અણગાર, સંન્યાસી, યોગી, મહાવ્રતી, ભિક્ષુ, દીક્ષિત, પ્રવ્રજિત, ઋષિ વગેરે.

બીજાં કેટલાક નામો આ રીતે છે.

મહાત્મા, માહણ, અવધૂત વગેરે.

બીજાં કેટલાક નામો આ રીતે છે.

શાંત, દાંત, ક્ષાન્ત, નિરારંભ, અકિંચન, તત્ત્વજ્ઞ, વાચંયમી, મુક્ત, અનુ[illegible], મહાનુભાગ, મહાનુભાવ, તારક વગેરે.

સાધુ ભગવંતોના આત્મામાં અનેક પ્રકારના ભાવોની વિશુદ્ધિ નિરંતર થતી હોય છે. સામાયિક વગેરે બાહ્ય ક્રિયાઓ તેની અભિવ્યંજક માત્ર છે. બધા પરિણામોમાં સકલ જીવોની હિતના આશયને સ્વપરને જીવાડનાર મહાન અમૃત કહેવામાં આવે છે. સાધુ એટલે જ આવા અમૃતના સ્વયંભૂરમણ મહાસાગર.

શાસ્ત્રોમાં સાધુ ભગવંતોમાં રહેલા નિર્લેપતા વગેરે ગુણોને અનેક ઉપમાઓ વગેરે દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યા છે : જેમકે શ્રી પંચસૂત્રમાં કહ્યું છે કે- પઉમાઇનિદંસણા

પદ્મ વગેરેની ઉપમાવાળા. પદ્મ એટલે કમળ. કમળ જેમ કાદવમાંથી ઉત્પન્ન થાય

છે અને જલ વગેરેથી વધે છે છતાં કાદવ અને જલથી નિર્લેપ રહે છે, તેમ સાધુ ભગવાનનો જીવ સંસારમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય, સંસારમાંના સુખોથી વૃદ્ધિ પામેલ હોય છે છતાં એ બંનેથી સાધુ ભગવાન અલિપ્ત હોય છે.

આવી રીતે સાધુભગવંતના ગુણોને ઉપમા આદિ દ્વારા શાસ્ત્રોમાં સમજાવ્યા છે.
હવે શાસ્ત્રોમાં આવતી સત્ત્વ અને સાહુ શબ્દોની કેટલીક વ્યાખ્યાઓ વગેરે જોઈએ :
શ્રી આવશ્યકસૂત્રની નિર્યુક્તિમા ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજા કહે છે કે–
સાધુના ચાર પ્રકાર છે : નામસાધુ, સ્થાપનાસાધુ, દ્રવ્યસાધુ અને ભાવસાધુ.
કોઈ ગૃહસ્થ વગેરેનું-સાધુ એવું ફક્ત નામ જ હોય, તો તે નામસાધુ કહેવાય.
સાધુનું ચિત્ર વગેરે તે સ્થાપના સાધુ કહેવાય.
બાવાઓ વગેરે દ્રવ્યસાધુ કહેવાય.

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞા મુજબ મોક્ષયોગની સાધના કરનાર અને સર્વ જીવો વિષે સમતાને સાધનારા મહાત્માઓને ભાવસાધુ કહેવામાં આવે છે.

સાધુ ભગવંતો વિષયસુખોથી વિરક્ત, વિશુદ્ધ ચારિત્રના નિયમોથી સંયુક્ત, તપગુણના સાધક, આત્માને સંસારથી તારવારૂપ જે આત્મકૃત્ય તેના વિષે સદા ઉદ્યમશીલ અને મોક્ષમાર્ગમાં જેને જેને સહાયની જરૂર હોય તે સહાય કરનારા હોવાથી સૌ કોઈ માટે નમસ્કરણીય–નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.

સાધુ ભગવંતોને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરવાથી જીવના હજારો ભવ (જન્મ-મરણ) ઓછા થાય છે (તેટલા ભવો સુધી ભમાડનારા કર્મો નમસ્કાર કરતાં જ ક્ષય પામે છે.) આ જન્મમાં અને ભવોભવ સુધી બોધિ સમક્તિનો લાભ થાય છે, દુર્ધ્યાનનો નાશ થાય છે. સર્વ પાપોનો નાશ થાય છે. સાધુભગવંતો બધા મંગલોમાં પાંચમું (પ્રથમ ચાર અરિહંતાદિ હોવાથી) મંગલ છે.

સાધુ-નમસ્કારને સૂત્રોમાં મહાન ગૂઢ અર્થવાળો વર્ણવવામાં આવેલ છે.
એ નમસ્કાર મરણ–નજીક આવે ત્યારે પ્રતિક્ષણ અનેક વખત મહાપુરુષો વડે કરાય છે.
શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–

અત્યંત કષ્ટમય, ઉગ્ર ઉગ્રતર અને ઘોર તપનું આચરણ કરતા રહી, અનેક વ્રતો, નિયમો વગેરે સાધના કરી અનેક અભિગ્રહોને ધારણ કરતા રહીને વિશેષ પ્રકારના સંયમના વિશુદ્ધ પાલનની સાથે સાથે પરિષહો અને ઉપસર્ગો સમતાપૂર્વક સહતા રહીને સર્વ દુઃખોમાંથી વિમુક્તિરૂપ મોક્ષને જેઓ સતત સાધતા હોય છે તે સાધુ ભગવંતો કહેવાય છે.

ઉપાધ્યાય ભગવાન યશોવિજયજી મહારાજા ઉપર જણાવેલ મહાનિશીથ સૂત્રના મર્મને સમજાવતાં ' દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા 'માં કહે છે કે ' દીક્ષા કષ્ટ માટે છે.'

(આનો આશય એ છે કે જેઓ આ સમજે છે, તેઓ સિંહની જેમ દીક્ષા લઈ અને સિંહની જેમ પાળે છે અથવા દીક્ષા લેતી વખતે આ સમજણ ન પણ હોય અને પાછળથી આવી જાય તો તેઓને પણ શિયાળની જેમ લઈ સિંહની જેમ પાલન કરનારા ઉત્તમ આત્માઓ કહ્યા છે. દીક્ષા લેતી વખતે આ સમજણ ન હોય અને પાછળથી પણ ન આવે તો તેઓ આ સંસાર અટવીમાં અટવાયા જ કરે છે.)

શ્રી ભગવતી સૂત્રની ટીકામાં શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજાએ નિર્યુક્તિમાં રહેલ પદાર્થ તો લીધો જ છે તે ઉપરાંત કહ્યું છે કે–

સર્વ અને સાધુ (सव्व साहु) એ પદોમાં સર્વ એ તેઓને કહેવામાં આવે છે કે જેઓ સર્વ જીવો માટે હિતકારક હોય છે, અથવા સવ્વ (સંસ્કૃત). સાર્વ એટલે અરિહંતો, તેઓના સાધુ, અથવા સર્વ શુભ યોગોને સાધે તે સાધુ, અથવા સાર્વ એટલે અરિહંતોને જ સાધે (જિનાજ્ઞા–પરિપાલન વડે) તે સાધુ, અથવા સાધુપણામાં રહીને કુમતોનું ઉત્થાપન કરીને જે અરિહંત–મતની સ્થાપનાને સાધે તે સાધુ, અથવા સવ્વ એટલે શ્રવ્ય (સંસ્કૃત) શ્રવ્ય સાંભળવા યોગ્ય જિનવચન તેમાં જે સાધના વડે નિપુણ હોય તે સાધુ અથવા સવ્વ સવ્ય (સંસ્કૃત) સવ્ય એટલે સંયમને અનુકૂળ એવાં કાર્યો, તેમાં સાધના વડે જે નિપુણ હોય તે સાધુ.

'लोए' लोके સંસ્કૃત.

લોકમાં એ શબ્દને સમજાવતાં ત્યાં કહ્યું છે કે–

કેવળ પોતાના ગચ્છ વગેરેમાં રહેલા સાધુઓ જ નહીં, પણ સર્વલોકમાં રહેલા (જિનાજ્ઞાને માનનારા) સાધુ ભગવંતોને નમસ્કાર હો.

નમસ્કાર સ્વાધ્યાયના ત્રણે ભાગોમાં અનેક સ્થળે સાધુપદનું સુંદર વર્ણન છે. તેમાંનું એક સ્થળ નમસ્કાર-સ્વાધ્યાય પ્રાકૃતવિભાગ કુવલયમાલા સંદર્ભ (પૃ. ૩૫૩) છે ત્યાં કહ્યું છે કે–

ત્રિકરણ યોગે હું સાધુ ભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું, જેથી લાખો ભવોમાં બાંધેલા ઘણા પાપોનો હું ક્ષણવારમાં વિનાશ કરી શકું.

ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત, મિથ્યાત્વ–રહિત, સમ્યક્ત્વસહિત, કર્મને કાપનારા અને ઉત્તમ સત્ત્વવાળા સર્વ સાધુ ભગવંતોને હું નમસ્કાર કરું છું.

પંચસમિતિમાં ઉદ્યમવાળા, માયાશલ્ય વગેરે ત્રણ શલ્યોરૂપ મહામલ્લોને હરાવવામાં શૂરા, ચાર પ્રકારની વિકથાથી રહિત, મદ–મોહથી રહિત, ધીર, શુદ્ધ લેશ્યાવાળા, કષાય રહિત, જીવોનું હિત કરનારા, છ પ્રકારના જીવનિકાયોનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર, સંસારના કિનારે રહેલા, મૈથુન વગરે ચાર સંજ્ઞાઓથી રહિત અને વ્રતોથી પ્રાપ્ત થતા ગુણોથી યુક્ત હોવાના કારણે દૃઢ વ્રતવાળા સર્વ સાધુ ભગવંતોને હું નમસ્કાર કરું છું.

પરિષહોની સેનાને જીતનારા, ઉપસર્ગો સહનારા, મોક્ષપથે આગળ વધતા અને પ્રમાદથી રહિત સર્વ સાધુ ભગવંતોને હું નમસ્કાર કરું છું.

મરણ સમયે સાધુ નમસ્કાર મળી ગયા, તો ચિંતામણીરત્ન મળી ગયું. હવે કાચના કટકાની કેમ ઇચ્છા રાખે છે?

સાધુ નમસ્કાર પાપોને હરે છે, પુણ્ય વગરના આત્માઓના હૃદયમાં સાધુ નમસ્કાર ક્યાંથી આવે!

સાધુ ભગવંતોને વિશુદ્ધિ વડે કરાતો નમસ્કાર સર્વ સુખોનું મૂળ છે. તથા મોક્ષનું કારણ છે.

તેથી સર્વ આદર વડે હું ભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું કે જેથી ભવસમુદ્રને તરીને હું મોક્ષ પામું.

'કુવલયમાળા'માં એક રાજા પોતાના મંત્રી સાથે ઉદ્યાનમાં આવેલા છે. ત્યાં એક મહાન આચાર્યનો વિશાળ સાધુ પરિવાર વિરાજમાન છે, રાજા તે બધાનાં દર્શન કરે છે. તે વખતે તેણે જે જોયું, તેનું સુંદર વર્ણન એ ગ્રંથમાં છે તે આ રીતે:

તે સાધુ ભગવંતો કલ્પવૃક્ષ કે ચિંતામણી રત્ન જેવા હતા. તેમાંના કેટલાક જીવ, અજીવ વગેરેનું જેમાં વિધાન છે, જેમાં કાર્ય અને અકાર્યની તેના ફળ સાથે વિચારણા છે અને સાધુનો સુંદર આચાર છે, એવા શ્રી આચારાંગ સૂત્રનું ધ્યાન કરતા હતા.

કેટલાક જેમાં સ્વસમય અને પરસમય વગેરેની વિચારણા વગેરે છે એવા શ્રી સૂત્રકૃતાંગનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા.

કેટલાક સ્થાનાંગસૂત્ર સાંભળતા હતા; કેટલાક સમવાયાંગસૂત્ર ભણતા હતા, કેટલાક જાણે અમૃતરસથી મિશ્રિત હોય એવા શ્રી ભગવતીસૂત્રની ધારણા કરતા હતા; કેટલાક જ્ઞાતાધર્મકથાસૂત્ર કેટલાક અંતગડદશાસૂત્ર, કેટલાક અનુત્તરદશા સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા

કેટલાક જેમાં ગણધર ભગવાન પ્રશ્ન પૂછે છે અને ત્રણ લોકના ગુરુ તીર્થંકર ભગવાન ઉત્તર આપે છે એવા શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્રને ભણતા હતા.

કેટલાક દૃષ્ટિવાદનો, કેટલાક પન્નવણાસૂત્રનો, કેટલાક સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિનો, કેટલાક ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા.

કેટલાક ગણધરોએ રચેલાં શાસ્ત્રોનો, કેટલાક સામાન્ય કેવલીઓએ કહેલાં શાસ્ત્રોનો, કેટલાક પ્રત્યેકબુદ્ધોએ કે સ્વયંબુદ્ધોએ કહેલાં શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા;

કેટલાક તર્કશાસ્ત્રને ભણતા હતા, કેટલાક ધર્મકથા સંભળાવતા હતા, કેટલાક વાદવિવાદ (શાસ્ત્રાર્થ) કરતા હતા, કેટલાક જ્યોતિષ વગેરે શાસ્ત્રોનું અવગાહન કરતા હતા,

કેટલાક યોનિપ્રાભૃતશાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા અને કેટલાક સુંદર મધુર કાવ્યો રચતા હતા.

કેટલાક તપસ્વી હતા, કેટલાક મંત્ર-તંત્ર-વિદ્યાઓના જાણકાર હતા, કેટલાક જ્યોતિષમાં નિષ્ણાત હતા, કેટલાક સિદ્ધાંતના સારને વિચારતા હતા, કેટલાક ત્રણ ગુપ્તિએ ગુપ્ત હતા, કેટલાક મહાપ્રાણધ્યાનને સાધતા હતા, કેટલાક જિનવચનનું ધ્યાન કરતા હતા અને કેટલાક સાધુપ્રતિમાઓને આરાધતા હતા.

કેટલાક કાયોત્સર્ગમુદ્રામાં, કેટલાક અમુક વિશિષ્ટ નિયમમાં રહેલા, કેટલાક વીરાસનમાં, કેટલાક ઉત્કટાસનમાં, કેટલાક ગોદોહાસનમાં, કેટલાક પદ્માસનમાં હતા.

કેટલાક ગુરુ ભગવંતની વેયાવચ્ચ (સેવા) કરતા હતા. કેટલાક સાધુસામાચારી શીખતા હતા. કેટલાક શુકલધ્યાનમાં હતા, કેટલાક ધર્મધ્યાનમાં હતા, કેટલાક આત્માના અવગુણોની નિંદા કરતા હતા.

આવી રીતે અનેક શુભક્રિયાઓમાં મગ્ન સાધુ ભગવંતોને રાજાએ જોયા.

સાધુ ધર્મપરિભાવના

એ પછી કુવલયમાળા સંદર્ભમાં 'સાધુધર્મપરિભાવના' છે. (પૃ. ૩૫૯) તે આ રીતે : હું સર્વ સાધુ ભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું :

હું ક્યારે સાધુપણું પામીશ ! ક્યારે રાત્રીએ ધ્યાનમાં હોઇશ ! ક્યારે ચરણકરણાનુયોગનો સ્વાધ્યાય કરીશ ! ક્યારે ઉપશાંત મનવાળો થઇને કર્મમહાપર્વત ભેદવા વજ્રસમાન એવા પ્રતિક્રમણને કરીશ ! ક્યારે હું સૂત્રપોરિસી અને અર્થપોરિસી કરીશ ! ક્યારે હું મહાન વૈરાગ્યમાર્ગમાં રમતો હોઈશ ! ક્યારે હું ધર્મધ્યાનમાં લાગી જઇશ ! ક્યારે હું છટ્ઠ, અટ્ઠમ વગેરે મહાન તપશ્ચર્યાઓ કરીશ ! ક્યારે હું ઈર્યાસમિતિપૂર્વક ગોચરીએ નીકળીશ ! ક્યારે હું સમચિત્તવાળો ગોચરીએ ફરીશ – ભલે પછી મૂઢ લોકો હસે કે નિંદા કરે–ક્યારે હું શત્રુ–મિત્ર પ્રત્યે સમભાવવાળો થઇશ ! ક્યારે હું સૂત્રોક્ત રીતે રાગદ્વેષ વગર ગોચરી કરીશ ! ક્યારે હું સૂત્રાર્થમાં નિષ્ણાત થઇશ ! ક્યારે હું સુંદર ભાવનાઓમાં ચઢીશ ! ક્યારે હું શૂન્યભૂમિ કે સ્મશાનભૂમિમાં ધર્મધ્યાનમાં રહીશ ! ક્યારે હું પર્વતની ગુફાઓમાં કે જંગલોમાં નિર્દોષ ભૂમિમાં ચારે પ્રકારની અંતિમ આરાધના કરી શરીર છોડીશ !

આ મારો જીવ સત્ત્વરહિત છે, નિઃસાર છે, કેમકે એ ફક્ત મનોરથો જ ચિંતવ્યા કરે છે. કરતો કાંઈ નથી, એટલું જ નહીં, પણ આ જીવ મહાન પાપી છે કેમકે એ પાપકાર્યોમાં જ ઉદ્યમશીલ છે.

તે બાલમુનિઓ ધન્ય છે કે જેમણે નાની વયમાં દીક્ષા લીધી અને પ્રિયનો વિયોગ વગેરે જોયો જ નથી.

તે બાલમુનિઓ ધન્ય છે કે જેઓએ વિવાહ જ ન કર્યા, કામરસથી અજ્ઞાત રહ્યા, પ્રિયાના મુખને જોયું જ નહીં અને સીધેસીધા દીક્ષામાં લીન થઈ ગયા.

તે બાલમુનિઓ ધન્ય છે કે, જેઓએ વિષયસુખો જાણ્યા જ નહીં.

તે બાલમુનિઓ ધન્ય છે કે જેઓ શીલમાં ઉદ્યમશીલ છે, ગૃહવાસનું સુખ જાણ્યું જ નથી, વિનય કરે છે અને જિનવચનના સ્વાધ્યાયમાં લીન છે.

તે બાલમુનિઓ ધન્ય છે કે, જેમના શરીરમાં કામ નિવૃત્ત થઈ ગયો અને સ્વાધ્યાયમાં એટલા બધા મગ્ન રહ્યા કે પ્રેમરસ જાણ્યો જ નહીં.

તે બાલમુનિઓ ધન્ય છે કે જેઓ જન્મતાં જ (દીક્ષા લેતાં જ) જિનેશ્વરમાં એવા સંલીન થઇ ગયા કે મોક્ષમાર્ગનો નાશક કુમતિમાર્ગ જાણતા જ નથી.

હવે તો સંસાર સુખોમાં શરીરની બધી શક્તિઓ ક્ષીણ થઈ ગઈ, નાના હતા ત્યારે દીક્ષા લઈ લીધી હોત તો કેવું સારું થાત! કેવાં સરસ તપ, સંયમ, સ્વાધ્યાય વગેરે કરત!

સાધુ-શરણું

છેલ્લે સાધુ-શરણ-સમજાવીને આ પ્રકરણ પૂરું કરીએ છીએ, 'ચઉસરણપયન્ના' (નમસ્કાર સ્વાધ્યાય પ્રા. વિ. પૃ. ૫૦૯)માં આ રીતે કહ્યું છે:-

જીવલોકના બંધુ, કુગતિ-મહાસમુદ્રના પારને પામેલા, મહાન ભાગ્યશાળી અને રત્નત્રયીથી મોક્ષસુખને સાધનારા સાધુ ભગવંતો મને શરણ હો.

કેવલજ્ઞાની, પરમાવધિજ્ઞાની, વિપુલમતિજ્ઞાની, શ્રુતધર, એવા જે કોઇ આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો કે સાધુઓ હોય તે સર્વ સાધુ છે, તેઓ મને શરણ હો.

ચઉદપૂર્વી, દસપૂર્વી, નવપૂર્વી, બાર અંગના ધારક, અગિયાર અંગના ધારક, જિનકલ્પી વગેરે સર્વ સાધુ ભગવંતો મને શરણ હો.

ક્ષીરાસ્રવી વગેરે લબ્ધિધારી સાધુ ભગવંતો મને શરણ હો

વૈરવિરોધથી રહિત, ઇચ્છાથી રહિત, પ્રશાંતમુખશોભાવાળા, ગુણોથી ભરેલા, મોહ રહિત ભવ્યજનોના મનને પ્રિય, આત્મામાં રમતા, વિષયકષાયથી રહિત, ઘર-બાર સ્ત્રી વગેરેથી રહિત, હર્ષ-વિષાદ વિનાના હિંસા વગેરે દોષોથી વિમુક્ત કરુણાવંત, મોક્ષમાર્ગે આગળ વધતા, સુકૃત અને પુણ્યથી ભરેલા, કામ વિડંબના વિનાના, ક્લેશ વગેરેથી રહિત અને સાધુપણામાં સુસ્થિર એવા સાધુ ભગવંતો મને શરણ હો.

આ રીતે શરણની ભાવનાથી બધા જ માનસિક વગેરે કષ્ટો નાશ પામે છે.

મહામહિમાવંત એવા સાધુપણાને વર્ણવવું અતિ દુષ્કર છે પણ અતિ સંક્ષેપથી કરેલું સાધુપદનું વર્ણન અહીં પૂરું થાય છે.

પ્રકરણ–નવમું

પંચમહામંગલશ્રુતસ્કંધ (નવકાર)ની ચૂલિકા–ચૂલા.

'નમો લોએ સવ્વસાહૂણં' પદ પછીનાં છેલ્લાં ચાર પદો મળીને ચૂલિકા કહેવાય છે. ચૂલિકાનો અર્થ વગેરે પૂર્વના પ્રકરણોમાં આવી ગએલ છે. હવે એની વિશેષતાઓ જોઇએ

શ્રી મહાનિશીથસૂત્રમાં (જુઓ ન. સ્વાધ્યાય પ્રા. વિ. પૃ. ૪૮) તથા ચૈત્યવંદન મહાભાષ્યમાં (જુઓ ન. સ્વા. પ્રા. વિ. પૃ. ૮૭) ચૂલિકા વિશે સુંદર માહિતી છે, ત્યાં કહ્યું છે કે–

આ પાંચને નમસ્કાર एसो पंचनमुक्कारो એ શું કરે છે? (ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે–) સર્વ પાપ–જ્ઞાનાવરણીયાદિ જે વિશેષ કર્મ, તેને આત્મામાંથી છૂટા પાડી દશે દિશાઓમાં ભગાડી મૂકે (નાશ કરે) છે–सव्वपावप्पणासणो અને એ પંચનમસ્કાર કેવો છે? (ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે) મંગલ. મંગલ શબ્દની બે રીતે વ્યુત્પત્તિ કરવામાં આવી છે:

(૧) मंग + लं

(૨) मं + गलं

(૧) મંગ એટલે નિર્વાણસુખને સાધવાવાળાં ફક્ત જે એક જ સમર્થ છે, તે સમ્યગ્‌દર્શનાદિક અહિંસા લક્ષણવાળો આર્હત (જૈન) ધર્મ. લ એટલે તે ધર્મને પ્રાપ્ત કરાવે તે મંગલ. સારાંશ કે જેનાથી ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય તે મંગલ. તાત્પર્ય કે નમસ્કારનું સ્મરણ મંગલ હોવાથી તે આત્મામાં અવશ્ય ધર્મનો વિકાસ સાધી આપનાર છે.

(૨) मं એટલે મને અને गल એટલે સંસારથી તારે તે મંગલ અથવા मं એટલે મારી (મારા આત્માને વળગેલ) બદ્ધ સ્પૃષ્ટ અને નિકાચિત એવા આઠે પ્રકારના કર્મની રાશી) તેને गळ એટલે ગાળે એટલે દૂર કરે તે મંગલ.

સારાંશ કે નવકારનું સ્મરણ મંગલ હોવાથી તે આત્માને સંસારથી તારે, આઠે પ્રકારના કર્મનો નાશ કરીને.

આ મંગલ કેવું છે? તો કહ્યું છે કે બધા મંગલોમાં પહેલું છે.

મંગલ એટલે મંગલને કરનાર વસ્તુ, દહીં, ગોળ, ચોખા, ચંદન, નાળીયેર વગેરે તથા અષ્ટમંગલઃ પૂર્ણકલશ–સ્વસ્તિક-દર્પણ–ભદ્રાસન. વર્ધમાન–મીનયુગલ–શ્રીવત્સ–નંદ્યાવર્ત વગેરે તથા અહિંસા, સત્ય, તપ, વગેરે સર્વ દ્રવ્ય અને ભાવમંગલોમાં આ પંચનમસ્કાર પહેલું મંગલ છે.

ચૂલાનો અર્થ કરતાં શ્રી નિશીથ ચૂર્ણીમાં કહ્યું છે કે–

ચૂલા એટલે વિશેષ રીતે શોભાવનાર (વિભૂષણ) અથવા શિખર, (જુઓ ન. સ્વા. પ્રા. વિ. પૃ. ૬૧).

શ્રી નંદીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે શ્રુતરૂપી પર્વત ઉપર શિખરની જેમ શોભે તે ચૂલા. (જુઓ ન. સ્વા. પ્રા. વિ. પૃ. ૬૧)

નવકારનું કમલબંધ ધ્યાન જ્યારે કરવાનું હોય છે, ત્યારે અષ્ટદલકમળમાં વચ્ચે 'નમો અરિહંતાણં' પછી પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં અનુક્રમે ચાર પદો 'નમો સિદ્ધાણં' વગેરે. તે પછી આગ્નેયાદિ ચાર વિદિશાઓમાં ચૂલિકાના ચાર પદોનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે.

કેટલાક ગ્રંથોમાં કોઈક વિશેષ પ્રયોજન માટે ચૂલિકાના ૩૩ અક્ષરોનું ૩૨ પાંખડીવાળા કમળમાં એક એક પાંખડીમાં એક એક અક્ષરનું અનુક્રમે ધ્યાન કરવામાં આવે છે અને એક અક્ષર વચ્ચે કર્ણિકામાં મૂકવામાં આવે છે. (જુઓ ન. સ્વા. પ્રા. વિ. પૃ. ૪૫૧)

ચૂલિકાનું સ્મરણ કરતી વખતે જે ભાવના કરવાની હોય છે, તેનું સુંદર વર્ણન શ્રી મહાનિશીથસૂત્રમાં છે, ત્યાં કહ્યું છે કે–

આ પંચનમસ્કાર સર્વ પાપોને પ્રકર્ષથી નાશ કરે છે અને બધા મંગલોમાં પહેલું મંગલ છે.

સારાંશ કે નવકાર ગણતી વખતે ગણવાનું પ્રયોજન (ઉદ્દેશ) એ રાખવું જોઈએ કે મારા કર્મનો ક્ષય થાઓ અને મને મંગલની પ્રાપ્તિ થાઓ. ×

આ રીતે કર્મક્ષય અને મંગલનું આગમન એ બે આશયથી નવકાર ગણવો શ્રેષ્ઠ છે, એમ ચૂલિકા પોતે જ કહી આપે છે.

નવકારના દૃષ્ટાંતો આ પ્રકરણમાં ગ્રંથનું દળ વધી જવાની ચિંતાથી આપેલાં નથી. વિશેષાર્થીઓએ તે નમસ્કાર નિર્યુક્તિ સંદર્ભમાં નમસ્કાર સ્વાધ્યાય પ્રાકૃત વિભાગમાં જોઈ લેવા.

× આ ગ્રંથમાં પણ અનેક સંદર્ભોમાં દૃષ્ટાંતો છે.

+ આ વિષય નમસ્કાર નિર્યુક્તિમાં સુંદર રીતે વર્ણવેલ છે. જુઓ ન. સ્વા. પ્રા. વિ. પૃ. ૧૫૯.

इह य पओअणमिणं कम्मक्खओ मंगलागमो चेव ।

× નમસ્કાર સ્વાધ્યાય-અર્ધમાગધી વિભાગ પૃ. ... —શ્રી નમસ્કાર નિર્યુક્તિ.

પ્રકરણ-દશમું

નમસ્કાર-ભાવના

નવકારની અર્થસંગતિ વગેરેની દૃષ્ટિએ અરિહંતાદિ દરેક પદના વર્ણનની દૃષ્ટિએ અને ચૂલિકાની દૃષ્ટિએ અતિસંક્ષેપમાં પૂર્વનાં પ્રકરણોમાં વર્ણન કરેલ છે. નવકારનો વિસ્તાર સમગ્ર જિનવચન હોવાથી ગમે તેટલો તેનો વિસ્તાર ગ્રંથમાં કરતા રહીએ તો પણ પાર ન આવે.

શાસ્ત્રોમાં સંભળાય છે કે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના સમકાલીન આચાર્ય શ્રી જયશેખરસૂરિ હતા. તેઓએ સતત તેર વરસ સુધી નવકાર ઉપર વિષયાંતર કર્યા વગર વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. શાસ્ત્રોમાં તો કહ્યું છે કે સર્વકાળના સર્વઅરિહંતો એક પછી એક અનુક્રમે વર્ણન કરવા લાગી જાય તો પણ નવકારના પ્રથમ પદે રહેલા અરિહંતના અનંતા ગુણોમાંના એક ગુણનું પણ વર્ણન પૂરું થાય નહીં.

તાત્પર્ય કે નમસ્કારનો મહિમા સર્વ વાણીથી પણ પૂરો વર્ણવાય તેમ નથી. તો પણ શાસ્ત્રોમાં જે વિશેષ ગાથાઓ વડે નવકારનો મહિમા ભાવના કરવા માટે વર્ણવ્યો છે તે અહીં સંક્ષેપમાં કહીશું.

નમસ્કાર મંત્રનો મહિમા × મનમાં વિસ્તરે અને દૃઢ થાય એ માટે આ રીતે ભાવના કરવી :-

+(૧) આ પંચનમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે અને બધા મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ છે.

(૨) નવકારથી શત્રુ મિત્ર થાય છે, ઝેર અમૃત થાય છે, જંગલમાં મંગલ થાય છે, ચોરો ચોરી કરી શકતા નથી, જ્યોતિષની દૃષ્ટિએ ખરાબ ફળ આવતું હોય તો તે સારું થઈ જાય છે. પારકાના+ ખરાબ મંત્રોની આપણા પર અસર થતી નથી, પિશાચ વગેરે ખરાબ કરવાને બદલે સહાય કરતા થઈ જાય છે, સર્પો, સિંહો, વાઘ વગેરે ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી, આપત્તિ સંપત્તિ માટે થાય છે, દુઃખ સુખ માટે થાય છે, કેદમાંથી મુક્તિ મળે છે વગેરે.

સારાંશ કે નવકારથી જીવને સર્વત્ર લીલાલહેર થાય છે.

(૩) ગયા જન્મમાં પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય જેણે ઉપાર્જન કર્યું છે અને ભાવિ જન્મમાં જેનું મહાન પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય ઉદયમાં આવવાનું છે, એ આત્મા આ પંચ નમસ્કારનું સ્મરણ કરે છે. એ ભવિષ્યમાં કદી પણ નરક કે તિર્યંચગતિમાં જતો નથી એટલું જ નહીં, પણ ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતી સારી ગતિઓ, સુખો વગેરે પામીને અંતે, મોક્ષમાં થોડાક જ ભવમાં જાય છે.

× મહિમાથી ચિત્તમાં રસ વધે છે, રસ વધવાથી ચિત્તમાં એકાગ્રતા આવે છે અને એકાગ્રતાથી નમસ્કાર ફળે છે.

+ નમસ્કાર સ્વાધ્યાયના પ્રથમ બે ભાગમાંથી મહત્ત્વની ગાથાઓનો ભાવ માત્ર અહીં આપવામાં આવે છે.

(૪) ઇંદ્ર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ વગેરેની સમૃદ્ધિઓ તો નવકારના મહાન પ્રભાવથી સરળતાથી મળે છે. જેના પ્રભાવથી તીર્થંકરની સમૃદ્ધિ મળે તેના પ્રભાવ આગળ તો ઇંદ્ર આદિની સમૃદ્ધિનો કોઈ હિસાબ જ નથી.

(૫) ત્રણે ભુવનમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવની દૃષ્ટિએ જે કાંઇ સારી વસ્તુ કોઇને પણ મળેલી દેખાય છે, તે બધો નવકારનો જ પ્રભાવ છે.

(૬) સર્વ આપત્તિઓથી રહિત નવકારરૂપ મહાન વાહનમાં જેઓ બેઠેલા છે તેઓ લીલાથી મોક્ષને પામે છે.

(૭) જેવી રીતે નક્ષત્રમાળામાં ચંદ્રમા શ્રેષ્ઠ છે તેવી રીતે સર્વપુણ્ય સમુદાયમાં (પુણ્યસમુદાયની પ્રાપ્તિમાં) નવકાર શ્રેષ્ઠ છે.

(૮) સૂત્રોમાં પણ પુણ્યના નવ કારણોમાં નવકાર જ શ્રેષ્ઠ કારણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૯) જેવી રીતે મકાનને આગ લાગતાં માણસ મહામૂલ્યવાન ઝવેરાત લઈને તરત નીકળી જાય છે એવી રીતે મરણ સમયે ચૌદ પૂર્વધરો પણ નવકાર રત્નને ચિત્તમાં રાખી પરલોકમાં ચાલ્યા જાય છે.

(૧૦) જેવી રીતે તલનો સાર તેલ છે, પુષ્પનો સાર સુગંધ છે અને દહીંનો માખણ છે એવી રીતે સર્વ આગમોનો સાર નવકાર છે. કોઈક જ ધન્ય જીવ તેની ઉપાસના કરે છે.

(૧૧) મરણ સમયે કોઇ તિર્યંચ પણ નવકાર સાંભળે તો તેની અવશ્ય સદ્‌ગતિ થાય છે, તો પછી મનુષ્યની સદ્‌ગતિ થાય, એમાં આશ્ચર્ય જ શું છે?

" (૧૨) જે વખતે આપણે નવકારનું ધ્યાન, સ્મરણ વગેરે કરતા હોઈએ અથવા નવકાર સાંભળતા હોઈએ તે વખતે આ ભાવના કરવી :

(અ) ખરેખર ! મારાં સર્વ અંગો અમૃતથી સિંચાઈ ગયાં.

(બ) ખરેખર ! કોઇ મહાન પુણ્યાત્માએ નિષ્કારણ બંધુ થઈને મને નવકાર આપ્યો કે નવકાર સંભળાવ્યો.

(ક) આ નવકારનું સ્મરણ, શ્રવણ વગેરે ખરેખર જ મહાન પુણ્ય છે, મહાન શ્રેય છે અને મહાન મંગલ છે.

(ડ) ખરેખર મને દુર્લભ વસ્તુનો લાભ થયો, બધાં પ્રિયજનો મને મળ્યાં, મારા આત્મામાં તત્ત્વનો પ્રકાશ થયો, મને સારભૂત વસ્તુ મળી. મારાં બધાં દુઃખો ટળી ગયાં, પાપો તો દૂર જ ભાગી ગયાં, હું સંસારના પારને પામ્યો.

(ઇ) મેં પૂર્વે જે કાંઈ પ્રશમ વગેરે ગુણોનું સેવન કર્યું, દેવ-ગુરુની આજ્ઞા પાળી, નિયમો કર્યા, તપ તપ્યાં તે બધાં આજે સફળ થયાં, મારો જન્મ આજે સફળ થયો.

(૧૩) માતાના ઉદરમાં હોય ત્યારે અને જન્મ વખતે જો માતા મનમાં નવકાર ગણતી હોય તો તે બાળક ભવિષ્યમાં મહાન પુણ્યશાળી થાય છે.

(૧૪) આપત્તિમાં નવકારનું સ્મરણ કરે તો આપત્તિ સંપત્તિરૂપ થાય અને સંપત્તિમાં નવકારનું સ્મરણ કરે તો સંપત્તિઓ વધે.

(૧૫) નવકારના એક અક્ષરથી સાત સાગરોપમ પ્રમાણ, એક પદથી પચાસ સાગરોપમ પ્રમાણ અને સંપૂર્ણ એક નવકારથી પાંચસો સાગરોપમ પ્રમાણ પાપો નાશ પામે છે.

×(૧૬) વિધિપૂર્વક એક લાખ નવકાર ગણનાર નિયમા તીર્થંકર નામકર્મ બાંધે છે, એમાં કાંઈ સંદેહ નથી

×(૧૭) આઠ કરોડ, આઠ લાખ, આઠ હજાર, આઠસો આઠ નવકાર ગણનાર ત્રીજે ભવે મોક્ષ પામે છે.

(૧૮) હે નવકાર! તું જ મારી માતા, પિતા, નેતા, બંધુ, મિત્ર, ગુરુ, દેવ, પ્રાણ, સ્વર્ગ, મોક્ષ વગેરે છે, હે નવકાર! તું શાશ્વત મંગલ છે.

(૧૯) આ લોકની સર્વ ઈષ્ટ વસ્તુઓ, પરલોકની સર્વ ઈષ્ટ વસ્તુઓ અને મોક્ષ પણ લીલાથી આપનાર હે! નવકાર! ફક્ત તું એક જ છે!

(૨૦) મહાન પુણ્યાનુબંધિ પુણ્યથી જે આ નવકાર પામ્યો, તેની નરક અને તિર્યંચ ગતિઓ અવશ્ય રોકાઈ ગઈ.

(૨૧) પંચનમસ્કારની સાથે જેના પ્રાણ જાય, તે જો મોક્ષ ન પામે તો અવશ્ય દેવપણું પામે.

(૨૨) આ નવકારના પ્રભાવથી આ સંસારમાં મનુષ્ય કદાપિ નોકર, ચાકર, દાસ, દુઃખી, નીચ–કુળવાળો કે અંગોમાં ખોડખપણવાળો થતો નથી.

(૨૩) હાથની આંગળીઓના ૧૨ વેઢા ઉપર જે ૯ વાર (૧૨ × ૯ = ૧૦૮) નવકાર ગણે તેને ભૂત, પ્રેત વગેરે છળી શકતા નથી.

(૨૪) બધા મંત્રોમાં નવકાર પરમ મંત્ર છે, બધા ધ્યેયોમાં નવકાર પરમ ધ્યેય છે, અને બધા તત્ત્વોમાં નવકાર પરમપવિત્ર તત્ત્વ છે.

(૨૫) આ સંસાર સમુદ્રમાં ડૂબતા જીવો માટે નવકાર જેવી કોઈ સ.રી નૌકા નથી.

(૨૬) જ્યાં સુધી જીવ નવકાર ન પામે, ત્યાં સુધી એનાં શારિરીક કે માનસિક દુઃખોનો નાશ કેવી રીતે થાય?

(૨૭) નવકાર દુઃખ હરે છે, સુખ કરે છે, ભવસમુદ્રનું શોષણ કરે છે અને આ લોક અને પરલોકના બધા જ સુખોનું મૂળ નવકાર છે.

(૨૮) ખાતાં, પીતાં, સૂતાં, જાગતાં, નગરપ્રવેશ વગેરેમાં ભય હોય ત્યારે, આપત્તિમ તાત્પર્ય કે સર્વે કાર્યોમાં નવકારનું સ્મરણ કરવું જોઈએ.

(૨૯) બીજા બધા મંત્રો અશાશ્વત છે જ્યારે કેવળ એક નવકાર જ શાશ્વત છે.

(૩૦) સાપ ડસે ત્યારે તેનું ઝેર જેમ ગારુડમંત્ર તત્કાળ ઉતારે છે, તેમ પાપવિષને નવકાર મંત્ર તત્કાળ દૂર કરે છે.

(૩૧) શું આ નવકાર કામકુંભ છે, ચિંતામણી રત્ન છે કે કલ્પવૃક્ષ છે? નહીં, નહીં, એ બધા કરતાં અધિક છે, કારણ કે કામકુંભ વગેરે તો એક ભવમાં જ સુખ આપે છે જ્યારે નવકાર તો સ્વર્ગ અપવર્ગ (મોક્ષ) પણ આપે છે

× જુઓ શ્રાદ્ધવિધિ, ન. સ્વા. સં. વિ. પૃ ૩૧૯

શ્રી મહાવીર પ્રભુ (કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં)

अपभ्रंश आदि देशी भाषा विभाग

[८३–१] *

[अज्ञातकर्तृक]

तेरस-भेअ-नवकार-पडल-सव्व-फलं ।

इग दु-ति-ति-चउ-पण-छ-सग-सोलस-पणतीस-अट्ठसट्ठीहिं ।
सगवीससय-तिसेठसएण वण्णाण णिप्फण्णा ॥१॥
तेरस नवकार इमे, पत्तेयं सव्वि लेक्खवाराओ ।
जे गुणहि तिसंझं, ते बंधंति तित्थयरनामं ॥२॥ [द्वारगाथाद्वयम्]
छ-दरिसण मंतक्खरहं 'ॐकार' जु सारु ।
सो परमक्खरु मणि धरहु, जं छिन्नेहु संसारु ॥३॥
'उ सा' उए अक्खर सरहु, जिं साहइ नियकज्जु ।
'अ-सि-सा' तेअक्खरसरणि, पावहु सिवपुरिरज्जु ॥४॥
परमेट्ठि-णमोकारो, 'अरहं' तिहि अक्खरेहिं जे सरहिं ।
ते लंधिय सव्वभया, रिद्धी-सिद्धीजुया हुंति ॥५॥

अनुवाद ।

एक (१), बे (२), त्रण (३), चार (४), पांच (५), छ (६), सात (७), सोळ (१६), पांत्रीस (३५), अडसठ (६८), एकसो सत्तावीस (१२७), अने एकसो त्रेसठ (१६३) वर्णो वडे निष्पन्न (बनेला) नवकारना आ तेर भेदोमां दरेकने जुदा जुदा लाखवार जेओ त्रणे संध्याए गणे छे, तेओ तीर्थंकर नामकर्म बांधे छे ॥ १–२ ॥ (आ बे द्वारगाथाओ छे।)

'ॐकार' जे दर्शनोना मंत्राक्षरोनो सार छे, ते परमाक्षर ॐकारने धारण करो, के जेथी संसार छेदाइ जाय ॥३ ॥

'उ–सा' ए बे अक्षरोनुं स्मरण करो अने पोतानुं कार्य साधो ।

'अ–सि–सा' ए त्रण अक्षरोना स्मरण वडे शिवपुरना राज्यने पामो ॥ ४ ॥

'अरहं' ए त्रण अक्षरो वडे परमेष्ठि–नमस्कारने जेओ स्मरे छे, तेओ सर्वभयोने पार करीने ऋद्धि अने सिद्धिने पामे छे ॥ ५॥

---

* पूर्वे प्रकाशित नमस्कार स्वाध्याय संस्कृत विभागमां ८१ श्लोकों छे. ते पछीनो आ ८१ श्लोक छे. ते पछीनो श्लोक १ मा विभागना प्रश्न संदर्भने सूचवे छे.

१ णिगद्गसण R । २. पत्तियं' R । ३. निरूवर' R । ४. मंतक्खरहं B । ५. छिज्जइ F ६. सिज्झइ निय' R । ७. सिवपुरिज्जु B । ८ रिद्धि-सिद्धि-जुया B ।

'अ-सि-उ-सा' चउ अक्खरइ, जो झायइ नियचित्ति ।
ते लंघिवि जर-मरण-भउ, सिव-सुह लेहहि न भंति ॥६॥
मणि-मंतोसहि-मूलियहु, काई करेसहि ताहं ।
'अ-सि-आ-उ-सा' पंचक्खरइ हियडै निवेसहिं जाहं ॥७॥
'ॐ अ-सि-आ-उ-सा' जे किर छहिं अक्खरेहि नवकारं ।
झायंति पहिट्ठमणा, दुरियाइं तेसि नवि हुंति ॥८॥
जे झायहि एकग्गमण 'अ-सि-आ-उ-सा-नमः' सत्तक्खर ।
मंतक्खर पवत्ते, दुहु लहहिं न सत्त ॥९॥
'अरिहंत-सिद्ध तह आयरिय उवज्झाय साहु' एएहिं
सोलसहिं अक्खरेहिं, मंतो सव्वं दुहं हरइ ॥१०॥
निच्चं पि भो 'नमो अरिहंताणं' ई पयाइं पंचेव ।
पणतीस अक्खरेहिं, मंतं परमक्खरं सरह ॥११॥
जे सरहिं नवपएहिं, अडसट्ठी अक्खरेहिं नवकारं ।
अट्ठोत्तर-सयवारं, तेसिं पणस्संति दुरियाइं ॥१२॥

'अ–सि–उ–सा' ए चार अक्षरोनुं जे पोताना चित्तमां ध्यान धरे छे, ते जरा–मरणना भयोने ओळंगी जइ शिवसुखने पामे छे, तेमां भ्रांति नथी ॥ ६ ॥

जेमना हृदयमां 'अ–सि–आ–उ–सा' ए पांच अक्षरो वसे छे, तेमने मणि, मंत्र, औषधि अने मूळियांओनी शी जरूर छे? ॥ ७ ॥

जे हर्षित मनवाळा पुरुषो 'ॐ–अ–सि–आ–उ–सा' ए छ अक्षरो वडे नवकारनुं ध्यान करे छे, तेओनां पाप रहेतां नथी ॥ ८ ॥

मंत्राक्षरोना पाठमां प्रयत्नशील जे ध्याता एकाग्र मनथी 'अ–सि–आ–उ–सा–नमः' ए सात अक्षरोनुं ध्यान करे छे, ते सात प्रकारनां दुःखोने पामतो नथी ॥ ९ ॥

'अरिहंत–सिद्ध–आयरिय–साहु' ए सोळ अक्षरो वडे बनेलो मंत्र सर्व दुःखने हरे छे ॥ १० ॥

हे भव्य ! 'नमो अरिहंताणं' वगेरे पांचे पदना पांत्रीस अक्षरो वडे बनेला परमाक्षरमंत्रनुं तुं हंमेशां स्मरण कर ॥ ११ ॥

जेओ नव पदो वडे एटले के अडसठ अक्षरो वडे नवकारनुं एकसो आठ वार स्मरण करे छे, तेओनां पाप नाश पामे छे ॥ १२ ॥

---

१. चउक्खरइ B । १०. लहइ B । ११. निवसिही B ।

सरहुं गुणहुं पणरसपएहिं चउपन एगुणचत्त ।
चउति(ती)स चउसरणप्पभिई-सगवीस [सय] अक्खरं मंतु ॥१३॥
सगवीसइं सइं अक्खरहं, पणतीस 'ॐ' क्खरजुत्तु ।
इह तेसठसय अक्खरउ, दुहहरु सुमरह मंतु ॥१४॥

चत्तारि सरणं पवज्जामि-वगेरे पंदर (१५) पदो वडे अनुक्रमे चोपन (५४) ओगण-चालीस (३९) अने चोत्रीस (३४) अक्षरो मलीने एकसो ने सत्तावीस (१२७) अक्षरना मंत्रनुं तमे स्मरण करो, गणो ॥ १३ ॥

एकसो ने सत्तावीस अक्षरो तथा ॐ अक्षरयुक्त नवकारमंत्रना प्रथम पांत्रीस वर्णो सहित कुल एकसो ने त्रेसठ अक्षरना दुःखने हरण करनार मंत्रनुं स्मरण करो ॥ १४ ॥

※

प्रति-परिचय

आ स्तोत्र जयपुरनिवासी पं. भगवानदास पासेना एक छूटक पत्र उपरथी पू. मुनिराज श्री अभयसागरजी महाराजे उतारेलुं, ते नकल परथी अहीं लीधुं छे, जेनी B संज्ञा राखी छे अने पू. पं. श्रीरमणीकविजयजी महाराजे जेसलमेरना भंडारनी कोई प्रति उपरथी करेली नकल अमने मोकलेली ते उपरथी पाठांतरो लीधा छे तेनो अहीं R संज्ञा राखी छे। आ स्तोत्रने अनुवाद साथे अहीं प्रगट कर्युं छे। आ स्तोत्रना कर्ता कोण छे ते जाणी शकायुं नथी।

[८४–२]

श्रीजिनप्रभसूरिरचित

नवकाररास ।

॥ नमः पञ्चपरमेष्ठिचरणकमलेभ्यः ॥

पणमिवि रिसहजिणिंदु देव तियलोयदिवायरु,
वीरु नमउ गंभीरु धीरु सासय सुहसारु ।
अजर अमर वर नाणवंत तिहुयण चूडामणि,
सासयसुह संपत्त सिद्ध वंदउ ते निय मणि ॥१॥
अंग इगारह चउद पुव्व तिहुं पइ निम्मविया,
गोयम गणहर पमुह सयल पणमउ आयरिया ।
सुयसायर गुणमणि खन्न तिहुयण विक्खाया,
उवय(उ)त्ता उवएसदाणि पण[म]उ उवज्झाया ॥२॥
भवसंसारविरत्तचित्त सिवसुह उक्कंठिय,
सतरभेय संजम पवत्त तव-उवसम संठिय ।
सायर जिम गंभीर थीर मण जिम कंचणगिरि,
अप्पमत्त चारित्त जुत्त जे पिययम खमसिरि ॥३॥

अनुवाद *

त्रिलोकदिवाकर देवाधिदेव श्री ऋषभजिनेन्द्रने प्रणाम करो. गंभीर, धीर अने शाश्वत सुखने आपनार श्री वीरजिनेन्द्रने नमस्कार करो. अजर, अमर, उत्तमोत्तम ज्ञानवंत, त्रिभुवनचूडामणी अने शाश्वत सुखने सारी रीते पामेला श्री सिद्ध भगवंतने (तमारा) पोताना मनमां (भावपूर्वक) वंदन (नमस्कार) करो. ॥१॥

जेओए त्रण पद (त्रिपदी) वडे अगियार अंग अने चौदपूर्वनुं निर्माण कर्युं एवा श्री गौतम-गणधर प्रमुख सकल आचार्योने प्रणाम करो. श्रुत (ज्ञान)ना महासागर, गुणमणीओनी खाण, त्रणे भुवनमां विख्यात (प्रसिद्ध) अने उपदेश आपवामां उपयोगवाळा (कुशल) एवा उपाध्यायोने प्रणाम करो. ॥२॥

भवसंसारथी विरक्त चित्तवाळा, शिवसुखनी उत्कंठावाळा, सत्तर प्रकारना संयममां प्रवृत्त, तप–उपशममां सारी रीते रहेला, सागर जेवा गंभीर, कंचनगिरि (मेरुपर्वत)नी जेम निश्चल मन-

* अहींथी शरु थता सर्व अनुवादोमां मूळमां जेवुं छे प्रायः ते ज अक्षरशः रजु करेल छे. तेथी व्याकरण वगेरेनी दृष्टिए आ अनुवाद न जोतां केवल भावनी दृष्टिए आ अनुवाद जोवो, एवी वांचकोने नम्र विनंति. ज्यां अनुवाद थइ शक्यो नथी, त्यां कौंसमां प्रश्नचिह्न (?) मूकेल छे.

संपादक, संशोधक अने अनुवादक

कंचण तिण मणि लिट्ठु पवर जे मणि समु धारहिं,
समिति गुत्ति-दय-दाण धम्मु निम्मलु परिपालहिं ।
विजय बतीसि जि मुणि विदेहि पण भारहि सिवकर,
पण व एरवइ जि तवनिहाण वंदहु भत्तिब्भर ॥४॥

(ठवणि)

पढमु पणमउं पणमउं सयल अरहंत तयणंतरु,–
सिद्धवर सूरि गुणउं गुणउं गुण विविह संठिय ।
आगमनिहि उवज्झाय तह, साहु नमउं तव धण महिड्डिय ।
सिव-मंगल-कल्लाणकर जो सुमरइ सुवियाणु,
सो परमिट्ठिहि फलि लहइ निच्छइ अमरविमाणु ॥५॥

(घत्ता)

रोग हरणु दुहसय दलणु सयल समीहिय रिद्धि पयारु ।
नर-सुर-सिव सुह इट्ठकरु भवियहु मुहं सुमरहु मणु नवकारु ॥६॥
भूमिसयण बंभवय कलिउं गुणइं जु विहिसउं लक्खु नवकारु ।
अरहंतपउ सो नरु लहइ महहिं सुरासुर विविहपयार(रु) ॥७॥

वाळा, अप्रमत्त, चारित्रथी युक्त, क्षमालक्ष्मीना प्रियतम, कंचन, तृण, रत्न–माटीनुं ढेफुं वगेरेने जेओ सम रीते धारे छे, समिति–गुप्ति–दया–दान वगेरे निर्मळ धर्मने जेओ उत्तम रीते पाळे छे, बत्रीस विजयो (प्रदेशो) वाळा विदेहक्षेत्रमां, पांच भरतमां, पांच ऐरवतमां रहेला अने तपना निधान एवा मुनिओने (साधुओने) श्रेष्ठ भक्तिथी वंदन करो ॥ ३–४ ॥

प्रथम सकळ अरिहंतोने प्रणाम करो, प्रणाम करो । ते पछी विविध गुणोवाळा श्रेष्ठ सिद्धो तथा आचार्योनुं गुणन (स्मरण) करो, गुणन करो । आगमोना निधान उपाध्यायो तथा तपधन-रूप महाऋद्धिवाळा साधुओने नमस्कार करो । शिव-मंगल-कल्याणने करनार परमेष्ठिओनुं जे विधिपूर्वक स्मरण करे छे, ते फलरूपे भवांतरमां अवश्य देवविमान (वैमानिक देवगति) पामे ॥ ५ ॥

हे भव्यो ! रोगने हरनार, सेंकडो दुःखोने दळनार, सर्व समीहित तथा ऋद्धिओने आपनार, मनुष्यो–देवोनां सुखो तथा मोक्ष सुखने आपनार अने इष्टने करनार नवकारनुं मुखेथी मनमां स्मरण करो ॥ ६ ॥

भूमिशयन–ब्रह्मचर्यव्रत सहित जे विधिपूर्वक लाख नवकार गणे ते मनुष्य अरिहंतपद पामे छे तथा देवताओ असुरोथी विविध प्रकारे पूजाय छे ॥ ७ ॥

महियल सग्गि पयालि तह जसु जस परिमल गुरु वित्थारु ।
सयलहं आगम जो तिलउजाणहिं भणिउं सासय नवकारु ॥८॥
कामधेणु चिंतारयणु सुरतरु इहु भवि हुइ वंछियकरु ।
जिण नवकारु सयल अहिउ पवियहु इह परलोय सुहंकरु ॥९॥

(ठवणि)

पावनासणु पावनासणु अत्थगंभीरु,
भुवणत्तयसुहकरणु दुट्ठअट्ठकम्महं विहा(हं)डणु,
कोहदवानलपवरुजलु कुगइ पंथ निच्छइ निवारणु ।
भव सायर सो नरु तरइ व(म)णवंछियदायारु,
पंचमगइ निरुवम लहइं जो झायइ नवकारु ॥१०॥

(घत्ता)

दुन्नि वसह गुणगण धवल जिणधर्मि किउ बहु भाउ ।
त संवल कंवल ते सुर हुयइं सुणि परमिट्ठि पभाउ ॥११॥
सिद्धु (सुवण्ण) पुरिसु नवकार फलि अहि थिउ कुसुमह माल ।
त पुलिंदिय नरवइ धू हुइय पाविय सुक्ख विसाल ॥१२॥

पृथ्वी–स्वर्ग–पातालमां नवकारना यश–परिमलनो विस्तार घणो छे । ते शाश्वत नवकार लोको वडे सकल आगमोमां तिलक कहेवायो छे ॥ ८ ॥

जिन–नवकार आ भवमां कामधेनु–चिंतामणी–कल्पवृक्षनी जेम वांछित करनार छे, बधां करतां अधिक छे, अने आ लोक अने परलोकमां सुख करनार छे, एम तमे निश्चित जाणो ॥ ९ ॥

नवकार निश्चे पापनाशक छे, पापनाशक छे, अर्थथी गंभीर छे, त्रणे भुवनने सुख करनार छे, दुष्ट आठ कर्मनो नाशक छे, क्रोध–दावानल माटे जल समान छे अने कुगतिपंथथी निवारनार छे, जे मनवंछितदातार नवकारनुं ध्यान करे छे, ते नर भवसागर तरे छे अने अनुपम एवी पंचमगति (मुक्ति)ने पामे छे ॥ १० ॥

बे सफेद बळद गुणसमुहथी (पण) धवल (उज्वल हता ।) बन्नेए जिनधर्म विषे बहुभाव कर्यो तेओ परमेष्ठि–प्रभाव सांभळीने कंवल–संबल नामे देवता थया ॥ ११ ॥

हे पुरुषो ! नवकार फळ आपवामां सिद्ध छे । (तेना प्रभावथी श्रीमतीने विषे) साप फुलनी माळा थयो, भीलडी राजपुत्री बनीने विशाळ सुख पामी ॥ १२ ॥

तणु नइ पुल्लिंदु सुऊपनउं महियलि नरवइपुत्तु ।
त जाइसरणि निय मउ मणिउ मणिवंछिउं तिणि पत्तु ॥१३॥
पावनिरंत गयणिहिं भमत समली वीधिय वाणि ।
त नवकारह फलि साहु इय नरवइधू सुहखाणि ॥१४॥
नरभवि संपइ जे वरिय पत्त जि अमरविमाणी ।
त सिद्धि रमणि जे नर रमहिं फलु नवकारह जाणि ॥१५॥

(उवणि)

निसुणि संगतु संगतु पुरिसु नामेण कोडुंविउ गामि थिउ,
मुणिहिं वयणि नवकारु झायइ,
वीयभविहिं हुउ रयणिसिहो रायरिद्धि अइ पवर पावइ ।
मुंजेविणु सुहं रज्जसिरि केवलनाण लहेइ,
जो परमिट्ठि मणि सरइ मणवंछिउ तसु होइ ॥१६॥

(घत्ता)

जिण नवकारु जु नरु निचु(च्चु) झायइ सो आवइ कइ आवि न पावइ ।
दुट्ठ कुट्ठ गह भउ तसु नासइ वाहि जलणु जलु दूरिहिता सइ ॥१७॥

(नवकारना प्रभावे) भील मरण पछी पृथ्वीतलने विषे राजपुत्र थयो, राजपुत्र–राजपुत्री, (भील–भीलडीना जीवे) जातिस्मरण ज्ञान वडे पोतपोतानो भव जाण्यो । नवकारथी बन्ने मनवंछित पाम्यां ॥ १३ ॥

पापमां निरत (मग्न) अने आकाशमां भमती समळी पारधीना बाणथी वींधाई, साधुए नवकार संभळाव्यो, तेना फळरूपे ते राजपुत्री थई, सुखी थई ॥ १४ ॥

नरभवमां जेओ संपत्तिने वर्या छे, (देवगतिमां) जेओ देवविमान पामे छे अथवा (मोक्ष गतिमां) जेओ सिद्धि रमणीनी साथे रमे छे । ते बधुं नवकारनुं फळ जाणो ॥ १५ ॥

सांभळो, कोइक संगत (?) नामनो पुरुष (खेडुत) गामडामां थयो, ते मुनिवचने नवकारनुं ध्यान करतो हतो. ते बीजा भवमां रजनीसिंह (रत्नसिंह) थयो, अति श्रेष्ठ राजरिद्धि पाम्यो, सुख अने राज्यलक्ष्मी भोगवी ते केवलज्ञान पाम्यो. जे परमेष्ठिओनुं मनमां स्मरण करे छे तेनां मनवंछित (पूरां) थाय छे ॥ १६ ॥

जिननमस्कारनुं जे नित्य ध्यान करे छे, ते कदापि आपत्ति पामतो नथी, दुष्ट कोढ रोग, हाथी (वगेरेनो) तेनो भय नाश पामे छे अने रोग आग, जल (पूर वगेरेनो भय) पण वेगळां दूर भागे छे ॥ १७ ॥

नवकारिं गयघड वारि हुंति, दप्पुद्धुर साहण संपडंति ।
नवकारिहिं सामियमं(वं)दणाहं, नर हुंति सत्तिआणंदणाहं ॥७॥
नवकारिहिं कयकोलाहलाइं, आगइ ठिय धावहिं पायलाहिं ।
नवकारिहिं जाणिहि संचरंति, न कयाविय पय भूमिहि करंति ॥८॥
नवकारिहिं वर सोहग्गु होइ, जस चंदधवलु वित्थरइ लोइ ।
नवकारिहिं परियणु विणयजुत्तु, हियइच्छिउ लब्भइ बहु वि वित्तु ॥९॥
नवकारिहिं जीवु न दुहिउ दुत्थु, जहिं उप्पज्जइ तहिं जि सुत्थु ।
नवकारिहिं वररूवेण जुत्त, लब्भंति मणोरम पवर पुत्त ॥१०॥
नवकारिहिं लब्भइं बेट्टियाउ, रइरूयउ तरुणतरट्टियाउ ।
नवकारिहिं पियमम चित्तहारि, आजम्म वि विहव न होइ नारि ॥११॥
नवकारिहिं वरधवलहरिवासु, संपज्जइ कोमलु तूलिफासु ।
नवकारिहिं कय कप्पूरहार, नर विलसइं जह खेयरकुमार ॥१२॥
नवकारिं नासहिं भूय पेय, वेयाल निसायर दुट्ठ जेय ।
नवकारिहिं नहयलगामिणीउ, पवहंति न मणुयहं डाइणीउ ॥१३॥

नवकारथी गजघटाओना मदजल होय छे, (आंगणे हाथीओ होय छे) नवकारथी दर्पथी उद्धत एवी सेनाओ प्राप्त थाय छे, नवकारथी वंदनाओना स्वामी थाय छे (लोको नमस्कार करे छे ?) नवकारथी माणसो शक्ति अने आनंदवाळा थाय छे. ७

नवकारथी कोलाहल करती, सामे आवीने झांझरो साथे दोडती (नाचती ?) जाणे भूमि उपर पग ज न मूकती होय, एवी रीते (नृत्यांगनाओ ?) संचरे छे. ८

नवकारथी उत्तम सौभाग्य थाय छे, नवकारथी यश चंद्र समान धवल थइ लोकमां विस्तरे छे, नवकारथी परिवार विनययुक्त थाय छे, नवकारथी मनवांछित घणुं ज धन मळे छे. ९

नवकारथी जीव दुःखी अने खराब हालतवाळो थतो नथी, ज्यां पण उत्पन्न थाय छे त्यां सुखी सारी अवस्थावाळो थाय छे. नवकारथी (जीवो) उत्तम रूपथी युक्त मनोरम अने श्रेष्ठ पुत्रो मेळवे छे. १०

नवकारथी उत्तम रूपमां रति जेवी अने प्रगल्भ पुत्रीओ मळे छे, नवकारथी मनोहर प्रियतम (पति) मळे छे, नवकारथी स्त्री जीवनना अंत सुधी विधवा थती नथी ११

नवकारथी उत्तम धवल रू (कपास) जेवां स्पर्शवाळां कोमल, उत्तम, धवल, इंद्र जेवां (दिव्य) वस्त्रो मळे छे, नवकारथी कपूर वगेरेथी शरीर सुगंधित करी हार धारण करेल माणस खेचरकुमार (विद्याधर)नी जेम विलसे छे. १२

नवकारथी दुष्ट निशाचरो–भूत, प्रेत, वेताल (वगेरे) दूर भागी जाय छे. नवकारथी आकाशमां भमनी डाकिनीओ मनुष्योने छळी शकती नथी. १३

नवकारपभावि वग्घ सीह, लंघंति न अद्दु दिघ्न लीह ।
नवकारवलिण सायरु तरंति, संगाम दुग्गु नर नित्थरंति ॥१४॥
नवकारिं थावर जंगमाइं, नासंति नरह विसमइं विसाइं ।
नवकारिहिं जलणु वि जलु नराहं, बहुमाण भत्तिभर निब्भराहं ॥१५॥
नवकारिहिं वइरइं उवसमंति, गहगाम भूअ अणुकूल हुंति ।
नवकारिहिं काइं न काइं जणे, सुंदरु संपज्जइ सयलु भवे (?) ॥१६॥
नवकारिहिं सुहु विज्जाहराहं, गंधव्व सिद्ध तह किंनराहं ।
नवकारिहिं दाणव वंतराहं, गच्छंति दियह हरसिय-मणाहं ॥१७॥
नवकारिहिं चंदाइच्च दोवि, सुहु भुंजइं सुंदरु देवलोइ ।
नवकारिहिं तारा रिद्धिमंत, अंबरतलि दीसहिं जगजगंत ॥१८॥
नवकारिहिं लब्भइ सुरविमाण, मणिरयणविणिम्मिय अप्पमाण ।
नवकारिहिं सुरगण करहिं सेव, जंपंति वयणु देव देव ॥१९॥
नवकारिहिं पीणपयोहराउ, न मुयंति पासु वर अच्छराउ ।
नवकारिहिं नर अहमिंद हुंति, पंचोत्तर (वणु) सोक्खइं अणुहवंति ॥२०॥

नवकारना प्रभावे वाघ, सिंह (वगेरे) दोरेली रेखा-हदने ओळंगता नथी, नवकारना बळवाळा पुरुषो सागर तरी जाय छे अथवा संग्राम, अटवी (वगेरे)नो निस्तार (पार) पामे छे. १४

नवकारथी मनुष्योने (चडेला) स्थावर * जंगम विषम (भयंकर) विषो (झेर) नाश पामे छे, नवकारथी बहुमान अने अत्यंत भक्तिथी निर्भर (भरेला) मनुष्योने माटे अग्नि पण पाणी थई जाय छे. १५

नवकारथी वेर (शत्रुभाव) उपशमे छे, नवकारथी ग्रहोनो समूह अने भूतो अनुकूळ थाय छे, नवकारथी सर्वभवोमां (संसारमां) कई कई सुंदर वस्तुओ लोकमां प्राप्त थती नथी ! १६

नवकारथी विद्याधरो, गंधर्वो सिद्धो + तथा किंनरोना सुखो प्राप्त थाय छे. नवकारथी दानवो (असुरो), व्यंतरोना दिवसो हर्षवाळा मनथी पसार थाय छे. १७

नवकारथी चंद्र अने सूर्य × बंने देवलोकमां सुख भोगवे छे. नवकारथी रिद्धिवाळा ताराओ (ताराना देवो) आकाशतलमां झगमगाट करता देखाय छे. १८

नवकारथी मणीओ अने रत्नोथी बनावेलुं मोटुं देवविमान मळे छे. नवकारथी देवगणो सेवा करे छे अने 'जय देव देव' एवा वचनोथी जयजयकार करे छे. १९

नवकारथी पुष्ट स्तनवाळी श्रेष्ठ अप्सराओ पडखुं पण दूर थती नथी. नवकारथी मनुष्यो अहमिंद्र थाय छे. अने पांच अनुत्तरविमानना सुखो अनुभवे छे. २०

---

* स्थावर-सोमलना आदि झेर. जंगम-सर्प वगेरेना करडवाथी चढेल झेर.
+ विद्यासिद्ध वगेरे.
× आ बंने इंद्रो छे.

नवकारिहिं सिज्झहिं मंत तंत, अन्न वि जे कज्ज महामहंत ।
नवकारिहिं जोगिय जोगसिद्धि, मणहर संपज्जइ सयलरिद्धि ॥२१॥
नवकारि जाइं पंचप्पयाइं, तइलोय महिय सत्तक्खराइं ।
नवकारि तिन्नि चूला विसाल(लु), ज(जे)हिं संथुयं (ते) तिहुयणि सामिसालु ॥२२॥
नवकारि अट्ठसट्ठी वराण, किय संख (स) जिणिंदिहिं अक्खराण ।
नवकारिहिं वच्चइ जाह दीह, नरमज्झि पहिलिलिय ताह लीह ॥२३॥
नवकारु भणिवि जे निसि सुयन्ति, ते इह भव सुहिय होंति ।
नवकारिहिं जे जग्गंति नर, मुहु जोयइं संपय ताहं पर ॥२४॥
नवकारइं भोयणु जो करेइ, तसु दुट्ठ दिट्ठि पसरु वि हणेइ ।
नवकारिहिं वसणि न देइ चित्तु, संनिहिउ जेम निभिच्चु भिच्च(च्चु) ॥२५॥
नवकारि (रु) अणाइअणंतु पहु, मं मज्झहु जण भावेण लेहु ।
नवकारु जिणागमसव्वसारु, लीलइं उग्घाडइ सिद्धिबारु ॥२६॥

नवकारथी मंत्रो तंत्रो सिद्ध थाय छे, अन्य पण मोटां मोटां कार्यो सिद्ध थाय छे, नवकारथी योगीओने योगसिद्धि अने सकल मनोहर ऋद्धिओ प्राप्त थाय छे. २१

नवकारमां पांच पदो छे, त्रणे लोकमां पूजित सात अक्षरो (आदिमां नमो अरिहंताणं) छे. नवकारनी चूलिकाना त्रण विभाग छे. * त्रणे भुवनमां जेओ महान् छे. तेओ (परमेष्ठीओ) अहीं नवकारमां स्तववामां आव्या छे. २२

नवकारमां श्रेष्ठ (परम) अक्षरोनी संख्या जिनेंद्रोए ६८ कही छे. नवकार (ना स्मरण) वडे जेओना दिवसो जाय छे, तेओनी मनुष्योमां गणना पहेला नंबरे थाय छे. २३

नवकारनो पाठ करीने जेओ रातना सुवे छे. (सूई जाय छे), तेओ आ भवमां सुखी थाय छे, नवकारथी जे माणसो जागे छे, (उठतां ज जेओ नवकार गणे छे), श्रेष्ठ संपत्तिओ तेओनां मुख जूए छे (श्रेष्ठ संपत्तिओ तेओनी पासे पोतानी मेळे आवे छे). २४

नवकारथी जे भोजन करे छे, तेनी नजर मात्र पण दुष्टनो नाश करे छे. जेम आज्ञांकित समर्थ सेवक साथे होवाथी माणस निर्भय होय छे, तेम नवकारने धारण करनार संकटने चित्त आपतो नथी. (निर्भय होवाथी संकटने मनमां लावतो नथी.) २५

नवकारमां अनादि अनंत प्रभु (भगवान–पांच परमेष्ठिओ) छे. तेओ मने लोकमां (?) भावथी प्राप्त थाओ. × नवकार सर्व जिनागमोनो सार छे, सिद्धि–बारणुं नवकार लीलाथी उघाडे छे. २६

---

* एसो पंच नमुक्कारो १ । सव्वपावप्पणासणो २ । मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ३ ।

× लभ् नो लेह पण प्राकृतमां थाय छे. जुओ पाइअसद्दमहण्णओ लेह शब्द ।

नवकार लक्खु जो नरु गुणेइ, नियसत्तिए पच्छा उज्जमेइ ।
नवकारपभाविहि सुयपवित्तु, नरु बंधइ सिरितित्थयरगोत्तु ॥२७॥
नवकार गुणइ जो अट्ठअट्ठ, पइ दियहु तस्स कमट्ठ नट्ठ ।
नवकार गुणइ जो अट्ठकोडि, सो सव्वइ दुक्खइ जाइ तोडि ॥२८॥
नवकार सरइ जो मरणकालि, सो पंधइ अन्नइ भवह पालि ।
नवकारि भाउ जसु अप्पमाणु, संपज्जइ सो रिद्धिवद्धमाणु ॥२९॥
जो नरु निरु नवकारह रत्तउ, पंचहिं समिइ तिगुत्तिहिं गुत्तउ ।
पढइ गुणइ नवकारहं भत्तउ, सो निव्वाणह जाइ निरुत्तउ ॥३०॥

॥ इति नवकारफलवर्णनं समाप्तम् ॥

लाख नवकार जे माणस गणे अने पाछळथी तेमां शक्ति मुजब उद्यम करे छे (शक्ति मुजब उजमणुं करे) छे नवकारना प्रभावे श्रुति पवित्र थयेल ते तीर्थंकर नामकर्म बांधे. २७

जे रोज आठ आठ नवकार गणे छे तेनां आठ कर्म नाश पामे छे. जे आठ क्रोड नवकार गणे छे ते सर्व दुःखोने ओळंगी जाय छे. २८

जे मरण समये नवकारनुं स्मरण करे छे ते बीजा भवनी पाळ बांधे छे. नवकारमां जेनो अपरिमित भाव छे ते वधती जती ऋद्धिने पामे छे. २९

जे माणस निरंतर नवकारमां रक्त छे, जे पांच समिति (थी समित) अने त्रण गुप्तिथी गुप्त छे अने भक्तिपूर्वक नवकार पढे छे, ते निश्चित मोक्षमां जाय छे. ३०

प्रति-परिचय

मुनिश्री जिनविजयजीए छपावेल छता अद्यावधि अप्रगट समइना फोर्म उपरथी उतारीने आ ३–४ नंबरनी बंने कृतिओ अहीं आपवामां आवी छे. आमां नवकारनां फळोनुं महत्त्वपूर्ण वर्णन छे, आ. कृतिना कर्ता श्री जिनप्रभसूरि हता, एवा उल्लेख आमां ज....मळे छे.

आ श्री जिनप्रभसूरिए अनेक कृतिओ रचेली छे, तेओ १३ मी १४ मी शताब्दीना वचला गाळामां थया हता ।

आगमिक श्रीजिनप्रभसूरिरचितम्

विसहरमंत्र गर्भित पंचपरमेष्ठिमंत्र स्तोत्रम्

मोहपन्नगगरलि तिहुयणु चारिउ ।
जिणहिं सम्मत्तु रसायणु चारिउ ॥
अरिरि परमिट्ठि वरमंतु मणि धरहु ।
विसयमहाविसि जेम नवि मरहु ॥ अरिरि पर० ॥१॥

(अरिहंत पदस्मरण)

ॐ सिद्धि श्रीसि(रि)द्धि परमगुरु कहइ ।
सयल विसहरणु इहु जसु हियइ रहइ ॥ अरिरि पर० ॥२॥
थावर जंगम अट्ठार विस हणए ।
तसु अजरु अमरु पहु जिणप्रभु कुणए ॥ अरिरि पर० ॥३॥
मिच्छ विसहर गरुड्ड देउ अरिहंतु ।
सयलविस उपविसहं एहु मूलमंतु ॥ अरिरि पर० ॥४॥
त्रिजगहितु अट्ठदसदोसिहिं रहितु ।
हरइ विसु सुमरियउ अतिसयसहितु ॥ अरिरि पर० ॥५॥

अनुवाद

अरिहंत माहात्म्य.

मोहरूप सर्पना झेर (ना फेलावा)थी त्रणे भुवनो बेचेन छे, तेना बचाव माटे जेओए (जीवोने) सम्यक्त्व रसायण खवडाव्युं, ते परमेष्ठिओना श्रेष्ठ मंत्रो (नवकारने) अरे जीवो ! तमे मनमां धरो, जेथी विषयरूप महाझेरथी तमे न मरो. १

सकल विषने हरनार आ नवकार जेना हृदयमां रहे छे, तेने मोक्ष अने सांसारिक लक्ष्मीनी सिद्धि (प्राप्ति) थाय छे, एम परमगुरु (श्री जिनेंद्र परमात्मा) कहे छे. २

तेना (नवकार गणनारना) स्थावर के जंगम अढारे प्रकारनां विष नाश पामे छे. तेने (नवकार गणनारने) श्री जिनेंद्र भगवान अजर, अमर प्रभु बनावे छे. ३

अरिहंत देव मिथ्यात्वरूप सर्प माटे गरुड जेवा छे, आ मूलमंत्र (नवकार) बधा झेरोने बेसाडनार (शमावनार) छे.

अरिहंत देव त्रणे जगतनुं हित करनार अने अढार दोषथी रहित छे. जो तेओनुं अतिशयोथी सहित स्मरण करवामां आवे तो तेओ विष हरे छे. ५

(सिद्ध पद स्मरण)

पन्नरसि भेदि भव लहि जगु तारई ।
नाममंतेण जे पावविसु वारइं ॥
जज्ज(? स्स) चतुर्दश भुवन नत्थिवि मुहंस ।
स सिद्ध मणि धरहु तुम्हि मुत्तिअवयंस ॥ जज्ज चतु० ॥१॥
अणंत दंसण विरिय सिद्ध सुहु माणइं ।
विमलकेवलनयणि भुवणि परियाणइं ॥ जज्ज चतु० ॥२॥
धम्मजलि पावु मलु जेहिं पक्खालिउ ।
सुक्कज्झाणानलिण कम्मवणु जालिउ ॥ जज्ज चतु० ॥३॥
जाहं नहु जम्म जर मरणु भय रोगा ।
लोह मय मोह नहु सोग वियोगा ॥ जज्ज चतु० ॥४॥

(आचार्य पद स्मरण)

सुमरि जिय ताहं आयरियहं पाय ।
जाह पभावि विग्घु नासए टाय ॥
वेपुरि * विसहर फुलिंग मंतवरनाहो ।
सुमरिउ सूरिवर सिरिभद्दबाहो ॥ वपुरि विस० ॥१॥

(सिद्ध वर्णन)

छेल्ला भवमां पंदर भेदो लहीने (पंदर भेद होईने) जेओ जगतने तारे छे, जेओ नाममंत्रथी (नवकारथी) पापरूप झेरनुं वारण करे छे, जेनां (अनंत) सुखनो (एक) अंश पण चौदे भुवनमां नथी ते मुक्तिना मुकुट सिद्ध (भगवंत)ने तमे मनमां धरो. १

सिद्ध भगवंत अनंत दर्शन, वीर्य अने सुख माणे छे, केवलज्ञानरूप विमल नयनथी भुवनोने संपूर्ण जाणे छे. २

जेओए (सिद्धोए) धर्मजल वडे पापमल प्रक्षालित करेल छे, शुक्लध्यानरूप अग्नि वडे कर्मवन बाळेल छे. ३

जेओने जन्म, जरा, मरण, भय, लोभ, मद, मोह, रोग, शोक अने वियोग नथी. ४

(आचार्य माहात्म्य)

हे जीव ! ते आचार्योना चरणनुं स्मरण करो, जेओना प्रभावे विघ्न नाश पामे छे, हे भोळा जीव ! *सूरिवर श्री भद्रबाहुए प्ररूपेल (अने) मंत्रोमां श्रेष्ठमां श्रेष्ठ (एवा) विसहर-फुलिंग मंत्रनुं स्मरण कर. १

---

१ अहींथी दरेक पदनुं ध्रुवपद आ पदनी गाथाओ २, ३ अने ४ ना अंते बोलवुं

* 'वपुरि' शब्द, गाथाना अर्थमां छे. अहींथी दरेक पदनुं ध्रुवपद आ पदनी २, ३ अने ४ गाथाओ साथे बोलीने वांचवुं.

चउदपूरवतणा रहस्य जे जाणइं ।
सयल अतिसय सुत्त मंत वक्खाणइं ॥   वपुरि विस० ॥२॥
नरयगइ कूव निवडंतु जणु रक्खइं ।
सुयनयणि उड्ढ अह लोअठिइ पिक्खइं ॥ वपुरि विस० ॥३॥
होंति छत्तीस गणहर गुणिहिं सोहइं ।
भवियपंकज देसणकिरणि पडिबोहइ ॥   वपुरि विस० ॥४॥

(उपाध्याय पद स्मरण)

सू(सु)यजलहिपारगय बारस अंग ।
मुणिपवर जे पढावइं जियाणंग ॥
ॐ * उवझाय गारुडिय अणुसरहु ।
अंतर बाहिर विसपसरु जिम जरहु ॥   ॐ उवझाय० ॥१॥
धम्मदेसणकरणनिउण गुणरयण ।
रोहणाचलसरिस निम्मलचरण ॥   ॐ उवझाय० ॥२॥
ह्रीँ असम उवसम अमयरससित्त ।
कम्मविसु हणइं जे पायडिय तत्त ॥   ॐ उवझाय० ॥३॥

जेओ (आचार्यो) चौद पूर्वनां रहस्यो जाणे छे, पोतानी पासे रहेल–सकल अतिशयो (लब्धि ओथी) सहित जेओ सूत्रो अने मंत्रोनुं व्याख्यान करे छे. २

जेओ नरकगतिरूप कूवामां पडता जीवोनुं रक्षण करे छे, जेओ श्रुतनयन वडे ऊर्ध्व, अधोलोकनी स्थिति जूए छे. ३

जेओ गणधरना (आचार्यना) छत्रीस गुणोथी शोभे छे, जेओ भव्य जीवरूप कमळोने देशनारूप किरणो वडे प्रतिबोधित करे छे. ४

(उपाध्याय–माहात्म्य)

जेओ श्रुतसमुद्रना पारने पामेला छे, मुनिओमां प्रवर छे, अनंग (कामदेव)ने जेओए जीतेल छे, जे बार अंग भणावे छे, ते गारुडी समान उपाध्यायने अनुसरो, जेथी अंतर–बहारनो विषनो फेलावो नाश पामे. १

धर्म समजाववामां अने करवामां (आचरवामां) निपुण, गुणरत्नो माटे रोहणगिरि समान, निर्मळ चारित्रवाळा. २

जेओ निरूपम उपशमरूप अमृतरसथी सींचायेला छे. जेओ तत्त्वने प्रगट करीने कर्मविषने हणे छे. ३

---

* मूळमां ॐ वगेरे मंत्राक्षरो गूंथेला छे. अहींथी शरु थतुं वाक्यार्थ आ पछीनी गाथाओ २, ३ अने ४ साथे जोडवुं.

श्रीँ विमलबोध करइ य उवझाय ।
विहिय विहिपुव्व पंचविह सज्झाय ॥ ॐ उवझाय० ॥४॥

(साधुपद स्मरण)

पंच महव्वय मेरुगिरिसरिस ।
धरइं जे सील लीइ दुद्धरिस ॥
अरिरि खरतर संजम रह धुर धवल ।
मुणिवसह नमह आगमविहिकुसल ॥ अरिरि खर० ॥१॥

साहु अर्ह(हं) महामंतु नितु ध्यायइ ।
दोसि पायालि सुद्धन्नु जे चाहइं ॥ अरिरि खर० ॥२॥

मल्लमलिणगत्त चारित्त सुपवित्त ।
पणसमिति समित तिगुत्त अपमत्त ॥ अरिरि खर० ॥३॥

कम्म अहि अट्ठ कुल दप्पु जे नासइं ।
पासविसहरमंतु हियइ अधिवासइं ॥ अरिरि खर० ॥४॥

विधिपूर्वक पांच प्रकारनो स्वाध्याय करीने जेओ विमलबोध आपे छे,

(साधु-वर्णन)

जेओ मेरुपर्वत जेवा पांच महाव्रत धारण करे छे, दुर्धर (दुःखे करीने पाळी शकाय एवा) शीलने ले छे (स्वीकारे छे) × अरे रे ! संयम रथनी खरतर (कठोर, कष्टदायक) भारधुरा (धुंसरी)ने वहे छे, ते आगमविधिमां कुशल एवा मुनिवृषभोने (श्रेष्ठ मुनिओने) तमे नमस्कार करो ॥ १ ॥

जेओ ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हं नमः * ए महामंत्रनुं ध्यान करे छे, बेंतालीस दोषथी रहित शुद्ध अन्न जेओ चाहे छे (गवेषे छे) ॥ २ ॥

जेओ मेलथी मलिन शरीरवाळा होवा छतां चारित्रथी अत्यंत पवित्र छे, पांच समितिथी समित, त्रण गुप्तिथी गुप्त अने अप्रमत्त छे ॥ ३ ॥

जेओ कर्मरूप अहि-नागना आठ कुलोना दर्पनो नाश करे छे, जेओ 'पासविसहर' मंत्र हृदयमां अधिवासित (भावित) करे छे ॥ ४ ॥

× अहींयां सार पदनुं तात्पर्य आ पछीनी गाथाओ २, ३ अने ४ मां पण समजवुं ।

* आ मंत्राक्षरो उपाध्याय पदनी आराधनामां पण मूक्या छे.

विसहर मंत्र गर्भित पंचपरमेष्टिमंत्र स्तोत्रम्

(नमस्कारमाहात्म्य वर्णन)

बीजअक्खरसहित मंत सुविसिट्टा(ट्ठ) ।
सरह सिरिदेवभद्दसूरि उवइट्टा(ट्ठ) ॥
चउद पूरवतणउ अत्थु इह सारु ।
हियइ करि पंच परमिट्ठि नवकारु ॥ चउद पूरव० ॥१॥
धरहु परमिट्ठि-महामंतु धीरा ।
लहहु जिम सयल-विसजलहि-परतीरा ॥ चउद पूरव० ॥२॥
भउ हरइ वाहि-अहि-चोर-हरि-हत्थि ।
सुज्जि नवकारु नितु गुणउ मणि सत्थि ॥ चउद पूरव० ॥३॥
आगमिक सूरिइंद जिणपह वयणू ।
जो सुणइ सो लहइ सुहरयणू ॥ चउद पूरव० ॥४॥

॥ वयणाणि समाप्तानि ॥

(नमस्कारमाहात्म्य वर्णन)

बीजाक्षरोए सहित सुविशिष्ट मंत्र (विषहर मंत्र) जे श्री देवभद्रसूरिए * मने उपदेशेल छे स्मरण करो.

जे चौद पूर्वनो सारभूत अर्थ छे, ते पंच परमेष्ठि नमस्कारने हृदयमां धारण करीने उपर विषहर मंत्रनुं स्मरण करो ॥ १ ॥

हे धीर पुरुषो ! परिमेष्ठि महामंत्रने धारण करो, जेथी सकल विषजलधि (संसार)ना तीरने तमे पामो ॥ २ ॥

नवकार व्याधि, सर्प, चोर, सींह, हाथीना भयने हरे छे, तेथी शुद्ध नवकार शरत (पवित्र मन वडे नित्य गणो ॥ ३ ॥

जे आगमिक (आगम गच्छना) सूरिओमां इंद्र समान श्री जिनप्रभसूरिना वचनने सांभळे छे, ते सुखरूप रत्न पामे छे ॥ ४ ॥

(प्रति-परिचय)

आ स्तोत्रनी प्रति संबंधे परिचय ८५–२ मुजब छे ।

* ग्रंथकारे अहीं पोताना गुरुनुं नाम गुंथेल छे.

[८७-५]

श्रीजिनवल्लभसूरि रचित

पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारमाहात्म्य ।

किं कप्पतरु रे अयाण ! चिंतउ मणभिंतरि,
किं चिंतामणि कामधेनु आराही बहुपरि;
चित्रावेली काज किसें देसंतर लंघउ,
रयणरासि कारण किसे सायर उल्लंघउ;
चौदह पूरव सार युगे, लद्धौ ए नवकार ।
सयल काज महियल सरे, दुत्तर तरे संसार ॥१॥

केवलिभासिय रीति जिके नवकार आराहै,
भोगवि सुक्ख अनंत अंत परमप्पय साहै;
इण जाणे सुररिद्धि सुक्खसुह विल्सैं बहुपरि,
इण जाणे सुरलोक इंद्रपद पामें सुंदरि;
एह मंत्र सासतो जगे, अचिंत चिंतामणि एह ।
समरण पाप सवे टले, सिद्धिसिद्धि नियगेह ॥२॥

नियसिर ऊपर झाण मज्झ चिंतवे कमल नर,
कंचनमय अठदल सहित तिणमांहि कनकवर;
तिहां बैठा 'अरिहंतदेव' पउमासण फटिकमणि,
सेयवत्थ पहरेवि 'पढमपय' चिंतउ नियमणि;
निव्वारिय चउगइगमण, पामिय सासय सुक्ख ।
अरिहंतझाणइ तुम ल्हो, जिम अजरामर मुक्ख ॥३॥

(प्रति-परिचय)

आ कृति 'रत्नसागर-मोहन गुणमाला'ना पृष्ठ २०१मांथी लेवामां आवी छे। आ कृतिनी त्रण-चार हस्तलिखित प्रतिओ मेळवी हती, ते बधा उपरथी एक शुद्ध पाठ तारवीने अहीं आपवामां आव्यो छे।

आ कृतिनो केटलाक 'वडो नवकार' नामे पण उल्लेख करे छे। आना कर्ता जिनवल्लभसूरि होवानुं कृतिना अंतिम उल्लेखथी जणाय छे। तेओ क्यारे थया अने कोना शिष्य हता ए जाणवा मळ्युं नथी। आ कृतिमां नमस्कारनो महिमा वर्णाव्यो छे।

पनरभेय तिहां 'सिद्ध' 'बीयपद' जे आराहइ,
रातै विद्रुमतणें वण्ण नियसोहग साहइ;
राती धोती पहरि जपइ सिद्धहि पुव्वदिसि,
सयलसिद्धि तिहां नरह होइ ततखिण सयवसि;
मूलमंत्र वसीकरण, अवर सहु जग धंध ।
मणि मूल ओसहि करइ, बुद्धिहीण जाचंध ॥४॥
दक्षिणदिसि पंखडी जपै 'नमो आयरियाणं',
सोवन वण्णह सीससहित उवएसह नाणं;
रिद्धिसिद्धि कारणे लाभ ऊपर जे ध्यावइ,
पहिरवि पीलावत्थ तेह मनवंछिय पावइ;
इण झाणइ नवनिधि हुवै रोग कदे नवि होइ ।
गजरथ हयवर पालखी चामर सिर जोइ ॥५॥
नीलवण्ण 'उवज्झाय' सीस पाढंता पच्छिम,
आराहिज्जै अंग पुव्व धारंत मणोरम;
पच्छिमदिसि पंखडी कमल ऊपर सुहझाणं,
जोवो परमाणंद देवगय तासु विमाणं;
गुरु लघु जे लक्खै विदुर, तिहां नर बहुफल होइ ।
भावविहुणा जे जपे, तिहां फल सिद्ध न कोइ ॥६॥
'सर्वसाधु' उत्तरविभाग सांमला वइट्ठा,
'जिणधर्म' लोय पयासयंत चारित्त गुणजिट्ठा;
मण-वयण-काएहिं जपै जे एकै झाणइ,
पंचवण्ण तिहां नाण झाणगुण एह प्रमाणे;
अनंत चोवीसी जग हुई, ए होसी अवर अनंत ।
आदि कोइ जाणें नही, इण नवकारह अंत ॥७॥
'एसो पंचनमोक्कारो' पद दिशि अगनेहिं,
'सव्वपावप्पणासणो' पद जप नेरेहिं;
वायवदिस झाएह 'मंगलाणं च सव्वेसिं'
'पढमं हवइ मंगलं' इसाणपएसिं;
चिहुं दिस चिहुं विदिसैं, मिलिय अठदल कमल ठवेइ ।
जो गुरु लघु जाणी जपै, सो वणपाव खवेइ ॥८॥

इण प्रभाव धरणिंद हुओ पायालह सामी,
समलीकुमर उप्पण्ण सुरलोयह गामी;
संबल कंबल बे बलद पहुता पंचमकप्पे,
सूली दीधो चोर देव थयो नवकारह जप्पें;
　　शिवकुमार मनवंछिय करे, जोगी कीयो मसांण ।
　　सोनापुरसो सीधलो, इण नवकारप्रमाण ॥९॥
छींकै बैठो चोर एक आकासै गामी,
अहि फिट्टी हुइ फूलमाल नवकारह नामी;
वाछरुआ चारंत बाल जल नदी प्रवाहै,
वींध्यो कंटहि उयर मंत जपियो मनमांहै;
　　चिंत्या काज सवे सरै, ईहभव परभव विमास ।
　　पालित्तसूरितणी परे, विद्या सिद्ध आकास ॥१०॥
चोर धाड संकट टलै राजावसि होवै,
तित्थंकर सो होइ लाख गुण विधिसुं जोवै;
साइण डाइण भूत प्रेत वेताल न पुहवइ,
आधि व्याधि ग्रहतणी पीड ते किमहि न होवइ;
　　कुट्ठ जलोदर रोग सवे, नासइ एणइ मंत ।
　　मयणासुंदरितणी परें, नवपयझाण करंत ॥११॥
एक जीह इण मंत्रतणा गुण किता वखाणुं,
नाणहीण छउमत्थ एह गुण पार न जाणुं;
जिम सेत्रुंज तित्थराउ महिमा उदयवंतउ,
सयल मंत्र धुरि राज मंत्रराज जयवंतउ;
　　तित्थंकर गणहर पभणीय, चउदह पूरव सार ।
　　इण गुण अंत न को लहइ, गुण गुरुओ नवकार ॥१२॥
अड संपय नव पय सहित इगसठ लघु अक्षर,
गुरु अक्षर सत्तेर एह जाणो परमाक्षर;
गुरु जिणवल्लहसूरि भणइ सिवसुक्खह कारण,
नरय-तिरियगइ रोग सोग बहु दुक्खनिवारण;
　　जल थल पव्वय वनगहन, समरण हुवे इकचित्त ।
　　पंच परमेट्ठिमंतह तणी, सेवा देज्यो नित्त ॥१३॥

[८८-६]

उपा० श्रीसमयसुंदर रचित
श्रीपञ्चपरमेष्ठि-गीत ।

(राग-प्रभाति)

जपउ पंचपरमेट्ठि परभाति जापं ।
हरइ दूरि शोक संताप पापं ॥१॥ जपउ० ।
अठसट्ठि अक्षर गुरु ससमानं ।
सुख संपदा अट्ठ नवपद निधानं ॥२॥ जपउ० ।
महामंत्र ए चउद पूरव सारं ।
भण्यउ भगवतीसूत्र धुरि तत्त्वसारं ॥३॥ जपउ० ।
जपइ लाख नवकार जे एकचित्तं ।
लहइ ते तीर्थंकरपद पवित्तं ॥४॥ जपउ० ।

(प्रति-परिचय)

८८-८९ छट्ठा-सातमा नंबरनी बंने कृतिओ 'समयसुंदर-कृतिकुसुमांजलि' प्रका० श्रीअभय-जैन ग्रंथमाळा, पुष्प: १५, नाहटा ब्रधर्स, ४ जगमोहन मल्लिन स्ट्रीट, कलकत्ता ७-थी प्रकाशित ग्रंथना पृष्ठ: २२१, अने पृष्ठ: २१९ परथी उतारी अहीं प्रगट करी छे ।

बंने कृतिओना कर्ता सुप्रसिद्ध उपा० श्री. समयसुंदर गणिवर्य छे ।

तेओ साचोरनिवासी श्रेष्ठी रूपशीना पुत्र हता । तेमनी मातानुं नाम लीलादे हतुं । तेमणे उपा० श्रीसकलचंद्रजी पासे दीक्षा लीधो अने सं. १६४९मां तेमने लाहोरमां उपाध्याय पदवी आपवामां आवी । तेमणे जैन आगमोनो अभ्यास करी प्रौढ पांडित्य मेळव्युं हतुं । तेओ समर्थ टीकाकार, संग्रहकार तथा शब्दशास्त्र अने छंदःशास्त्र वगेरे अनेक शास्त्रोमां निष्णात हता । तेमणे समाट् अकबरनी समक्ष एक पद 'राजानो ददते सौख्यम्'ना आठ लाख अर्थो करी पोतानी व्युत्पन्न प्रतिभाथी सम्राट् अने जनताने आश्चर्यमुग्ध बनावी दीधा हता ।

तेमणे अनेक ग्रंथोनी रचना करी छे । केटलाक ग्रंथो प्रसिद्ध थया छे । तेमनी केटलीक गुजराती कृतिओनो संग्रह उपर्युक्त 'समयसुंदर-कृतिकुसुमांजलि' नामे पुस्तकमां प्रगट थयो छे ।

आ बंने नानी कृतिओ पैकी पहली कृतिमां पंचपरमेष्ठी नमस्कारनो महिमा वर्णव्यो छे ज्यारे बीजी कृतिमां अरिहंतनुं माहात्म्य बताव्युं छे ।

कहुँ ए नवकार केतूं वखाणं ।
गमइ पाप संताप पांच सारप्रमाणं ॥५॥ जपउ० ।
सदा समरतां संजपई सर्वकामं ।
भणइ 'समयसुन्दर' भगवंतनामं ॥६॥ जपउ० ।

[८९-७]

उपा० श्रीसमयसुंदर रचित

श्रीअरिहंतपद स्तवन ।

हां हो एक तिल दिलमें आवि तुं, करइ करमनउ नाश ।
अनन्त शक्ति छइ ताहरी, जिम वनहिं दहइ घास ॥ एक० ॥ १ ॥
हां हो नाम जपइ हियइ तुं, नहीं तउ सिद्धि न होय ।
साद कीजइ ऊंचइ स्वरे, पण धरइ नहीं कोय ॥ एक० ॥ २ ॥
हां हो एक तूं एक तूं दिल धरूं, नाम पण जपूं मुंहि ।
समयसुंदर कहइ माहरइ, एक अरिहंत तूंहि ॥ एक० ॥ ३ ॥

[९०-८]

श्रीप्रेमराज रचित

श्रीनवकारस्तवन ।

जिन गणधर देव, पूरवधर केवली,
महाग्यानी गुणवंत, जगत जन केवली ।
किणहि न पायो पार, मंत्र नवकारनो,
चउदह पूरव सार, तार संसारनो ॥१॥

ए अद्भ(भु) त अरविंद सिंहासन सूलिका,
पाचक पाणी होय, संकट सब चूरिका ।
समली सरसकुमार, वृषभ दो सुरपति,
भणि नवकार प्रताप, भील विण नरपति ॥२॥

सकल मंत्र धुर राज, मंत्र राजा सही,
वंछित पूरण आस, अधिक महिमा कही ।
इक अक्षर नवकार, जपो मन सुध करी,
सागरोपम सात हरै, अघ खीन करी ॥३॥

लहि मानव अवतार, सार सुर तरू समो,
कीजे तप नवकार, पंच गुरु पाय नमो ।
उत्तम पद अरिहंन, लहीजै सब सिरे,
तप परभावे काम, गला सगला सिरै ॥४॥

(प्रति-परिचय)

स्तवन कलकत्ता, जैनमंदिर ९६, केनींग स्ट्रीटना हस्तलिखित संग्रह नं. १३२-२९१७ ...म्युं छे, तेनु अहीं संपादन करवामां आव्युं छे ।

आ स्तवनना कर्ता प्रेमराज होवानुं तेनी अंतिम कडी उपरथी जणाय छे । आ प्रेमराजे सं १७२४ पहेलां 'वैदर्भी चोपाई' रची छे । एक लोंकागच्छीय प्रेम नामक कवि थया छे जेमणे 'द्रौपदी रास' सं. १६९१ मां अने 'मंगलकलशरास' सं. १९९२ मां रचेला होवानुं जाणवामां आवे छे ।

आ स्तवनमां नमस्कारनो महिमा तेमज नमस्कारना उपधानतपनी विगत जणावी छे ।

त्रैसठ पुरस प्रसिद्ध, जगतमें जाणिये,
तप करिये सो भाग, विशेष वखाणिये ।
राज रिद्ध सब सिद्ध, वद्ध तीजे लँहे,
तप कर सुंदर रूप, सदा सुख निरवँहे ॥५॥

देखी तप परमाण, आण माने सहु,
अमिय भरी सुभदृष्टि, विलोकँ सुरवहू ।
आठ करमनो अंत, करे तप ततखिणे,
विघन विगुप दुःख दूर, वाणी जिनवर भणे ॥६॥

मुगत माननी मान, लवद्धी गुण ऊपजे,
मंत्र तंत्र रथ सिद्ध, इन्द्र सम नीपजे,
जंघाचारण चैत्य, जुहारे सासता,
आणंद अंग न माय, मोटी तप आसता ॥७॥

भारी कर्मनो जीव, तरे तपसुं सदा,
सुर नर सवे कोडि, जोड करकूं सदा ।
अष्टापद चढ साधु, सेवे जे जिन वली,
तापस विण प्रतिबोध, किया जिन केवली ॥८॥

पद पहिले उपवास, सात भवियण करे,
दूजे पद उपवास, पंच मन सुध करे ।
त्रीजे सात उपवास, मानमांहि नहि भमे,
कर चौथे पद सात, कर्म वेरी गमे ॥९॥

पंचम पद उपवास, करे नर प्रेमसुं,
पंच पूजन गुणमाल, हिये धर नेमसुं ।
पद छट्ठे उपवास, सातम पद आठमे,
आठ आठ वली आठ. करे पद नव नमे ॥१०॥

सव अडसठ उपवास, आस पूरण करे,
सिव सुख मंगल श्रेणि, सदा आवी वरे ।
बारे गुण अरिहंत, आठ सिद्धां तणां,
सूर छत्तीस पच्चीस, जाण पाठक गुणां ॥११॥

गुण सत्तावीस साधु, अट्ठोत्तरसो मिली,
प्रतिपद अनुक्रम जाप, सहस दोय मन रली ।
पूजा कर जिनराज, सुगुरु संतोपिये,
लीजे नरभव लाह, साहम्मी पोपिये ॥१२॥

ऊजमणानी विध पांच, पांचमनी पर कहै,
त्रिभुवन तिलक अनूप, सदा सुख सो लहैं,
इण विध दूसण टाल, धरै व्रत जिनमती,
प्रेमराज सब सिद्ध, सुमुख होय सासती ॥१३॥

[९१-९]

श्रीभूधर कवि रचित

णमोकारमाहात्म्य

श्रीगुरु शिक्षा देत हैं, सुमर मंत्र नवकार।
लोकोत्तम मंगल महा, असरण जन आधार ॥१॥

प्राकृत रूप अनादि है, मित अच्छर पेंतीस।
पाप जाय सब जापतें, भाषे गणधर ईस ॥२॥

मन पवित्र कर मंत्रको, सुमिरो शंका छारि।
वांछित वर पावे सही, शीलवन्त नर-नारी ॥३॥

विषधर बाघ न भय करें, विनसे विघन अनेक।
व्याधि विषम व्यंतर भजें, विपत न व्यापे एक ॥४॥

कपिको शिखर समेद पे, मंत्र दियो मुनिराय।
होय अमर नर शिव बस्यो धर चोथी परयाय ॥५॥

कह्यो पद्मरुचि सेठने, सुनो बैलके जीव।
नर सुरके सुख भुंजके, भयो राव सुग्रीव ॥६॥

दीनो मंत्र सुलोचना, विंध्यश्रीको जोय।
गंगादेवी अवतरी, सरप डसीथी सोय ॥७॥

(प्रति-परिचय)

आ कृति 'णमोकारमंत्रका अर्थ' (प्रका० जैनधर्म पुस्तकालय, लाहोर) नामका पुस्तकमांथी लीधुं छे।

आ स्तवनना प्रत्येक दोहामां पहेला अने त्रीजा पादनी साथे 'सुन प्राणी रे' अने बीजा तेमज चोथा पादनी साथे 'सांभ सुन प्राणी रे' पद जोडीने बोलवानां आवे छे।

स्तवनना कर्ता भूधर कविए पोतानुं नाम छेल्ली कडीमां दर्शाव्युं छे। कविवर भूधरदासजी आगराना रहेवासी हता। तेओ ज्ञातिए खंडेलवाल वैश्य हता। तेमणे पार्श्वपुराण, जैनशतक, पद-संग्रह वगेरे हिन्दी भाषामां अनेक ग्रंथो रच्या छे। तेओ दिगंबर जैन हता।

आ स्तवनमां तेमणे नमस्कारनुं माहात्म्य वर्णव्युं छे।

(प्रति-परिचय)

चारुदत्त पै वनिकने, पायो कूप मंझार ।
परवत उपर छागने, भयो युगम सुर सार ॥८॥
नाग नागनी जलत हैं, देखो पार्श्व जिनेंद्र ।
मंत्र देत तव ही भये, पद्मावती धरणेंद्र ॥९॥
चेलेमें हथनी फंसी, खग कीनो उपकार ।
भव लैके सीता भई, परम सती संसार ॥१०॥
जल मांगे सूली चढ्यो, चोर कण्ठगत प्राण ।
मंत्र सिखायो सेठने, लह्यो सुरग सुख थान ॥११॥
चंपापुरमें ग्वालिया, पोषे मंत्र महान ।
सेठ सुदर्शन अवतर्यो, पहिले भव निरवाण ॥१२॥
मंत्र महातमकी कथा, नाम-सूचना येह ।
श्रीपुण्याश्रव ग्रन्थमें, व्योरो सो सुन लेय ॥१३॥
सात व्यसन सेवत हटो, अधम अंजना चोर ।
सरधा करते मंत्रकी, सीझी विद्या जोर ॥१४॥
जीवक सेठ समोधियो, पापाचारी स्वान ।
मंत्र प्रतापे पाइयो, सुन्दर स्वर्ग विमान ॥१५॥
आगे सीझे सीझ है, अहवा सीझें निरधार ।
तिनके नाम वखानते, कोइ न पावे पार ॥१६॥
वैठत चलते सोवते, आदि अन्त लो धीर ।
इस अपराजित मंत्रको, मति विसरो हो वीर ॥१७॥
सकल लोक सब कालमें, परमागममें सार ।
भूधर कवहु न भूलिये, मंत्रराज मन धार ॥१८॥

[९२–१०]

श्रीविजयभद्र रचित

नवकारमाहात्म्य ।

पढो मंत्र नवकार, तापते जरो निवारै,
पढो मंत्र नवकार, दुःख-दालिद्र टारै ।
पढो मंत्र नवकार, हुवै कायर नर सूरा,
पढो मंत्र नवकार, भंडार रहै भरपूरा ।
पढो मंत्र नवकार, मोक्ष मारग निहालै,
जपिये मंत्र श्रीजिनवर तणो दिन दिन जस अधिको वधै ॥१॥

(नवकार मंत्र पढयां पछी प्राणो कांई पढा !)

पहिलो मंगलिक कहुं हिवै एह,
उत्तम टालै सयल संदेह ।
अरिहंत अरि जेहने नहि कोय,
सो सरणो स्वामी मुझ होय ॥१॥

मंगलिक बीजो मनमें धरो,
लोकमांहि छे उत्तम खरो ।
सिद्ध गया जे सिद्ध अनन्त,
सो सा(स)रणो स्वामी हिये धरन्त ॥२॥

मंगलिक चौथु हिवै विरती,
लोकमांहि छे उत्तम यति ।
साधु सरण भवियण अणुसरो,
जिम भव-सायर दुत्तर तरो ॥३॥

(प्रति-परिचय)

आ कृति स्तवनसंग्रहमांथी लेवामां आवी छे ।

आ कृतिना कर्ता विजयभद्र मुनि होवानुं स्तवननी अंतिम कडी उपरथी सूचित थाय छे । तेओ आगमगच्छीय हेमविमलसूरिना शिष्य धर्मकलशगणिना शिष्य हता । तेमणे 'कमलावतिरासचरित्र' अने 'कमलावतीरास' पंदरमी शताब्दीमां रच्या होवानुं जणाय छे ।

आ स्तवनमां नवकारमंत्र अने चार शरणानो महिमा तेमणे वर्णव्यो छे ।

मंगलिक चोथो ए अवधार,
केवली भाषित धर्म संभाल ।
टालै रोग सोग भय मरण,
साचो श्रीजिनधर्मनो सरण ॥४॥

चार सरण करे नर जेह,
भवसायर डूबे नहि तेह ।
सकल कर्मनो आणे अन्त,
मोक्ष तणां सुख लहै अनन्त ॥५॥

तीन काल तिहुं जोगे करै,
ऊँची पदवी ते नर वरै ।
विजयभद्र कवियण इम कहै,
गरभावास जीवड़ो नवि लहै ॥६॥

[९३-११]

श्रीपद्मराज रचित

श्रीनवकारस्तवन ।

(नवकार देसीकी चाल)

कार जपो मन रंगे, श्रीजिनशासन सार री माई ! ।
ंगलमांहे पहलो मंगल, जपतां जयजयकार री माई ! ॥१॥

पहिलो पद त्रिभुवन-जन-पूजित, प्रणमुं श्रीअरिहंत री माई ! ।
अष्टकरम वि(व)रजित बीजे पद, ध्याउं मैं सिद्ध अनंत री माई ! ॥२॥

आचारिज तीजे पद समरुं, गुण छत्तीस निधान री माई ! ।
चोथे पद उवज्झाय जपीजे, सूत्र सिद्धांत गुमान री माई ! ॥३॥

सर्व साधु पंचम पद प्रणमुं पंच महाव्रत धार री माई ! ।
नव पद अष्ट यहां छे संपद, अडसट्ठ वरण संभार री माई ! ॥४॥

सात इहां गुरु अक्षर एहमें, एक अक्षर उच्चार री माई ! ।
सात सागरना पातिक जावे, पद पच्चास विचार री माई ! ॥५॥

संपूर्ण प्रणसें ये सागरना, पाप पलावे दूर री माई ! ।
इह भव क्षेम कुशल सुख संपदा, परभव ऋद्धि भरपूर री माई ! ॥६॥

(प्रति-परिचय)

आ 'स्तवनावली' (प्रका० कलकत्ता) पुस्तकमांथी लेवामां आव्युं छे ।

आ कृतिना कर्ता उपा० श्रीपद्मराज गणि छे, एम अंतिम कडी उपरथी जणाय छे । तेओ खरतरगच्छीय महोपाध्याय श्रीपुण्यसागर गणिना शिष्य हता । तेमणे अनेक स्तवनो, गीतो, सज्झायोनी रचना करी छे, केटलाक रास पण रच्या छे । तेओ सं० १६२८मां विद्यमान हता ।

विशेष हकीकत माटे जुओ 'श्रीभावारिवारणपादपूर्त्यादिस्तोत्रसंग्रह' (प्रका० श्रीहरि जैनागमप्रकाशकसुमति कार्यालय, कोटा) अने तेनी प्रस्तावना । तेमना गुरुनी हकीकत पण तेमां आपवामां आवी छे ।

आ स्तवनमां पंचपरमेष्ठी पदोनो महिमा बताव्यो छे । नमस्कारनां पदो, संपदा, गुरु अक्षर वगेरे विगतो सूचवी छे ।

इरति सोवन पुरसो सिद्धो, शिवकुंवर इन ध्यान री माई ! ।
सरप फीटी हुई फूलनी माला, श्रीमती ने परधान री माई ! ।।७।।

यक्ष उपद्रव करतो निवार्यो, परच्यो एह परसिद्ध री माई ! ।
चोर चण्डपिंगल ने हुंडक, पामी सुरनर ऋद्ध री माई ! ।।८।।

पंच परमेष्ठी मंत्र जग उत्तम, चउदे पूरव सार री माई ! ।
गुण वोले 'श्रीपदमराज' गुरु, महिमा जास अपार री माई ! ।।९।।

[९४-१२]

श्रीलक्ष्मीकीर्त्ति रचित

नवकारफलगीत

प्रह समइ लेइस्युं अरहंत नाम, सिद्ध आचारिज गुण अभिराम,
सिरि उवझाय सुहामणा, साधु सहूनइ करुं जी प्रणाम ।
गायस्युं गुण नवकारना, पंचपरमेट्ठि छइ सकल सुखधाम,
पामियइ परमपद संपदा, राति-दिन गाइयइ गुण अभिराम-कइ ॥१॥
भवियण मन सुधि ध्यायइ ।

सुवचन आपिज्यो सारदामाय, सुगुरु तणउ मइ लह्यउ सुपसाय,
गुरु सुप्रसन्न सवे संपजइ, मनतणी उगति मत आणिज्यो काय ।
सुगुरु कहइ तिम कीजियइ, सजल जलद जिमि पंक पुलाय,
पाप जायइ पुण्य संपजइ, वंछित बोल सहु एहथी थाय-कइ ॥२॥
भवियण मन सुधि ध्यायइ ।

चवद पूरव जिनसासण सार, तेहमांहि पंच परमिट्ठ अधिकार,
श्रीजिनवर मुखि उपदिसइ, अनंत चउवीसितणउ नवकार ।
एहनी आदि नवि को लहइ, सकल सुखसंपदातणउ अवतार,
सोलह रोग अलगा पुलई, श्रीश्रीपाल नरिंद संभारि-कइ ॥३॥
भवियण मन सुधि ध्यायइ ।

कागल कोइ करइ आसमान, सरव वणराइनी लेखनी आणि,
समुद्र जल सरह(व) जउ मसि करइ, सुरगुरु सरसुर करइ गुणगान ।

(प्रति-परिचय)

आ गीतनी बे हस्तलिखित प्रतिओ श्रीअभय जैन ग्रंथालय, बिकानेर, नं० १२२७ बे पत्रनी मळी हती, ते उपरथी संपादन करीने अहीं आपवामां आव्युं छे ।

कर्ताए पोतानुं नाम स्तवननी अंतिम कडीमां लक्ष्मीकीर्ति बताव्युं छे । तेओ सं० १७२१मां धर्मोपदेशवृत्ति, उत्तराध्ययनवृत्ति अने कल्पसूत्रवृत्ति (कल्पद्रुमकलिका)ना रचनार खरतरगच्छीय श्रीलक्ष्मीवल्लभना गुरु हता ।

आ कृतिमां कर्ताए नमस्कारना फळोनां दृष्टांतोनुं सूचन करी माहात्म्य गायुं छे ।

भूत वेताल पुहचइ नही, सुगुरुनउ वचन जउ मानि जइ एक,
एहनउ ध्यान नवि छंडियइ, राखियइ चतुर नर आपणी टेक ॥१५॥
भवियण मन सुधि ध्यायइ।

धण कण कंचण राज्यभंडार, पामियइ लाछि लीला अवतार,
सजन रसा भाग सदा लहइ, मन मिलतउ तसु मिलइ पर वार।
आण को तासु लंघइ नही, आदरिज्यो तुम्हे चतुर नर नारि,
मंत्रमहिमा सिद्धि चकमइ 'लखमीकीरति' जगि जयकार ॥१६॥
भवियण मन सुधि ध्यायइ।

[९५-१३]

श्रीविनोदीलाल रचित

नमस्कारसुभाषित

(कवित्त)

जगमें संजीवन है पंच नमोकार मंत्र,
जपो जाहि वार वार छिन एक न भुलाइये।
सोवत उठत मुख धोवत विदेश जात,
वनमें भुजंग संग देख न डराइये ॥
संकटहू न परै जीव विन्तरहू छलै नाहिं,
अग्निहू में जरे नाहिं समुद्र पैर जाइये।
कहत है 'विनोदीलाल' सुनो भैया भव्य जीव,
जाकी जाप जपेसे मोक्ष फल पाइये ॥
परमातम अर्हत् प्रभु, सिद्ध शुद्ध सुखदाय।
आचारज उवझाय मुनि, वन्दू मस्तक नाय ॥

(प्रति-परिचय)

आ कृति कोई स्तवनावलीना संग्रहमांथी लेवामां आवी छे। आना कर्ता विनोदीलाल होवानुं एमां ज सूचन कर्युं छे। आ कवि सहजादिपुरना रहेवासी हता। तेमणे दिल्हीमां आवीने सं० १७४०मां भक्तामरकथा, सं० १७५०मां सम्यक्त्वकौमुदी वगेरे कृतिओ रच्यानुं जणाय छे। आ गीतमां नमस्कारनो महिमा सूचव्यो छे।

[९६-१४]

अज्ञातकर्तृक

अरिहंत बत्रीस बिरुदावली ।

जय संसारसागरसकलजंतुतारण ! ॥ १ ॥
जय जन्म-जरा-मरणदुक्खनिवारण ! ॥ २ ॥
जय सोलकलासंपूर्णशि(श)शिवदन ! ॥ ३ ॥
जय चउत्रीस अतिशयसदन ! ॥ ४ ॥
जय सकलकल्याणवल्लीकंद ! ॥ ५ ॥
जय सकलसंप्राप्तपरमानंद ! ॥ ६ ॥
जय दुक्खदावाग्निशमावनअंभोधर ! ॥ ७ ॥
जय संघमहामंदरश(शे)खर ! ॥ ८ ॥
जय शत्रुमित्रसमानमानस ! ॥ ९ ॥
जय मोहमूर्च्छानिवारणसुधारस ! ॥ १० ॥
जय अमृतकुंडसमालोचन ! ॥ ११ ॥
जय सकलकुमतसंकोचन ! ॥ १२ ॥
जय सुगतिमार्गवाहकसार्थवाह ! ॥ १३ ॥
जय मिथ्यात्ववृक्षोन्मूलनजलप्रवाह ! ॥ १४ ॥
जय शरणागतवज्रपंजरवीर ! ॥ १५ ॥
जय अनंतगुणपरिकलितनि(ग)गीर ! ॥ १६ ॥
जय सकलसुरासुरनराधिपतिनायक ! ॥ १७ ॥
जय सर्वजीवअभयदानदायक ! ॥ १८ ॥
जय चउसट्ठिदेवेंद्रपूजितपादपद्म ! ॥ १९ ॥
जय अनंतज्ञान-दर्शनगुणसद्म ! ॥ २० ॥

(प्रति-परिचय)

आ बिरुदावली पाटण, श्रीहेमचन्द्राचार्य ज्ञानमंदिरनी डा. नं. १२९, प्रति नं. २८२९ मा पत्र ५-६ मांथी उतारीने अहीं संपादित करवामां आवी छे।

आना कर्ता कोण छे ते जाणवामां आव्युं नथी। अरिहंत भगवंतनी बिरुदावली वर्णित वाक्योमां सुंदर रीते गावामां आवी छे।

जय सकलविषयकषायचूरण ! ॥ २१ ॥
जय त्रिभुवनजनमनोवांछितपूरण ! ॥ २२ ॥
जय सकलशलाकापुरुषप्रधां(धा)न ! ॥ २३ ॥
जय पंचानंतलि(ल)क्ष्मीनिधान ! ॥ २४ ॥
जय सकललोकालोकप्रकाशकर ! ॥ २५ ॥
जय विमलकेवलज्ञानदिनकर ! ॥ २६ ॥
जय परमोत्तमसिद्धिवधूवर ! ॥ २७ ॥
जय मोक्षफलदायककल्पतर(रु) ! ॥ २८ ॥
जय सिद्धिसरोवरनिवासी राजहंस ! ॥ २९ ॥
जय सकलत्रिभुवनशिरोऽवतंस ! ॥ ३० ॥
जय योगीन्द्रचूडामणिमुनीश्वर ! ॥ ३१ ॥
जय सकलत्रिभुवनैकपरमेश्वर ! नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥३२॥

॥ इति बत्रीस विरुदावली समाप्ता ॥

गुजराती विभाग

[९७-१५]

श्रीहेमहंसगणि रचित

श्रीनमस्कार बालावबोध ।

श्रेयांसि श्रीमहावीरः, स श्रीसंघस्य यच्छतात् ।
यस्याज्ञा कल्पवल्लीव, मनोवाञ्छितदायिनी ॥ १ ॥
श्रीवर्द्धमान[जिन]शासनराज्यनेता,
विश्वत्रयाद्भुतचरित्रयुगप्रधानः ।
श्रीसोमसुन्दरगुरुर्गुरुचक्रवर्ती,
भूयादमेयमहिमा मम सुप्रसन्नः ॥ २ ॥
तत्पट्टनायकाः श्रीमुनिसुन्दरसूरयो जयन्त्यधुना ।
जयचन्द्रसूरि-जिनकीर्तिसूरिपरिवारपरिकरिताः ॥ ३ ॥
स्वान्ययोरुपकाराय, लिख्यते लेशतो मया ।
षडावश्यकसूत्राणां, व्याख्या बालावबोधिनी ॥ ४ ॥

पहिलउं सकलमंगलीकनउं मूल, श्रीजिनशासननउ सार, इग्यार अंग चउद पूर्वनउ उद्धार, सदैव शाश्वतउ श्रीपंचपरमेष्टिमहामंत्र नउकार—

(प्रति-परिचय)

आ बालावबोध 'प्राचीन गुजराती गद्यसंदर्भ' (प्रका० गुजरात विद्यापीठ, अमदावाद, सं० १९८६)ना पृ० १६१-थी-१७१-मांथी उतारीने अहीं आपवामां आव्यो छे। आ बालावबोधमां कर्ताए नमस्कार विशे अर्थ साथे विस्तृत माहिती आपी छे, एटलुं ज नहीं नमस्कारना प्रभावनी छ कथाओ आपीने तेनुं माहात्म्य बतावबानो प्रयत्न कर्यो छे।

आ कृतिना कर्ता श्रीहेमहंसगणि छे। श्रीसोमसुन्दरसूरिना शिष्य श्रीमुनिसुन्दरसूरिना हस्त-दीक्षित शिष्यो पैकी श्रीहेमहंसगणि पण एक छे। श्रीजयचन्द्रसूरि अने चारित्ररत्नगणि तेमना विद्या-गुरुओ हता।

आ हेमहंसगणिए न्यायसंग्रह—स्वोपज्ञ वृत्ति सहित, आरम्भसिद्धिवार्तिक, षडावश्यक बालावबोध वगेरे अनेक ग्रन्थो रच्या हता। छेल्लो ग्रन्थ सं० १५१०मां तेमणे रच्यो हतो। आ बाला-

नमो अरिहंताणं ॥१॥ नमो सिद्धाणं ॥२॥ नमो आयरियाणं ॥३॥ नमो उवज्झायाणं ॥४॥ नमो लोए सव्वसाहूणं ॥५॥ एसो पंचनमुक्कारो ॥६॥ सव्वपावप्पणासणो ॥७॥ मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलं ॥८॥

एहनउ अर्थ—"**नमो अरिहंताणं**–नमो अर्हद्भ्यः।" अरिहंत जेहे राग द्वेष कषायादिक अंतरंग अरि—वइरी हणिया छइं। ते श्रीअरिहंत चउत्रीस अतिशय, पांत्रीश वाणीगुणे करी सहित समवसरणि बइठा विहरमाण छइं। तेहंहूइं, नमो कहीइ—माहरउ नमस्कार हओ। अरिहंत चंद्रमंडलनी परि श्वेतवर्ण ध्याईइं। एतलइ एक पद तथा एक संपद हूई। जेतलइ अर्थसमाप्तिनउ अधिकार हुइ, तेतलइ संपद जाणिवी। उच्छास ए बीजउं नाम। तिहां वीसामउ लीजइ। इम सर्वत्र जाणिवउं।

हवइ, "**नमो सिद्धाणं**–नमः सिद्धेभ्यः"–सिद्ध जे आठ कर्मनिर्मुक्त हुई अनंतसौख्यमय मोक्षि पहुता सिद्धसिला ऊपरि जोअणनइ चउवीसमइ भागिं वर्त्तइ। तेह श्रीसिद्धहूइंनमो—नमस्कार हउ। श्रीसिद्ध ऊगता सूर्यनी परि रक्तवर्ण ध्याईइं। एतलइं बि पद, बि संपद हुई।

"**नमो आयरियाणं** नम आचार्येभ्यः"–आचार्य जे ज्ञानाचारादिक पंचविध आचार आपणपें पालइं अनेराहूइं पलावइं। शिष्यनइं द्वादशांगीनउ अर्थ कहइ। ते श्रीआचार्यहूइं नमो—नमस्कार हउ। आचार्य सुवर्णवर्ण ध्याईइं। एतलइं ३ पद, ३ संपद हुई।

"**नमो उवज्झायाणं**–नम उपाध्यायेभ्यः"–उपाध्याय जे द्वादशांगीनउं सूत्र मुखाधीत गुणइं, शिष्यहूइं पढावइं। ते उपाध्यायहूइं नमो—नमस्का हउ। उपाध्याय मरकतमणिनी परिं नीलवर्ण ध्याईइं। एतलइं ४ पद, ४ संपद हुई।

"**नमो लोए सव्वसाहूणं**–नमो लोके सर्वसाधुभ्यः" लोके मनुष्यलोकमाहिं जे सर्वसाधु मोक्षमार्गसाधक जिनकल्पी प्रमुख घणे भेद ऋषीश्वर छइं। ते सविहुंहूइं नमो—नमस्कार हउ। महात्मा आसाढना मेघनी परि श्यामवर्ण ध्याईइं। एतलइं ५ पद, ५ संपद हुई।

एतलइं पांत्रीशे अक्षरे श्रीनउकार मूलमंत्र कहीइं। हवइं आगलि चिहुं पदनी चूलिकामाहिं एह मूलमंत्र प्रभाव कहइ छइ। "**एसो पंचनमुक्कारो सव्वपावप्पणासणो**–एप पंचनमस्कारः सर्वपापप्रणाशनः।" ए पांचहं परमेष्ठिनउ नमस्कार ते किसिउ छइ—सव्व पाव०—सर्व पाप तणउ प्रनाशन फेडणहार छइ। एतलइं छट्ठउं अनइ वि पद हूआं। वि संपद हुइ छट्ठी, सातमी।

तथा—"**मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलं** मङ्गलानां च सर्वेषां प्रथमं भवति मङ्गलम्।" सर्वं मंगलीक जे लौकीक दधि दूर्वा अक्षत चंदनादिक; लोकोत्तर तप नियम संयमादिक; तेह सविहुं मंगलीकमाहिं, पढमं—प्रथमं कहीइ—पहिलउं उत्कृष्टउं मंगलीक ए श्रीनउकार कहीइ। एतलइं आठमउं पद नवमउं बिहु पद हूआं। बिहु पदे करी संपद एकजि आठमी हुई। एक चूलिकामाहि 'हवइ' नइ स्थानकि 'होइ' इसिउं कहता केतलाइ बत्रीशजि अक्षर मानइं, पुण मूलि तेत्रीस अक्षर छइ।

यत उक्तं महानिशीथसिद्धान्ते–"तहेव इक्कारस पयपरिच्छिन्न त्ति' इग्यार पदि परिच्छिन्न कहतां सहित छै। "इक्कारस पयपरिच्छिन्न'त्ति आलावगे तित्तीस अक्खरपरिमाणं। एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो। मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ॥ इति चूलं॥ तेणेव कमेण छट्ठ–सत्त-मट्ठमदिणेसु आंबिलेहिं अहिज्जिज्जा।"

प्रवचनसारोद्धारेऽप्युक्तम्–

"पंचपरमिट्ठिमंते पए पए सत्त संपया कमसो।
पज्जंतसत्तरक्खरपरिमाणा अट्ठमी भणिआ ॥"–गाथा ६८॥

यद्यपि 'हवइ' अनइ 'होइ' कहतां अर्थनउ विभेद कांई छइ नहीं। तथापि 'हवइ' इसिउ जि कहिवउं। जेह भणी नमस्कार चूलिका ग्रंथमाहिं कहिउं छइ–जिवारइं कार्यविशेषि ऊपनइ चूलिका-तणउं ध्यान करीइ, तिवारइं बत्रीसदल कमल रची एकेकउ अक्षर एकेकी पांखुडीइं स्थापी त्रेत्रीसमउ अक्षर मध्य कर्णिकाइं स्थापी ध्यान करिवउं। हवइ जउ 'होइ' इसिउं कहीइ तउ चूलिका बत्रीस जि अक्षर पहुचइ, बत्रीसे अक्षरे बत्रीस पांखुडीइ जि पूराइं, मध्यकर्णिका ठाली जि रहइ। इत्यादिक अनेक श्रीसिद्धांतयुक्ति छइं। मध्यस्थ पणइं विचारिवउं। एवं श्रीनवकार महामंत्रि ९ पद, ८ संपद, ६८अक्षर, तेहमांहिं ७ भारे, ६१ लघु अक्षर। जे वि अक्षर एकठा मिल्या हुइं ते भारी कहीइ। जे एकेकलउ अक्षर ते लघु हुइउ; इम सर्वत्र जाणिवउं। एह श्रीनउकारनउ महिमा इम कहि छइ–

"नवकार इक्कक्खर पावं फेडेइ सत्त अयराणं।
पन्नासं च पएणं सागरपणसयसमग्गेणं ॥ १ ॥
जो गुणइ लक्खमेगं पूएइ विहीइ जिणनमुक्कारं।
तित्थयरनामगोअं सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥ २ ॥
अट्ठेव य अट्ठसयं अट्ठसहस्सं च अट्ठकोडीओ।
जो गुणइ भत्तिजुत्तो सो पावइ सासयं ठाणं ॥ ३ ॥"

श्रीनउकार भावसहित विधिइं जपतां श्रीगुरुदत्त आम्नाय अनइं आपणानइं विशेषिइं करी; इह-लोकि अनइ परलोकि सकल वांछित फल सीझइं। इह लोकि तां देवता सान्निध्य करइं। जिम श्रावकनी पुत्रिकाइं कीधउं। अत्र कथा—

[१] भरतक्षेत्रि पोतनपुर नगर। तिहां सुगुप्त नामिइं व्यवहारीउ श्रावक, तेहनइ श्रीमती नामिइं बेटी धर्मवंति छइ। एकवार कोएक मिथ्यात्वी श्रेष्ठिनउ बेटउ श्रीमतीनइं रूप देखी व्यामोहिउ। पा-णिग्रहण मांगइ। पिता कन्हलि मगावइ। पिता मिथ्यात्वी भणी दिइ नहीं। पछइ कपट श्रावक हुउं श्रीमतीनइं पाणिग्रहण कीधउं। आपणइ घरि तेडी गिउ। तेहनउं कुटुंब सहु मिथ्यात्वी छइ। श्रीमती घरनां सर्व काज काम करइ, पुण एक मिथ्यात्व किमइ न करइ। जिनधर्म करतां सासू ननंद

ते ऊपरि पगि पगि खीजइं । पेली आपणा कर्मजिहूइं दोस दिइ । किमइ धर्मथकी चूकइ नही । भरतार श्रीमती ऊपरि द्वेष वरतउ तेहहूइं विणासीनइ बीजी स्त्री परिणेवा हींडइ । एकवार तीणइं कालदारुण सर्प घडामाहिं घाती, ढांकी घरमाहिं मूंकिउ । अवसरिं वास भवनमाहिं शिय्याइं बइठउ श्रीमतीहूइं कहइ–जा घरमाहि अमुकइं स्थानकिं घडामाहिं फूल मूकां छइं ते आणि । पेली स्त्री महाविनीत तत्काल तिहां गई । नवकार जपीतीइं जि ढांकणूं ऊघाडी घडामाहिं हाथ घाल्यो । नउकारनइ प्रभाविइं तूठी शासनदेवताइं सर्प फेडी सुगंध फूलनी माला कीधी । श्रीमतीइं ते फूल आणी भरतारहूइं आप्यां । पेलउ चमकिउं । ए किसिउं हूउं । तिहां जई ते घडउ जोअइ । देखइ तउ माहिं साप नहीं, अनइ घडउ परिमलि महमह छइ । पछइ जाणिउ–सही एहहूइं देवता साहाय्य करइं । हुं अभागिउ एहहूइं पाडुउं चीतवउं । पछइ राजनवर्ग मेली तेह आगळि आपणउ वृत्तांत कहि श्रीमतीहूइं खमावइ । तेहना गुण ऊपरि अनुराग धरइ । एकवार अवसर देखी श्रीमती भरताहूइं जिनधर्मना मर्म कहइ । कर्मविवरनइं योगिइं प्रतिवोध लागउ । महामर्ज्जादो जैन श्रावक हूउ । यावज्जीव धर्म पाली सुगतिइ पुहुतउ ॥ कथा एक १ ॥

वली नउकारनइं प्रभाविइं अनेक संकट भाजइं, लक्ष्मीनी प्राप्ति हुइ; जिम श्रावकना वेटाहूइं हुई। अत्र कथा—

[२] रतनपुर नगर, यशोभद्र श्रेष्ठि–श्रावक तेहनउ वेटउ शिवकुमार महाव्यसनीउ । पिताइं प्रांतकालि मान मागी कहिउ–वच्छ ! एतलउं करिजे; जिवारइं तूंहूइं गाढउं संकट आवइ तिवारइ ए नउकार जपेइ । दाक्षिण्य लगइं मांनिउं । पिता दिवंगत हूउ । शिवकुमार सात व्यसन पोषतइं हुंतइं लखमि सघली नीगमी। निर्द्धन भणो किहाइं मान महत्त्व न लहइं । एकवार तेहहूइं त्रिदंडीउ मिलिउ। तेह आगलि प्रीति लगइं निर्द्धनपणानउ विषाद प्रकाशिउ । त्रिदंडीउ कहइ–जउ माहरउं कहिउं करबें तओ तूहूइं लक्ष्मीइं करी धनद समान करउं । पछइ शिवकुमारपासइं एक मृतक अणावी काली चउदसिनी रात्रिइं मसाणनी भूमिकाइं गिओ । मांडल मांडिउं । मृतकहाथि ऊघाडउं खड्ग आली शिवकुमारहूइं कहिउं–तू. एहनां पगनां तलां उल्हांसि । आपणपइं मंत्रनु जाप होम करइ छइ। तिसिइ शिवकुमार संकटि पडिउ चींतवइ–आहा सही, ईणइं मायावीइं त्रिदंडीइं ए सघलु मुझ मारिवानउ उपाय मांडिउ । मृतक ऊठीनइ सही मुजहूइं खड्गि करी आहणिसिइ; तउ हिवं किसिउं करउं। ईहां थकउ हूवडां नसाइं नहीं । इम करतां पितानउं ते वचन सांभरिउं । एकाग्र हुई नउकार जपवा लागउ । त्रिदंडीयाना मंत्रनइं बलिइं करी ते मृतक लगारेक सलसलीनइ ऊठिवा लागउं । वली पाछउं गि पडिउं । त्रिदंडीउ चींतवइ–सही कांइ माहरा जापमांहि दोदलउओ हूओ । वली विशेषिइं एकाग्रपणइं करवा लागउ । मृतक ऊठी बीजइ वार वली तिम जि पाछउं पडिउं । तिवारइं त्रिदंडीउ चमकिउ । [illegible]इं पूछइ–कांइ मंत्र तूहूइं आवडइं ? शिव कहइ–ना । पुण हिआमाहिं नउकारनउ महिमा जाणिउ । पछइ त्रिदंडीउ अनइ शिवकुमार बेहू जणा वली आपणउं मंत्र स्मरवा लागउ । वेतालनइं

अधिष्ठिउं मृतक ऊठिउं। शिवहूइं नउकारनइं प्रभाविइं करी पुहची शकइ नहीं। पछइ रीसाविइं मृतकि ऊपाडी त्रिदंडीआनुं मस्तक खड्गि करी छेदिउ। मंत्रनइ महिमाइं करी तत्काल त्रिदंडीउ फीटी सोनातणुं पुरिसउ हुउ। शिवकुमार चमत्कारिउ। रात्रि भणी तिवारइं ते सहू मुइं माहिं सातिउ। प्रभाति दमितारि राजाहूइं सघलउ वृत्तांत कहीउ। राजानु आदेश पामी महोत्सवपूर्वक सोनानउ पुरसउ शिवकुमरि आपणइ घरि आंण्यो। लक्ष्मी अखूट हूई। दीहइं पुरसाना मस्तकनइ कोठो टाली बीजां सघलां अंगोपांगनउ सोनउं कापी कापी वावरीइ। रात्रि वली दिव्यानुभावि तिस्यांइ जि थाइ। थोडे जि दिहाडे प्रौढ श्रीवंत व्यवहारिउ थिउ। अनुक्रमि गुरुनइं योगि धर्मना मर्म जाणी साव सुवर्णमय प्रासाद करावी, माहिं मणिमय प्रतिमा मंडावी, धर्म पाली सुगति पहुतु॥ कथा २॥

वली श्रीनउकारनइं प्रभावि मरणांत संकटइ थिकु छूटीइ। जिम जिनदास श्रावक छूटउ। अत्र कथा—

[३] क्षितिप्रतिष्ठित नगर, बल–राजा एकवार नवइ मेघि वूठइ नदी पूरि आवी। लोक जोवा ग्या। पाणीमाहिं तरतुं एक मोटउं पाकुं बीजोरू दीठउं। तलारिमाहिं पइसी लीधउं। जई राजाहूइं आप्यो। सुगंध मधुर सरस ते बीजपूर आस्वादिउं। हर्षिउ राजा पूछइ–ए किहां लाधउं? तलार कहइ–स्वामी! नदीना पूरमांहि आविउं तरतुं। राजा कहइ नदीनइ तटि तटि जाउ, एहनूं मूल जोउ। कहिनी वाडिथिकुं ए आविउं? पेला जोता जोता तिहां घणीक लगइ ग्या। दीठी वाडी पइसवा लागा। तिसइं ढूकडे लोके कहिउं–अहो! इंह म पइसु जि कोएकै एहनूं फल फूल लेसइ ते तिहां ठाम जि रहइ, मरइ। पेला पाछा थई राजाहूइं कहइं। राजा [illegible] थकु कहइ–जाउ तो नगरमाहिं सर्व मनुस्यना वारा करउ। रायना आदेश भणी तलारि सर्वनगरलोकनां नामनी चीठी लिखी एक घडामांहि घाली प्रभाति कुमारिका पासइ चीठी कढावीइ। जेहनी चीठी नीकलइ ते जीवितव्य निरास थई धूजतुं कांपतुं तीणइ वाडीइं जाइ। बीजउरूं त्रोडी नदीमाहि वहितूं मूकइ। तलार नगरद्वारि रही ते काढी लिइं। पेलउ आपणपुं तिहां जि मरइ। नगर सघलइं विषाद प्राप्त हूउं। राजाना मनमाहिं नहीं। इम करतां एकवार जिनदास श्रावकनी चीठी नीसरी। पेलउ महाविवेकवंत घरि तथा देहरइ देवपूजा करी, सर्व कुटुंब खमावी, सागारि अणसण उचरी वनभणी पहुतु। ऊंचइ सादि नुकार कहितु जि वनमाहि पइठउ वननइं अधिष्ठायकि व्यंतरइं नउकार सांभलिउ चीतवइ–ए अक्षर कहांइ आगइं सांभल्या छइं। ज्ञाननु उपयोग देई पाछिलिउ भव जोइ देखइ तु, [illegible] पाछलइं भवि मइं दीक्षा लेई विराधी तेह भणी मरी [illegible] थिउ। जहां [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पूर्वी पालीइं हुनइ वैमानिक देवतानी पदवी लाभइ; ते दीक्षा [illegible] [illegible] ते [illegible] हारी; अहो!–इम पश्चात्ताप घणु आणी जिनदास श्रावकहूइं प्रत्यक्ष हुउ। बे हाथ जोडी आगलि ऊभु रहिउ। देव [illegible] कहइ–मुनइ धर्म दृढविउ, तूं माहरइ गुरु. [illegible] [illegible] [illegible]। श्रावक कहइ–[illegible] [illegible] तु मइं [illegible] मारिवा नियम लिउ; [illegible] जि वरस दिन प्रति एक बीजउरउं [illegible] [illegible]। [illegible]

मानिउं। श्रावक अखंड पाछउ आविउ। राजाहूइ वृत्तान्त कहिउं। एकेकउं वीजोरो श्रवकरहइ व्यंतरउ सदैव आणी आपइ। श्रावक जइ राजारहइं आलइ। राजा हर्षिउ; नगरलोक हर्षिउ। सहूको जिनदास श्रावकनी प्रशंसा करइ। घणु काल धर्म पाली सुगति पहुतु॥ कथा ३ पूरी॥

ए इहलोकि नउकारना फल ऊपरि त्रणि दृष्टान्त कह्या। हवइं परलोक ऊपरि कहीइ छइ ३ दृष्टान्त॥ परलोकि नउकारमइ प्रभाविं राज्यपदवी पामीइ। जिम चंडपिंगल चौरइ पामी। अत्र कथा—

[४] वसंतपुर नगर; जितशत्रु राजा, भद्रा रानी। चंडपिंगलनामइं चौर छइ। तीणइँ चोरी करी करी नगरलोक ऊदेगिउं छइ। एकवार रायनु भंडार फाडी राणीनु अमूलिक हार चोरिउ। एक कलावती नामिं तिहां गणिका छइ। कांई श्राविका कांइ मिथ्यातिणि। तेहनइ विषइ ते चोर उद्धधउ छइ। ते हार लेई गणिकाहूइ आपिउ। इम करतां मयणतेरसिनुं पर्व आविउं छई। सघली गणिका आपणा आपणा शृंगार पहिरी उद्यान वनमाहिं क्रीडा करिवा गई। कलावतीइ ते हार पहिरी तिहां आवी। तिसिं राणीनी दासीए ते हार तेहनइ कंठि दीठउ। ओलखिओ, जई राणीनइ कहिउं। राणीइ राजाहइ कहिउं। राजाइं प्रतीहार पा[स]इ जोवरावी चंडपिंगल कलावतीना घरमाहिं थिकु साही महाविडंबनापूर्वक सूलिइं दिवराविउ। कलावती ते वात जाणी तिहां गई। चिंतवई—अहो। माहरइ कीधइ एहरइं इसी अवस्था आवी; तु आजतू एक पुरुष टाली वीजा सर्वपुरुषनुं नियम। एहरइं नुंकार दिउं। पेलो नुंकार देई। छेहडइ चोर मरी पट्टराणीनु वेटउ हूउ। राजाइ महामोह लगइ महोत्सव करी पुंदरकुमार नाम दीधउं। कलावतीइं दीहाडानी तकताक जोई जाणिउं सही ए तेह जि माहारो भरतार। राजानइ आवासि आवइ। पुंदरकुमार वालकहूइं हुलावइ। जिवारइं रुदन करइ तिवारइं पाछिला भवनइं नामिं बोलावइ। हे चंडपिंगल! म रोइ। वालकरहइं ते नाम सांभली जातिस्मरण ऊपनुं। नुंकारनु महिमा जाणिउ। पिता दिवंगत हूआ पूठि पुंदरकुमार राजा हुउ। कलावतीनउ उपगार जाणी तेह ऊपरि अत्यंत स्नेहथिकु निरंतर नुंकारनुं स्मरण करइ। राज्य अनइ धर्म पाली सुगति पहुतु॥ कथा चौथी ४॥

वली परलोकि नउकारनइं प्रभाविं महापापनु करणहार मरी देवतानी पदवी लहइ। जिम हुंडिक चोरि लाधी॥ अत्र कथा—

[५] मथुरा नगरी, शत्रुमर्दन राजा। तिहां हुंडिक चोर सदैव चोरी करइ। एकवार कहिएक [illegible] घरि मात्र पाडी घणउं सुवर्ण चोरिउं। कुटुंबने माणसे कलकल कीधउ। तलार धाया। [illegible] सहित चोर [illegible]। बांधी प्रभाति राजा आगलि आण्यो। राजाइ नगरमांहि चहुटइ चहुटइ [illegible] अनेक प्रकारी विडम्बना करावी. बापडउ सूलीइं दिवराविउ। नगरमांहि सघले उद्घोषणा करावी [illegible]! [illegible] देखी [illegible] को चोरी म करसिउ। अनइ एहनी चिंता कुणहिं न करिवी। [illegible] सूली [illegible] नार मुंक्या। जि को एहनी चिंता करइ ते आवी कहिज्यो जिम तेहरहइं एह

जि दंड फीजइ । तिसिइ वापडा ते चोरनहइं तावडइं अनइ रुधिरनइ नीकलवइ करी अपार गाढी तृषा लागी । जि को इकटु जाइ तेहहूइ पाणी मागइ । राजाने भए करी कुणइ पाणी पाइ नही । तिसिइं जिनदत्त श्रावक आविउ । पेलइ पाणी मागिउं । श्रावकि कहिउं– पाणी लेई आवुं तेतलइ तूं नुकार गुणि । 'नमो अरिहंताणं' मुखि ऊचरि । श्रावक घरि जई करयडउ पाणी भरी जेतलइं आवइ तेतलइं ' नमो अरिहंताणं ' कहितां जि चोरना प्राण गया । मरी महर्द्धिक यक्ष देवता ऊपनउ । तिसिं चरे जई जिनदत्त श्रेष्ठिनु वृत्तांत राजा आगलि कहिउ । राजाइं तेहरहइं सूली घालवानुं आदेश दीधउ । राससि चडावी तीणइं भूमिकां लेई गया । तीसइं तीणइं हुंडिकयक्षइ नवइ ऊपनइ अवधिज्ञान प्रयुंजिउं । आपणा गुरु जिनदत्त श्रावकहूइं तिसी अवस्था दीठी रीसाविउ । आवी नगर ऊपरि महाकाय शिला विकुर्वी, आकाशि वाणी बोलवा लागो– अरे राजा अमात्य प्रमुख सर्व नगरलोक ! पापी आओ हवडां जि ईणइं शिलाइं करी तुम्ह सविहुंहूइं चूर्ण करउ । ए दयालु समुद्र सुश्रावक माहरु स्वामी श्रीजिनदत्त श्रेष्ठी; तेहहूइं तुम्हे एवडी विडंबना करु छउ । एकवार देवु माहरुं कीधुं । तीणइं राजा प्रमुख सहू को भयभ्रांत हुतु पुष्पादिकनी पूजा करी वीनवइ—अजाणिवा लागइ, कीधउ ए अपराध खमि । अहो देवता ! आज अम्हहूइं जीवितव्य दिइं । देवता कहइ- तु जीवता मूंकुं, जउ एह श्रीजिनदत्त श्रेष्ठिनइ सरणइ पईसउ; अनइ पूर्वदिसी माहरउ प्रासाद करावु । माहि मूर्ति घाति चोर अनइ नुकार देतु श्रेष्ठि ए बिहुंनी मूर्ति करावी पूजउ तु मूकुं । राजाइं सहू मानिउं । पछइ श्रेष्ठिनइ अन्याय खमावी पट्टहस्तीइं बइसारी मोटे उत्सवे नगरमाहि पइसार कीधउ । ते यक्षना प्रासादमाहि तिसी बि मूर्ति सहू करावउं । यक्ष उपशांत हुउ । स्थानकि पहुतु ॥ कथा पाचमी ५ ॥

तथा नुकारनइ प्रभाविइं मोक्षइनी पदवी लाभइ । राजसिंह कुमारनी परि । अत्र कथा—

[६] बीजउ पुष्करवरद्वीप, तिहां भरतक्षेत्रमाहिं सिद्धपुर नाम । तिहां टंकणी पर्वतनी गुफाइं एक दमसार ऋषीश्वर चउमासी उपवास तप करतु चउमासु रहिउ छइ । तिहां एक पुलिंद्र नइ पुलिंदी आव्या । ऋषि वांदिउ । भद्र परिणाम देखी ऋषि नुंकार सांभलावीनइ कहिउं- ए विश्वास सदैव सावधान थई जपिवउ । पेला बेहू सदैव जपइं । ऋषि चउमास पूर्ति गुरु कन्हइं पहुता । कालि बेहू परोक्ष हूआं । पुलिंद्रानु जीव मरी जंबूद्वीप मणिमंदिर नगरी राजा मृगांकराजा विजया राणी, तेहनइ गर्भि अवतरिउ । गर्भाइं सीहनुं स्वप्न लाधउं । अनुक्रमि पुत्रजन्म हुउ । महोत्सव करी राजसिंह-कुमार नाम दीधउं । मउटइ मउटइ बहुत्तरि कला पारंगत हुउ । रूप लावण्य सौभाग्यवंत निधान यौवन वय प्राप्त हुउ । मतिसागर मुख्यामात्य बेटउ मतिसिंहकुमार । तेहसिउं राजसिंहनइ मित्राई छइ । एकवार राजसिंहकुमार मित्रसहित वनमाहि कुसुमनी क्रीडा करिवा गिउ । घणी वार भ्रमण करतां थाकु एक आंबानां वृक्षइं बइसनइ छइ । तिसइ एक बंदाहू तिहां मिलिउ । पूछिउं कुहि-कहु किहां थकी आव्या, किहां जासिउ ? । तिणइं कहिउं आश्चर्य दीठउं हुइ ते कहु । तेइ कहइ– पद्मपुरनगरथकु हूं आविउ । मकरध्वजनु ठाकुर धर्मानुंदसनीधिनी कथा करवा आवउं छउ । हवइं

आश्चर्यनी वात सांभलि। तेणइ पद्मपुरि नगरि पद्मराजा, हंसी राणी, तेह तणइ रत्नवती नामिं बेटी चउसठि कलाकुशल महारूप पात्र यौवन वय प्राप्त हुई। पितानिं मनिं वरचिंता उपनी। अमात्यहूइं कहइं—एह कन्याहूइ गुणे करी अनुरूप योग्य वर किहां थिकु मिलशइ। महुंतु कहइ—स्वामी! म करु चिंता। एहनां भाग्य छइ ते स्वयमेव समानयोग मेलशइ। एकवार राजा आगलि एक नटवउ पुलिंदानइ वेषि नाचतु देखी कन्याहूइं मूर्छा आवी जातिस्मरण ऊपनुं। आपणु पाछिलु भव पुलिंदानु दीठउ। पूर्वभवनी भार्या रत्नवती प्रतिं अतिसानुरागथिकु वली पूछइ—कहु आघुं किसिउं हूउं? वटेवाहू कहइ—पछइ ते कन्यातणी प्रतिज्ञानी वात देसि विदेसि विस्तरी। अनेक राजाना कुमार ते कन्या परिणवानइ लोभइं आवी आवी कूडुं जि कहइ। अम्हे पाछिलइ भवि पुलिंदा हूता। पछइ कन्या कहइ—अहो जु तुम्हे पुलिंद हूता तु कहउ तम्हे सिउं पुण्य कीधउं हूतउं जेणइ करी एवडी राज्य-रिद्धि लाधी? पेला ते वात न जाणइ, कूडा पडिआ। तहींअ लगइ ते कन्या पुरुषद्वेषिणी थई। ए पुरुष सघलाइ कूडा बोला जि हुइ। तेह भणी एह पुरुषतणुं मुख नहीं जोउं। इसिउं चींतवई स्त्रीइ-जिना वृंदमाहिं थिकी रह रहइ। तु अहो राजकुमर! पुरुषमाहिं तूं रत्न छइ अनइ स्त्रीमाहिं तु ते कन्यारत्न। तुम्हे बिहुंहूइ जइ योग मिलइ तु अपार जडतुं हुइ। इसिउं सांभली कुमार हर्हिउ, आनंदिउ; सर्व अंगलग्न आभरण ऊतारी तेहहूइं आपी विसर्जी आपणइ घरि आविउ। रत्नवतीहूइं मिलवाना उपाय चिंतवइ। तिसइं नगरलोके मिली राजाहूइ एकांतिं वीनवइ—स्वामी! अम्हे किम करूं? ए राज-सिंहकुमार नगरमाहिं जीणइ जीणइ सेरीइं सांचरइ तिहां तिहां आपणां बालकइ रोव्यतां मूंकी मूंकीनइ सौभाग्यना व्यामोहिआ स्त्रीना वृंद गमे गमे जोइवा धाइ। आह्मारां घरनां काजकाम सघलाइ सीदाइ छइ। तेह भणी स्वामी! कुमर नगरमाहिं फिरतु वारु। राजाइं प्रतीहार पाइं कुमाररहइं कहिराविउ। वत्स! तूं सदैव आवासमाहिं जि थिकु रहिजे, कला अभ्यसजे, बाहिरि हींडतां पुरुषनी कला विकला थाइ। ते सांभली कुमर दूहवाणउ। चिंतवइ तातिं इम तुं कहाविउ, जु कांई माहरु उ(अ)पराध तातनइ मनि प्रतिभासिउ। पछइ सुमित्रइ बातनु परमार्थ कहिउ। तू दूहवण फिटी पछइ कुमर कहइ—मित्र! ए तातनी आज्ञा तु गाढी दुष्कर; सदैव घरमांहि पइसी रहिवूं; अनइ ते पद्मरायनी बेटीनु मनउ कूतिग छइ तु चालउ तेह देशांतर भणी जाईइ॥ यतः—

" दीसइ विविहचरिअं जाणिज्जइ सुज्जण-दुज्जणविसेसो।
अप्पाणं च कलिज्जइ हिंडिज्जइ तेण पुहवीए॥ "

इसिउं विमासी [illegible] खड्ग हाथि लेई तिहां भणी नीकल्या। ठामि ठामि अनेक आश्चर्य जोअता जोअता जाइ छइ। एकवार अटवीमाहि सुणइ देवकुलि सूते कहिएक पुरुषनु करुणस्वर सांभलिउ। कुमार खड्ग हाथि लेई तेह भणी चालिउ। आगलि गिउ देखइ तु विकराल [illegible] पुरुष [illegible] चांपिउ छइ। ते आक्रंद करइ छइ। कुमरइं राक्षसहूइ कहिउं—ए बाप-डु मूंकि। [illegible] निवारिसिउं? [illegible] कहइ—ए मूंकहूइ बलि करतु हतु। मइ कहिउं—

तु वसि थाउं जु आपणइं महामांस कापी मूंहहइ दिउ। ए तु देइं मरुड नहीं। हूं तु भूखिउ। तु हव ए माहरु भक्ष, ए किम मूंकुं ? । कुमार कहइ-एहहूइ मूंकि। हूं माहरुं महामांस तूंहहइ यथेष्ट आपुं। इम कही खड्ग काढी जेतलइ मांस कापरा लागउ तेतलइ राक्षस हर्षिउ कहइ-अहो साह-सीक परोपकारी सत्पुरुष ! ताहरइं साहसि तूठउ हूं। वर मागि। कुमार कहइ-जु तूं तुठो छे तु ए बापडानउं मनवांछित पूरि। राक्षस कहइ-ताहरा कहिआ भणी ते करिसु। पुण देवतानुं दर्शन निष्फल न थाइ। तेह भणी आ चिन्तामणि रत्न लिउ। इम कही चिंतामणि रत्न आपी राक्षस अदृश थिउ। कुमार पाछउ गिउ। मित्रनइं ते वृत्तांत कहिउ। आपा चाल्या। कुमारि मार्गि मित्र आगलि पूर्वभवनउं स्वरूप कहिउं। मित्र हसी कहइ-अहो मित्र ! तूं रत्नवती परिणीवा जइं छइः अनइ ते तु पुरुषद्वेषिणी छइ। ईणइं पुरुषनइ वेदिइं तेहनुं दर्शनइ करवा नही लाभइः संभाषणनी वातइ किहां ? । कुमार कहइ-मित्र ! चिंता सी कीजइ ? हिव भाग्य ज फलइ। यत.---

" अघटितघटितानि घटयति, सुघटितघटितानि जर्जरीकुरुते।
विधिरेव तानि घटयति, यानि पुमान् नैव चिन्तयति ॥ "

कुमारनइ मनि पूर्वभवनउ वृत्तांत जाणिआ लगइ एक नउकार जि नी एकांत आस्था अनइ ध्यान छइ। एकवार अरण्यमाहि एक सरोवरनी पालि आंबानी छायाइं कुमार सूतु छइ। ढुकडा वनगहनमाहिं सुमन फल चूंटइ छइ। तिसइ तु आकाशि एक विद्याधर जाइ छइ। तीणइं जातइ थतो राजसिंह कुमारनउं रूप देखी चिंतविउं-मझ केडइ जि माहरी भार्या आवइ छइ ते जउ एह पुरुषनउं रूप देखिशइ तो माहरु स्नेह मूकी एह जि उपरि अनुराग धरशइ। इसिउं विमासी तेह जि वनगहनमाहिं थिकी किसीइ ऊपधी लेई पाणीसिउं घसी ललाटि सूक्ष्म तिलक कीधउं। तत्काल कुमार स्त्रीरूपि हूउ। विद्याधर आपउ चाल्यो। पाछलइ तेहनी भार्या विद्याधरी आवी। तीणइ ते स्त्रीरूप देखी चिंतविउं-सही बल्लो आदनो माहरो स्वामी जउ ए स्त्रीहइ देखिसिइ तो एहनइ विषइ रातु मुझ साम्हुं न जोइ। इसिउं विमासी तेह जि वनगहनमाहिंथी अनेरी एक ऊषधी लेई घसी तिम जि तिलक कीधउं। तत्काल स्त्रीरूप टाली पुरुषरूप थिउं। विद्याधरी आपी चाली। ते सघलउ कुमार सुमनि वृक्षनइ आंतरइ रहि दीठउ। ते बिहुइ ऊषधी वनमाहिंथी लेई गाठि बांधी। कुमारइं जगाडी सघलउ वृत्तांत कहिउ। अनुक्रमि पद्मपुरी पहुता। तिहा सुवर्णमय जिनप्रासाद ढुकडा रहइ छइं। चिंतामणिनइ प्रभावि सकल मनोवांछित सुख पहुचइ छइ। तिसइं जि तीणइ नगरि बीटी सुखासनि बइठी रत्नवती कन्या प्रासादि आवी। आगलि थिका कांचकीआ पुरुष सघला पुरुषनइं पाछा करइ छइ। तिसिइं ते बिहुइ कामिनी थई थई देहरी प्रासादमाहि आवी ऊभी रही। रत्नवतीइं परमेश्वरनइ आठ प्रकारि पूजा कीधी। पाछी वलतीइं कुमार थी दीठी। देवांगनासमान रूप देखी हर्षिइं पूछिउं-महानुभावि ! तुम्हे अपूर्वरूपवती दीसइ। किहां थी आव्यां ! तिसइ मित्र बोलइ-ए माहरी सखी मणिमंदिर नगरथिकी आवी। रत्नवती कहइ-ए सरखी स्त्री कहइ देखवा इति

[अज्ञातकर्तृक]

[९८-१६]

नमस्कार बालावबोध ।

(सत्तरमा सैकानी गुजराती भाषा)

ॐ ॥ श्रीवीतरागाय नमः ।

नमो अरिहंताणं ॥

अरिहंतनइं माहरउ नमस्कार हुं[1] । किस्या छइ ते अरिहंत । राग द्वेषरूपीया अरि वयरी हण्या छइ जेहे[5] । ते अरिहंत वली किस्याँ छइ । चउसट्ठि इंद्रतणी नीपजावी पूजानइ योग्य थाइ । किस्या ते चउसट्ठि इंद्र । वीस भवनपति, बत्रीस व्यन्तरेंद्र । दस देवलोकना विहुँ चंदमा सूर्य । ए चउसट्ठि इंद्र संबंधिनी पूजा रहइ योग्य थाइ । वली अरिहंत किस्या छइ । उत्पन्न दिव्य विमलकेवल ज्ञान, चउत्रीस अतिशय विराजमान, अष्टमहाप्रातिहार्य शोभमान । किस्या ते अष्टमहाप्रातिहार्य—अशोकवृक्ष १, फूल पगर २, परमेश्वरनी वाणी ३, चामरयुग्म ४, सिंहासन ५, छत्रत्रय ६, भामंडल ७, देवदुंदुभि ८ । ए आठ महाप्रातिहार्ये करी शोभायमान । विहरमान तीर्थंकर भगवंत अरिहंतपदि ध्यायवा । अनइं जिसिउं स्फटिकमणि १ अंकरत्न २ शंख कुंदतणा पुष्फ तेहतणो परिं धवलवर्ण । श्रीचंद्रप्रभ सुविधिनाथ ते अरिहंत जाणिवा जे मोक्ष खेचरपदवीना देणहार । ते अरिहंत प्रतिइं माहरु नमस्कार हु ॥

नमो सिद्धाणं ॥

सिद्ध प्रतिइं माहरउ नमस्कार हुं[22] । किस्या ते सिद्ध । जे आठ कर्म्मनउ[23] क्षय करी मोक्ष

१. महोपाध्याय श्री १९ लावण्यविजयगणिगुरुभ्यो नमः ॥ B । २. माहरुं B । ३. हुओ B । ४. केहवा B । ५. रुपिआ B । ६. जेणइ B । ७. केहवा B । ८. नीपजा रहइं यो° A । ९. केहवा एइ ते B । १०. भुवनपतिना B । ११. व्यान्तरेंद्र A । १२. वै B । १३. हुइ B । १४. प्रतिमां 'दिव्य' नथी । १५. °संपंशो° B । १६. करी संशो° B । १७. नइ जेहवो स्फटिक° B । १८ शंखह तणा । १९. तेहनी परइ । २०. प्रतइ नमस्कार हुओ B । २१. प्रतइ माहरो न° B । २२. हुओ B । २३. कर्मनो B ।

(प्रति-परिचय)

आ बालावबोध पाटण, श्रीहेमचन्द्राचार्य ज्ञानमंदिरनी डा० नं० ११७, प्रति नं० ३४४१ नी पांच पानानी प्रति उपरथी उतार्यु छे जेनी A संज्ञा राखवामां आवी छे अने ए ज ज्ञानमंदिरनी डा० नं० १३५, प्रति नं० ४१२० नी चार पानानी प्रति उपरथी B संज्ञाथी पाठभेद लीधा छे ।

आमां नमस्कारना विशेष अर्थो लगभग सत्तरमी सदीनी भाषामां लखवामां आव्या छे । आना कर्ता विषे कोई माहिती मळी नथी ।

गया । किस्या ते आठ कर्म । ज्ञानावरणी १, दर्शनावरणी २, वेदनी ३, मोहनी ४, आयुकर्म ५, नामकर्म ६, गोत्रकर्म ७, अंतरायकर्म ८ । ए आठ कर्म क्षय करी सिद्धिइं गया । किसी ते सिद्धि लोकनइ अंति । पंचतालीस लाख जोयणप्रमाण विष्कंभ अनइ मध्यभागि आठ जोयण बाहुल्य जिसिउं उत्ताणु छत्र तिसिउं आकार । जिसिउ मोतीनउ हार रूपानुं पट्ट आभूआनु पर्वत, जिसिउं हीर गोखीरे, तेहनी पेरिइं निर्मलैं धवल जे सिद्धिसिला तेहनइ मध्य विभागि आठ जोयण ऊपरि गाऊनउ छट्ठउ भाग, त्रिण्णिसेंई तेत्रीस धनुष प्रमाण, जे सिद्ध अजरामर स्थानक, तिहां जे पुहतो छइ अनंत सुख लीणा छइ । किसिउं ते सुख, जे सुखनइ अनंतमइ भागि त्रिभुवननुं सुख न हुइ । जिसिउ गुलाल पद्मरागमणि जासूल दाडिमीनां फूल होगलो, तेहनी पेरि रक्तवर्ण ते प्रभप्रभ वासुपूज्य जाणवा । अनइं त्रैलोक्यनुं वशीकरण मोह करइं ते सिद्ध प्रतिइं माहरु नमस्कार हुं ॥२॥

नमो आयरियाणं ॥

आचार्य प्रतिइं माहरु नमस्कार हुं । किस्या ते आचार्य, जे ज्ञानाचार १, दर्शनाचार २, चारित्राचार ३, तपाचार ४, वीर्याचार ५ ए पंचविध आचार आपणपइं पालइ । परनइं उपदिशइ । अनइ श्रीआचार्यनइं प्रसादि विद्यामंत्रादिक सीझइ । अनइं जिसिउ धमिउं धमिउं सुवर्ण कुर्माडी पुष्प हरिद्रा हरीयाल तेहनी पेरिइं पीतवर्ण श्रीआदिनाथ प्रमुख १६ सोल तीर्थंकर ते आचार्य जाणवा । अनइं जे अर्थ पढावइ, सूरिमंत्र धरइं, अनइ जल-जलणादि सोल भय हरइं ते आचार्य प्रतिइं माहरुं नमस्कार हुं ॥

नमो उवज्झायाणं ॥

उपाध्याय प्रतेइं माहरु नमस्कार हुं । किस्या ते उपाध्याय । जे द्वादशांग पढइ । किस्या ते द्वादशांग । आचारांग १, सूयगडांग २, ठाणांग ३, समवायांग ४, विवाहपन्नत्ती ५, ज्ञाताधर्मकथांग ६, उपासगदशांग ७, अंतगडदशांग ८, अणुत्तरोववाइदशांग ९, प्रश्नव्याकरणांग १०,

१. आउखु ५ B । २. नाम । गोत्र । अन्तराय ए B । ३ सिद्धि B । ४. किसि छइ ते B । ५. माघइ पर्व B । ६. नइ B । ७ अनइ B । ८. उत्ताणु A । ९. जिसुं [illegible] जिसो [illegible] हार B । १०. रूपानो पट्ट B । ११ जिसो B । १२ [illegible] B । १३. पट्ट B । १४. B [illegible] 'निर्मल' नथी । १५. अनइ B । १६. गाऊनो छट्ठो B । १७. नइ [illegible] B । १८. [illegible] B । १९ अनइं A । २०. तीन B । २१. जिसो ते B । २२. अनइ B । २३. [illegible] B । २४. दाडिम फूल B । २५. पइ B । २६. [illegible] । अनइ B । २७. [illegible] B । २८. कर ते A । २९. प्रतइ माहरो B । ३०. [illegible] B । ३१. प्रतइ माहरो B । ३२. हुओ B । ३३. पांचविधाचार आपणि पालइं B । ३४. पालइ B । ३५. [illegible] । ३६. B [illegible] 'अनइं' नथी । ३७. जिसो धम्यो B । ३८ हुंदि हरिद्रा B । ३९. पइ B । ४० [illegible] B । ४१. अनइ ते सर्व B । ४२. पइ B । ४३. अनइ B । ४४. [illegible] B । ४५. हर ते B । ४६. प्रतइ माहरो B । ४७. हुओ B । ४८ प्रतइ माहरो B । ४९. हुओ B । ५०. [illegible] A । ५१. [illegible] B । ५२. [illegible] B । ५३ [illegible] B ।

विपाकश्रुतांग[1] ११ । ऐ अग्यार अंग अनइं चऊद पूर्व जे भणइ, अनइ जे वर्धमानविद्या धरइं, विनय सीखवइ, जे वाचनाचार्य सूत्र पढावइ । अनइं जिसिउं इंद्रमणि, तमालनीलोत्पल तेह्नी पँरिइं नील वर्ण श्रीमल्लिनाथ श्रीपार्श्वनाथ ते उपाध्याय जाणिवा । अनइं जे ईहलोकि लाभ करइ ते उपाध्याय प्रतिइं माहरु नमस्कार हुं ॥२३॥

नमो लोए सव्वसाहूणं ॥

ईणेंइ लोकि मनुष्य खेत्रे[12] । किसिउं ते मनुष्य खेत्र, अढी[13] द्वीप, बि समुद्र । किस्या ते अढी द्वीप। जंबूद्वीप १, धातकीखंड २, पुष्करद्वीपनूं[14] अर्द्ध—ए अढो द्वीप । लवणसमुद्र १, कालोदधि समुद्र २ । ए मनुष्य खेत्रमांहिं[15] पनर कर्म्मभूमिमांहिं[16], किशी ते पनर कर्म्मभूमि, पाँच[17] भरत, पांच ऐरवत, पाँच महाविदेह । किम पांच भरत । एक जंबूद्वीपमां[19] बि धातकीखंडि[20] द्वीपमांहि, बि पुष्करवर द्वीपार्द्धमांहि[21] । इम पांच भरत, पांच ऐरवैत पांच महाविदेह । ईहां[23] पनर कर्मभूमिमांहि[24] जे सर्व साधु छइ । किस्या ते साधु[25], रत्नत्रयसाधक । किस्या[26] ते रत्नत्रय, ज्ञान १, दर्शन २, चारित्र ३—ए रत्नत्रयना साधक, पांच महाव्रत पालक । किस्या ते पांच महाव्रत, सर्वप्राणातिपातविरम[ण] १, सर्वमृषावादविरमण २, सर्वअदत्तादानविरमण ३, सर्वमैथुनविरमण ४, सर्वपरिग्रहविरमण ५, रात्रिभोजनविरमण ६—ए छ व्रतना पालक । पांचे[28] सुमति सुमता । किसी ते पांच सुमति, ईर्यासुमति १, भाषासुमति २, आदान-भ(भं)डनिक्षेपा सुमति ४, पारिष्ठापनिका सुमति ५ । ए पांच सुमतिइं सुमता । त्रिण्णि गुप्ति गुप्ता । किसी ते त्रिण्णि गुप्ति, मनोगुप्ति १, वचनगुप्ति २, कायगुप्ति ३ ए त्रिण्णि[31] गुप्ति गुप्ता । अढार सहस[32] सीलांग धरइ । सतरभेद[33] संयमें समाचरइ । किस्या ते सतर भेद संयम, पांच आश्रव ५, प्राणातिपात १, मृषावाद २, अदत्तादान ३, मैथुन ४, परिग्रह ५—ए पांच आश्रवथकु विरमइ । पांच इंद्रि ते किस्यां, चक्षुइंद्रि १, घ्राणे[द्रि] २, जिह्वेंद्रि ३, कर्णेंद्रीय ४, स्पर्शनेंद्री ५—एह्नउ निग्रह करइ । च्यारि कषा(पा)य, किस्या ते च्यारि कषाय, क्रोध १, मान २, माया ३, लोभ ४—एह च्यारि कषायनूं जीपवूं । तिण्णि दंड ते किस्या, मनोदंड १, वचनदंड २, कायदंड ३ । ए त्रण्णि दंड वसि आणी । ए सतरभेद संयम समाचरइ । ते साधु वर्णि करी, जिसिउ अरिष्टमय रत्न अंजन मरकत-

---

१. °श्रुत ११ B । २. एग्यार अंगनि च° B । ३. अनइ वर्धमानविद्या जे धरइ B । ४. सीखइ [illegible] A । ५. अनइ जिसिउ B । ६. °लप्रियाळनी° B । ७. परइ B । ८. °लोकि कलाकलाप करइ B । ९. [illegible] माहरो B । १०. हुओ B । ११. इणि B । १२. क्षेत्रइ किस्युं मनुष्य क्षेत्र B । १३. अढई B । १४. द्वीप ए अढई B । १५. क्षेत्रमाहिं B । १६. भूमि किसि पनर करमभूमि B । १७. पंच भरत [illegible] B । १८. पंच B । १९. °माहिं बि B । २०. खंडइ बइ पु° B । २१. द्वीपार्धि ए भरत [illegible] B । २२. [illegible] तिन पांच B । २३. ए पनर B । २४. °माहिं सर्व B । २५. साधु जे B । २६. [illegible] B । २७. [illegible] B । २८. Bमां 'सर्व' नथीः—प्राणातिपात १, मृषावाद २, अदत्तादान ३, मैथुन ४, परिग्रह ५, रात्रिभोजन ६. ए B । २९. पांचे समिते समिता । त्रिहुं गुप्ते गुप्ता B; ३०. त्रिण्य [illegible] B । ३१. त्रिहुं ए गुप्ते गुप्ता B । ३२. अढार सीलांग रथ धरइ B । ३३. सतरे भेदे संयम पालइ । [illegible] ते साधु वर्णि करी जिस्यो [illegible] अंजन B ।

मणि जेहे तणी परिइं कृष्ण वर्ण ते श्रीमुनिमुव्रतस्वामि नेमिनाथ जाणिवा । अनइं मोक्ष मार्गि चालता संयम साधतां सखायत करइ । जे पाप फेटवा समर्थ । ते साधु प्रतिइं माहरुं नमस्कार हुं ।

एसो पंचनमुक्कारो सव्वपावप्पणासणो ॥

ए पंचं परमेष्ठि नमस्कार हुं । भाव सहित कीजैइ तु किसिउं करइ । सर्व पाप फेडणहार । किस्यां ते सर्व पाप । ईणंइ संसारि जीवइं देवगति १, नरकगति २, तिर्यंचगति ३, मनुष्यगति ४, ए चतुर्गति संसारमांहि भ्रमण करतां मिथ्यात्व ५, अविरति १२, कषाय २५ त्रिहुं योगे करी कृष्ण १, नील २, कापोत ३, त्रिहुं लेश्याए करी आर्त्त रौद्र एहे अशुभ ध्याने करी जे जीवइं, जि हिंसादिक पाप उपार्जिउं ते सघलुं इणइ पंचपरमेष्ठि नमस्कारइं स्मर्या नइ हुंतेइ क्षय जाइ । यत्रो किसिउ छइ— ।

मंगलाणं च सव्वेसिं । पढमं हवइ मंगलं ॥

ईणंइ संसारिइ दधि दूर्वा चंदन पुंथिरा सरसव स्वस्तिकादिक सर्व मंगलीक कार्यमाहि प्रथम मंगलीक । एक नउकार जाणिवु । तेह भणी सर्व शुभ कार्य आंभतां पुरि समरेवउ । पहनइ प्रभावि जिम सर्व शुभ कार्य निर्विघ्नपणइ वृद्धिवंता हुइ ॥ यंत

भोयणकाले सयणे पडिबोहे पुरपवेसनिग्गमणे ।
पंचपरमेट्टि(ट्ठि)मंतं समरिज्जा सव्वकालंपु ॥१॥

ए पंचपरमेष्ठि नमस्कार, अतीत अनागत वर्तमान चउवीसी तणा आदिइं जिनोक्त अर्थ थकी शास्वतु चऊद पूर्वनुं सार अर्थपूर्वक ध्यायवु । ईणंइ नवकारि अरिहंतादिक पांच अधिकार, आठ संपदा, नवपद, अट्ठसट्ठि अक्षर, तेहमांहि सात भेद, इगसट्ठि अक्षर हलुआ । अनइं ए नवकारनूं किसिउं फल ।

---

१. तेहनी परइ B । २. 'श्रव नेमि' B । ३. जाणवा B । ४. अनइ जे मोक्ष° B । ५. मार्गइ B । ६. पालतां थिहि B । ७ करइ B । ८. ते B । ९. फेडवा नइ [illegible] B । १०. [illegible] B । ११. हुओ B । १२ पांच B । १३. B प्रतिमां 'हुं' नथी । १४. [illegible] B । १५. पातनो B । १६. [illegible] B । १७. मनुष्यगति ४ B । १८. [illegible] B । १९. °माहिं B । २०. [illegible] B । २१ मिथ्या A । २२. B मां 'त्रिहुं' नथी । २३. त्रिहुं B । २४. लेश्याइं B । २५. B प्रतिमां 'एहे अशुभ' नथी. २६. [illegible] B । २७ [illegible] । २८. [illegible] । २९. हुं क्षय A । ३०. [illegible] B । ३१. [illegible] B । ३२. [illegible] B । ३३. °लोकमांहि B । ३४. [illegible] B । ३५ [illegible] । ३६. [illegible] B । ३७. B प्रतिमां 'यतः' नथी । ३८. [illegible] B । ३९. [illegible] B । ४०. [illegible] B । ४१. [illegible] । ४२. पूर्वनुं B । ४३. [illegible] B । ४४. [illegible] B । ४५. [illegible] B । ४६. [illegible] B । ४७. [illegible] A । ४८. [illegible] B । ४९ [illegible] B । ५०. B प्रतिमां '[illegible]' नथी । ५१. [illegible] B ।

वाहि-जल-जलण-हरि-करि-तक्कर-संगाम-विसहरभयाइं ।
नासंति तक्खणेणं, जिणनवकारप्पभावेणं ॥१॥
जो गुणइ लक्खमेगं पूएइ विहीएं जिणनमुक्कारं ।
तित्थयरनामगोयं सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥२॥
अट्ठेव य अट्ठसया अट्ठसहस्सं तु अट्ठकोडीओ ।
जो गुणइ भत्तिजुत्तो सो पावइ सासयं ठाणं ॥३॥

ए नमस्कारतणूं फल जाणिवउं । ए पंच परमेष्ठिमाहिं कुण वडा, सिद्ध वडा, कहीइ तु पहिलूं अरिहंतनइं नमस्कार कीजइ । पछेइ सिद्धनइं नमस्कार कीजइ ते स्या भणी जेह भणी आपणअरिहंतनइ उपदेसिइं सिद्धनइं जाणीइ । जे अरिहंत बोलइ, मार्ग देखाडइ, ते मुख्य तेह भगी सिद्ध वडाइं मूंकी अरिहंतनइं धुरि नमस्कार करीइ । अनइं अरिहंत चारित्र लेतां नमो सिद्धाणं कही सामायकव्रत ऊचरेइं तेह भणी सिद्ध वडा जाणवा ॥

इति नवकार वाला.वि(व)वोध समास ॥

संवत् १६७७ वर्षे-चौते (चैत्री) शुदि बुधवार लिखितं । वीररत्न ॥

१. जे A । २. गुनई B । ३. मेयं B । ४. पूयइ B । ५. विहीइ B । ६. तणो B । ७. [illegible] B । ८. पांच B । ९. कुंग वडो B । १०. वडा, किस्या भणी पहिल्उ' B । ११. अरिहंत [illegible] B । १२. करीइं B । १३. पछ[इ] सिद्धनइ कीजइं तेह भणी आपणि अरि° B । १४. °देशइ [illegible] अनइ जे वोल्इ B । १५. वडा मूकी धुंउ भरि अरिहंतनइ नमस्कार करीइं B । १६. अनइ B । १७. [illegible] B । १८. कहीइ B । १९. उचरइ B । २०. वडा कहीयइं B । २१. इति [illegible] ॥ लेखक-पाठकयोः सुखी, सं) भवतु । श्री ॥

[૧૦૦-૧૮]

શ્રી દેપાલ કવિ રચિત

શ્રીનવકારમહામંત્રપ્રબંધ

•

સહી એ નમો અરિહંતાણં, તવતાં તિહુઅણ ભાણું.
મનશુદ્ધિ જે સમરઈ અનુદિન પામઈ તે કલ્યાણું, સહી એ નમો અરિહંતાણં. ૧.

ભુવણવઈ સાત કોડિ લક્ષ્ણ, બહુત્તિરિ પ્રાસય જિણહાર માણું:
તે રંગ અઠયાસી કોડિ સાઠિ લાખ, બિંબહ એહ પરિમાણું. સહી એ નમો૦ ૨.

મેરુ વૈતાઢિક પ્રમુખ જે પર્વત, નદી કુંડ દ્રહ કંઠે:
તીહ સિખરિ પ્રાસાદ અચ્છઈ, જે બત્રીસસઈ ઓગણસઠ્ઠે, સહી એ નમો૦ ૩.

રુચકિ કુંડલિ નંદીસરિ, પુષ્કર ધાઈયિ દીવહ જંબૂ;
લાખ ત્રિણિ સહસ એકાણું, ત્રિણિસઈ વીસાં બિંબ. સહી એ નમો૦ ૪.

બાર દેવલોકિ નવ ગ્રૈવેયકિ, અનુત્તર પંચ વિમાણું;
લાખ ચઉરાસી સહસ સત્તાણું, ત્રેવીસે અધિકાં જાણું. સહી એ નમો૦ ૫.

(પ્રતિ પરિચય)

આ 'નવકારમંત્રપ્રબંધ'ની એક પાનાની પ્રતિ પાટણ, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરના હસ્તલિખિત ભંડારમાં 'નમસ્કારફલભાસ આદિ' શીર્ષક પ્રતિ ડા. નં. ૧૧૪, પ્રતિ નં. ૪૨૪૧ ના ૩-૪ પત્રમાંથી મળી આવી છે; તેને સંપાદિત કરી અહીં પ્રકટ કરવામાં આવી છે.

આ પ્રબંધના કર્તા કવિ દેપાલ હોવાનું તેની ૧૧ મી કડી ઉપરથી જણાય છે.

કવિ દેપાલ એમના સમયમાં (સં. ૧૫૦૦ થી ૧૫૪૨ વિદ્યમાન) નામાંકિત કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા. આ કવિએ ગુજરાતી ભાષામાં અનેક કૃતિઓ રચેલી મળી આવે છે, તેમાં જાવડ-ભાવડ રાસ, રોહિણિયા ચોરનો રાસ, આર્દ્રકુમારનું ધવલ, જંબૂસ્વામી-પંચભવવર્ણન વગેરે (જુઓ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભા. ૧, પૃ૦ ૩૭ થી ૪૧) જાણવામાં આવી છે.

કવિ શ્રીઋષભદાસે સં. ૧૬૭૦ માં 'કુમારપાલ રાસ'માં દેપાલ કવિના નામનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વળી, દિલ્હીમાં ખ્યાતિ પામેલ તેમજ શત્રુંજયના અંતર્ગત દેસલહરા સમરા શાહ અને સારંગ શાહના દેપાલ કવિ આશ્રિત હતા (જુઓ, ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ ભા. ૧, પ્રસ્તાવના, પૃ૦ ૫)

બાવન કોડિસુ લાખ ચઉરાણું, બિંબ સહસ ચુંઆલાં;
સાતસઈ સાઠાં સોવન વન્નિ, મણિમય રયણ જિણાલાં. સહી એ નમો૦ ૬.

વ્યંતર પાયાલિ તારામંડલિ, જિણહર ભુવણ અસંખ;
એકેકઇ ભુવણિ જિણબિંબ અસીસુ, કેવલિ કહીઅ જિ સંખ. સહી એ નમો૦ ૭.

સાસય પડિમા ઋષભ ચંદ્રાનન, વર્ધમાન વારિષેણ;
અસાસય જિણહર અનંત, ચઉવીસી અનંતાનંત ક્રમેણ. સહી એ નમો૦ ૮.

શાશ્વતાં બિંબતણી કહીઅ જિ સંખ્યા, અશાશ્વતાં નવિ જાણું;
ઘરિ પુરિ નયરિ પ્રાસાદિ અચ્છંતે, તીહિં સંખ્યા કિમ આણું. સહી એ નમો૦ ૯.

નમો અરિહંતાણં ભણતાં, તિહુઅણ બિંબ પ્રણામં;
પાપ પણાસઇં સાગરતણાં, જપતાં અરિહંત નામં. સહી એ નમો૦ ૧૦.

નુકારપ્રબંધ પઢઇં ગુણઈં જે સંભલઇ, તીહિં પુણ્ય વિશાલ;
મનવંછિત ફલ તે સવિ પામઇં, બોલઇ કવિ **દેપાલ**. સહી એ નમો૦ ૧૧.

સહી એ નમો અરિહંતાણં, તવતાં તિહુઅણ ભાણં;
મનસુદ્ધિ જે સમરઈં, અનુદિન પામઈં તે કલ્યાણં. સહી એ નમો૦ ૧૨.

ઇતિ શ્રીનવકારમંત્ર પ્રબંધ.

શ્રીકુશળલાભરચિત
નવકારમંત્રનો છંદ

●

(દુહા)

વાંછિત પૂરે વિવિધ પરે,[1] શ્રીજિનશાસન સાર;
નિશ્ચેં[2] શ્રીનવકાર નિત્ય,[3] જપતાં જય જયકાર. ૧
અડસઠ અક્ષર અધિક ફલ, નવપદ નવે[4] નિધાન;
વીતરાગ સ્વયં મુખ વદે, પંચ પરમેષ્ઠી પ્રધાન. ૨
એક જ અક્ષર એકચિત્ત, સમર્યાં સંપત્તિ થાય;
સંચિત સાગર સાતનાં, પાતિક દૂર પલાય. ૩
સકલ મંત્ર શિર મુકુટમણિ, સદ્ગુરુભાષિત સાર;
સો ભવિયાં મન શુદ્ધશું[5] નિત્ય[6] જપીયે નવકાર. ૪

(છંદ-ભુજંગી)[7]

નવકારથકી શ્રીપાલ નરેસર, પામ્યો[8] રાજ્ય પ્રસિદ્ધ,
શ્મશાન વિષે શિવ નામ કુમરને, સોવનપુરિસો[9] સિદ્ધ;
નવ લાખ જપંતા નરક નિવારે, પામે ભવનો પાર,
સો ભવિયાં ભત્તેં ચોકખે ચિત્તેં, નિત્ય જપીયેં નવકાર. ૧
બાંધી વડશાખા શિકે[10] બેસી, હેઠળ કુંડ હુતાશ,
તસ્કરને[11] મંત્ર સમપ્યો શ્રાવક,[12] લેઈ[13] ઊડ્યો આકાશ;

(પ્રતિ-પરિચય)

આ 'નવકારમંત્રનો છંદ', 'નમસ્કાર મહામંત્ર' નામક પુસ્તકમાં છપાયો છે, તે પાઠ આધાર રાખીને શ્રી અભય જૈન ગ્રંથાલય બિકાનેરની બે હસ્તલિખિત પ્રતિઓ (૧) પ્રતિ નં. ૮૨૨૩ અને (૨) પ્રતિ નં. ૮૨૨૪ પરથી તે પ્રતિઓના પાઠભેદો ક્રમશઃ ક અને ખ સંજ્ઞાથી નોંધીને અહીં મૂળ પાઠનું સંશોધન કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે.

આ કૃતિના રચયિતા પ્રસિદ્ધ કવિ ઉપાધ્યાય શ્રી કુશલલાભ વાચક છે. તેઓ ખરતરગચ્છીય ઉપાધ્યાય શ્રી અભયધર્મના શિષ્ય હતા; અને સત્તરમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા. તેમણે ગુજરાતી ભાષામાં અનેક કૃતિઓ રચેલી છે.

આ છંદમાં તેમણે નમસ્કારના જપનું ફળ દૃષ્ટાંતો સાથે બતાવ્યું છે અને એ દ્વારા જાપને શુદ્ધ કરવાની પ્રેરણા આપી છે.

૧. પરિ ક. ખ । ૨. નિશ્ચેં ક. ખ. । ૩. નિત ક. ખ । ૪. નવે ક । ૫. શુદ્ધશું ક. ખ । ૬. નિત ક. ખ । ૭. ખ માં 'છંદ' લખ્યો નથી. । ૮. પામ્યો. ક. । ૯. મુનિ ક. । ૧૦. શીકે ક. છીંકે ખ । ૧૧. તસ્કરને વલિ મંત્ર સમપ્યો. ક. । ૧૨. શ્રાવક ખ । ૧૩. ઊડ્યો તે આકાશ ખ ।

[૧૦૪-૨૨]

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી વિરચિત

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિગીતા

●

(ચાલિ)

પ્રણમીએ પ્રેમસ્યું વિશ્વત્રાતા, સમરીએ સારદા સુકવિ માતા;
પંચપરમેષ્ઠિ ગુણથુણણ કીજે, પુણ્યભંડાર સુપરિં ભરીજે. ૧

(૧) અરિહંતપદવર્ણન

(દુહા)

અરિહંત પુણ્યના [1]આગર, ગુણસાગર વિખ્યાત;
સુરઘરથી ચવી ઊપજે, ચઉદ સુપન લહે માત;
જ્ઞાન ત્રણેં [2]જૂ અલંકરિયા, સૂરયકિરણે જેમ;
જનમે તવ જનપદ હુએ, સકલ સુભિક્ખ બહુ પ્રેમ. ૨

(ચાલિ)

દશ દિશા તવ હોએ પ્રગટ જ્યોતિ,
નરકમાં પણિ હોએ ખિણ ઉદ્દ્યોતિ;
વાય વાએ સુરભિ શીત મંદ,
ભૂમિ પણિ માનુ પામે આનંદ. ૩

(દુહા)

દિશિ-કુમરી કરે ઓચ્છવ, આસન કંપે ઇંદ,
રણુકઇ[3] રે ઘંટ વિમાનની, આવે મિલી સુરવૃંદ;
પંચરૂપ કરી હરિ [4]સુરગિરિ-શિખરે લેઈ જાઇ,
ન્હવરાવે પ્રભુ ભગતિ, ક્ષીરસમુદ્રજલ લાઈ. ૪

---

૧. ખાણ. ૨. અલંકારાર્થક અવ્યય, અથવા જે. ૩. રણકાર કરે. ૪. મેરુશિખર ઉપર.

(પ્રતિ-પરિચય)

આ 'પંચપરમેષ્ઠિગીતા', 'ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ' ભા. ૧ માં છપાયેલી છે. તેનું સંશોધન કરી, કઠિન શબ્દોના અર્થ આપવાપૂર્વક અહીં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

આ કૃતિના રચયિતા સુપ્રસિદ્ધ તાર્કિક ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ છે. તેમના જીવનચરિત અને રચનાઓ સંબંધી 'શ્રીયશોવિજયસ્મૃતિગ્રંથ' જે થોડા સમય અગાઉ પ્રગટ થયો છે તેમાં પુષ્કળ માહિતી એકત્રિત કરેલી છે તેથી એ વિષે અહીં જણાવતા નથી. તેમનો જન્મ સં. ૧૬૮૮ માં અને સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૪૩ માં થયો. એ સમય દરમિયાન તેમણે અનેક ગ્રંથો–પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને રાજસ્થાની ભાષામાં લખ્યા છે.

આ કૃતિ પંચપરમેષ્ઠિઓના સ્વરૂપ ઉપર વિસ્તારથી પ્રકાશ પાડે છે.

(ચાલિ)

સ્નાત્ર કરતાં જગતગુરુ શરીરે, સકલ દેવે વિમલ કલશાનીરે;
આપણા કર્મમલ દૂરિ કીધા, તેણુ તે [5]વિબુધગ્રન્થે પ્રસિદ્ધા. ૫

(દુહા)

ન્હવરાવી પ્રભુ મેહલે રે, જનની પાસે દેવ,
અમૃત ઠવે રે અંગૂઠડે, બાલ પીયે એહ ટેવ.
હંસ કોંચ સારસ થઈ, કાને કરે તસ નાદ,
બાલક થઈ ભેલા રમે, પૂરે બાલ્ય-સવાદ[6]. ૬

(ચાલિ)

બાલતા અતિક્રમે તરુણભાવે, ઉચિત થિતિ ભોગ સંપત્તિ પાવે;
દૃષ્ટિ[7] કાંતાઈ જે શુદ્ધ જોવે, ભોગ પિણુ નિર્જરા-હેતુ હોવે. ૭

(દુહા)

પરણી તરુણી મનહરણી, ઘરણી તે સોભાગ,
શોભા ગર્વ અભાવ, ઘર રહેતાં વૈરાગ;
ભોગ-સાધન જબ છંડે, મંડે મતસ્યું પ્રીતિ,
તવ વ્યવહાર વિરાજે, વૈરાગી પ્રભુનીતિ. ૮

(ચાલિ)

દેવ લોકાંતિકા સમય આવે, લેઈ મન સ્વામી તીરથ પ્રભાવે;
ઉગ્ર તપ જપ કરી કર્મ ગાલે, કેવલી હોઈ નિજ ગુણ સંભાલે. ૯

(દુહા)

ચઉત્રીસ અતિશય રાજતા, ગાજતા ગુણ પાંત્રીસ,
વાણી ગુણમણિખાણી, પ્રતિહાર્ય [8]આઠ ઈશ;
[9]મૂલાતિશય જે ચ્યાર, તે ચાર ભુવન-ઉપગાર,
કારણ દુઃખગણવારણ, ભવતારણ અવતાર. ૧૦

(ચાલિ)

[10]દેહ અદ્‌ભુત રુચિર રૂપ ગંધ, રોગ મલ સ્વેદનો નહિ સંબંધ
શ્વાસ અતિ સુરભિ ગોખીર ધવલ, રુધિર ને માંસ [1]અગુવિસ્ર અમલ. ૧૧

---

૫ વિદ્વાનના ૬. સ્નાત્ર-રસ ૭ મિત્રા-તારા-બલા-દીપ્રા-સ્થિરા-કાન્તા-પ્રભા-પરા—આ આઠ દૃષ્ટિમાંથી છઠ્ઠી કાંતા દૃષ્ટિ. વિવેચન માટે જુઓ: 'ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ' પ્રથમ વિભાગનો ઉપા. યશોવિજયજી કૃત 'આઠ યોગદૃષ્ટિ સજ્ઝાય' પૃ: ૩૧૦, કાંતા-દૃષ્ટિ માટે જુઓ: છઠ્ઠી, પૃ: ૩૭. ૮. આઠ. ૯ ચોત્રીસ અતિ તેને પ્રકારે ગણાવે છે. ૧. દુર્ગંધ રહિત

(દુહા)

કરેઈ ભવથિતિ પ્રભુતણી, લોકોત્તર ચમત્કાર,
ચર્મચક્ષુ ગોચર નહિ, જે આહાર [10]ની[4]હાર;
અતિશય એહ જ [11]સહજના, ચ્યાર ધરે જિનરાય,
હવે કહીએ ઈગ્યાર જે, હોઈ ગએ [12]ઘનઘાય. ૧૨

(ચાલિ)

ક્ષેત્ર એક યોજનમેં ઉચ્છાહિં, દેવનરતિરિય બહુ કો[1]ડિમાહિં;
યોજનગામિણી વાણી ભા[2]સે,નર તિરિય સુર સુણે નિત ઉલ્લાસે. ૧૩

(દુહા)

યોજન શત એકમાંહિં, જિહાં જિનવર વિહરંત,
[3]ઈતિ[4]મારિ દુ[5]રભિક્ષ વિ[6]રોધ વિ[7]રાધિ ન હુંત;
[8]સ્વપરચક્ર અતિ[9]વૃષ્ટિ અવૃષ્ટિ ભ[10]યાદિક જેહ,
તે સવિ દૂરિ પલાયે, જિમ [13]દવ વરસત મેહ. ૧૪

(ચાલિ)

તરણિમંડલ[14] પરે તેજ તાજે, પૂંઠિ ભામંડલ વિપુલ રા[11]જે;
સુરકૃત અતિશય જેહ લહીએ, એક [15]ઊણા હવે વીસ કહીએ. ૧૫

(દુહા)

ધર્મ[1]ચક્ર શુચિ ચા[2]મર વપ્રત્રય વિ[3]સ્તાર,
છત્ર[4]ત્રય સિં[5]હાસન દુંદુભિ–નાદ ઉ[6]દાર;
રત્નત્રય ધ્વજ ઊં[7]ચો ચૈત્રદ્રુમ સો[8]હંત,
કનકકમલ પગલાં ઠ[9]વે ચઉમુહ ધર્મ કહં[10]ત. ૧૬

(ચાલિ)

વાયુ અનુકૂલ સુગમલ[11] વાયે, કંટકા [16]ઉંધમુખ સ[12]કલ થાએ;
સ્વામી જબથી વ્રતયોગ સાધે, કેશ નખ રોમ તબથી ન વા[13]ધે. ૧૭

(દુહા)

કોડિ ગમે સુર સે[14]વે, પંખિ પ્રદક્ષિણ [17]દં[15]તિ,
જાનુ અનુકૂલ કુ[16]સુમભર ગંધોદક વર[17]સંતિ;

૧૦. મળત્યાગ ૧૧. કુદરતી-જન્મથી થયેલા. ૧૨ ઘનઘાતી-ચાર કર્મો. ૧૩ દાવાનલ. ૧૪. સૂર્યમંડલ. ૧૫ ઓગણીસ. ૧૬. અધોમુખ. ૧૭ દે છે.

વિષય સર્વ શબ્દાદિક, નવિ હોવે [૧૮]પ્રતિકૂલ,
તરુ પણ સવિ શિર નામે, જિનવરને [૧૯]અનુકૂલ.　　૧૮

(ચાલિ)

હવે કહું જેહ [૧૮]પણતીસ વાણી, ગુણ સકલ ગુણ તણી જેહ ખાણી;
પ્રથમ ગુણ જેહ સં[૧]સ્કારવંત, ઉદાત્ત[૨] ગુણ અપર સવિ સુણે સંત.　　૧૯

(દુહા)

શબ્દ ગંભીરપણું[૩] જિહાં, વલી ઉપચારોપેત[૪],
અનુનાદિત્વ[૫] સરલતા[૬], ઉપનીત રાગ[૭] સમેત;
શબ્દાતિશય એ સાત, અર્થાતિશય હવે જોય,
મહાર્થતા[૮] અવ્યાહત[૯] શિષ્ટપણું[૧૦] ગુણ હોય.　　૨૦

(ચાલિ)

ગુણ અસંદિગ્ધ[૧૧] વિગતોત્તરત્વ[૧૨], જન હૃદયગામિ[૧૩] ગુણ મધુરત્વ[૧૪];
પૂર્વ અપરાધ સાકાંક્ષભાવ, નિત્ય પ્રસ્તાવ ઉચિત[૧૫] સ્વભાવ.　　૨૧

(દુહા)

તત્ત્વનિષ્ઠ[૧૬] અપ્રકીર્ણ પ્રસૃત[૧૭] નિજશ્લાઘા,
અન્યનિંદ રહિત[૧૮] અભિજાત[૧૯] મધુર અને સ્નિગ્ધ[૨૦];
તે ધન્ય[૨૧] મર્મત, ધૈર્ય[૨૨] ઉદાર[૨૩] ત્રિવર્ગ પ્રતિબદ્ધ[૨૪],
કારકાદિ અવિપર્યય[૨૫] વિભ્રમ રહિત સુબદ્ધ[૨૬].　　૨૨

(ચાલિ)

ચિત્રકર[૨૭] અદ્ભુતા[૨૮] અતિવિલંબ[૨૯], જાતિ સુવિચિત્ર[૩૦] સુવિશેષ બિંબ[૩૧];
સત્ત્વ પર[૩૨] વર્ણ-પદ-વાક્યશુદ્ધ[૩૩], નહિ ય વિચ્છેદ[૩૪] ખેદે ન રુદ્ધ[૩૫].　　૨૩

(દુહા)

ઇમ પાંત્રીસ ગુણે કરી, વાણી વદે અરિહંત,
સર્વ આયુ જો કોઈ સુણે, તો નહીં ભૂખ ન [૧૯]ભ્રાંત;
રોગ શોગ ન વ્યાપે, લાગે મધુર અનન્ત,
ઈસ્યાં અવશ્યક ભાખ્યો સિદ્ધિદાયી દૃષ્ટાંત.　　૨૪

---

૧૮. પાંત્રીસ. ૧૯. ભ્રાંતિ-ભ્રમ

(ચાલિ)

દેવ-દુંદુભિ[1] કુસુમવૃષ્ટિ[2] છત્ર[3], દિવ્યધ્વનિ[4] ચામર[5] આસન[6] પવિત્ર;
ભવ્ય ભામંડલ[7] દ્રુમ અશોક[7], પ્રતિહાર્ય હરે આઠ શોક. ૨૫

(દુહા)

રાગાદિક જે અપાય તે, વિલય ગયા સવિ દોષ[1],
ઊગ્યો જ્ઞાન દિવાકર[2], જય જય હુઓ જગિ ઘોષ;
વાણી કુમતિ[20] કૃપાણી[3] ત્રિભુવન જન ઉપચાર[4],
પામે જન જે વ્યાપક, મૂલાતિશય એ ચ્યાર. ૨૬

(ચાલિ)

મહામાહણ મહાગોપનાહ, મહાનિર્યામક [21]મહાસત્થવાહ;
બિરૂદ મહાકથિતતણું જે ધરંત, તેહના ગુણ ગણે કુણ અનંત? ૨૭

(દુહા)

પુણ્ય મહાતરુ ફલદલ, કિસલય ગુણ તે અન્ય,
અન્ય તે ક્ષાયિક સંપત્તિ, ઉપકારે કરી ધન્ય;
ક્ષીર નીર સુવિવેક એ, અનુભવ હંસ કરેઈ,
અનુભવ વૃત્તિ રે રાચે, અરિહંત ધ્યાન ધરેઈ. ૨૮

(ચાલિ)

બુદ્ધ[1] અરિહંત[2] ભગવંત[3] ત્રાતા[4], વિશ્વવિભુ[5] શંભુ[6] શંકર[7] વિધાતા[8],
પરમ[9] પરમેષ્ઠિ[10] જગદીશ[11] નેતા[12], જિન[13] જગન્નાહ[14] ઘનમોહ[15] જેતા[15]. ૨૯

(દુહા)

મૃત્યુંજય[16] વિષ-જ્વરણ[17], જગ-તારણ[18] ઈશાન[19];
મહાદેવ[20] મહાવ્રત ધર[21] મહા ઈશ્વર[22] મહાજ્ઞાન[23];
વિશ્વબીજ[24] શ્રુતધારક[25], પાલક[26] પુરુષપુરાણ[27];
બ્રહ્મ[28] પ્રજાપતિ[29] શુભમતિ[30], ચતુરાનન[31] જગભાણ[32].

(ચાલિ)

બુદ્ધ[33] અભ્યંતર[34] શાન્ત-આનંદ[35], કેમન[36] કવિ[37] સાત્વિક[38] પ્રીતિકંદ[39];
જગતપિતામહ[40] મહાનંદદાયી[41], સ્થવિર[42] પદ્માશ્રય[43] પ્રભુ[44] અમાયી[45]. ૩૧

૨૦. [illegible]. ૨૧. [illegible].

શ્રીજિનપ્રભસૂરિશિષ્ય રચિત

નવકાર મહામંત્ર નમસ્કાર

•

સુખકારણ ભવિયણ, સમરો નિત નવકાર;
જિનશાસન આગમ ચૌદ પૂરવનો સાર. ૧

ઈણ મંત્રની મહિમા કહેતાં, ન લહું પાર:
સુરતરુ જિમ ચિંતિત, વંછિત ફલ દાતાર. ૨

સુર દાનવ માનવ, સેવ કરેં કર જોડિ;
ભૂમંડલ વિચરે, તારેં ભવિયણ કોડિ. ૩

સુખ દે વિલસે અતિસય જાસુ અનંત;
પહિલે પદ નમીએ અરિગંજન 'અરિહંત.' ૪

જે પનર ભેદે સિદ્ધ થયા ભગવંત;
પંચમી ગતિ પોહતા, અષ્ટ કરમ કરી અંત. ૫

કલ અકલ સુરૂપી, પંચાનંતક દેહ;
'સિદ્ધ' પદ પ્રણમું, બીજે પદ વળી એહ. ૬

ગચ્છભાર ધુરંધર, સુંદર સસીહર સોમ;
કરે સારણ વારણ, ગુણ છત્તીસે તોમ. ૭

શ્રુત જાણ સિરોમણિ સાયર જિમ ગંભીર;
ત્રીજે પદ નમીએ 'આચારજ' ગુણ ધીર. ૮

શ્રુતધર આગમ સૂત્ર ભણાવે સાર;
તપ વિધિસું જોવે, ભાખે અર્થ વિચાર. ૯

(પ્રતિ-પરિચય)

આ 'નવકાર મહામંત્ર નમસ્કાર'ની બે હસ્તલિખિત પ્રતિઓ મળી હતી. [illegible] કલકત્તા, પ્રતિ નં. [illegible] C1, અને [illegible] ભંડારની હતી. એ બંને પ્રતિઓ ઉપરથી આ સ્તવનનો પાઠ સંશોધિત કરવામાં આવ્યો છે.

આ સ્તવનના કર્તા [illegible] શ્રી જિનપ્રભસૂરિશિષ્ય' [illegible]

આઠઈ ઇતિ ઉપસમઈજી, ગાઉ સય પંચ મઝાર;
નાણુ વચન પૂજા તણાજી, અતિશય અભિનવ ચ્યાર. ભવિક જન જંપિઈ૦ ૩
શોક રહિત તરુવર ભલોજી, ફલ દલ ફૂલ રસાલ;
ફૂલ પગર ઢીંચણુ સમાજી, સમવસરણુ સુવિશાલ. ભવિક જન જંપિઈ૦ ૪
મધુર રાગ મન મોહતોજી, દિવ્ય ધ્વનિ ભવિવૃંદ;
સિંહાસન આસન ઠવ્યાજી, ચામર ઢાલઈ ઇંદ્ર. ભવિક જન જંપિઈ૦ ૫
છત્ર ત્રય સિર સોહતૂંજી, ગયણે દુંદુભિનાદ;
ભામંડલ તેજઈ કરીજી, માંડઈ રવિસ્યું વાદ. ભવિક જન જંપિઈ૦ ૬
શ્રીવિજયદેવ પટોધરુજી, શ્રીવિજયસિંહસૂરિંદ;
અરિહંતના ગુણુ એ કહ્યાજી, **દેવવિજય** આણુંદ. ભવિક જન જંપિઈ૦ ૭

ઇતિ શ્રી દ્વિતીય અરિહંતગુણની સજ્ઝાય સંપૂર્ણ

ઢાળ—(અબલાની દેશી)

અષ્ટ કરમ ચૂરણુ કરી રે લાલ, આઠ ગુણે પરસિદ્ધ, મેરે પ્યારે રે;
ખ્યાઇકિ સમકિતના ધણી લાલ, વંદુ એહવા સિદ્ધ, મેરે પ્યારે રે.
અષ્ટ કરમ ચૂરણુ કરીરે લાલ, હાં મેરે લાલ. ૧
અનંત નાણુ દંસણુધરા રે લાલ, ચોથું વીરજ અનંત; મેરે પ્યારે રે;
અગુરુ લઘુ સૂષિમ કહ્યા રે લાલ, અવ્યાબાધ વહંત. મેરે પ્યારે રે. અષ્ટ કરમ૦ ૨
જેહની કાયા જેહવી રે લાલ, ઊણી ત્રીજઈ ભાગ; મેરે પ્યારે રે;
સિદ્ધસિલાથી જોઅણુઈ રે લાલ, અવગાહન વીતરાગ. મેરે પ્યારે રે. અષ્ટ કરમ૦ ૩
સાદિ અનંત જિહાં ઘણાં રે લાલ, સમયઈ સમયઇ જાય; મેરે પ્યારે રે;
મંદિરમાંહિ દીપાલિકા રે લાલ, સઘલી જ્યોતિ સમાય મેરે પ્યારે રે. અષ્ટ કરમ૦ ૪
માનવભવથી પામિઈ રે લાલ, સિદ્ધતણા સુખસંગ; મેરે પ્યારે રે;
એ અધિકાર સાધૂ કહ્યો રે લાલ, જોઉ જોઉ ભગવતી અંગ. મેરે પ્યારે રે. અષ્ટ કરમ૦ ૫
શ્રીવિજયદેવસૂરીસરુ રે લાલ, શ્રીવિજયસિંહસૂરિસ; મેરે પ્યારે રે;
સિદ્ધતણા ગુણ બોલતાં રે લાલ, દેવ દિઈ આસીસ. મેરે પ્યારે રે. અષ્ટ કરમ૦ ૬

ઇતિ તૃતીય સિદ્ધગુણની સજ્ઝાય સંપૂર્ણ.

ઢાળ—(રસિયાની દેશી)

[illegible] આચારજના ગુણ સાંભળો, જેહથી પામો રે નાણુ, સોભાગી;
[illegible] ગુણ [illegible] જેહથી, જગમાં જુગહુ પ્રધાન, વૈરાગી. ૧

સેવો એહવો સૂરિ સદા, જાણ્યો સિદ્ધાંત સાખ્ય, સોભાગી;
તીર્થંકર વિણ તીર્થંકર સમો ગુરુ, ગુણ થાપના ભાષ્ય, સોભાગી.
સેવો એહવો સૂરિ સદા. ૨

પંચ ઇંદ્રી સંવરણ કરઇ ભલું, નવવિધ પાલઇ રે બંભ, સોભાગી;
ચ્યાર કષાય તણો જે જય કરઇ, જિણસાસણનો રે થંભ, સોભાગી. સેવો એહવો૦ ૩

પંચ મહાવ્રત પંચવિધાચાર, પંચ સુમતિ ધરઈ ધીર, સોભાગી;
ત્રિણ ગુપતિ પાલઈ તે વીરનો, પટ્ટપર વીર, સોભાગી. સેવો એહવો૦ ૪

એ છત્રીસ ગુણે કરી સોભતો, તેહનઈ નામું રે સીસ, સોભાગી;
શ્રીવિજયસિંહસૂરીસર એહવા, તેહનો બોલઈ સીસ, સોભાગી. સેવો એહવો૦ ૫

ઇતિ શ્રી ચતુર્થ આચાર્યના ગુણની સજ્ઝાય સંપૂર્ણ

ઢાળ :

શ્રીઉવજ્ઝાયતણા ગુણ કહિઈ, સમરંતા શિવપદ સુખ કહિઈ;
તેહની ગુરુઆણા સિર વહિઈ, રાતિ દિવસ તેહના ગુણ ગ્રહિઇ. ૧

જે ગુરુ ઇગ્યાર અંગના જાણ, બાર ઉપાંગ કરઈ જે વખાણ;
તેહના અર્થ ભણઈ નઈ ભણાવઈ, શિષ્યાદિકનઇ વલી સમઝાવઈ. ૨

ગચ્છતણા જે મેઢીભૂત, પંચ મહાવ્રત ભારઈ જુત્ત;
ગીતારથ ગુણ સંજુત્ત, પરિગ્રહ પંચ પ્રમાદઈ મુક્ત. ૩

રયણાયરનું જેહનઈ માન, ઉજુઆલઈ દંસણ વરનાણ;
ધર્મ શુકલનું ધ્યાઈ ધ્યાન, સકલ સાધુમાં લહઈ બહુ માન. ૪

મુનિવર ગુણ ઉપરિ પણવીસ, વલી જેહુઈ ભાષા રીસ;
ભાવઈ પ્રણમું વીસ આવીસ, તેહ ગુરુ પૂરઈ સંઘ જગીસ. ૫

શ્રીવિજયદેવસૂરીશર ભાજઈ, પાટઈ શ્રી વિજયસિંહ વિરાજઈ;
તેહ તણો બાલક ઇમ બોલઈ, મુનિવરના ગુણ ન તોલઈ. ૬

ઇતિ શ્રી પાંચમી ઉપાધ્યાયના પચવીસ [ગુણ] ની સજ્ઝાય સંપૂર્ણ.

ઢાળ—(મઝ્ઝાઈની દેશી)

મુનિ સમરી હો ગણધરનું ધ્યાન કિ, ગૌતમસ્વામી ધુરંધરી;
હવિ બોલિસ હો ગુણ સાધુના સાર કિ, જિમ પામું સંયમ સિરી.

એહવા મુનિવર હો પણમું બહુભાવિ કિં, સંયમકમલા જે વર્યા;
ભવ દરિયા હો તરિયા તે સાધુ કિં, પૂરવ મુનિ જિમ સાંભર્યા.
એહવા મુનિવર હો પ્રણમું બહુ ભાવિ કિં. ૨
વ્રત પાંચઈ હો પાલઈ મનશુદ્ધિ કિં, નિશિ ભોજન ન કદા કરઈ;
છકાયની રક્ષા કરઈ જેહ કિં, પંચે ઇંદ્રી વશિ કરઇ. એહવા મુનિ૦ ૩
બાહ્ય પરિગ્રહ હો ટાલઇ અંતરંગ કિં, ખિમા ખડગ હાથઈ ધરઈ;
ભાવશુદ્ધિ હો પડિલેહણ સાર કિં, કરણ વિસોહી આદરઈ. એહવા મુનિ૦ ૪
સંયમના હો ગુણ વિવિધ પ્રકાર કિં, મન વચન કાયા રોધતો;
સીતાદિક હોસઈ પરીસહ જેહ કિં, ઇર્યાસમિતિ સોધતો. એહવા મુનિ૦ ૫
મરણાંતિક હો ઉપસર્ગ સહંતિ કિં, ગયસુકુમાલિ જિમ સહ્યા;
અવંતિ હો સુકુમાલ મેઅજ્જ કિં. સાસણનાયક નિરત્રહ્યા. એહવા મુનિ૦ ૬
જે પાલઈ હો ગુણ સત્તાવીસ કિં, શુદ્ધાચારા મુનિવરુ;
ગોચરીઈ કહો ખપ શુદ્ધ ધરંત કિં, જીવ સકલ નઇં હિતકરું. એહવા મુનિ૦ ૭
સૂરીસ હો શ્રીવિજયદેવસૂરિ કિં, તવગચ્છઅંબર દિનકરુ;
તસ પાટિ હો વિજય મુણિંદ કિં, સોહમ જંબૂ ગણધરુ. એહવા મુનિ૦ ૮
પામી પુણ્યઈ હો એ ગુરુની સેવા કિં, દેવવિજય સેવક ભણઈ;
તે પામઈ હો જય લીલવિલાસ કિં, મુનિવરના ગુણ જે શુણઈ.
એહવ મુનિ ર હો પ્રણમું બહુ ભાવ કિં, સંયમકમલા જે વર્યા. ૧૯

ઇતિ પઙમી સાધુના સત્તાવીસ ગુણની સજ્ઝાય સંપૂર્ણ.

ઇતિ શ્રી નવકાર એકસુ ગુણની સજ્ઝાય સંપૂર્ણ.

સંવત ૧૭૪૪ વર્ષે માગશીર વદિ ૯ વાર રવિદિને ભાપિતં ॥
સાધવી જયતસિરી લગાવીતં શ્રીરાજનગરમધ્ય મંગલમસ્તુ ॥

શ્રીચારિત્રસારકૃત

પંચપરમેષ્ઠિવિનતી

•

પહિલઉં પણમઉં શ્રીઅરિહંત, દુક્રખતણા જિણિ કીધા અંત;
દોષ અઢાર રહિત ગુણ ભલા, જે વંદઇ તસુ ચડતી કલા. ૧

ચઉમુખિ બઇઠા ધરમ કહંતિ, ભાવ જિણેસર તેય ભણંતિ;
ધુરિ આદીસર અંતિમ વીર, નામ જિણેસર સાહસ ધીર. ૨

ઠવણ જિણા જિણ પડિમા કહી, જિહાં દેખઉં તિહાં વંદઉ સહી;
પદમનાભ આદઇ જે હુસઇ, દ્રવ્ય જિણા તે મુઝ મનિ વસઇ. ૩

કર જોડીનઇ કરઉં પ્રણામ, ચ્યારિ જિણેસર સમરી નામ;
જે જગબંધવ ત્રિભુવનનાથ, મુગતિહિ જાતાં મેલઈ સાથ. ૪

હિવ હું પ્રણમઉં સિદ્ધ અનંત, આઠ કરમ જિણિ કીધા અંત;
પંચાચાર ધુરંધર ધીર, અંતિમ જલનિધિ જેમ ગંભીર. ૫

આચારિજ સમરું સુવિચાર, ભવસાયર ઉતારઇ પાર;
ગુણ છત્તીસ કરી સંજુત્ત, જિણસાસણ [જે] ઉત્તમ પત્ત. ૬

હિવ ઉવજ્ઝાય પાય પણમેસુ, મનવંછિત સુખ સહી લહેસુ;
સૂત્ર સમગ્રતણા ભંડાર, ગુણમણિ રોહણગિરિ અવતાર. ૭

જગિ ચારિત્રીયા જે જે છઇ સાર, ન કરઈ ષટવિધ જીવા બાધ;
સત્તાવીસ ગુણે સંજુત્ત નિરમલ શીલ સદા સુપવિત્ત. ૮

(પ્રતિ-પરિચય)

આ 'પંચપરમેષ્ઠિવિનતી'ની હસ્તલિખિત એક પત્રની પ્રતિ પાટણ, શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરના ભંડારના ડા. નં. ૨૦૪, પ્રતિ નં. ૯૧૦૩ માંથી મળી છે. તેને સંપાદિત કરી અહીં રજૂ કરી છે.

આ 'વિનતી'ના કર્તા શ્રીચારિત્રસાર નામના મુનિ હોવાનું ૧૧ મી કડીમાંથી જણાય છે. આ ચારિત્રસાર મુનિ ખરતરગચ્છીય જિનચંદ્રસાગર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય રત્નચંદ્ર અને તેમના શિષ્ય ભક્તિલાભના શિષ્ય હતા. તેઓ સોળમા સૈકામાં વિદ્યમાન હતા.

સહસ અઢાર સીલરથ ધાર, દોષ રહિત જે લિઈં આહાર;
આપ સમા સવિ માણઇ જીવ, ભગતિ કરી તે નમઉં સદીવ. ૯
પાંચઇ પંચમ ગતિ દાતાર, જાણી સેવા કીજઇ સાર;
જિમ સંસાર તણા દુઃખ જાઈ, મનવંછિત ફલ નિશ્ચય થાઇ. ૧૦
વાર બે લેસ્યઇ જે નામ, તે લહિસ્યઇ સિવ કેરઉ ઠામ;
ઈમ બોલઇ '**શ્રીચારિતસાર**', પાંચઈ પદ સંસારઇ સાર. ૧૧

ઇતિ શ્રીપંચપરમેષ્ઠિવિનતી સંપૂર્ણ.

(દુહા)

[46]વિષ્ણુ [47]જિષ્ણુ [48]હરિ [49]અચ્યુત, [50]પુરુષોત્તમ [51]શ્રીકંત,
[52]વિશ્વંભર [53]ધરણીધર, [54]નરકતણો કરે અંત;
[55]હૃષીકેશ [56]બલિસૂદન, [57]ગોવર્દ્ધનધર [58]ધીર,
[59]વિશ્વરૂપ [60]વનમાલી [61]જલશાય [62]પુણ્ય-શરીર. ૩૨

(ચાલિ)

[63]આર્ય [64]શાસ્તા [65]સુગત [66]વીતરાગ, [67]અભયદાતા [68]તથાગત [69]અનાગત;
નામ ઇત્યાદિ [22]અવદાત જાસ, તેહ પ્રભુ પ્રણમતાં હિઓ ઉલ્લાસ. ૩૩

(દુહા)

નમસ્કાર અરિહંતને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ,
ભવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહિએ સુકૃતિ અભ્યાસ. ૩૪

(૨) સિદ્ધપદવર્ણન

(ચાલિ)

આતમગુણ સકલ સંપદ સમૃદ્ધ, કર્મક્ષય કરિ હુઆ જેહ સિદ્ધ;
તેહનું શરણ કીજે ઉદાર, પામીયે જેમ સંસાર પાર. ૩૫

(દુહા)

સમકિત આતમ [1]સ્વચ્છતા, [2]કેવલજ્ઞાન અનંત,
[3]કેવલદર્શન [4]વીર્ય તે, શક્તિ અનાહત તંત;
સૂક્ષ્મ અરૂપ [5]અનંતની, અવગાહન જ્યાં [6]કાઇ,
[7]અગુરુ-લઘુ [8]અવ્યાબાધ એ, પ્રગટ્યા શુચિ ગુણ આઠ. ૩૬

(ચાલિ)

સર્વ શત્રુ ક્ષયે સર્વ રોગ, વિગમથી હોય સર્વ સંયોગ;
સર્વ ઇચ્છા લહે હોએ જેહ, તેહથી સુખ અનંતો [23]અછેહ. ૩૭

(દુહા)

સર્વ કાલ સંપિંડિત, સિદ્ધ તણી સુખરાશિ,
અનંત વર્ગે ભાગે, માએ ન સર્વ આકાશ;

---

૨૨. શુભ. ૨૩. અછેદ-છેદાય નહિ એવું.

વ્યાબાધા ક્ષય સંગત, સુખ લવ કલ્પે રાશિ,
તેહનો એહ ન સમુદય એહનો એક પ્રકાશ. ૩૮

(ચાલિ)

સર્વકાલા કલણુંત વગ્ગ, ભયણુ આકાશ અણુંમાણુ સગ્ગ;
શુદ્ધ સુહણું તણું તથ્થ દેશી, રાશિ ત્રિણે અણુંતે વિશેષી. ૩૯

(દુહા)

કાલભેદ નહિ ભેદક, શિવસુખ એક વિશાલ,
જિમ ધન કોડિની સત્તા અનુભવતાં ત્રિહું કાલ;
કોડિ વરસના રે આજના, સિદ્ધમાં નહીં કોઈ ભ્રાંતિ,
જાણે પણ ન કહે જિન, જિમ પુર ગુણુ ભિલ્લજાતિ. ૪૦

(ચાલિ)

જાણુંતો પણ નગર ગુણુ અનેક, ભીલની[૨૪]પાલમાંહિ ભીલ એક,
નવિ કહે વિગર ઉપમાન જેમ, કેવલી સિદ્ધ સુખ ઇત્થ તેમ. ૪૧

(દુહા)

અશ્વ વાહને કોઈ ચાલ્યો રે, નરપતિ સુરપતિ રૂપ,
એક વિવેક વિરાજે એ, બીજે એ સાજ અનૂપ;
અશ્વે અપહૃત સૈન્ય તે, છોડી દોડી જાય,
પાલિને પરિસરિ મેલ્હી તે, બેઠી ઇકિ તરુછાય. ૪૨

(ચાલિ)

એક તે ભીલ અવિનીત તુરગે, કષ્ટ ઉપનીય [૨૫]ક્ષુદ્ તરસ લગે;
મ્લાન મુખ દેખીઓ ભીલ એકે, તેહ પિણુ ચમકીઓ તાસ ટેકે. ૪૩

(દુહા)

એક એકને દેખે રે, ન વિશેષે નિજ રૂપ,
એક સુવર્ણ અલંકૃત, એક તે કાજલરૂપ;
ટગમગ જોઈ રે પશુ પરિ, ભાષા નવિ સમજાય,
અનુમાને જલ આણિઓ, ભીલ લેઈ નૃપને પાય. ૪૪

(ચાલિ)

મધુર ફલ આણી નૃપને ચખાવે, ચિત્તને પ્રેમ પરિ પરિ શિખાવે,
માત પિતૃ ભ્રાતૃથી અધિક જાણ્યો, ભીલ તે ભૂપતિ ચિત્ત આણ્યો. ૪૫

---

૨૪ પલ્લી-ભીલ આદિ જાતિનો આવાસ-ઝૂંપડાંનો સમૂહ. ૨૫ ક્ષુધા-ભૂખ.

(દુહા)

એતલે આવીરે સેના, પણિ જોતી મગ્ગ,
ગર્જિત ગજ [26]હેષિત હય, રથ [27]પદાતિક વગ્ગ;
વાજાં રે વાગા જીતનાં છાંટણાં કેસર ઘોલ,
ઓછવ રંગ વધામણાં, નવ નવ હુઆ રંગરોલ. ૪૬

(ચાલિ)

બંદિજન [28]છંદસ્યૂં બિરુદ બોલે, 'કોઈ નહીં તાહરે દેવ! તોલે;'
થેઈ થેઈ કરત નાચે તે નટુઆ, ગીત સંગીત સધ્યાન પટુઆ. ૪૭

(દુહા)

આગે ધરિઆ રે મોદક, મોદકરસુ સુપ્રબંધ,
દિવ્ય ઉદક વલિ આપ્યાં, શીતલ સરસ સુગંધ;
નૃપ કહે 'ભીલ આરોગે, તે મુજ આવે ભોગ,
વેચાતો હું લીધો ઈણિ અવસરે સંયોગ.' ૪૮

(ચાલિ)

વસ્ત્ર અલંકાર તેહને પહિરાવ્યાં, મૂલગાં તુચ્છ [29]અંબર છોડાવ્યાં;
દિવ્ય તાંબૂલભૃત મુખ તે સોહે, વિજય ગજ રાજ ચાલિ આરોહે. ૪૯

(દુહા)

કોઈ આરોહ્યા રે વારણ, દમકયાં ઢોલ નિશાણ,
નાદે [30]અંબર ગાજે, સાજે સબલ મંડાણ;
નગરપ્રવેશ મહોચ્છવ, અચરિજ પામે રે ભીલ,
'જાણે હું સરગમાં આવિઓ, રાખી તેહ જ ઢીલ.' ૫૦

(ચાલિ)

દેખી પ્રાકાર આકાર હરખ્યો, નગરનો લોક સુરલોક પરખ્યો;
આપણ શ્રેણી બેઠા [31]મહેભ્ય, માનિઆ સુગણ ગજરાજ સભ્ય. ૫૧

(દુહા)

પહુરી રે પીન પટોલી, ઓઢી ઉરા ધુનીન,
અંબર બોલી ટોલી, મિલિ આવત ગીન;
દામિની[32] પરિ ચમકંતી રે, કામિની દેખે અનૂપ,
ભાલ તિલક મિસિ વિભ્રમ, રુચિર મદન અંકુર. ૫૨

---

૨૬. ઘોડાઓનો હણહણાટ ૨૭. પાયદળ ૨૮. બંદીજન-ભાટચારણ. ૨૯. વસ્ત્ર ૩૦. આકાશ
૩૧ મોટા શેઠીઓ-ઈભ્ય ૩૨. દામણું-કેડનું આભરણ.

(ચાલિ)

દેખીયા રાયરાણા સતે જેહ, ઋદ્ધિનો પાર નહિ હુઓ તેહ;
ભૂપ નિજસદન પુહતો ઉલ્લાસ, ભીલને દિદ્ધ સમ્મુખ આવાસ. ૫૩

(દુહા)

ભોજન શયન આચ્છાદન, ગંધ વિલેપન અંગ,
ખબર લીએ નૃપ તેહની, નવ નવ કેલવે રંગ;
આધે બોલે તે સવિ કરે, મનિ ધરે તેહ જે કાજ,
કચમિસ અપયશ તે ગણે, જે નવિ દીધું રાજ. ૫૪

(ચાલિ)

દિવસ સુખ માનતાં તાસ વીતા, કેતલા રંગ રમતાં વિચિંતા;
એકદા આવીઓ જલદકાલ, પંથિજનહૃદયમાં દેત ફાલ. ૫૫

(દુહા)

કૃત સુનિશમ પરિહારા, હારાવલી દિસ ભાગ,
પ્રકટિત મોર ૩૩કિંગારા, વિરચિત દારા રાગ;
વિરહણિ મન અંગારા, ધારાધર જલધાર,
વરષત નિરખિત ઊપનો, તસ મનમાંહિ વિકાર. ૫૬

(ચાલિ)

સાંભર્યા દિવસ ગિરિ ભૂમિ ફિરતાં, દેખતાં ઠામ નીઝરણ ઝરતાં;
સાંભલી મોર કિંગાર કરતાં, સુખ લહ્યાં નીપસ્યું સીસ ધરતાં. ૫૭

(દુહા)

જન્મભુમિ તે સાંભરી, રોયો કરી પોકાર,
ધાઈ આવ્યો નૃપ કહે તે, 'તુઝને કવણ પ્રકાર?'
તે કહે 'જે તુમ્હે સુખ દીઆ, સુઝ હોએ દુઃખ પરિણામ,
બંધુવિરહ જો ટાલો, ફિરિ આવું તુમ્હ ઠામ.' ૫૮

(ચાલિ)

બોલ લેઈ મોકલે તેહ રાજા, બંધુ મિલિયા સુખ દિવાજા;
એકદા નગર વૃતાન્ત પૂછે, 'કહોને તે કેહવું તિહાં કિસ્યું છે?' ૫૯

(દુહા)

કંઠાંથી તિહાં ઋદ્ધિ બિમણી, ત્રિગુણી ચોગુણી મિત્ત,
તે કહે ઈહને બિંદુને વર્ણસગાઈ મિત્ત;

૩૩. કેકા–મોરનો અવાજ.

ઉપમા વિણુ ન કહી શકે, જિમ તે પુરનો ભાવ,
તિમ જિન પણુ ન દેખાવે, ઈહાં શિવ સુખ અનુભાવ. ૬૦

(ચાલિ)

તોહિ પણુ અતિ નિરાબાધ સેઠ, સુખ અધિક વ્યંતરાદિક તે હેઠી;
જાવ સવ્વઠ્ઠ[૩૪] શિવ સુખથી જાણું, વીતરાગે કહ્યું તે પ્રમાણું. ૬૧

(દુહા)

સંપૂરણુ સુરનર સુખ, કાલ ત્રય સંબદ્ધ,
અનંત ગુણુ શિવ સુખ અંશ, અનંત વરગ નવિ [૩૫]લદ્ધ;
સિદ્ધ સરસુ સુખ સારિખા, વિસ્તરિ નિજ ગુણુતા સાર,
શીતલ ભાવ અતુલ વર્યા, જ્ઞાન ભર્યા ભંડાર. ૬૨

(ચાલિ)

1 2 3 4 5 6 7 8 9
સિદ્ધ પ્રભુ બુદ્ધ પારગ પુરોગ, અમલ અકલંક અવ્યય અરોગ;
10 11 12 13 14 15 16 17 18
અજર અજ અમર અક્ષય અમાઇ અનઘ અક્રિય અસાધન અયાઈ. ૬૩

(દુહા)

19 20 21 22 23
અનવલંબ અનુપાધિ અનાદિ અસંગ અશંગ,
24 25 26 27 28 29
અવશ અગોચર અકરણુ અચલ અગેહ અનંગ;
30 31 32 33 34 35
અશ્રિત અજિત અજેય અમેય અભાર અપાર,
36 37 38 39 40
અપરંપર અજરંજર અરહ અલેખ અચર. ૬૪

(ચાલિ)

41 42 43 44 45 46 47 48
અક્ષય અવિશેષ અવિભાગ અભિન્ન, અકલ અગમાન અવિકલ્પ અકૃત;
49 50 51 52 53 54 55
અદર અવિધેય અનશ્વર અખંડ, અગુરુલઘુ અવ્યાબાધ આનંદ. ૬૫

(દુહા)

56 57 58 59
પરમપુરષ પરમેશ્વર, પરમપ્રકાશ પ્રમાણુ,
60 61 62 63
પરમજ્યોતિ પરમાતમ, પરમધર્મિ પરમાણુ;
64 65 66 67
પરબંધુ પરમોજ્જ્વલ, પરમવીર્ય પરમેશ;
68 69 70 71
પરમોદય પરમાગમ, પરમ અવ્યક્ત અદેશ. ૬૬

૩૪. સર્વાર્થ. ૩૫. લબ્ધ-પ્રાપ્ત

(ચાલિ)

[72]જગમુગુટ [73]જગતગુરુ [74]જગતતાત, [75]જગતિલકુ [76]જગતમણિ [77]જગતભ્રાત;
[78]જગશરણુ [79]જગકરણુ [80]જગતનેતા, [81]જગભરણુ [82]શુભવરણુ [83]જગતજેતા. ૬૭

(દુહા)

[84]શાન્ત [85]સદાશિવ [86]નિર્વૃત, [87]મુક્ત [88]મહોદય [89]ધીર;
[90]કેવલ [91]અમૃતકલાનિધિ [92]કર્મરહિત [93]ભવતીર;
[94]પ્રણવબીજ [95]પ્રણવોત્તર, [96]પ્રણવશક્તિ શૃંગાર,
[97]પ્રણવગર્ભ [98]પ્રણવાંકિત, [99]યક્ષ [100]પુરુષઆધાર. ૬૮

(ચાલિ)

[101]દર્શનાતીત [102]દર્શનપ્રવર્તી, [103]નિત્યદર્શન [104]અદર્શનનિવર્તી;
[105]બહુનમન [106]નય [107]જગનત [108]અનામ, સિદ્ધના હુતિ ઈત્યાદિ નામ. ૬૯

(દુહા)

નમસ્કાર તે સિદ્ધને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તે કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવી હુએ, નવિ હુએ દુરગતિવાસ,
ભવક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહિયે સુકૃત ઉલ્લાસ. ૭૦

(૩) આચાર્યપદવર્ણન

(દુહા)

પદ તૃતીયે તે આચાર્ય નમીએ, પૂર્વ સંચિત સકલ પાપ ગમિએ;
શાસનાધાર શાસન ઉલ્લાસી, શ્રુતબલે તેહ સકલ પ્રકાશી. ૭૧

(ચાલિ)

કલિયે મુગતિ પધાર્યા રે જિનવર દાખી પંથ,
અહેરે આચાર્ય આર્યનીતિ પ્રવચન નિર્ગ્રંથ;
મૂરખ શિષ્યને શીખવી, પંડિત કરેરે પ્રધાન,
જો અચરિજ પાષાણે, પલ્લવ ઉદય સમાન. ૭૨

(દુહા)

આઠ આચાર્ય ગુણ અતિ પ્રભૂત, ચઉ આલંબન મેઢિભૂત;
તે કહ્યો સૂત્રે જિનરાય સરિખા, તેહની આણ મત કોઈ ઉથ્થરજો. ૭૩

---

૧. [illegible]

(દુહા)

સુબહુશ્રુત કૃતકર્મા, ધર્માધાર શરીર,
નિજ પર સમયધારી, ગુણધારી વ્રતધીર;
કુત્તિયાવણ[37] સમ એહવા, આચારય ગુણ વંદ,
તે આરાધ્યે આરાધ્યા, જિન વલિ અનિંદ. ૭૪.

(ચાલિ)

ચઉદ પડિરૂવ પમુહા ઉદાર, ખંતિ પમુહા વિશદ દશ પ્રકાર,
બાર ગુણ ભાવનાના અનેરા, ૫દ છત્રીસ ગુણ સૂરિ કેરા. ૭૫.

(દુહા)

પ્રતિરૂપ તેજે સુરૂપી, તેજસ્વી બહુતેજ,
યુગપ્રધાન તતકાલઈ, વર્તના સૂત્રસ્યૂં હેજ;
મધુરવાકય મધુભાષી, તુચ્છ નહીં ગંભીર,
ધૃતિમંત તે સંતોષી, ઉપદેશક શ્રુતધીર. ૭૬.

(ચાલિ)

નવિ ઝરે મર્મ તે અપરિસ્રાવી, સૌમ્ય સંગ્રહ કરે યુક્તિ ભાવી;
અકલ [38]અવિકત્થ ને અચલ શાંત, ચૌદ ગુણ એ ધરે સૂરિ દાંત ૭૭.

(દુહા)

ધર્મ ભાવના વિશ્રુત, ઈમ છત્રીસ છત્રીસ,
ગુણ ધારે આચારય, તેહ નમું નિશદીસ;
આચારય આણવિણ, ન હુવે વિદ્યામંત,
આચારય ઉપદેસે, સિદ્ધિ લહીજે તંત. ૭૮.

(ચાલિ)

દ્રહ[39] હુએ પૂર્ણ જે વિમલ નીરે, તે રહે મચ્છ તિહાં સુખ શરીરે;
એમ આચાર્ય ગુણમાંહિ વ્યાપ, ભાવઆચાર અંગિ અમાપ. ૭૯.

(દુહા)

આણા કુણની રે પાલીયે, વિણ આચારય ટેક,
કારણિ ત્રિય પણિ જિહાં હુએ, તિહાં આચારય એક;
શ્રુતપડિવત્તીમાં[40] પણિ, આચારય સમરત્થ,
જિન પણિ આચારય હુએ, નત્ત દાખે શ્રુતઅત્થ. ૮૦.

---

૩૭. કુત્રિકાપણ—જગતની કોઈ પણ વસ્તુ જ્યાંથી મળી શકે એવી દુકાન. જુઓ: 'બૃહત્કલ્પસૂત્ર' (ભાષ્ય : ૪૨૧૪ થી ૪૨૨૩, ૩૮. અનિંદ્ય ૩૯. સરોવર. ૪૦ સૂત્રનો ગ્રંથ.

(ચાલિ)

સૂરિ[1] ગણુધર[2] ગણી[3] ગચ્છધારી[4], સુગુરુ[5] ગણિ-પિટક-ઉદ્દ્યોતકારી[6];
અત્થધર[7] સત્થધર[8] સદનુયોગી[9], શુદ્ધ અનુયોગકર[10] જ્ઞાનભોગી[11]. ૮૧.

(દુહા)

અનૂચાન[12] પ્રવચનધર[13] આણા ઈસર[14] દેવ,
ભટ્ટારક[15] ભગવાન[16], મહામુનિ[17] મુનિ-કૃત-સેવ[18];
ગચ્છ ભારધર[19] સદ્ગુરુ[20], ગુરુગણયુક્ત[21] અધીશ[22],
ગુણી[23] વિદ્યાધર[24] શ્રુતધર[25], શુભ આશ્રય[26] જગીશ. ૮૨.

(ચાલિ)

નામ ઈત્યાદિ જસ દિવ્ય છાજે, દેશના દેત ઘન ગુહિર ગાજે;
જેહથી પામીએ અચલ ધામ, તેહ આચાર્યને કરું પ્રણામ. ૮૩.

(દુહા)

આચારય નમુક્કારે, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્ત ધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ-વાસ,
ભવ-ક્ષય કરતાં રે સમરતાં, લહિએ સુકૃત-ઉલ્લાસ. ૮૪.

(૪) ઉપાધ્યાયપદવર્ણન

(ચાલિ)

પદ ચઉત્થે તે ઉવજ્ઝાય નમીએ, પૂર્વ સંચિત સકલ પાપ ગમીએ;
જેહ આચાર્ય પદ યોગ્ય ધીર, સુગુરુગુણ ગાજતા અતિ ગંભીર. ૮૫.

(દુહા)

અંગ ઈગ્યાર ઉદાર, અરથ શુચિ ગંગ-તરંગ,
વાર્તિક વૃતિ અધ્યયન, અધ્યાપન બાર ઉપાંગ;
ગુણ [41]પચવીસ અલંકૃત, સુકૃત પરમ રમણીક,
શ્રી ઉવજ્ઝાય નમીજે, સૂત્ર ભણાવે ઠીક. ૮૬.

(ચાલિ)

સૂત્ર અનુદિન સમર જેહ પાસે, ઉપાધ્યાય જે અર્થ ભાખે;
તેહ આચારજ સમ તેહ લહીએ, તેહમાં અધિક અંતર ન કહીએ. ૮૭.

41 [illegible]

(દુહા)

સંગ્રહ કરત [૪૨]ઉપગ્રહ, નિજ વિષયે શિવ જાય,
ભવ ત્રીજે ઉત્કર્ષથી, આચારય ઉવજ્ઝાય;
એક વચન ઈહાં ભાખ્યો, ભગવઈ-વૃત્તિ લેઈ,
એક જ ધર્મીં નિશ્ચય, વ્યવહારે દોઈ ભેઈ. ૮૮

(ચાલિ)

સૂરિ ઉવજ્ઝાય મુનિ ભાવિઅપ્પા, ગુણ થકી ભિન્ન નહીં જે મહપ્પા;
નિશ્ચયે ઇમ વદે સિદ્ધસેન, થાપના તેહ વ્યવહાર દૈન. ૮૯

(દુહા)

સુત્ત સુત્ત ઉવઓગે, કરણનઇ અત્થિં સદ,
જ્ઝાયતિ ઝાણે પૂરે, આતમ-નાણની હદ;
પણિ નિરુત્તિં ઉવજ્ઝાય, પ્રાકૃત વાણિ પ્રસિદ્ધ,
આવશ્યકનિર્યુક્તેં, ભાખ્યો અર્થ સમૃદ્ધ. ૯૦

(ચાલિ)

ભાવ અધ્યયન અજ્ઝયણ એણે, ભાવ-ઉવજ્ઝાય તિમ તત્ત્વ વયણેં,
જેમ શ્રુતકેવલી સયલ નાણેં, વ્યવહૃતેં નિશ્ચયેં અપ્પજ્ઝાણેં.[૪૩] ૯૧

(દુહા)

સંપૂરણ શ્રુત જાણે, શ્રુત-કેવલી વ્યવહાર,
ગુણ-દ્વારાએ આતમ-દ્રવ્યનો જ્ઞાન પ્રકાર,
શ્રુતથી આતમા જાણે, કેવલ નિશ્ચય સાર,
શ્રુતકેવલી પરકાશે, તિહાં નહીં ભેદ વચાર. ૯૨

(ચાલિ)

જોડીએ જબહી તે તે ઉપાધિં, જબહી ચિન્માત્ર કેવલ સમાધિં;
તેહ ઉવજ્ઝાય પદને વિચારે, તેહ ઇંક દીપ છે [૪૪]જગમગારે. ૯૩

(દુહા)

[1]ઉપાધ્યાય [2]વરવાચક, [3]પાઠક [4]સાધક [5]સિદ્ધ,
[6]કરગ [7]ઝરગ [8]અર્થાવેદ, [9]દ્વારકોશ [10]સુરવૃદ્ધ;
[11]શિક્ષક [12]દીક્ષક [13]સ્થવિર, [14]ચિરંતન [15]રત્ન વિશાલ,
[16]મોહજયા [17]પરિચ્છેદક, [18]જિતેન્દ્રિય [19]જ્ઞાનાલ. ૯૪

૪૨. ઉપયોગ. ૪૩. આત્મજ્ઞાને. ૪૪. જગમગ કરે.

(ચાલિ)

સામ્યધારી[20] વિદિત-પદ[21]-વિભાગ, [૪૫]કુત્તિયાવણ વિગત[22]-દ્વેષ[23]-રાગ;
અપ્રમાદી[54] સદા નિર્વિષાદી[25], અદ્વયાનંદ[26] આતમ-પ્રવાદી[27]. ૯૫

(દુહા)

નામ અનેક વિવેક, વિશારદ પારદ પુણ્ય,
પરમેશ્વર-આજ્ઞાયુત, ગુણ સુવિશુદ્ધ અગણ્ય;
નમીએ શાસન-ભાસન-પતિ પાવન ઉવજ્ઝાય,
નામ જપતાં જેહનું, નવ વિ(નિ)ધિ મંગલ થાય. ૯૬

(ચાલિ)

નિત્ય ઉવજ્ઝાયનું ધ્યાન ધરતાં, પામીએ સુખ નિજ ચિત્ત ગમતાં;
હૃદય દુર્ધ્યાન વ્યંતર ન બાધે, કોઈ વિરૂઓ ન વયરી વિરાધે. ૯૭

(દુહા)

નમસ્કાર ઉવજ્ઝાયને વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસુ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુરગતિ વાસ;
ભવક્ષય કરતાં સમરતાં, લહિએ સુકૃત ઉલ્લાસ. ૯૮

(૫) સાધુપદવર્ણન

(ચાલિ)

શિવ પદાલંબ સમરત્થ બાહુ, જેહ છે લોકમાં સવ્વ સાહૂ;
પ્રેમથી તેહનું શરણ કીજે, ભેદ નવિ ચિત્ર રીતે ગણીજે. ૯૯

(દુહા)

કર્મભૂમિ પન્નર વર, ભરતૈરવત વિદેહ,
ક્ષેત્રમાં પંકજ નેત્ર જે, સાધુ અમાય [૪૬]નિરેહ;
એક પૂજે સવિ પૂજીઆ, નિંદિઆ નિંદે એક,
સમગુણ ઠાણું રે નાણી, એ પદ સર્વ વિવેક. ૧૦૦

(ચાલિ)

[illegible] વળી ધર્મ ધારે, મુનિ અલૌકિક સદા દસ પ્રકારે;
[illegible] માનાપમાન, લેખવે લોષ્ટુ કાંચન સમાન. ૧૦૧

[illegible] માટે જુઓ પદ નોંધ નં. ૩૭. ૪૬. નિરેહ-નિષ્કંપ, સ્થિર.

(દુહા)

ખંતી અજ્જવ મદ્દવ, મુત્તી પણુ તસ મર્મ,
તે ઉવયાર વયાર વિવાગ વયન વલિ ધર્મ;
લૌકિક ત્રિણ્ય લોકોત્તર, બે છઈ તે તસ હોઈ,
છઠ્ઠું શુણુટ્ઠાણું ભવ અટવી લંઘન જોઈ. ૧૦૨

(ચાલિ)

તપ નિયાણે રહિત તસ અખેદ, શુદ્ધ સંયમ ધરે સત્તર ભેદ;
પંચ આસ્રવ કરણ ચઉ કષાય, દંડ-ત્રિક-વર્જને શિવ ઉપાય. ૧૦૩

(દુહા)

ગુરુસૂત્રાનુજ્ઞાએ, હિતમિત ભાષણ સત્ય,
પાયચ્છિત્ત-જલે, મલગાલન શોચવિ ચિત્ત;
પંખી ઉપમાએ ધર્મોપકરણ જેહ ધરંત,
તેહ અકિંચન ભાવ છે, તેણિં મુનિરાય મહંત. ૧૦૪

(ચાલિ)

બંભમણુ વિત્તિગણુ કરિયરૂવ, સદમણુ ત્યજ ઉપવિચાર કૃત;
બંભમણુ વિત્તિગ એ જે ભાખી, તે ક્ષયોપશમ ગતિ સૂત્ર દાખી. ૧૦૫

(દુહા)

બ્રહ્મચારીએ નિગ્રહ, કહ્યો સઘળો આચાર,
તિહાં મનવૃત્તિ પ્રતિજ્ઞા, ક્ષય ઉપશમ વિસ્તાર;
તે વિણુ બંભ અણુત્તર, સુરને નવિ હુએ તંત,
મન વિરોધ પણુ શુદ્ધ તે, બંભ કહે ભગવંત. ૧૦૬

(ચાલિ)

એમ દસ ધર્મ પાલે વિચિત્ર, મૂલ ઉત્તર ગુણે મુનિ પવિત્ર;
ભ્રમર પરિ ગોચરી કરીય ભુંજે, શુદ્ધ સ્વાધ્યાય અહનિશિ મયુંજે. ૧૦૭

(દુહા)

ક્લેશ-નાશિની દેશના, દેતા ગણે ન પ્રયાસ,
અસંદીન જિમ દીપ તથા, ભવિજન આશ્વાસ;
તરણતારણ કરુણા-પર, જંગમ તીરથ એહ,
ધન ધન ગાયું સુહંકર, ગુણમણિભંડાર. ૧૦૮

(ચાલિ)

એમ અનાબાધ સુખના ગવેષી, ધર્મમાં થિર હુએ ચિત્ત ઉવેખી,
એહવા મુનિનું ઉપમાન નાહિ, ઇન્દ્ર નર સુર ચક્રિન કોઈ માંહિ. ૧૦૯

(દુહા)

ષટ વ્રત કાય છ રક્ષક, નિગ્રહે ઇંદ્રિય-લોભ,
ખંતિ ભાવ-વિસોહી, પડિલેહણ થિર શોભ;
અશુભ રોધ યોગકરણ તપશુદ્ધિ જગીશ;
શીતાદિક મરણાંતિક, સહે ગુણ સત્તાવીશ. ૧૧૦

(ચાલિ)

[1]મુનિ [2]મહાનન્દ [3]અર્થી [4]સંન્યાસી, [5]ભિક્ષુ [6]નિર્ગ્રન્થ [7]આતમ ઉપાસી;
[8]મુક્ત [9]માહણ [10]મહાત્મા [11]મહેશી, [12]દાન્ત [13]અવધૂતનિતિ [14]શુદ્ધ-લેશી. ૧૧૧

(દુહા)

[15]શાન્ત [16]વહક [17]વર [18]અશરણ-શરણ [19]મહાવ્રત-ધાર,
પાખંડી [20]અર્થખંડી, [21]દંડવિરત [22]અણગાર;
[23]લૂહ [24]અભવ [25]તીરાર્થી, [26]પૂર્ણ [27]મહોદય [28]કામ,
[29]અબુદ્ધજાગરિમ [30]જાગર, [31]શુદ્ધ [32]અધ્યાતમ-ધામ. ૧૧૨

(ચાલિ)

જેષ્ઠસુત [33]જિનતણો [34]ઊર્દ્ધ્વરેતા, [35]ઉન્મનીભાવ-[36]ભાવક [37]પ્રચેતા,
[38]અનુભવી [39]તારક [40]જ્ઞાનવંત, [41]જ્ઞાન-યોગી [42]મહાશય [43]ભદંત. ૧૧૩

(દુહા)

[44]તત્ત્વજ્ઞાની [45]વાચંયમ, [46]ગુપ્તેંદ્રિય [47]મનગુપ્ત,
[48]મોક્ષજયી [49]ઋષિ [50]શિક્ષિત, [51]દીક્ષિત [52]કામ [53]અલુપ્ત;
[54]ગોપ્તા [55]ગોપતિ [56]ગોપ, [57]અગોપ્ય [58]અકિંચન [59]ધીર;
[60]સર્વંસહ [61]સમતામય, [62]નિઃપ્રતિકર્મ શરીર. ૧૧૪

(ચાલિ)

[63]શ્રમણ [64]કૃતિ-[illegible] [65]પંડિત [66]પુરોગ, [67]અગર [68]અરિપાનનુ[69]ષ્ઠાન રોગ;
[70]અમૂઢ [71]નકેન [72]ક્રિયાવિલાસી, વચન [73]ધર્મ-ક્ષમા [74]શુભ અભ્યાસી. ૧૧૫

(દુહા)

[75]ગુપ્ત [76]શુક્લ અભિનન્દ્ય, [77]અનુત્તર [78]ઉત્તર શર્મ,
[79]મગ્ન [80][illegible] [81]અનંદ્રિય, [82]મુદ્રિત [83]કરણ [84]અકર્મ;
[85][illegible] માન-[86]સંમાન, સમાન તે [87]મુખ્ય [88]પ્રધાન,
[illegible] નિરાશ્રવ, [90]પ્રત્યાખ્યાન-વિધાન. ૧૧૬

(ચાલિ)

નામ ઇત્યાદિ મહિમા—સમુદ્ર, સાધુ અકલંકના છે અમુદ્ર.
સર્વ લોકો જિકે બ્રહ્મચારી, તેહને પ્રણમીએ ગુણ સંભારી. ૧૧૭

(દુહા)

નમસ્કાર અણગારને, વાસિત જેહનું ચિત્ત,
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય તે, જીવિત તાસ પવિત્ત;
આર્તધ્યાન તસ નવિ હુએ, નવિ હુએ દુર્ગતિ વાસ,
ભવખય કરતાં રે સમરતાં, લહિએ સુકૃત અભ્યાસ. ૧૧૮

(ચાલિ)

પંચ નવકાર એ સુપ્રકાશ, એહથી હોએ સવિ પાપ નાશ;
સકલ મંગલ તણું એહ મૂલ, સુજસ વિદ્યા વિવેકાનુકૂલ. ૧૧૯

નવકાર મંત્રનો મહિમા

(દુહા)

શ્રીનવકાર સમો જગિ, મંત્ર ન યંત્ર ન અન્ય,
વિદ્યા નવિ ઔષધ નવિ, એહ જપે તે ધન્ય;
કષ્ટ ટળ્યાં બહુ એહને, જાપે તુરત સિદ્ધ,
એહના બીજની વિદ્યા, 'નમિ[૪૭] વિનમીને સિદ્ધ. ૧૨૦

(ચાલિ)

સિદ્ધ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય, તિમ જ નવકાર એ ભણે ભવ્ય;
સર્વ શ્રુતમાં વડો એ પ્રમાણ્યો, મહાનિસીથે ભલિ પરિ વખાણ્યો. ૧૨૧

(દુહા)

ગિરિમાંહિ જેમ સુરગિરિ, તરુમાંહિ જેમ સુરસાલ,
સાર સુગન્ધમાં ચંદન, નંદનવનમાં વિશાલ;
મૃગમાં [૪૮]મૃગપતિ [૪૯]ખગપતિ, ખગમાં તારા ચંદ્ર,
ગંગ નદીમાં [૫૦]અનંગ, સરૂપમાં દેવમાં ઇંદ્ર. ૧૨૨

(ચાલિ)

જિમ સ્વયંભૂરમણ ઉદધિમાંહિ, શૌંડીરમાં જિમ સકલ સુભટમાંહિ;
જિમ અધિક નાગમાંહિ નાગરાજ, શબ્દમાં જલદ ગંભીર સાજ. ૧૨૩

(દુહા)

રસમાંહિ જેમ ઇક્ષુરસ, ફૂલમાં જિમ અરવિંદ,
ઓષધમાંહિ સુધા, વસુધાધવમાં [૫૧]રઘુનંદ,
સત્યવાદીમાં યુધિષ્ઠિર, ધીરમાં ધ્રુવ અડિકંપ,
મંગલમાંહિ જિનધર્મ, [૫૨]ધરણિંદ સુખમાં ગંધ. ૧૨૪

---

૪૭. નમિ-વિનમિ નામના વિદ્યાધરોએ નવકારમંત્રના જાપથી વિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી. ૪૮. સિંહ. ૪૯ ગરુડ. ૫૦. કામદેવ. ૫૧. રામ. ૫૨. ધરણેન્દ્ર.

(ચાલિ)

ધર્મમાંહિ દયાધર્મ મોટો, બ્રહ્મ વ્રતમાંહિ વજ્જર-કછોટો,
દાનમાંહિ અભયદાન રૂડું, તપમાંહિ જે કહેવું ન કૂડું. ૧૨૫

(દુહા)

રતનમાંહિ સારો હીરો, નીરોગી નરમાંહિ,
શીતલમાંહિ ઉસીરો, ધીરો વ્રતધરમાંહિ;
તિમ સવિ મંત્રમાં સારો, ભાખ્યો શ્રી નવકાર,
કહ્યા ન જાયે રે એહના, જેહ છે બહુ ઉપકાર. ૧૨૬

(ચાલિ)

તજે એ સાર નવકાર મંત્ર, જે અવર મંત્ર સેવે સ્વતંત્ર;
કર્મ પ્રતિકૂલ [૫૩]બહૂલ સેવે, તેહ સુરતરુ ત્યજી [૫૪]આપટેવે. ૧૨૭

(દુહા)

એહને [૫૫]બીજેરે વાસિત હોયે ઉપાસિત મંત,
બીજો પણિ ફલદાયક, નાયક છે એ તંત;
અમૃત ઉદધિ કુસારા, સારા હરત વિકાર,
વિષના તે ગુણ અમૃતનો, પવનનો નહીં રે લગાર. ૧૨૮

(ચાલિ)

જેહ [૫૬]નિર્બીજ તે મંત્ર જૂઠા, ફલે નહીં સાંહમૂં હુઈ અપુઠા;
જેહ મહામંત્ર નવકાર સાધે, તેહ દોય લોક અલવે આરાધે. ૧૨૯

(દુહા)

રતન તણી જિમ પેટી, ભાર અલ્પ બહુ મૂલ,
ચૌદ પૂરવનું સાર છે, મંત્ર એ તેહને તુલ્લ;
સકલ સમય અભ્યંતર, એ પદ પંચ [૫૭]પ્રમાણ
મહાશ્રુતસ્કંધ તે જાણિ, ચૂલા સહિત સુજાણ. ૧૩૦

(ચાલિ)

પંચ પરમેષ્ઠિગુણગણ પ્રતીતા જિન ચિદાનંદ મોજે ઉદ્દીતા,
શ્રીયશોવિજય વાચક પ્રણીતા, તેહ એ સાર પરમેષ્ઠિગીતા. ૧૩૧

---

૫૩. [illegible] ૫૪. [illegible] ૫૫. મંત્રબીજ. ૫૬. બીજ વિનાનો મંત્ર જૂઠો છે, અર્થાત [illegible] નહીં. ૫૭. ચૂલિકા સહિત આ નમસ્કારમંત્ર 'મહાશ્રુતસ્કંધથી' પ્રમાણિત છે.

[૧૦૫-૨૩]

ઉપા૦ શ્રીમાનવિજયરચિત

નમસ્કારછંદ

અલખ અગોચર અકલ રૂપ અવિનાસી અનાદી,
એક અનેક અનન્ત સન્ત અવિચલ અવિવાદી;
સિદ્ધ બુદ્ધ અવિસદ શુદ્ધ અજરામર અભય,
અવ્યાબાધ અમૂરતીક નિરુપાધિ નિરામય;
પરમ પુરુષ પરમેસરુ એ પરમ નાથ પ્રધાન,
ભવભય ભાવઠ ભંજણો ભજિઈં શ્રી ભગવાન (૧)

રસના તુજ ગુણ સંસ્તવેં દૃષ્ટિ તુજ દર્શને,
નવ અંગે પૂજા સમે કાયા તુજ ફરસને
તુજ ગુણ શ્રવણેં દો શ્રવણ, મસ્તક પ્રણિપાતેં,
શુદ્ધ નિમિત્ત સવે હુઆ, શુભ પરિણત થાતેં;
વિવિધ નિમિત્ત વિલાસથી એ પણ વિલસે એકંત,
અવતરિયો અભ્યંતરે, નિશ્ચલ ધ્યેય મહંત. (૨)

ભાવ દૃષ્ટિમાં ભાવતેં, વ્યાપક સબિ ઠામે,
ઉદાસીનતા અવરસ્યું, લીની તુજ નામે;
દીઠ વિણુ પણ દેખિઈં, સૂતાં પણ જગાવેં,
અવર વિષયથી રોકવેં, ઇન્દ્રિય બુધ ત્યજવેં,
પરાધીનતા મિટિ ગઈ, એ ભેદબુદ્ધિ ગઈ દૂર,
અધ્યાતમ પ્રભુ પરિણમિઉં, ચિદાનન્દ ભરપુર. (૩)

પૂજક પૂજ્ય અભેદથી, કુંણ છે પૂજારૂપ ?,
દ્રવ્યસ્તવ રહિઉ દ્રવ્યરૂપ, એહ શુદ્ધ સ્વરૂપ.

(પ્રતિ-પરિચય)

આ 'નમસ્કાર છંદ'ના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી છે. તેઓ ઉપા૦ યશોવિજયજી-ના સમકાલીન વિદ્વાન હતા. એટલે અઢારમા સૈકામાં તેઓ વિદ્યમાન હતા તેમણે રચેલ 'ધર્મસંગ્રહ' ગ્રંથથી એમના અદ્ભુત પાંડિત્યનો પરિચય મળે છે.

તેમણે ગુજરાતીમાં આ કૃતિ રચી છે, તેમાં ધ્યેય સાથે અભિન્નતા સાધવાનું વર્ણન કરેલું છે. તે કૃતિ અહીં પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

આતમ પરમાતમ ભયો, અનુભવ-રસ સંગતે;
દ્વૈતભાવ મલ નીકલ્યો, ભગવંતની ભગતે,
આતમ છંદે વિલસતાં, એ પ્રગટો વચનાતીત,
મહાનન્દ રસ મોકલો, સકલ ઉપાધિ વ્યતીત. (૪)
જ્યોતિસું જ્યોતિ મલી ગઈ, પણ રહે નિજ અવધે,
અંતરંગ સુખ અનુભવે, પણ આતમ લમધે;
નિરવિકલ્પ મનુ પ્રયોગ રૂપ પૂજા પરમારથ,
કારક ગ્રાહક એહ પ્રભુ, ચેતન સમરથ;
વીતરાગ ઈમ પૂજતાં એ લહિઉં અવિહડ સુખ,
માનવિજય ઉવજ્ઝાયનાં નાઠાં સઘળાં દુઃખ. (૫)

॥ ઇતિ શ્રીનમસ્કારછંદ ॥

ઉપા૦ માનવિજયરચિત

નમુક્કાર સજ્ઝાય

પ્રણમું શ્રીગૌતમ ગણધાર, કહું નવકારતણો સુવિચાર;
જન્મ મરણદુઃ લહીઈ ભવપાર, પંચપરમેષ્ઠિ સદા જયકાર. ૧

ધ્યાતા ધ્યેય ધ્યાન વ્યવહારિ, પરમારથિ એક જ નિરધારિ;
ધ્યાતા જ્ઞા(જ્ઞા)તા સમકિતવંત, અરિહંતાદિક ધ્યેય મહંત. ૨

મન-વચ-કાયતણી એકતા, શુદ્ધ ધ્યાન હુઈ એતાવતા;
આધિ-વ્યાધિ ઉપદ્રવ સવિ ટલઈ, એહથી મનવંછિત સુખ મલઈ. ૩

ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ જવ હોય, નિશ્ચય સુખ તવ પાવઈ સોય;
ધ્યેયરૂપ વિશેષઈ સુણો, ઇક સો આઠ ગુણઈ જુત ગુણો. ૪

તિહાં પ્રથમ અરિહંત ગુણ બાર, તરુ અશોક યોજન વિસ્તાર;
સુરકૃત પુષ્પવૃષ્ટિ ધ્વનિ દિવ્ય, ચામર સિંહાસન અતિભવ્ય. ૫

ભામંડલ દેવદુંદુભિ નાદ, છત્રત્રયી દીઠઈ આહ્લાદ;
અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્ય એહ, સૂત્ર ઉવાઈ ઉવંગઈ રેહ. ૬

(પ્રતિ પરિચય)

'નમુક્કાર સજ્ઝાય'ની ચાર પત્રની એક માત્ર પ્રતિ અમદાવાદ, સંવેગીના ઉપાશ્રયના શ્રી જૈન જ્ઞાન ભંડારમાંથી પ્રતિ નં. ૧૭૪૦ની મળી, તે ઉપરથી સંપાદન કરીને આ કૃતિ અહીં રજૂ કરી છે.

આ સજ્ઝાય શ્રી શાંતિવિજય વિબુધના શિષ્ય શ્રીમાનવિજયે રચી છે.તેમનો અતિમ કદીર્ઘી પરિચય મળે છે. કર્તાએ આવી નાનકડી કૃતિમાં ૧૦૮ ગુણો, જપના પ્રકાર અને 'નમસ્કાર નિર્યુક્તિ'નો કેટલોક વિષય-કડી નં. ૩૯ થી ૪૦, ૪૫ થી ૫૩ માં સંકલિત કર્યો છે તે તેમની સંપાદક પ્રતિભાનો પરિચય કરાવે છે; પણ તેમનું બહુશ્રુતત્વ તો તેમના ગ્રંથરાજ 'ધર્મસંગ્રહ' માંથી જણાય છે, જે ગ્રંથનું સંશોધન ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે કર્યું હતું. એ વિગતી હકીકત 'ધર્મસંગ્રહ'ની પ્રશસ્તિમાંથી જાણવા મળે છે.

તેઓ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીના સમકાલીન હતા. વિ. સં. ૧૭૩૧માં તેમણે 'ધર્મસંગ્રહ' ગ્રંથ રચ્યો હતો.

ખરેખર, આ નાની કૃતિ અર્થગંભીર છે, નમસ્કાર સ્વાધ્યાય પ્રાકૃતવિભાગમાંથી 'નમસ્કાર નિર્યુક્તિ'નું વિવેચન વાંચ્યા પછી આ સજ્ઝાયનો અર્થ સમજવો સરળ થઈ પડે એમ છે.

મૂલાતિસય ઉદાર ચ્યાર, જ્ઞાન વચન પૂજાનો સાર;
તુરિય અપાયાપગમહ નામ, અરિહંત ગુણ બારસ અભિરામ. ૭
કેવલનાણ કેવલદરસણું, અવ્યાબાધ સમકિત ભાષણું;
અખ્ખયથિતિ અરૂપીપણું, અગુરુલહુ, વીરય અતિઘણું. ૮
સવિ કર્મખ્ખયથી અઠગુણા, સિદ્ધતણા ધ્યાઓ ભવિયણા;
આચારયનઈ નામો સીસ, જેહમાં ગુણ હોઈ છત્રીસ. ૯

(ઢાળ-અવસર આજ હે રે-એ દેશી)

ભવિયણ ભાવીઇ રે, શ્રી નમુક્કારનો અરથ;
એહ વિણ સવિ હુઇ વ્યરથ, એ આતમ અંતર ગંરથ. ભવિ૦ ૧૦
છત્રીસ ગુણ સંજુત આચારય, સેવ્યો હુઈ હિતકારી રે;
કર્ણ ચખ્ખુ નાશા જીહ ફરસા, પંચિંદ્રિય વશકારી. ભવિ૦ ૧૧
વસતિ કથા શય્યા ઇંદ્રિય રસ, કુડંતર પુવ્વ ક્રીડા રે;
સરસ અધિક આહાર વિભૂષા, નવ બંભગુત્તિ અપીડયા. ભવિ૦ ૧૨
ચ્યાર કષાય રહિત જે ગિરૂઆ, પંચ મહાવ્રત ધારી રે;
નાણ દંસણ ચારીતર તપ, તિમ વીરયાચારઈ ચારી. ભવિ૦ ૧૩
ઇર્યા ભાષા એષણ ગ્રહણા, નિકખેવણાઇ સમિતો રે,
પંચમ પારિઠાવણ સમિતો, મન વચ કાયઈ ગુપતો. ભવિ૦ ૧૪
ઉપાધ્યાય ધ્યાઓ પદ ચોથઈ; ગુણ પણવીસઈ અહીના રે;
અંગ ઉપાંગ અધ્યાપક ધારક, ચરણકમલ સિત્તરીના. ભવિ૦ ૧૫
અહવા અંગ એકાદશ પૂરવ, ચઉદશના ભણનારા રે;
એહ ગુણઈ જુત જે ઉવજ્ઝાયા, તે ભગવઈ તરણારા. ભવિ૦ ૧૬
આચારાંગ સુગડાંગ ઠાણાંગં, સમવાય ભગવઈ અંગ રે;
જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ ઉપાસગ, દશા અંતગઠંગં. ભવિ૦ ૧૭
અણુત્તરોવવાઈ દશા અંગં, પ્રશ્નવ્યાકરણ વિપાક રે;
અહ ઉપાંગ બારસ ઉવવાઈ, રાયપસેણી સારં. ભવિ૦ ૧૮
જીવાભિગમ પન્નવણા નામઈ, જંબૂદ્વીપપન્નત્તી રે;
ચંદ સૂર પન્નત્તી કપ્પિયા, કપ્પવડંસીયા તત્તી. ભવિ૦ ૧૯
પુપ્ફિયા પુપ્ફચૂલિયા વિન્હુ, દશા નામ એ બાર રે;
[illegible] ગુણ સત્તાવીસમઈ, પંચ મહાવ્રત ધાર. ભવિ૦ ૨૦
ખંતી મદ્દવ અજ્જવ મુત્તી, તપ સંયમ સચ્ચ નામા રે;
સોચ અકિંચન બંભ એ દશવિધ, યતી ધરમ અભિરામ. ભવિ૦ ૨૧

પંચ આશ્ર(સ)વ વિરમણ પંચેંદ્રિય, નિગ્રહ છતાઈ કષાયા રે
દંડત્રય વિરમણ એ સત્તર, ભેદ સંયમ મનિ ભાયા. ભવિ૰ ૨૨
આચારય ઉવજ્ઝાય થિવિર તહ, તવસી ગિલાન નવ સીસો રે;
સાધર્મિક કુલ ગણ સંઘ દસનું, વૈયાવચ્ચ જગીસો રે. ભવિ૰ ૨૩
બંભગુપતિ નવ નાણ દિગ તિગ, અણસણ ઉણોદરિયા રે;
વિત્તિસંખેવ રસચાઓ કાયાકલેસ સંલીનતા બહિયા. ભવિ૰ ૨૪
પાયચ્છિત્ત વિનય વેયાવચ્ચ, સજ્ઝાય ઝાણ ઉસગ્ગો રે;
અભ્યંતર તપ બે મિલી બારસ, ક્રોધાદિકથી અલગ્ગો. ભવિ૰ ૨૫
ગુણ પણવીસમો કરણસિત્તરી, પિંડ વિશુદ્ધિ ચ્યાર રે;
વસ્ત્ર પાત્ર આહાર વસતિની, તહ પણ સમિઈ ઉદાર. ભવિ૰ ૨૬
ભાવના અનિત્ય અસરણ ભવ એકતા, અન્ય અશુચિતા સાખી રે;
આસ્રવ સંવર નિર્જરા નવમી, લોકસહાવહ બોધી. ભવિ૰ ૨૭
દુરલભ ધરમસાધક એ બારે, અહ ભિખ્ખુપડિમા બાર રે;
એકાદિક સત્તામાસિકી સત્તમી, તિગ તિગ રાત્રિકી સાર. ભવિ૰ ૨૮
અહોરાત્રિકી એકરાત્રિકી, તહ પંચિંદિય રોધઈ રે;
પડિલેહણ પણવીસ ગુપત ત્રિક, અભિગ્રહ ચઉનઈ સોધઈ. ભવિ૰ ૨૯
દ્રવ્ય ખેત્ર કાલ ભાવ ભેદ ઇતિ, કરણસિત્તરી ભાસી રે;
પંચમપદિ સવિ સાધુનઈ ધ્યાઓ, ગુણ સગવીસ ઉપાસી. ભવિ૰ ૩૦

(ઢાળ)

રાત્રિભોજન વિરમણ જુત પણ વ્રત, ધારક છકાય રખ્ખક;
પંચેંદ્રિય લોભ નિગ્રહ ખંતી, ભાવ વિશુદ્ધી પડિલેહક.
ભવિજન! ધ્યાઓ પંચપરમેષ્ટિ, જિમ લહો મનની ઇષ્ટિ રે.
(આંચલી) ભવિ૰ ૩૧
સંયમયોગઈ જુગતા ગિરૂઆ, અકુશલ યોગ નિરોધઈ;
સીતાદિક પીડા સહઈ ઉપસર્ગ, સહના જન પ્રતિબોધઈ રે. ભવિ૰ ૩૨
એ અડ્ડોત્તર સો ગુણધારી, કીજઈ કમલબંધ જાપ;
કે કરજાપ અડવ જપમાલી, તજી નખ અગ્રનો વ્યાપ રે. ભવિ૰ ૩૩
મેરુઉલંઘન પજુવિના જાપ, અંગુઠઈ સુમ્મ કહઈ,
ભાષ્ય ઉપાંશુ માનસથી કરિ, અનુ મધ્યમોત્તમ ફલ લહઈ રે. ભવિ૰ ૩૪
નમુક્કારઈ દેસચારના લબ્ધી, ત્રણ્યે નય નિજ રેન.
દો રિજુસૂત્ર શબ્દનય તીને, મિક છ લબ્ધિ તેન રે. ભવિ૰ ૩૫

સો ચઉવિહ નામાદિક ભેદઈ, નામ થાપના પ્રસિદ્ધ;
વિણુ ઉવઓગઈ અહવા નિહ્નવ, પમુહનો દ્રવ્યથી સિદ્ધ રે. ભ૦ ૩૭
મન અહવા તિગ કરણુવઓગઈ, ભાવ નમસ્કાર કહીઈ;
શબ્દાદિક નયભાવ જ વંછઈ; શેષ નયઈ ચઉ લહીઈ રે. ભ૦ ૩૮
દ્રવ્ય ભાવનું જે સંકોચન, નમસ્કાર પદ વાચ્ય;
પાલક અનુત્તર સુર સંબાધિક, સ્વામિ તુરિય અવાચ્ય રે. ભ૦ ૩૯
અરિહંતાદિક ગુણસ્યું નિજમન, સુદ્ધપણઈ જે મેલો;
તેહ જ ભાવકરણ મુખ્યતાઈ, દ્રવ્યકરણ પણિ ભેલો. ભ૦ ૪૦
ઈમ ઈકિ અખ્ખર જાપઈ નાશઈ, સાત સાયરનું પાપ;
પંચાસનું પદ તહ પણસયનું, પૂરણ કીધઈ જાપ રે. ભ૦ ૪૧
છમ્માસી વરસી તપ કીધઈ, જેતી નિર્જરા હોય;
તેતી અનાનુપૂર્વી ગણતાં, અભ્ભિંતર તપ સોય રે. ભ૦ ૪૨
પણ અધિકારી અરિહંતાદિક, ચ્યાર ચરણ ચૂલિકાનાં;
આવશ્યક–નિરયુગતિં ભાખ્યાં, નહીં બુધજનનઈ છાનાં રે. ભ૦ ૪૩
નવપદ સંપદ આઠે પાઠે, અડસઠ્ઠિ અખ્યર માનં;
ઈકસઠિ લહૂઆ સપતક ગુરુઆ, ધ્યાઇ ઈમ **મુનિ માન** રે. ભ૦ ૪૪

(ઢાળ–રાગ : ધન્યાશ્રી-શાંતિ જિન ભામણડે જાઉં—એ દેશી)

જો પટ દ્વારઈ પરૂપણ કીજઈ, તો હોઈ મતિ સુદ્ધ રે;
નમસ્કાર કુણ કેહનો કેણઈ કરી, કિહાં કિહાં લગિં કતિવિધ રે. ભ૦ ૪૫
નમુક્કાર નય સંયુત ધારો, સકલ અશુદ્ધતા વારો રે;
જડતા અનુભવને અનુભાવઈ; સુદ્ધ સરૂપ મહારો રે.
(આંચલી) નમુ૦ ૪૬
જીવ નમસ્કાર ગ્યાનની લબ્ધિં, સંજૂત અહવા જોગ રે;
આદિમ નય ચઉ સંમતિ માનો, નમુક્કાર ભવિ લોગ રે. નમુ૦ ૪૭
તત્પરિણામઈ પરિણત જીવો, શબ્દાદિક નય લેખઈ રે;
નોબંધનો ભૂતગ્રામાભિધ, સો સવિ નય સવિશેષઈ રે, નમુ૦ ૪૮
નૈગમ વ્યવહારી ઈમ બોલઈ, પૂજ્યતણો નમુક્કાર રે;
જીવ અજીવ એકત્વ બહુત્વઈ, અડભંગી અવતાર રે. નમુ૦ ૪૯
સ્વામાત્રનો સંગ્રહવાદી, નહીં કો સંગ વિસેસઈ રે;
જ્ઞાન શબ્દ ક્રિયાવંત કેહો, તુરિય વદઈ નહી સેસઈ રે. નમુ૦ ૫૦
ઉજુસૂત્ર નો શબ્દાદિ મતિ, નમસ્કાર ઇતિ સયણા રે;
સંભવન વિણુ પૂરવ પ્રતિપન્ન, બહુ પ્રતિપત્તિ ભયણા રે. નમુ૦ ૫૧

મતિ શ્રુત નાણાવરણી દંસણ, મોહનઈ ખયોપસમઈ રે;
નમસ્કાર લહઈ જીવ તિવારઈ, ન પડઈ મિથ્યાભરમઈ રે. નમુ૦ ૫૨

નમોકાર અડભંગી આધારઈ, કહઈ નૈગમ વ્યવહાર રે;
સંગ્રહ સત્તા માત્ર આધારઈ, અથ ઋજુસૂત્ર વિચાર રે. નમુ૦ ૫૩

નહીં અન્ય ગુણ અન્ય આધારઈ, ઇતિ તતકર તૃ(ત્રિ)ક આધારઈ રે;
શબ્દ ક્રિયા તમને પણિ વંછઈ, ઇતિ દેહઈ પણિ ધાર રે. નમુ૦ ૫૪

શબ્દાદિક મતિ તસ કરતાનો, જે ઉપયોગી જીવ રે;
તસ આધારઈ પણિ કાયાઈ, ન કહઈ સૂક્ષ્મ અતીવ રે. નમુ૦ ૫૫

ઉપયોગથી થિતિ અંતરમુહુરત, લઘુ ગુરુ એકઈ જીવઈ રે;
લબધિં લઘુ અંતરમુહુ(રત) અધિકા, છાસઠિ અયર સદીવઈ રે. નમુ૦ ૫૬

નાના જીવઈ ઉપયોગઈ તિમ, લબધિ સર્વદા વેદ રે;
અરિહંતાદિક પણ અધિકારી, સંબંધઇ પણ ભેદ રે. નમુ૦ ૫૭

જે નમુકાર નયા નવિ જાણઈ, લોકપ્રવાહઈ ચાલઈ રે;
ચ્યા(જ્ઞા)યક ગુરુ પર તંત્ર નહીં જે, સો મિથ્યાત વિચાલઈ રે. નમુ૦ ૫૮

અંતર દૃષ્ટિ વિલોકી લોકા, અભ્યાસો પવકાર રે;
શાંતિવિજય બુધ વિનયી બોલઈ, માનવિજય સુખકાર રે. નમુ૦ ૫૯

ઇતિ શ્રી પંડિત માનવિજયકૃત નઉકાર સજ્ઝાય સમાપ્ત ॥
સાહા હેમાસુત સાહા તારાચંદ લખાવીત : ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

संवत १७२९ वर्षे फागुण सुदि २ दिने लिखितं ।
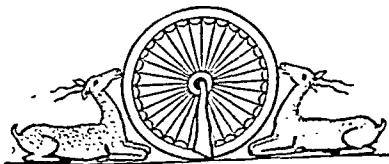
શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિરચિત
નવકારભાસ

પ્રથમ પદવર્ણન—

(ઢાળ-નણદલની એ દેશી[1])

વારી જાઉં [2]હું અરિહંતની, જેહના ગુણ [3]છે, બાર-મોહન;
પ્રાતિહારિજ આઠ [3]છે, મૂલ અતિશય છે ચાર-મોહન. વારી૦ ૧

[1]વૃક્ષ અશોક [2]સુરકુસુમની વૃષ્ટિ, [3]દિવ્યધ્વનિ વાણિ-મોહન;
[4]ચામર [5]સિંહાસન [6]દુંદુભિ, [7]ભામંડલ [8]છત્ર વખાણિ-મોહન. વારી૦ ૨

[1]પૂજા અતિશય [4]છે ભલો ત્રિભુવનજનને માન્ય-મોહન;
[2]વચનાતિશય યોજન માનિ, [5]સમજે ભવિ [6]અસમાન-મોહન. વારી૦ ૩

[7]જ્ઞાનાતિશયે[3]અનુત્તર સુરતણા, સંશય છેદણ હાર-મોહન;
લોકાલોક [8]પ્રકાશતાં, [9]કેવલી જ્ઞાનભંડાર-મોહન. વારી૦ ૪

રાગાદિક [10]અંતરરિપુ, તેહના કીધા [4]અંત-મોહન;
જિહાં વિચરે જગદીસરુ, તિહાં સાતે ઇતિ [11]શમંત-મોહન. વારી૦ ૫

---

૧. દેશી નણદલની. ૨. હું સા. । ૩. છઈ । ૪. છે । ૫. સમઝઈ । ૬. અસામાન્ય । ૭. જ્ઞાનાતિશયે । ૮. પ્રકાશતા । ૯. કેવલજ્ઞાનભંડાર । ૧૦. રીપુ । ૧૧. સમંત । (અંગ્રેજી અંક તે તે પ્રકારોને દર્શાવે છે.)

(પ્રતિ પરિચય)

આ ભાસની હસ્તલિખિત બે પ્રતિઓ કલકત્તા, ૯૬ કેનીંગ સ્ટ્રીટ, જૈન મંદિરના જ્ઞાનભંડારની પ્રતિ નં. ૧૫૫૨ અને પ્રતિ નં. ૯૮૬ની પ્રતિઓ મળી હતી. તેમજ બીકાનેર, શ્રી અભય જૈન ગ્રંથાલયના જ્ઞાનભંડારની પ્રતિ નં. ૮૨૨૮ પ્રતિ મળી હતી જેના જુદા જુદા પાઠાંતરો આપ્યાં છે. આ ત્રણે પ્રતિઓને સામે રાખીને એક આદર્શ પાઠ તૈયાર કરવામાં આવ્યો. તે પછી મુંબઈ, પાયધુની, શ્રી શાંતિનાથ જૈન મંદિરના જ્ઞાનભંડારની પોથી નં. ૧૧૮, પ્રતિ નં. ૯૨૨ ત્રણ પાનાની પ્રતિ મળી [illegible] પણ પાઠભેદ લેવામાં આવ્યા તે મા સંજ્ઞાથી સૂચવ્યા છે જ્યારે અભય જૈન ગ્રંથાલયની [illegible] સંજ્ઞાથી સૂચવ્યા છે તે ટિપ્પણમાં નોંધ્યા છે.

આ ભાસનાં [illegible] 'નવકારભાસ-ગુણવર્ણનસ્તુતિ' અને 'નવકારપદાધિકાર' એનાં નામો પણ [illegible]

આ ભાસના કર્તા પ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિ છે. તેમણે ગુજરાતી ભાષામાં અનેક કૃતિઓ [illegible] સંસ્કૃતમાં કેટલીક ટીકાઓ, ગદ્ય-પદ્યાત્મક ચરિત્રગ્રંથો અને અનેક સ્તવનોની [illegible] સં. ૧૭૮૨ ના ગાળામાં વિદ્યમાન હતા. એટલે એ સમયની [illegible] ઉપર આ ભાસ સારો પ્રકાશ નાખે છે.

એહ અપાયાપગમનો, અતિસય[12] અતિ અદ્ભુત–મોહન;
અહનિસ સેવા સારતાં[13], કોડિગમે પુરુહૂત[14]–મોહન. વારી૦ ૬

મારગ શ્રીઅરિહંતનો, [1]આદરીઇ[15] ગુણગેહ–મોહન;
ચાર નિક્ષેપઇ વંદિઇં[16], જ્ઞાનવિમલ ગુણગેહ–મોહન. વારી૦ ૭[17]

દ્વિતીય પદવર્ણન

(ઢાળ અલબેલાની એ દેશી[18])

નમો સિદ્ધાણં બીજે પદે રે–લાલ, જેહના ગુણ છે[19] આઠ રે–હું વારી લાલ;
શુકલ[20]ધ્યાન અનલેં[21] કરી રે–લાલ, બાળ્યાં કર્મ કુકાઠ રે–હું વારી લાલ, ૧ નમો૦

જ્ઞાનાવરણ ક્ષયે લહ્યો[22] રે–લાલ, કેવળજ્ઞાન અનંત રે–હું વારી લાલ;
દર્શનાવરણ[2] ક્ષયે લહ્યો[23] રે–લાલ, કેવળદર્શન કંત રે–હું વારી લાલ. ૨ નમો૦

અક્ષય અનંત સુખ સહજથી રે–લાલ, વેદનીય[3]કર્મનો નાશ[24] રે–હું વારી લાલ;
મોહનીય[25] ક્ષયે નિર્મલું રે–લાલ, ક્ષાયિક સમકિત વાસ રે–હું વારી લાલ. ૩ નમો૦

અખયથિતિ[4] ગુણ ઊપનો રે–લાલ, આયુકર્મ અભાવ[26] રે–હું વારી લાલ;
નામકર્મ ક્ષયે નીપનો[27] રે–લાલ, રૂપાદિક ગત ભાવ રે–હું વારી લાલ ૪ નમો૦

અગુરુ–લઘુ–ગુણ ઊપનો રે–લાલ, ન રહ્યો કોઇ વિભાવ રે–હું વારી લાલ;
ગોત્રકર્મ[28] ક્ષયે નીપનો રે–લાલ, નિજ પર્યાય સભાવ રે–હું વારી લાલ. ૫ નમો૦

અનંતવીર્ય આતમતણું રે–લાલ, પ્રગટ્યો અંતરાય નાસ[29] રે–હું વારી લાલ;
આઠ કર્મનાશે થયો[30] રે–લાલ, અનંત અખય સુખ[31][5] વાસ રે–હું વારી લાલ. ૬ નમો૦

---

૧૨. અતિશય । ૧૩. સાતા । ૧૪. પુરંદર । ૧૫. આદરીઇ ધરિ નેહ । ૧૬. વંદે । ૧૭. [ઇતિ શ્રી પ્રથમપદસ્તવઃ] । ૧૮. ઢાલઃ અલબેલાની. । ૧૯. છે । ૨૦. શુક્લ । ૨૧. અનલે । ૨૨. ક્ષયે લહિઓ લાલ । ૨૩. ક્ષયથી થયો રે । ૨૪. કર્મનો નહિ. । ૨૫. મોહની ક્ષયે નિરમલું રે લાલ । ૨૬. અભાવિ રે । ૨૭. ક્ષયે નિપનું રે । ૨૮. ગોત્ર કર્મ નાશથી રે । ૨૯. નાશ । ૩૦. થયા રે । ૩૧. સુખ । સા.

---

૧. આદરિયે ધરનેહ. ૨. દર્શનાવરણી. ૩. વેદની ૪ અક્ષયસ્થિતિ ૫ કેવલ [illegible] ।

ભેદ પન્નર ઉપચારથી રે-લાલ, અનંતર[32] પરંપર ભેદ રે-હું વારી લાલ;
નિશ્ચયથી વીતરાગતા રે-લાલ, ત્રિકરણ કર્મ ઉચ્છેદ[33] રે-હું વારી-લાલ. ૭ નમો૦
જ્ઞાનવિમલની જ્યોતમાં રે-લાલ, ભાસિત લોકાલોક રે-હું વારી લાલ;
તેહના ધ્યાન થકી હુયો રે-લાલ, સુખીયા સઘળા લોક રે-હું વારી[34] લાલ. ૮ નમો૦

તૃતીય પદવર્ણન

(પ્રથમ ગોવાલા તણે ભવેજી એ દેશી)

આચારી[35] આચાર્યનુંજી, ત્રીજે પદે[36] ધરો ધ્યાન,
શુદ્ધ ઉપદેશ પ્રરૂપતાજી, કહ્યા અરિહંત સમાન;
સૂરીસર નમતાં[37] શિવસુખ થાય, ભવ ભવ પાતિક[38] જાય. ૧

પંચાચાર પલાવતાજી, આપણપે[39] પાલંત;
છત્રીસ[40] છત્રીસી ગુણેજી, અલંકૃત તનુ વિલસંત. ૨ સૂરી૦
દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનાજી, એકેક આઠ આચાર;
બારહ તપ-આચારનાજી, ઇમ છત્રીસ ઉદાર. ૩ સૂરી૦
પડિરૂવાદિક ચૌદ છે[41]જી, વળી દશવિધ યતિધર્મ;
બારહ ભાવન[42] ભાવતાંજી, એ છત્રીસી મર્મ. ૪ સૂરી૦
પંચેન્દ્રિય દમે વિષયથીજી, ધારે નવવિધ બ્રહ્મ;
પંચ મહાવ્રત પોષતાંજી, પંચાચારે સમર્મ. ૫ સૂરી૦
ગુપતિ[43] ત્રણ્ય સુધી ધરેજી, ટાલે ચ્યાર કષાય;
એ છત્રીસી આદરે[44]જી, ધન ધન તેહની માય. ૬ સૂરી૦
[illegible] [illegible] ભાખતાં[45]જી, ગણિ-સંપદ જે આઠ;
[illegible] [illegible] વિનયાદિકેજી, ઇમ છત્રીસી પાઠ. ૭ સૂરી૦

૩૨. અનંતર । ૩૩. ઉચ્છેદ । ૩૪. [ઇતિ શ્રી. દ્વિતીય ભાસ] । ૩૫. આચારિ આચાર્યનુંજી । ૩૬. [illegible] । ૩૭. [illegible] । ૩૮. [illegible] । ૩૯. આપણપેં । ૪૦. છત્રીસી છત્રીસ ગણેજી । ૪૧. છેજી । ૪૨. [illegible] । ૪૩. ગુપતિ [illegible] ધરેજી । ૪૪. આદરેજી । ૪૫ ભાખતાજી । સ્ત્રા.
[illegible] ગણિ સંપદ. ગ્રા. ।

ગણધર ઓપમ દીજઇજી[46], યુગપ્રધાન કહિવાય;
[47]ભાવચારિત્ર જ જેહવાજી, તિહાં જિનમારગ કહિરાય[48], ૮ સૂરી૦
જ્ઞાનવિમલ ગુણ [49]રાજતાજી, ગાજે શાસનમાંહિ[49];
તે વંદી નિરમલ કરોજી, બોધિબીજ[50] ઉછાહિં. ૯ સૂરી૦[51]

ચતુર્થ પદવર્ણન

([52]પાંચે પાંડવ વાંદતાં-એ દેશી)

[53]ચોથે પદ ઉવજ્ઝાયનું, ગુણવંતનું ધરો[54] ધ્યાન રે,
યુવરાજા સમ તે કહ્યા, પદ[55] સૂરિને સૂરિ સમાન રે. ત્રુટક૦
જે સૂરિ સમાન વ્યાખ્યાન કરે[56], પણિ નવિ ધરે[57] અભિમાન રે,
[58]વળી સૂત્રાર્થનો પાઠ દિયે, ભવિજીવને[59] સાવધાન રે. ૧
અંગ ઈગ્યાર ચૌદ પૂર્વ જે, વળી[60] ભણે ભણાવે જેહ રે;
ગુણ પણવીસ[10] અલંકર્યા, દૃષ્ટિવાદ અરથના ગેહ રે;
બહુનેહે અભ્યાસ સદા, મનિ ધારતા પરમ ધ્યાન[12] રે,
કરે ગચ્છની ચિંત પ્રવર્તક, દિયે થવિરને[13] જ્ઞાન રે. ૨
અથવા અંગ ઈગ્યાર જે, વળી તેહના બાર ઉપાંગ રે,
ચરણ-કરણની સિત્તરી[14], જે ધારે આપણે અંગ રે;
[15]વળી ધારે આપણે અંગે, પંચાંગી સન તે સુધી[12] વાણ[11] રે;
નય ગમ ભંગ પ્રમાણ વિચારને[13], દાખતા જિન આણ રે. ૩
સંઘ સકલ હિતકારિયા, રત્નાધિક મુનિ હિતકાર રે,
પણ વ્યવહાર પ્રરૂપતાં[18], દસ સામાચારી આચાર રે;

૪૬. દીજઈજી । ૪૭ ભાવચારિત્ર જ । ૪૮. કહેવાય । ૪૯. માંહિ । ૫૦. બોધિબીજ । ૫૧. [ઇતિ સૂરિપદ સજ્ઝાય] । ૫૨. પાંચ પાંડવ વાંદતાં-એ દેશી । ૫૩ ચોથઇ પદિ । ૫૪. ધરો ધ્યાન રે । ૫૫. પદિ । ૫૬. કરે । ૫૭. ધરે । ૫૮. વળી સૂત્રારથનો પાઠ દિઇ । ૫૯. ભવિને । ૬૦. વળી । ૬૧. મુનિ । ૬૨. ધ્યાન રે । ૬૩. ... । ૬૪ ... જે ધારઇ આપણું અંગ રે । ૬૫ વળી ધારઇ આપણે અંગિ । ૬૬. સૂધી વાંણિ રે । ૬૭. વિચારને । ૬૮. પ્રરૂપક । ... ।

૯. આહ્લાદિ ૧૦. પણવીસ ૧૧. ચિત્તને, ૧૨. સુધિ વાણી. ઘ. ।

કહે દસ [69]સામાચારી આચાર, [70]વિકારને વારતા ગુણ ગેહ રે,
શ્રીજિનશાસન ધર્મધુરા, [71]નિરવહતા શુચિદેહ રે. ૪
પંચવીશ [72]પંચવીશી ગુણ તણી, જે ભાખી પ્રવચનમાંહિ રે,
[73]મુક્તાફળ-માળા પરિદીપે, જસ અંગિ ઉચ્છાહ રે;
[74]જસ દીપૈ અતિ ઉચ્છાહ અથાહ ગુણે, **જ્ઞાનવિમલ**થી એકતાન રે,
એહવા વાચકનું [75]ધ્યાન કહું, કિમ જેહથી શુભ [76]ધ્યાન [77]રે, ૫

પંચમ પદવર્ણન

(તે મુનિને [78]ભામણે જઈએ—એ દેશી)

તે મુનિને [79]કરું વંદન ભાવે, જે ષટ્‌વ્રત ષટ્‌કાય રાખે રે;
ઇંદ્રિય પણ દમે વિષયપણાથી, [80]ખંતિ—સુધારસ ચાખે રે. ૧ તે૦
લોભ તણા [81]નિગ્રહને કરતા, [82]વળી પડિલેહણાદિક કિરિયા રે;
નિરાસંસ[13] [83]જતનાઈ બહુ પદિ, વળી કરણસુદ્ધિ ગુણ દરિયા રે. ૨ તે૦
અહનિસ સંયમ યોગસ્યું [84]જુગતા, દુર્ધર [85]પરીસહ સહતા રે;
[86]મન વચન[14] કાય કુસલતા યોગઈ, વરતાવે ગુણ અનુસરતા રે. ૩ તે૦
[87]છંડિ નિજ તનુ [88]ધર્મ કાજે, ઉપસર્ગાદિ [89]આવે રે;
સત્તાવીસ [90]ગુણઈ કરી સોહે, સૂત્રાચાર નવિ ભાવે રે. ૪ તે૦
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તણાં જે, [91]ત્રિકરણયોગે આચાર રે;
[92]અંગઈ ધરે નિઃસ્પૃહતા સૂધી, એ સત્તાવીસ ગુણ સાર રે. ૫ તે૦
અરિહંત ભક્તિ[15] સદા [93]ઉપદેશે, વાયગસૂરિના સહાઈ રે;
મુનિ વિણ સર્વ ક્રિયા નવિ [94]સૂઝે તીર્થ સકલ સુખદાઈ રે. ૬ તે૦

६९. सामाचारी । ७०. विकारनें । ७१. निरवाहता । ७२. पंचवीसी । ७३. मुक्ताफल माला परि [illegible] अंगि उच्छाहे रे । ७४. जस दीपइ । ७५. उपमान । ७६. ध्यान रे । ७७. [इति [illegible] उपाध्याय गुण [illegible]] । ७८. आमणडे । ७९. करुं वंदन भावें । ८०. [illegible] । ८१. निग्रहनें । ८२. वली । ८३. जतनाई बहु परिवसी । करण शुद्धि । ८४. [illegible] । ८५. [illegible] । ८६. मन वच काय कुसलतायोगे वरतावे । ८७. छंडि । ८८. धर्मनई काजि । ८९. [illegible] रे । ९०. [illegible] सूत्राचार न भावइ रे ९१. योगि ९२. अंगि धरइ निस्पृहता । ९३. [illegible] । ९४. [illegible] ।

१३. [illegible] । १४. मन वचन काय कुसलतायोगे वरतावे अनुसरता रे. १५. 'भगत [illegible]'।

પદ પંચમ એણી[૧૧] પરિ ધ્યાવતાં[૬૫], પંચમગતિને સાધો રે;

ગુણકર શાસનના એ નાયક[૬૬] જ્ઞાનવિમલ ગુણ વાધો રે.[૬૭] ૭ તે૦

નવકાર મહિમા-વર્ણન*

(ભાઈ ધન સુપન તું-એ દેશી)

એ પંચ પરમેષ્ઠી મંત્ર એ નવકાર,
શિવપદનું સાધન પ્રવચન કેરો સાર;
એક અક્ષર જપતાં સાત સાગરનું દુઃખ
નાશે સઘળે પદિ પણ સયસાગર દુઃખ. ૧

નવ પદ વળી સંપદ આઠ અક્ષર અડસઠ્ઠિ,
ગુરુ અક્ષર સાત જ લઘુ અક્ષર ઇગસઠ્ઠિ;
જે વિધિશું જપિઈ ગુરુગુણ વલી ઉપધાન,
વળી નિર્મલ ચિત્તે સમકિત વિનય પ્રધાન. ૨

હોઈ બહુફળ દાયક ઇહ-પરલોકે સાર,
સિદ્ધિ સઘળી એહમાં ચૌદ વિદ્યા આધાર;
બહુ ભેદે ધ્યાઓ કમલ કર્ણિકાકાર,
વળી રહસ્ય ઉપાંશુ ભાષ્યજાપ ત્રિણ સાર. ૩

વળી દ્રવ્ય ભાવ એહના અનેક વિધાન,
ગુરુ વિનયથી લહિએ થાપના પંચ પ્રસ્થાન;
સવિ મંગળમાંહિ પરમ મંગળ છે એહ,
સવિ પાપ નસાડે છાડે દુરિત અછેહ. ૪

એહનું માહાતમ જ્ઞાનવિમળથી જાણી
આરાધો અહનિશ જિમ સુખીયા થાઓ પ્રાણી;
અંતર આતમથી લહિયે એહ સરૂપ,
પરમાતમ ભાવે એહ છે સિદ્ધ સરૂપ. ૫

---

૬૫. ધ્યાવંતા પંચમી ગતિને । ૬૬. દાતા । ૬૭ [ઇતિ નવકાર નવપદવિચારે પંચમ પદ ગુણ વર્ણન સજ્ઝાય]. સ્વા. ૧

* આ પ્રતિમાં તે પછીનું 'નવકાર મહિમા' વર્ણન નથી

૧૧. પ્રતિ ૧૨, સ. ૧

શ્રીહેમકવિ રચિત
નમસ્કાર ફલ

•

જિમ તિરથ ધુરિ સેત્તુંજરાય, આઊખું ધુરિ બ્રહ્મા આય;
જિમ દેવહ ધુરિ જિન અરિહંત, જિમ માનવમાંહિ રાજેંદ્ર. ૧
જિમ ગિરુઉ જગિ ગ્રહગણુનાહ, જિમ તારા ધુરિ રોહિણિ નાહ;
જિમ ગિરિમાંહે ગિરુઉ મેરુ, તિહાં નહીં માનવું ફેર (રુ). ૨
જીવદયા છઈ ધર્મહ મૂલ, લહુઉ જિમ કહીઈ રવિતૂલ;
વિનય અછઈ જિમ ગુણનું સાર, વ્રતમાંહે જિમ સંયમભાર. ૩
નીમ સીમ કહીઈ સંતોષ, ઉત્તમ ગતિ જે કહીઇ મોક્ષ;
તપ ઊપહરું નહીં સનાન, અન્ન સમું નહીં પુહવિં દાન. ૪
જિમ તરુઅરમાંહિ ધુરિ સુરસાલ, જિમ ઋતુમાંહે વર્ષાકાલ;
જિમ દેવહ ધુરિ અરિહંત જિમ રમણી સોહઈ નિજ કંતિ. ૫
જિમ પુહવિં છઇ કલ્પ સિદ્ધાંત, તિમ મંત્રહ માંહિ એહ જિ મંત.
એહ તણા ગુણ બોલિસુ કેવિ, પહિલું સમરી શારદ દેવિ. ૬
પહિલું સમરી સારદ માઈ, જિમ બત્રીસી આવઇ ઠાઈ;
ચુપઈ બંધિ કહાવિસુ કેવિ, નિસુણઉ ભવિઆં કન્ન ધરેવિ. ૭
પંચઈ તીરથ પંચઈ પદા, પંચઇ પદ સમરેવાં સદા;
પંચઇ પદ તિહાં પંચઈ સમિતિ, તે સમરંતાં જાઈ કુમતિ. ૮
પંચતણુ ન કરઈ ગલ બંચ, તિણિ જાએવા કીઉ સવિ સંચ;
પંચાનુત્તર તણું વિમાન, ઇણિ સમરિં તે લબ્ભઈ ઠામ. ૯
પંચે પરવે કીધું જે પુણ્ય, તે તું કહે પંચે મૌનિ;
પંચમ ગતિ દાતાર સુજાણ, એહના ગુણ હિઅડઇ નર આણિ. ૧૦

(પ્રતિ-પરિચય)

આ [illegible] પ. પૂ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરના ભંડારની ડા. નં. ૧૧૪, પ્રતિ નં. ૪૧૨૧માંથી [illegible] છે.

[illegible] હેમ કવિનું નામ ૨૪ મી કડીમાં આવે છે, લગભગ ૧૮ મા સૈકાની આ કૃતિ [illegible] છે.

[illegible] અને તેને મહત્ત્વના રીત [illegible] વર્ણન કર્યું છે.

અવલા સવલા નઈ ખીજડા, વીંઝડિઆ જે હિઅડઈ જડિઆ;
નંદા-સંખાવરતહ ગણ્યા, તે ભવ સંચી દોહગ હણ્યા. ૧૧

નવપદ નવ લેસિં જે કરી, તે નરનારી શિવપુરિ વરી;
અડસઠિ અક્ષર જે સમરંતિ, તે અડસઠિ તીરથ લહંતિ. ૧૨

સંપદ આઠ પંચ અધિકાર, પ્રહિ ઊઠી સમરુ નવકાર;
તે નરનારી ઇણિ સંસારિ, વલીઅ ન આવઇ દુકખ મઝારિ. ૧૩

સંખતણી સુગણીઈ જાણિ, વિદ્રુમ સહસ એક વખાણિ;
કાસમીર નઈ મોતી તણી, એક લાખ દસ સહસઇ ગણી. ૧૪

પુત્રે જીવે જે હુઇ પુણ્ય, જે જાણુઈ સો નર ધન્ય;
રુદ્રાખે જે પુણ સમરંતિ, તેહતણું ફલ કો ન લહંતિ. ૧૫

કોડાકોડિ તણું ફલ જાણિ. કમલબંધિ સહુય તે આણિ;
કંબુય કોડિ દસ સહસ વખાણિ, ચંદન સહસ એકનું જાણિ. ૧૬

રતાંજણિ દસ સહસે હોઈ, સૂત્ર સમું સાથનું ફલ જોઇ;
જિણવર આગલિ એકિં ગણિઇ, કોડિતણું ફલ મુનિવર ભણઈ. ૧૭

ગુરુ આગલિ એકઇ નવકાર, ગુણીઈ લાભઈ ભવનું પાર;
ઊજલઇ ધ્યાન ધરિઇ હુઈ સિદ્ધિ, પીઅલઇ જપીઇ હુઈ બહુ ઋદ્ધિ. ૧૮

રાતી રંજીઇ સહૂઈ લોક, કાલી દુકખ ન થાઈ શોક,
મેરુ ઉલ્લંઘી આધા જાઇ, તેહના ગુણીઆ નિષ્ફલ થાઇ. ૧૯

નિદ્રા પાખઇ જે સમરંતિ, તે નરભવની કોડિ હિરંતિ;
એહના ગુણ મુનિવર કહઇ જે સમરઈ તે શિવસુખ લહઈ. ૨૦

ઘણુ ફલ ફોફલ ટીલી ફૂલ, ગણતાં ક્રિમઈ ન જાઈ ભૂલ,
ઇણિ પરિ પૂરુ લાખ ગણુંતિ, તે તીર્થંકર પદ પામંતિ. ૨૧

કાયા ગિરિવર મનની ગુફા, એહ મંત્ર જે હરદિ જોયા,
તે નર કરમતણા ગહગહ, ભાંજી ભૂક કરઈ તે ઘડ. ૨૨

પહિલઇ પદિ સમરુ અરિહંત, બીજઈ પદિ પય નમુ સિદ્ધાંત;
ત્રીજઈ ગણધર ગિરૂઆ નમુ, ચઉથઇ ઉવઝાય પય નમિ રમુ. ૨૩

પાંચમઇ પદિ નમુ ઋષિ સાધ, [illegible]
તે નિધિં ઋદ્ધિ સિદ્ધિ પામંતિ, [illegible] ૨૪

એહ લગઈ હુઇ પુરિસા સિદ્ધિ, એહ લગઇ સુરવરની ઋદ્ધિ;
એહ લગઇ આવઈ બહુ ઋદ્ધિ, એહ લગઈ નવ નિધિં સિદ્ધિ. ૨૫

એહ લગઇ વંતર વસિ હોઇ, સમલી સિંઘલરાયા ધૂઅ;
અહિ ફીટી હુઈ કુસુમહ માલ, જે નિસુણઇં વે ત્રિણિ કાલ. ૨૬
નવઉ નિશ્ચિં નર જે જપઈ, તે સત ભવનાં પાપ જિ ખિપઈ;
પદ પૂરઇ ગુણીઈ નવકાર, ભવ પંચાસહ પાપ નિવારિ. ૨૭
સોહગ કરઈ હરઇ દોહગ્ગ, શિવપુરનું તે પામઇં મગ્ગ;
રોગ સોગ હરિ કરિ વેયાલ, સાઇણિ ડાઇણિ ગહ વિકરાલ. ૨૮
વિસ વૈશ્વાનર વયરી શમઈ, ઇણિ સમરંતા સિવસુખ રમઈ;
ઇણિ સમરિ ઉત્તમ ગતિ હુંતિ, મૌન કરી જે જાપ કરંતિ. ૨૯
ઇણિ સમરિઈ હુઈ નિરમલ કંતિ, એહ લગઈ મનિ આસ ફલંતિ;
ભાવિકુ ભાવિં ગુણીઈ એહ, તુ પામઈ નર નિરમલ દેહ. ૩૦
સેત્રુંજિ જાત્રા કીધઇ જિસિઉં, ઇણિ સમરિં નિશ્ચિં ફલ તિસિઉં;
પુહવિં પહિલું મંગલ એહ, એહ લગઈ વાધઈ સંનેહ. ૩૧
....
એહ તણા ગુણ હિઆ મઝારિ, સમઇ તે છૂટઈ સંસારિ. ૩૨

॥ ઇતિ નમસ્કારફલ ॥

[૧૦૧–૨૭]

[અજ્ઞાતકર્તૃક]

નવકારનો રાસ

•

પહિલોજી લીજઇ શ્રી અરિહંતનું નામ,
સાધુ સુગુરુ સબનઇ હું કરું પરણામ; રાસ ભણું નવકારનો. ૧

સરસતિ[1] સામણિ દો મુઝ માય તો,
ગૌતમ ગણધર લાગૂજી પાય તો;
તે ફેલ જાણજો શ્રીનવકારનો, રાસ ભણું નવકારનો. ૨

સદ્ગુરુ[2] વાણિ તુમે સાંભળો, ભૂલોજી અક્ષર આણજો ઠામ;
ચઉદ પૂરબ પહિલઉ કહ્યઉ, તો પુઠે આણિયઉ ઠામિ
રાસ ભણું નવકારનો. ૩

સાંસ્વતાં[3] પદ એહ જગમાંહિ જાણિ, પણિ એનિ સમો જી કો નહી;
ગાવતાં મનમાંહિ હરખ અપાર, ધ્યાવતાં સંકટ સવિ ટલિ જાઈ;
ઇણિ[4] મંત્રઈ બાંધીજી બીજું આકાસિ, અમાવસિ પુનિમ કરી;
વૃક્ષ ચલાવીઉ સાથિ, વિસહર વાઘ પાસઈ ટલઈ;
ડાઇણિ સાઇણિ લાગે જી પાય, રાસ ભણું નવકારનો. ૪

પાઠાંતરો—૧. અ–અને ઉ માં આ બીજી કડી વિશેષ છે. ૨. આ–ઈ ઈં ત્રીજી કડી નથી. ૩. ઊ 'સાસ્વતાં'થી લઈને 'ટલિ જાઈ' સુધીનો પાઠ નથી. ૪. ઊ પ્રતમાં 'ઇણ મંત્રબલિ ભવિ આકાશિ' પાઠ છે.

(પ્રતિ–પરિચય)

આ રાસની નીચે લખેલ પ્રતિઓ પ્રાપ્ત થઈ છે તેને સામે રાખીને યથાશક્ય શુદ્ધિ પૂર્વક આપવામાં આવ્યો છે. બહુ પ્રયત્ન કરવા છતાં આના છંદ વગેરે બરાબર શોધી શકાયા નથી.

(૧) અ—નવકાર–રાસ–પ્રતિ નં. ૬૫૦, જૈન મંદિર ૯૬, કેનીંગ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.
(૨) આ—નવકાર–રાસ–પ્રતિ નં. ७०૬, જૈન મંદિર ૯૬, કેનીંગ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.
(૩) ઇ—નવકાર–રાસ પ્રતિ નં. [illegible]—અભય જૈન ગ્રન્થાલય બીકાનેર.
(૪) ઈ—નવકાર–રાસ–પ્રતિ નં. ૮૨૨૦—અભય જૈન ગ્રન્થાલય—બીકાનેર.
(૫) ઉ—નવકાર–રાસ–પ્રતિ નં. ૮૨૨૧—અભય જૈન ગ્રન્થાલય બીકાનેર.
(૬) ઊ—નવકાર–રાસ–પ્રતિ નં. ૮૨૨૯ અભય જૈન ગ્રન્થાલય બીકાનેર.

આ પ્રતિઓમાં ભાષા અને ભાષાની સમાનતા હોવા છતાં ફેર, કવ અને લેખકના જોતાં ઘણાં પાઠાંતરો થઈ ગયાં છે. તેથી જ ઓમાં ૨૪ પદો છે, ત્યારે બીજામાં ૧૧ પદો છે, કોઈ પ્રતિમાં ૧ કે ૨ નું પણ એક પદ માનવામાં આવ્યું છે.

આના કર્તા વિષે માહિતી મળી નથી.

મંત્રમાંહિ કહ્યો વડો નવકાર, ગુણ અનંત ન લાભઇજી પાર;
રવિ જિમ[5] રૂપિ હો નિરમલા, મલ થકી રહિત તુમ્હે મુક્તિ દાતાર;
રાસ ભણું નવકારનો. ૫
સુગુણ[6] નરનારી હો સાંભલો રાસ, ધ્યાવતાં મનતણી પહુંચી જ્યાં આસ;
વૈરિ વિરોધ દૂરિં ટલઈ, સુગણસું પ્રીત મોખિસું હાથ.
રાસ ભણું નવકારનો. ૬
કેરડાં ચારતાં બલિકવેસ,[7] નદીજલ[8] ઉલટ આઈ અસેસ;
બાલકમાંહિ ચલાવીયાં, તિણ મનમાંહિ સમર્યો નવકાર;
નદી જલ ફીટિ હુઈ દોઇ ઢાલ, રાસ ભણું નવકારનો. ૭
સૂત્ર[9] સિદ્ધાંત કહિઉં અનેક પ્રકાર, [10]એણી સમોજી કો નહીં,
જિનવર ભાખિત એહની લાર, સાધુ શ્રાવક સહુ મનિ જપો જપો;
મોક્ષનિ કારણિ ભવતણો પાર, રાસ ભણું નવકારનો. ૮
એહનો[11] મહિમાજી એહ સુચંગ, રંગ અવિહડઉ ફીરિં નહીં;
ધ્યાવતાં તતખિણિ પૂરવઈ આસ, અમર કો સાંસઉ નહીં;
કહો નઇ વણારસી કહો કેહા સાથ, રાસ ભણું નવકારનો. ૯
રત્ન[12] અમૂલિકમાંહિ પ્રમાણ, સીઅલ અમોલિક જિણવર આંણ;
જે નર નારી હો નિરહવઈ, ઇણિ ભવિ પહુંચસી મોખિ દુયાર,
રાસ ભણું નવકારનો. ૧૦
એક[13] સીઅલ બીજે નવકાર, રતનજડિત ગલિ પહરીઉ હાર;
તપતણી મુદ્રડી ઝગઝગઇ, ખિમા ખડ્ગ અહો રાખણહાર;
તઉ સિણગાર સોહામણો, પંચમી ગતિનો એહ દાતાર,
રાસ ભણું નવકારનો. ૧૧

કન્યા ગો ભૂ તણી સાંભળો વાત, તેહ[૧૪] તણી કુંડીમાં ભર જોડી સાખિ,
થાપણિમોસા જે કરઈ, અંધ અની પરિ ઊપજઈ રોસ;
ઇભ સડઈ તિહાં હોઈ વિરોસ, ડોકરીની પડી જાણજ્યો,
હારની[૧૫] જોગી પુત્ર વિયોગ, રાસ ભણું નવકારનો. ૧૨

ચંપાનગરી તણી સાંભળો વાત, સતીય કલંકિયા વિણુ અપરાધ,
નામિં સુભદ્રા હો જાણજ્યો, [૧૬]સમ્યકત્વ સીલ ત્રીજો નવકારઃ
ઈંદ્ર [૧૭]પ્રસંસા હો જે કરઈ, કૂઠન વાળીઉ એકલાગાર.
રાસ ભણું નવકારનો. ૧૩

વસંતપુરી[૧૮] તણી સાંભળો વાત, શ્રાવક અનિ અધિકાર;
નમિ હો જિણદાસ જાણઈ, બાર વ્રત હો રાખણહાર.
લોક સહુ કરઈ જય જયકાર, રાસ ભણું નવકારનો. ૧૪

જિત[૧૯]શત્રુ રાજા હો હરિ રાજ, દિન દિન એક બીજોરડું ખાઈ;
ઇભ તણો રસિ ઇંદ્રી કિયા ચોર, આણું બીજોરડું રાખીઉં ચોર.
રાસ ભણું નવકારનો. ૧૫

એક દિન ચોરી[૨૦] આવી જિણદાસ, રાજા હો તેડે છઈ આપણઈ પાસ;
ઉઠતાં સેઠઈ સમર્યો નવકાર, દેવતા આવિનઈ લાગઈ છઈ (પાય);
રાસ ભણું નવકારનો. ૧૬

એક[૨૧] અસંભમ સાંભળો વાત, સેઠનિ કેડિ એકવીસમી રાસિ;
લોકમાંહિ મહિમા ઘણો, ઇણિ ભવિ સુર કરઈ જયજયકાર.
પરભવ પહુંચસી મોક્ષ દુઆરિ, રાસ ભણું નવકારનો. ૧૭

---

૧૪. ऊ માં આવો પાઠ છે —
તેહની કુંડીજી મનિ ભરી સાખ,

૧૫. ऊ માં 'હારના ભોગ'નો પાઠ છે અને આ પદને મળતો પાઠ ऊ માં આ રીતે આપેલ છે — કન્યા પુંપરતણી સાંભળો વાત તો, કુંડિનપુર મેઃ કોઈ નગ્રી સાખ તે ;......બંધરતની......વગેરે.

૧૬. 'એક સીલક દૂજ્યો નવકાર.' ऊ । ૧૭.—ऊ માં આ પદ નથી.

૧૮. ऊ માં આવો પાઠ છે —
વસંત પુરી નગરી જિહાં જિણદાસ સેઠિ, હો જિણદાસ ભીજોરનઈ;
ઉઠતાં સમર્યો સેઠિ નવકાર, દેવતા આઈનઈ ... છે ૧૮. રાસ ભણો નવકારનો. આખ
પાઠ ऊ માં ૧૬ મા પદનો છે.

૧૯. ऊ-માં આ પદ નથી. ૨૦. ऊ માં 'ચોરી' પાઠ છે અને ऊ માં આ પદ નથી. ૨૧. ऊ માં-'એક પુરર નગ્રી સાંભળો ઊ. ऊ માં આ પદ નથી.

પોતનપુરી[૨૨] તણો અછઈ સિંગાર, મદન નામિ એક શ્રાવક સાર;
તેહની બેટીજી શ્રીમતી, પરણી છઈ કુણુય મિથ્યાતીય ઘરિં;
ધર્મનો દ્વેષી મોટો અછઈ, તિણિ સુખીઇ ઘટમાંહિ નાખી કાલ,
નવકાર પ્રભાવિં થઈ ફૂલની માલ, રાસ ભણું નવકારનો. ૧૮

રતનપુરી નગરી નિજ સુભદ્ર સેઠ, ધર્મઈહિ ઉપરિં નિર્મલી દૃષ્ટિ;
તેહનો બેટોજી શિવકુમાર, સાતઈ કુવિસન અનિ અણાચાર;
કુવિસન સાતઈ સેવઈ ઘણાં, માત પિતા કહઈ કુટુંબ પરિવાર;
કહ્યો ન માનિજી કેહનો, સંકટ પડઇ ગુણ્યો નવકાર;
પોરસાસિદ્ધિ થયો નીપનો સાર, એ ફળ જાણજો નવકાર.
રાસ ભણું નવકારનો. ૧૯

વસુપુરી[૨૩] નઈ જિત શત્રુરાય, પીંગલો ચોર વસઈ તિણિ માંહિ
કલાવતી વેસ્યાસું માંડીઉ હાર, હાર પ્રભાવિં ચોર મારીઉં;
તે મરી થયો રાજકુમાર, એ ફળ જાણજ્યો શ્રીનવકાર.
રાસ ભણું શ્રીનવકારનો. ૨૦

મથુરાપુરી[૨૪] નયરી સત મદન બ્રહ્મરાય, મંડુક ચોર વસઇ તિ ઠાઈં,
ખાત્ર પાડી ધન લીઉ ઘણો, એક દિન પડિઉ તલારનઈં પાસિ;
સૂલી ઉપરિ રોપીઉ તાસ, તૃષા ઉપની છઇ અસરાલિ,
સાથસું નીર માગીઉ જામ, રાજાની ભયઈં કો પાણિ ન પાય;
જિનદાસ શ્રાવક ઇમ ભણઈ, પાણિ આણું તો ગુણો નવકાર;
મરીને થયો તિહાં જક્ષ એ કુમાર, શ્રાવક સાવિધ તે કરઈ;
એ ફળ જાણજ્યો નવકાર, રાસ ભણું નવકારનો. ૨૧

२२. उ માં 'પોતનપુર તણી' उ અને ऊ માં આ પદ આ રીતે મળે છે—
રતનપુરી નગરી તિહાં સુભદ્ર સેઠ, તેહનીજી બેટી શ્રીમતી;
પરણી છે મિથ્યાતી મિથ્યાતી તિણુ વાર, ધરમનો દ્વેષ મોટો અછે
[illegible]

પુકખરવર[25] તિહાં દ્વીપ મઝારિ, ભરતક્ષેત્ર તિહાં અછિ વિચાર;
સિદ્ધાન્ત ગઢ પર્વત કાડા, દમદંત રિખેસર તિહાં રહ્યું રે ચઉમાસ;
એક પુલિંદી તિહાં પુલિંદ સાર, તેહ નઈ સીખવ્યો શ્રી નવકાર,
તે બેહુ મરી થયા રાજકુમાર, રાજસિંહના (અ)વતાર ચારિત્ર લેઇ,
પામ્યા મોખિ દુઆરિ,
ત્રિભુવનમાંહિજી એહ જ સાર, અવર જગમાંહિ કોઈ આધાર.
રાસ[26] ભણું નવકારનો. ૨૨

ચન્દ્રાવતી નગરી મનોહાર તો, વીરધવલ રાજા તો,
બેટી મલયાસુંદરી કર્મવસે, ગઈ દેશને પાર તો,
દુઃખને સહ્યાં ટાંકીના અપાર તો, પંખી વડી જલધર પડે,
તિહાં સમરયો મનમાંહે નવકાર તો, જલધર તરીયા પાર તો.
રાસ ભણું નવકારનો. ૨૩

કોકુલપુર નગરી દીપ મઝાર તો, દમનુ સાગર રિખી રહ્યો રે ચોમાસ તો,
પોલેં પાલે ઈંદ્રાણીની સાખ્ય તો, ત્યાં બેસી બેઉ શીખ્યા નવકાર તો;
રાજકુમાર રત્નાવલી, ચારિત્ર પાલી મોક્ષદ્વાર તો;
ત્રિભુવનમાંહિ હુઈ જય જયકાર તો, તે ફળ જાણજ્યો નવકારનો.
રાસ ભણું નવકારનો. ૨૪

રાસ ભણું જિનરાજનો, રાસ ભણું અરિહંતનો;
રાસ ભણું ગૌતમસ્વામીનો, રાસ ભણું સર્વ સ્વામીનો,

---

૨૫. ઊ પ્રતિમાં આ પાઠ આ રીતે મળે છે—
પુષ્કરવર તિહાં દીપ મઝારિ, સિદ્ધન્તઃ પાડ કુડા ગામ;
કેઇ મસારરિષિ તિહાં રહી ચઉમાસ, એક પુલિંદ પુલિંદીયો,
તિહાં સીખ્યો શ્રી નવકાર, મરિ તે થયે રાજકુમાર,
રાજસિંઘ ધરિ રતનાવતી, ચરિત્ર લેઈ નઈ પામ્યો મોક્ષ દુવાર,
ઓર જગમાંહિ કોઈ નહીં આધાર; ત્રિભુવન માંહે એહી જ આધાર. રાસ ભણું નવકારનો.

૨૬ ઊમાં નીચે લખેલા પદો વધારે મળે છે:—
ચારુદત્ત નામે શેઠનો પુત્ર તો, દેશાને ભમે હરખો ચિત્ત તો;
છાગ ઉપર કદમ કરે અનુક્રમે, આણ્યો દીઠો [illegible] તો;
[illegible] [illegible] સુણી નવકારો [illegible] તો;
દેવના [illegible] કરે [illegible] તો, રાસ ભણું નવકારનો. ૨૨

સંવત ૧૯૫૦-૨૮ [illegible] ચૈત્ર સુદ ૧ તિથિ-લિખી [illegible], [illegible] છે અને અંતે- '[illegible] [illegible]' લખ્યું છે.

[૧૧૦-૨૮]

શ્રીકીર્તિવિમલરચિત
નવકારમંત્રની સજ્ઝાય

●

સમર જીવ એક નવકાર નિજ હેજ શું,[૧]
અવર કાંઈ આળ-પંપાળ દાખે;[૨]
વર્ણ અડસઠ નવકારના નવપદ,
સંપદા આઠ અરિહંત ભાખે. સમર૦ ૧

આદિ અક્ષર નવકારના સ્મરણથી,
સાત સાગર ટળી જાય દૂરીં.
એક પદ ઉચ્ચરે દુરિત દુઃખડાં હરે,
સાગર આયુ પંચાસ પૂરીં સમર૦ ૨

સર્વ પદ ઉચ્ચરતાં પાંચસેં સાગર,
સહસ ચોપન નવકારવાલી;
સ્નેહે મન સંવરી હર્ષભર હેજ ધરી,
લાખ નવ જાપથી કુગતિ ટાલી. સમર૦ ૩

લાખ એક જાપ જન પુણ્યે પુરા જપે,
પદવી પામે અરિહંત કેરી;
અશોકવૃક્ષ તલે બાર પર્ષદ મલે,
ગડગડે દુંદુભિ નાદ ભેદી. સમર૦ ૪

આઠ વલી આઠસય આઠ સહસાવલી,
આઠ લાખા જપે આઠ કોડી;
કીર્તિવિમલ કહે મુક્તિ લીલા લહે,
આપણાં કર્મ આઠે વિછોડી. સમર ૫

શ્રીલબ્ધિવિજયરચિત

નોકારવાલી ગીત

•

બાર જપું અરિહંતના (ભગવન્તના)રે, ગુણ સૂરિ છત્રીશ;
સિદ્ધ આઠ ગુણ જાણીઇં, વરવાણીઇં રે, ગુણહું નિસદિન. ૧

નોકારવાલી વંદીઇ ચિર નંદીઇ રે, ઉઠી ગુણીઇ સવેર;
સૂત્ર તણા ગુણ ગૂંથીયા, મણીયા મોહન મેર. ૨ નો૦

પંચવીસ ગુણ ઉવજ્ઝાયના, સત્તાવીસ રે ગુણ થી અણગાર;
એકસો આઠ ગુણે કરી, ઇમ ગુણ્યો રે ભવીયણ નવકાર. ૩ નો૦

મોક્ષ જાપ અંગૂઠડે વૈરી, રૂઠડે રે તર્જનાંગુલી હોય;
બહુ સુખદાયક મધ્યમા, અનામિકો રે વસ્યારથ હોય. ૪ નો૦

આકર્ષણ ચટી આંગુલી વલી, ગુણ્યો રે ગુણવાની રીતિ;
મેરુ ઉલંઘન મત કરો, ગમ કરયો રે નખ અગ્રે પ્રીતિ. ૫ નો૦

નિશ્ચલ ચિત્તે જે ગુણે, વલી સંખ્યાદિકથી એકંત;
તેહને ફલ હોવે ઘણો, ઇમ બોલે રે જિણવર સિદ્ધંત. ૬ નો૦

સંખ પ્રવાલા સ્ફટિક મણિ, પતાજીવ[1] રતાંજણી સાર;
રૂપ સોવન રયણ તણી, ચંદનાગર ને ઘનસાર. ૭ નો૦

સુંદર ફલ રુદ્રાખની, જપમાલીકા રે રેસમની અપાર;
પંચવર્ણ સમસૂત્રની વલી, વિશેષે સૂત્ર તણી ઉદાર. ૮ નો૦

ગોયમ પૂછ્યાથી કહ્યો, મહાવીરજી રે એ સયલ વિચાર;
લબ્ધિ કહે ભવીયણ તુમે, ઇણ ગુણ્યો રે નિત્ય શ્રીનવકાર. ૯ નો૦

---

1. પુત્રજીવક નામનું ઝાડ.

(પ્રતિ-પરિચય)

આ 'નવકારવાળી ગીત' પ્રાચીન સ્તવનાવલીમાંથી અહીં ઉદ્ધૃત કર્યું છે. નવકાર-નવકારને નવકારવાળીથી ગણવાની રીત ઉપર આ ગીત ખાસ પ્રકાશ પાડે છે; તેથી અહીં તેનો સંગ્રહ કર્યો છે.

આના કર્તાનું 'લબ્ધિ' એવું નામ [illegible] તપગચ્છીય [illegible]-સિંહસૂરિના શિ. [illegible]સૂરિ, તેમના શિષ્ય પં. [illegible], તેમના શિષ્ય [illegible], તેમના શિષ્ય લબ્ધિવિજય તે આ ગીતના કર્તા હોવાનું જણાય છે. [illegible]

[૧૧૨-૩૦]

[શ્રીવચ્છભંડારી રચિત]

નવકાર ગીત

•

નવકાર તણાં ફલ સાંભલી, હૃદયકમલ ધરી ધ્યાન;
અનંત ચઉવીસી આગે માનિઉં, પંચપરમેષ્ઠિ પ્રધાન. ૧
જીવ સમરિ (૨) નવકાર, જિનશાસન કહિઉં સાર. જીવ૦ આંચલી૦
વનમાંહિ એક પુલિંદઉં પુલિંદી, મુનિ તસુ દિઉ નવકાર;
અંતકાલિ બહુ મંત્રવિશેષઈં, રાયમંદિર અવતાર. ૨ જી૦
પડીય ભૂમિ સમલી પેષ(ખ)વિ, મુનિ તસુ દિઈ નવકાર;
સીંહલરાય તણુઈ ઘરિ કુંયરી, ભરુયછિ કરિઉ વિહાર. ૩ જી૦
નગર પોતનપુરિ જોઉ મિથ્યાતણિ, વિહૂરનઈ દિઈ આલ;
મહામંત્ર સમરઈ મનિભ્યં(તી)તરિ, સરપ ફીટી ફૂલમાલ. ૪ જી૦
એ નવકાર તણુઈ સુપસાઈ, પુરિસાસિદ્ધિ જિણ પામી;
કનકમઇ જિણભૂયણુ (ભવન) કરાવિઉં, થાપ્યા ત્રિભુવન સામી. ૫ જી૦
ભણુઈ વછ ભંડારી નિસિદિન, મહામંત્ર સમરીજઈ;
એ નવકાર તણુઈ સુપસાઈ, કેવલિ લછિ૨ લહંત. ૬ જી૦

(પ્રતિ-પરિચય)

આ 'નવકાર ગીત' 'નમસ્કાર મહામંત્ર' પુસ્તકમાં છપાએલું છે, તે જ અહીં ઉધ્ધૃત કર્યું છે.

આના કર્તા વચ્છ ભંડારી, દેપાલ કવિના સમકાલીન એટલે ૧૬મા સૈકામાં થયાની કલ્પના કરી આવે છે. 'મૃગાંકલેખારાસ'ના કવિ વચ્છ તે આ વચ્છ ભંડારીથી અભિન્ન હોવાનો સંભવ છે. (જુઓ: 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' ભા. ૧, પૃ૦ ૧૫, ૬૬)

આ ગીતના નવકારની ફલશ્રુતિ સંક્ષેપમાં આપેલ છે.

[૧૧૩-૩૧]

શ્રીકાનરચિત

નવકાર–મહિમા

•

પ્રભાતે ઉઠી લીજે નામ, જે મનવાંછિત સીધે કામ;
મંત્રમાં છે આ મોટો મંત્ર, જેમ સુણતાં હોય કાન પવિત્ર. ૧

ચૌદ પૂરવ કેરો સાર, તે ઊઠી સમરો નવકાર;
ઈ મંત્રે ન આવે આપદા, ઈ મંત્રે દુઃખ ન આવે કદા. ૨

ભોજનવેલા પેલો એ, દુરગતિ કરતાં રાખે તે;
શ્રીઅરિહંત [સિદ્ધ] આચાર્ય ઉવઝાય, સર્વ સાધુજીને લાગું પાય. ૩

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ સાર, ઈનિ નવપદ ધો ભાવસાર.
શ્રીપાલ મયણાં તણો અધિકાર, સુણજો શાસ્ત્ર તણો એ સાર. ૪

ચોવીશે જિનવરને નમું, ભવભવના હું પ્રાયશ્ચિત્ત હરું;
શ્રી મહાવીર જિનશાસન લઈ, ધર્મે ઉદ્યમ કરજો સહી. ૫

ધર્મે હુવે ધન ભંડાર, ધર્મે હુવે મંગલ માલ;
કાન કહે આ વચન રસાલ, સુણજો જીવદયા પ્રતિપાળ. ૬

(પ્રતિ પરિચય)

આ ' નવકાર મહિમા ' શેઠ ભાણજી ધરમશી ચાપરિયાને તેમની ૭ વર્ષની ઉંમરે તેમના કાકાએ સંભળાવેલો તે કંઠસ્થ કરી રાખ્યો હતો અને સિકિમ્દિરમાં પોતાની ૧૪ વર્ષની ઉંમરે આ લખાવ્યો હતો.

આ ગીતના કર્તા તરીકે ' કાન ' કવિનો ઉલ્લેખ છેલ્લી કડીમાં આવે છે, પણ તેમના જીવન વિશે ખાસ માહિતી મળતી નથી. તેમની રચનાઓ પૈકી એક ' ફલવધી '' (ફલોધિ) પાર્શ્વનાથનો છંદ ' નામની કૃતિ મળી આવે છે; જેમાં તેઓ શ્વેતાંબર જૈન હોવાનો નિર્દેશ કરે છે,

આમાં ' નવકારનો મહિમા ' સંક્ષેપમાં આપ્યો છે.

[૧૧૪-૩૨]

શ્રી નવકારની સજઝાય

(જેમ તરુ પાકું પાંદડું જી-એ દેશી)

લવણ સમુદ્ર સરોવરુ રે, સરોજિત જંબૂદ્વીપ;
આઠ દિશિ છે પાંખડી રે, મધ્ય મેરુ કમલ સ્વરૂપ.
ભવિયણ કમલ રચો મનોહાર.
ધ્યાન ધરો નવકારનું રે, જિમ પામો ભવપાર. ભવિ૦ ૧

અરિહંત સમરો ઉજલો રે, મધ્ય ભવનિ સુપ્રસિદ્ધ;
પૂરવ દિશિની પાંખડી રે, સિદ્ધસ્તો ફલ લિદ્ધ. ભવિ૦ ૨

દક્ષિણ દિશિની પાંખડી રે, આચાર જ સોવન્ન વન્ન;
નીલવર્ણ ઉવઝાયનો રે, પછિમ સમરો ધન્ન. ભવિ૦ ૩

શ્યામવર્ણ સોહામણો રે, લબ્ધિવંત અણગાર;
ઉત્તર દિશિની પાંખડી રે, જે તરિયા સંસાર. ભવિ૦ ૪

એસો પંચ નમુક્કારનો રે, અગનિ ખૂણે સ્વરૂપ;
સવ્વ પાવપ્પણાસણો રે, નૈઋત ખૂણે નિરૂપ. ભવિ૦ ૫

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં રે, વાયવ્ય ખૂણે વિશાલ;
પઢમ હવંતિ મંગલં રે, ચિંતે ઈશાણે રસાલ. ભવિ૦ ૬

પછી ગુણો ભાવે કરી રે, મન નિર્મલ નવકાર;
ભવ પાતક જપતાં હરે રે, એ ચૌદ પૂરવ સાર. ભવિ૦ ૭

શ્રી હર્ષચંદ્ર [illegible] રે, શ્રી પાર્શ્વચંદ્ર શિષ;
[illegible] સિદ્ધિ રમણી વરે રે [illegible]

કવિરાજ શ્રી નેમિદાસ રામજી શાહ પ્રણીત

પંચ પરમેષ્ઠિ મંત્રરાજ ધ્યાનમાલા

[અપર નામ અનુભવલીલા]

તથા તેના ઉપર

આચાર્યશ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિનો ટબો [બાલવિલાસ]

ઢાળ પહેલી

[ઢાળ ચોપાઈ]

(મંગલ—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની મહાકલ્યાણકારી વિચારણા+)

ઢાળ ૧/૧

મૂળ :—

શ્રી જિનવાણી પ્રણમન કરી, સિદ્ધચક્ર ભાલસ્થલ ધરી;
શુદ્ધાતમ છે મહાકલ્યાણ, તે ગ્રહવાને થાઓ જાણ...૧

×ટબો :—શ્રી જિન ચોત્રીસ અતિશયરૂપ શ્રી-શોભા-લક્ષ્મીવંત એહવા રાગદ્વેષાદિ રિપુનઇ જીતઇ એહવા જે જિન અરિહંત તેહની વાણી તે સરસ્વતી તેહને પ્રણામ કરીને વલી સિદ્ધના ચક્ર-સમુદાય તે ભાલસ્થલિ, તે નિલાડે પ્રણામ કરીને અથવા પુરુષાકારે લોક ધારીઇ તિવારે સિદ્ધચક્રને નિલાડ ઠામિ ધારીઈ.

એનલે જગત્પૂજ્ય ઠામ તે નિલાડ સિદ્ધઠામ ધારીને એહવો સિદ્ધરૂપ શુદ્ધાત્મા તે મહાકલ્યાણમયી કર્મકલંક ટાલી સુવર્ણરૂપ થયો તિમ સ્વરૂપ ક(ગ્ર)હવાનઈ તુમ્હે પ્રાણીઓ જાણ થાઓ. ૧.

---

* આ ગ્રંથ વિવેચન સહિત 'જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ' તરફથી અલગ ગ્રંથરૂપે પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે, તેથી અહીં વિવેચન આપેલ નથી.

+ પ્રસ્તુત રાસની દરેક કડીનો સંક્ષિપ્ત સાર તે તે કડી ઉપર દર્શાવવામાં આવે છે. આ ઢાળ મૂળ કૃતિમાં નિર્દિષ્ટ નહીં હોવાથી અમે અહીં કૌંસમાં દર્શાવેલ છે.

× શ્રી નેમિદાસના ગુરુ શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિએ આગ્રહથી આ ટબો રચ્યો છે. મૂળ કવિએ જ્યાં તેને સ્પષ્ટ નહિ પણ દર્શાવેલ છે.

ઢાળ ૧/૨

(શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ક્યારે અને કેમ થાય ?)

મૂળ :—

પ્રગટે શુચિ અનુભવની જ્યોતિ, નાસે તવ મિથ્યામત છોતિ;
શુદ્ધાતમ અવલોકન કરું, દૃઢ ભાવે એહિ જ ચિત્ત ધરું...૨

ટબો :—

તે ક્યિારે કિમ થાઇ તે કહઈ છઇ—

જિવારઈ શુચિ નિર્મલ અનુભવ આતમજ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રકાશ પ્રગટઇ તિવારે મિથ્યા-મતરૂપ છોતિ–મલિનતા નાશઇ, તિવાર ઇસી રુચિ ઉપજઈ તે કહઈ છઈ–શુદ્ધ આતમ નિઃકલંકનું જોવું જાણવું. સામાન્ય–વિશેષપણે જોઉં–વિચારું. એહવો દૃઢ ભાવ ચિત્તમાં ધરું–રાખું તે રુચિ થઈ.......૨

ઢાળ ૧/૩

(શુદ્ધ આત્માને કેમ જાણે ?)

મૂળ :—

વચન વિવેક વિનય સુ (શુ) દ્ધિ કરી, તિણથી મિથ્યામતિ અપહરી;
પ્રગટ્યો શુભ સંકલ્પ પ્રધાન આપ્યું પ્રથમ શુદ્ધાતમ ધ્યાન......૩

ટબો :—

તે કિમ જાણીઈ તે કહઈ છઈ—

વિનય ૧, વિવેક ૨, વચન ૩, એ ત્રિણુની શુદ્ધિ કરનઈં થાઈ. તિણઈં કરી મિથ્યા-મત ભ્રાન્તિ ભ્રમ વિપર્યાસનઈં નાશ પમાડઈ. તિવારઈં પ્રગટ્યો કહતાં પ્રધાન શુભ સંકલ્પ પ્રગટઈ. તેહ સ્યું થાઈ. શુદ્ધાતમનું જ ધ્યાન ચિત્તનઈં આપઈ અન્ય અશુભ સંકલ્પ વારઈ નિવારઈ તેહનું અવલંબન કરઈ તે કહઈ છઈ....૩....

ઢાળ ૧/૪

(પ્રથમ પરમાત્માના આલંબન સાથે રતિગુણ પ્રગટે.)

મૂળ :—

વીતરાગ દેવની નિકલંક, નહીં વિકલ્પ મદ માન ને વંક;
દેવ નિરંજન નિર્મલ ગુણી, પ્રથમ આલંબનસ્યું રતિ બની...૪

ટબો :—

વીત કહતાં ગયાં છઇ રાગ અનઇ દ્વેષ જેહથી એહવા જે વલી નિકલંક-કર્મમલ-રહિત વલી જેહથી ટલ્યાં છઇ અશુદ્ધ વિકલ્પ. મદ તે પ્રાપ્ત વસ્તુનો ગર્વ અનઇ અપ્રાપ્ત વસ્તુનો ઉત્કર્ષ તે માન. વંક કહેતાં વક્રપણું, માયા, કુટિલતા. તેહ જિ નિરંજન નિઃપાપ નિર્મલ ગુણના ધણી એહવા જે દેવાદિક પ્રથમ કહિતાં પૂર્વે પહિલાં તેહના ધ્યાનના અવલંબનસ્યું રતિ રાગ બની આવઈ...........૪

ઢાળ ૧/૫

(આલંબનના ધ્યાનથી અવર્ણનીય સુખ.)

મૂળ :—

એહ ધ્યાને સુખ ઉપનું જેહ, ગુંગે ગોલ ગાજ્યા પરિ તેહ
ન કહાયે મુખિ સુખ બહુ થાય, નિબિડ કર્મના પાપ પુલાય...૫

ટબો :—

એહવા અવલંબન ધ્યાને જે સુખ ઉપનું તે કેહવું લાગઈ ? ગુંગઈ ગોલ ગળ્યાંની પરિ થાઈ. મનમાં મીઠું લાગઈ પણિ મુખઈ કાંઈ ઉપમા ન કહી સકઈ, અજાણ્યાં સ્વ-રયનઈ ઇમજ હોઈ પણિ એહવા અવલંબન ચિંતનથી કઠિન કર્મની કોડિ ગમઈ. તિવારે વલી કેહવો થાઈ તે કહઈ છઈ. ૫

ઢાળ ૧/૬

(પૂર્વદર્શિત સ્થિતિ થતાં શું થાય ?

મૂળ :—

ચ્યાર શરણસ્યું લાગો રાગ, જાગ્યે એહથી થયો વડભાગ
સુખ દુઃખ આવ્યે સમ મનિ લાગિ, વેદે જિમ નવિ ગ્રામે નાગ...૬

ટબો :—

અરિહંત ૧, સિદ્ધ ૨, સાધુ ૩, કેવલીપ્રણીત ધર્મ ૪—એ ચ્યાર શરણ ઉપરિ રાગ થઈ. મનમાં હર્ષ ધરઈ. જે હું મોટો વડભાગ્ય જે હું એ પર્યો. તિવારે તે કેહવો થાઈ તે કહે છઈ. સુખ દુઃખ આવઈ મનમાં વેદઇ નહી. જિમ નાગ-[illegible] [illegible]-મમાં મનમાં વસ્તી થકી ભય ન પામઈ તિમ....૬

ઢાળ ૧/૭

(નિજસ્વરૂપની દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયથી વિચારણા.)

મૂળ :—

અસંખપ્રદેશી નિજ જિઉ દ્રવ્ય, દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર ગુણ ભવ્ય;
પજ્જવ તેહના અનંત અનંત, નિજ સરૂપ જાણે તે સંત......૭...

ટબો :—

અસંખ્યાતપ્રદેશી જે પોતાનો જીવદ્રવ્ય છઇં તેહિ જ વિચારઇં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના ગુણ ભવ્ય ભલા જેહનઈં વિષઇં છઈં તે એકેકા ગુણનઇં વિષઇં અનંત અનંત પર્યાય છઇં. દ્રવ્ય સાથઈં અવિનાભાવી છઇં. એહવા સ્વરૂપનો આતમદ્રવ્યનો જાણ તે સંત ઉત્તમ....૭....

ઢાળ ૧/૮

(ચેતનરાજનું સ્મરણ, વિચિંતન અને ધ્યાન)

મૂળ :—

એહથી અલગો પુદ્‌ગલરૂપ, તેહથી ન્યારો ચેતન ભૂપ;
એહનું જ્ઞાન એહનું ધ્યાન, દૃઢ પ્રતીત ચિંતન અનુમાન...૮

ટબો :—

એહવા લક્ષણથી વિલક્ષણ અલગો તે અચેતનાત્મક તે પુદ્‌ગલરૂપી તેહથી અલગો અરૂપી જીવ લક્ષણ શુદ્ધ ને ચેતન રાજા. એહનું જ્ઞાન તેહિ જ એહનું ધ્યાન એકાગ્રતા એહનું ચિંતન વિચાર અનુમાનઈં કરી પ્રત્યક્ષગમ્ય કરવું તેહિ જ પ્રતીતે ધારવું.... ..૮

ઢાળ ૧/૯

(અરિહંતાદિ શુદ્ધાત્માના ધ્યાનનું સ્વરૂપ)

મૂળ :—

અરિહંતાદિક શુદ્ધાતમા, તેહનું ધ્યાન કરે મહાતમા;
કર્મકલંક જિમ દૂરિ જાય, શુદ્ધાતમ ધ્યાને સુખ થાય...૯

ટબો :—

અરિહંતાદિક પદ તે શુદ્ધાતમા કહીઈં. અને મહાતમા મહાપુરુષો તેહનું જ ધ્યાન [illegible] જિમ [illegible] [illegible] કર્મ [illegible] તે [illegible] થાઈ. નિશ્ચયથી શુદ્ધાતમાનો પરમ [illegible]........૯

ઢાળ ૧/૧૦

(ધ્યાનની સામગ્રી)

મૂળઃ—

મન વચન કાયાના યોગ, શુભ શુભ જોઈં ન ઇહિં ભોગ;
વિકથા નિદ્રા નં આહાર, આસનના જય અનેક પ્રકાર...૧૦

ટબોઃ—

મન, વચન, કાયાના યોગ-વ્યાપાર તે શુભ શુભ કામઈ જોઈઈ. પરોપકાર, પાપ-દુર્ગંછાદિકિઈ જોઈઈ પણિ ભોગાદિકનઈ ન વાંછઈ. વિકથા-રાજ, દેશ, ભક્ત, સ્ત્રી પ્રમુખના વિરુદ્ધ કથા પ્રબંધ ૧, તથા નિદ્રા ૧, પ્રમાદ ૨, વથા આહારના અતિમાત્રતા-અતિ શુદ્ધતા, આસન, પદ્માસન, વીરાસનાદિ અનેક પ્રકારના તેહના જય કરઇ અભ્યાસ કરી સાધના કરઈ.......૧૦

ઢાળ ૧/૧૧

(ધ્યાનની સામગ્રી-ચાલુ)

મૂળઃ—

એકાંતે અતિપાવન ઠામ, રમ્ય દેશ સુખાસન નહીં ઘામ;
પટુ ઇન્દ્રિય પણ વિષયવિકાર, નવિ ભાવૈં મનમાં હિ લિગાર...૧૧

ટબોઃ—

વલી એકાન્ત દ્રવ્યથી વિજન પ્રદેશ ભાવથી એકાંત કોપાદિકે રહિત-અતિ પાવન પ્રદેશ-દ્રવ્યથી શુચિ સ્થાનક ભાવથી પાવન મલિન સંકલ્પઈ રહિત રમ્ય-મનોહર પ્રદેશ. દ્રવ્યથી સુખાસન, પદ્માસનાદિ. ભાવથી સુખાસન પર આશા રહિત; ઘામ-તાપ. દ્રવ્યથી ઉષ્ણ પ્રદેશ, ભાવથી ઘામ-દ્વેષ, મત્સર, ઈર્ષ્યાદિ રહિત. નિરવઈ થાનિકઈ પાંચ ઇંદ્રિયની પટુતા-સાવધાનતા સ્વ સ્વ વ્યાપારઈ શુભ જોઈઈ. પણિ ઇન્દ્રિયાર્થ વિકાર મનમાં લિગાર માત્ર ભાવઈ નહીં. કામભોગાદિકનઈ ન જોઈઈ.......૧૧

ઢાળ ૧/૧૨

(ધ્યાનની યોગ્યતા)

મૂળઃ—

ગુરુ વિનયિ નં શ્રુત અનુયાય, ગુણપક્ષી ને મનિ નિરમાય;
ઔદાસિન્યપણિં ભવભાવ. સેવં પણિ નવિ ચિત્ત સ્વભાવ...૧૨

ટબોઃ—

હવે ધ્યાનનો યોગ્યતા કહે છે જોઈઈ તે કહઈ છઈ-ગુરુજનનો વિનયી, ભક્તિ બહુમાન પ્રેમવંત હોઈઈ. શ્રુત શાસ્ત્રાનુસારી ક્રિયાવાન હોઈઈ. ગુણપક્ષ

ઢાળ ૧/૧૬

(ધ્યાનની પ્રાથમિક વિચારણા)

મૂળ :—

> પ્રથમ વિચાર કરી એહવો, ભવસુખ દુઃખદાઈ કેહવો;
> જે પુદ્ગલસ્યું પરિણતિ કરી, તેહ થકી ચ્યારે ગતિ ફિરી...૧૬

ટબો :—

તિહાં ચિત્તમાં પહિલો ઇમ વિચાર કરઈ. ભવ-સંસારનાં સુખ તે સર્વ દુઃખદાઈ છઈ. જે એણુઇ આતમાઇ પુદ્ગલની સંગતિ પરિણુતિ કરી, તેહ થકી ચ્યારઈ ગતિમાં ફિરવું હવું...૧૬.

ઢાળ ૧/૧૭

(ધ્યાનની તાત્ત્વિક વિચારણા)

મૂળ :—

> છાલી વાટક નાટક ગણું, ક્રોધાદિક દુઃખ કેતાં ભણું;
> અનંત જ્ઞાન જે કેવલરૂપ, પરસંગે થયો તેહ વિરૂપ...૧૭

ટબો :—

છાલી—બકરી જિમ વાડામાં ઘાલી હુંતી સકલ ભૂમિ પ્રદેશ અવગાહઈ તિમ ઇણિઈ જીવઈ ચઉદ રાજલોકરૂપ વાટકઈ ઈમ નાટિક કરતાં અવગાહિઉં છઉં, તિહાં ક્રોધાદિક દુઃખ કેતાં એક કહીઈ. પોતાનું આત્માનું કેવલજ્ઞાન અનંતરૂપ છતું હતું, તેહી પણિ પરકર્મ સંગથી વિપર્યયરૂપ થયું. જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ થયું...૧૭.

ઢાળ ૧/૧૮

(ધ્યાનની તાત્ત્વિક વિચારણા-ચાલુ)

મૂળ :—

> સકલ ઋદ્ધિ સાવરણી જાય, ભાગી અદામ અનંત વિકાશ;
> પુદ્ગલ ખલસંગે દુઃખધામ, મદિરા મોહ થકી ગતમામ...૧૮

ટબો :—

સકલ ઋદ્ધિ જેહની સાવરણી કરી અથ: પ્રાય કઈ નિવારઈ આત્મનઈ અનંતનઈ ... વેચાણો નિગોદ માંયે. પુદ્ગલ જે ખલરૂપ દુર્જન તેહના સંગ થકી એ ... દુઃખનું ધામ થયું. મોહરૂપ મદિરા થકી ગતમામ-ગતલજ્જ થયો. ... જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ઈમ ભેદ પામ્યો...૧૮.

ઢાળ ૧/૧૯

મૂળ :— (ધ્યાનની તાત્ત્વિક વિચારણા-ચાલુ)

દ્રવ્ય પ્રાણ કરતેં ભવ ગયો, ભાવ પ્રાણ સંમુખ જવ થયો;
જાણ્યો સકલ સભાવ વિભાવ, સત્ય સરૂપ થયો સમભાવ...૧૯

ટબો :—

તે માટઈ ઇંદ્રિય ૫, બલ ૩. સાસોસાસ ૧, આયુ ૧, એવં ૧૦ દસવિધ દ્રવ્ય પ્રાણ કરતાં સંસાર વહ્યો. પણિ-ભાવપ્રાણ-જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યરૂપ તેહ નિરાવરણ કરવાનઈ સનમુખ થયો. હવઇ આતમજ્ઞાને સકલ સ્વભાવ-વિભાવ, સમાધિ-ઉપાધિભાવ જાણ્યો. તિવારઇ સત્યસ્વરૂપી થયો. અસત્ય ગોભ્રમ મિટ્યો. તિવારે સમભાવે રહ્યો. જે જ્ઞાન-સ્વભાવ આતમા, જડ સ્વભાવ કર્મ, અદ્વેષ ગુણ નીપનો. ૧૯

ઢાળ ૧/૨૦

મૂળ :— (ધ્યાનનું ફળ)

દેખૈં નિજ પર કેરાં રૂપ, જિમ નટ નૃત્ય કરંતો ભૂપ;
આપ આનંદમાંહિ તે લીન, શાંત સુધારસમાંહિ અદીન...૨૦

ટબો :—

તિવારે પોતાનાં પરનાં સમાનરૂપ જાણ્યાં. જિમ રાજા નટાવો નવાં નવાં રૂપ નાટિક કરતો સામાન્ય પ્રકારઈ સર્વનઈ દેખાવઈ. આપ રાજા પોતાના આનંદમાં લીન થાઈ યથા ભાવઈ મુજરા લીઇ જિમ આતમા શાંત સુધારસમાંહિ અદીનપણઈ વર્તઈ. જિમ જિમ [illegible] પ્રગટઇ તિમ તિમ સુધારસ વધઈ. સિદ્ધ પરમાતમા તિમ સર્વ જીવને ભવ નાટિક કરતાં દેખે છઈ...૨૦

ઢાળ ૧/૨૧

મૂળ :— (જૈનશાસનમાં ધ્યાન માટે અનેક યોગમાર્ગો)

આપરૂપ પ્રગટે જિણ હેતિ, તે દાખે ગુરુજન ધરી હેતિ;
જિનશાસનમાંહિ યોગ અનેક, ભાખ્યા શાસ્ત્રમાંહિ સુવિવેક...૨૧

ટબો :—

[illegible] રૂપ [illegible] જિનશાસનમાં અનેક યોગ [illegible] [illegible], તે શ્રી જિનશાસનમાં યોગ પ્રવચન શાસ્ત્રમાં [illegible] ૨૧.

ઢાળ બીજી

[ઢાળ : બંગાલાની દેશી. રાગ : કાફી]

ઢાળ ૨/૧

(મોક્ષનો મૂળ ઉપાય—ધ્યાન. તેનું સ્વરૂપ)

મૂળ :—

શિવસુખપામણ મૂલ ઉપાય, ધ્યાન કહ્યું છે જિનવરરાય.
　　　　　　　　સાહિબ સેવિઈં, હાંરે મનમોહન સા૦;
ધ્યાનમાંહિ દોઈ અશુભ નિદાન, આર્તરૌદ્રની કીજે હાનિ. સા૦...૧

ટબો :—

શિવસુખ તે મોક્ષસુખ પામવાનઈં મૂલ-પ્રથમ ઉપાય-કારણ શ્રી જિનવરેન્દ્રે ધ્યાન કહિઉં છઇ. ધ્યાન તે કેહનઇં કહિઇ ? એકાગ્ર ચિંતનને ધ્યાન કહિઇ એહવા સાહિબ સર્વ જીવના નાથ યોગ-ક્ષેમંકરનઈં સેવીઇં.

તે ધ્યાન ચાર કહિયાં છઇ, તેમાંહિ પૂર્વલ્યાં બે અશુભ. અશુભનાં નિદાન-કારણ છઇ. તે કહ્યાં ? આર્તધ્યાન-ઇન્દ્રિય વિષયનું ચિંતન ૧, રૌદ્રધ્યાન તે ષટ્કાય જીવનઉ વધ-ચિંતન ૨, તેહના ભાવના ચિંતનના ભેદ-પાયા આલંબન-લક્ષણાદિ વિચાર બહુ છઈ તે શાસ્ત્રથી જાણવા.

ઢાળ ૨/૨

(ધર્મધ્યાનથી નિર્વિકલ્પ ગુણ ઉપજે.)

મૂળ :—

ધર્મશુક્લ દોય ધ્યાન પ્રધાન, ઉત્તરોત્તર ગુણધર અનિદાન સા૦
ધર્મધ્યાનથી આર્તરૌદ્ર જાય, નિર્વિકલ્પ ગુણ નેહગીસભાગ. સા૦...૨

ટબો :—

હવઈ કહ્યાં ૨ ધ્યાન પ્રધાન છઈ. ધર્મ ધ્યાન તે સમ્યક્ત્વાદિગુણનઈં પ્રથમ નિબંધ હેતુ ? શુક્લધ્યાન તે આત્માને નિરાવરણ થવાનું. ઉત્તરોત્તર ૨ નિર્જર ઉત્તર પ્રધાન ગુણધારક અનઈં સંસારના કારણ નહીં. ધર્મધ્યાન અભ્યાસથી આર્ત ૧, રૌદ્ર ૨, બિહું જાઈ. નર નિરિ ગતિ મૂલ નિદાન એ ધ્યાનથી ટલઈ. ધર્મધ્યાનથી નિર્વિકલ્પ ગુણ ઉપજે. એ.દ્વિતીય મુખ્ય થાઈ, માટઃ સંકલ્પ ન ઉપજઈ....૨

ઢાળ ૨/૩

(દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયાત્મક ચિંતન તે શુકલધ્યાન)

મૂળ :—

શુદ્ધ દ્રવ્ય ગુણ પજ્જવ જેહ, શુકલધ્યાન છે તેહનું ગેહ. સા૦
ધર્મધ્યાન છે તેહનું હેતુ, શુકલધ્યાન મોહજીપન કેતુ. સા૦...૩

ટબો :—

અનઈ દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયાત્મક નિત્યાનિત્યાત્મકપણિ વસ્તુ સ્વભાવ ચિંતન તેહનું ઘર તે શુકલધ્યાન. શ્રુતધર પૂર્વધર શ્રેણિગત સાધુનઈં હોઇ. તે માટઈ ધર્મધ્યાન તે શુકલધ્યાનનું હેતુ છઇ. અનઈ શુકલધ્યાનથી મોહ જીતીઈં. એહનાં પણિ થાવાનાં લક્ષણ આલંબન પાયા ઉપાય અનેક છઇ ભેદ જેહના આવશ્યકનિર્યુક્તિ પ્રમુખ ગ્રન્થ મધ્યે કહિયા છઇ.. ૩

ઢાળ ૨/૪

(શુદ્ધ ક્રિયાયુક્ત આતમવીર્ય તે શુકલધ્યાન)

મૂળ :—

શુદ્ધક્રિયા જે અનુભવસાર, ધર્મધ્યાન છે તાસ આધાર. સા૦
આતમવીર્ય જે અનુભવ ધાર, શુકલ તે કર્મછેદન કુઠાર. સા૦ ૪

ટબો :—

અનુભવજ્ઞાનઈં કરી જે શુદ્ધ ક્રિયા ત્રિકરણયોગઈં જે સાર પ્રધાન છઈ ધર્મધ્યાન તે તેહનું આધાર છઇ. એતલઇં જ્ઞાન, દર્શનશૂન્ય તે ધર્મધ્યાન ન હોઈ. અનુભવજ્ઞાન ક્રિયાયુક્ત આત્માને વીર્ય જોડવું તે તીખી ધાર સમાન. શુકલધ્યાન તે કર્મ છેદવાને કુઠાર ફરતાં કુઠાર સરિખું છઇ. શુકલ તે સ્યું આત્માનઈં ઉજ્જવલ કરઈ. અથવા ગોઢાદિક કર્મનું શુકલ ધ્યાન શુદ્ધ કરી ન્યાયગત થાઇ....૪

ઢાળ ૨/૫

(ધર્મધ્યાનના પ્રશસ્ત ગુણો)

મૂળ :—

મૈત્રી પ્રમોદ કરુણા માધ્યસ્થ, ધર્મધ્યાને હોઈ એ ચઉ સ્વસ્થ. સા૦
આ[illegible]દિક ચારનાં પ્રકાર. કાલ અનાદિના જસ પ્રચાર. સા૦ ૫

ટબોઃ—

મૈત્રી પરહિતચિંતા ૧, પ્રમોદ, ગુણી પરસુખને દેખી હર્ષઈ ૨, કરુણા દ્રવ્યભાવેં દુઃખી જનની દયા ૩, માધ્યસ્થ્ય તે ક્રૂરકર્મી આત્મપ્રશંસી ગુણિ દ્વેષી તેહનઈ વિષઈ અચાલતઈ ઉપેક્ષા ૪, ધર્મધ્યાનમાં એ ચ્યારઈ ભાવના ગુણ પ્રશસ્ત–ભલાં હોઈ. અરિહંત ઘાતી કર્મ રહિત (૧), સિદ્ધ ૮ કર્મ રહિત (૨), સાધુ પંચાશ્રવેં રહિત (૩), ધર્મ ૧૮ પાપસ્થાનક રહિત (૪) એ ચ્યારના શરણ કરણપણું–એ ચ્યાર શરણાનો અનાદિપણું જેહના પ્રચાર. જિહાં સંસાર આદિ (અનાદિ) તિહાં પણિ અનાદિ છઈ....૫

ઢાળ ૨/૬

(ભવાભિનંદીને ધર્મધ્યાન ન હોય)

મૂળઃ—

ઇન્દ્રિય સુખ અભિલાષી જેહ, ધર્મધ્યાન તસ નાવે દેહ. સા૦
શુક્લધ્યાનનું આવેં રૂપ, તે મુંદે સંસારનો કુપ. સા૦ ૬

ટબોઃ—

તે માટિં જે ઇન્દ્રિય સુખનો અભિલાષ ભવાનંદીપણઈ ઇચ્છક હોઈ જે પ્રાણી તેહ નઈ ધર્મધ્યાન નાવઈ. જેહવઈ શુક્લધ્યાનનો રૂપ સ્વરૂપ આવઈ તે પ્રાણી સંસાર કૂપનઈ મુદઈ ઢાંકઈ. ૬

ઢાળ ૨/૭

(શુક્લધ્યાનથી શુક્લ ગુણ પ્રગટે)

મૂળઃ—

ભવાભિનંદીને એ નવિ હોય, પુદ્ગલાનંદીને ભજના જોય. સા૦
આતમઆનંદી જે હોય, શુક્લ શુક્લ ગુણ પ્રગટે સોય. સા૦ ૭

ટબોઃ—

ભવાભિનંદીને એ ધ્યાન ન હોઈ–ન ઊપજઈ. અનઈ પુદ્ગલાનંદી પ્રાણીનઈ વલી ભજના અથવા ભજઈ હોઈ તો નહી પણિ બહુધા ન હઈ. [illegible] પણિ અનઈ જે આતમ આનંદી શમ, સંયમ, સુખમગ્ન હોઈ તેહનઈ [illegible] (નિ) ની પરિ શુક્લધ્યાનનો એ વિશેષ જે [illegible]...૭

ઢાળ ૩/૨

(અષ્ટયોગના નામો–તેનાથી દુષ્ટ વિકલ્પ તથા ભવદુઃખ જાય)

મૂળ :—

યમ નિયમ પ્રણિધાન કરણ પ્રાણાયામમાં રે, કિં ક૦,
પ્રત્યાહાર ને ધારણા ધ્યાંન મનોદમા રે, કિં ધ્યા૦;
એક ભાવ સુસમાધિ એ અષ્ટયોગ છઈ રે, કિં એ૦,
એહથી દુષ્ટ વિકલ્પ નહિ ભવ દુખ ગછઇ રે, કિં નહિ...૨

ટબો :—

(૧) યમ તે ૫. – અહિંસા ૧, સત્ય ૨, અસ્તેય ૩, મૈથુન ત્યાગ ૪, પરિગ્રહ પરિમાણ ૫. એ પ્રથમ યોગ યમનામા ૧.

(૨) નિયમ–૧ શૌચ, ૨ સંતોષ, ૩ તપ, ૪ સજ્ઝાય, ૫ પ્રણિધાન તે દેવાદિકનું શુભ પ્રવૃત્તિ આરાધન. એ બીજો નિયમ નામા–યોગ ૨.

(૩) કરણ (આસન) – તે ઇન્દ્રિય નિરોધન હેતિં આસનાદિ કરણ ૩. એ ત્રીજો યોગ ૩.

(૪) પ્રાણાયામ–તે સાસોસ્વા(સા)દિકનું શરીર લઘુકરણ હેતઇ. એ ચોથો યોગ–૪

(૫) પ્રત્યાહાર–તે ઈન્દ્રિયગણનઈ વિષયાર્થ થકી નિવર્તાવવું એ પાંચમો યોગ–૫

(૬) ધારણા–તે કોઈક એક પ્રશસ્ત શુભ ધ્યેયને વિષઈ ચિત્તનું થાપવું. એ છઠ્ઠો યોગ–૬

(૭) ધ્યાન–તે જે ધ્યેય કહ્યું છઈ તેહનું જે બહુ વિષય ચપલતા ટાળી એકાંશઈ ચિંતવવું તે.

(૮) સમાધિ–ધારણા ધ્યાન બેહુની થાપનાં એકત્વ ભાવઈ કરી તન્મયી ભાવઈ થાય તે સમાધિ. તેહિ જ અર્થ માત્ર આભાસ માત્ર થાઈ તે. સમાધિ આ આઠમો યોગ–૮.

એ અષ્ટાંગ યોગ સકલ દર્શન સમ્મત છઈ. એહથી દુષ્ટ વિકલ્પ ન ઊપજે; તિવારે [illegible] દુઃખ તે સર્વે [illegible] જઈ....૨

ગાથા ૩

મૂળ :— (ધ્યાનસિદ્ધિ માટે પ્રાણાયામ–તેના પ્રકારો)

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] રે, કિં [illegible],
[illegible] નામ[illegible]–[illegible] વાયુ [illegible] રે, કિં [illegible];

યતનાઈં કરેં રોધ તે શાંતિ કહીજઈં રે. કિં શાં૦,
ઉત્તર અધર તે વાયુ વ્યાધિત કીજઈં રે. કિં વ્યા૦...૩

ટબો :—

કોઈક પ્રાણી ધ્યાનસિદ્ધિની કાજઈં પ્રથમ પ્રાણાયામ કરઇં તે પ્રાણાયામ પવન નિર્જય વિના કરી ન સકીઇ. જિહાં મન હોઈં તિહાં પવન હોઈં અનઈં પવન હોઈં તિહાં મન હોઈ. તે બિહુનઈં તુલ્ય ક્રિયા કરવાનઈં કાજઈં ક્ષીર-નીર ન્યાયની પરિ મિલવાનઈં કાજઇં રેચક, પૂરક, કુંભક કરઇં. નાશા બ્રહ્મરંધ્ર મુખ થકી જે વાયુ બહિઃપ્રચાર કરઇં તે રેચક ૧. અપાનદ્વારથી પૂરક કરઇં અંતરંગ તે પૂરક ૨. નાભિપદ્મનઈં વિષઇ પવન સ્થિરી કરઇં તે કુંભક ૩. સ્થાનિકથી સ્થાનાંતર કરઇં પવનનઈં તે પ્રત્યાહાર ૪. ભા(તા)લ-નાશ-મુખદ્વારઇ કરી પવનને રોધવો તે શાંત. એ પાંચમો ભેદ ૫. એનઉં સ્યું ? જે પવન સાધના થિરતા કરી પાછો પવન મુંકઈં તિવારઇ યતનાઈં મુંકઇં આવધાન પણઈં સ્વસ્તિં સ્વસ્તિં મુકઈં તે પ્રાણાયામ. ઉત્તર ઉપરયો તથા અધર તે હેઠલ્યા વાયુનો રોધ તે વ્યાધિનો રોગાદિકનો ઉત્પાત (ન) (થાઈ) વિધાત કરઈ. એનઉ પવનસાધના નીરોગનું હેતુ....૩

ઢાળ ૩/૪

(દ્રવ્ય અને ભાવ પ્રાણાયામના ગુણો)

મૂળ :—

દ્રવ્યેં જાઈં ત્રિદોષ વાત પિત્ત કફ મુખા રે, કિં વા૦,
ભાવ થકી નિર્દોષ હોઇ તસ નહિ રુખા રે, કિં ત૦;
વિષય-કષાય આસંસ ત્રિદોષ ગયા થકી રે, કિં ત્રિ૦,
દોષ શાંતિ તન કાંતિ વધે બલ બહુ થકી રે, કિં વ૦...૪

ટબો :—

દ્રવ્ય થકી પણિ પવન સાધનાથી વાત, પિત્ત, કફ પ્રમુખના ત્રિદોષ રોગ જાઈ. ભાવ થકી પણિ વિષય કષાય મિથ્યાત મંદતાઈ તથા નાશઈ, નિર્દોષ થાઈ. તેહનઈ રોગ ન હોઈ. વલી, વિષય-કષાય વિકાર ન હોઈ. આસંસાએ ત્રિદોષનો નાશ થાઈ, એ ત્રિદોષ અંતરંગ ત્રિદોષ પણિ સમઈ. નિવારઈ દોષની શાંતિ હોઈ. બહુ કાંતિ પુણ્ય પ્રકૃતિની પુષ્ટિ થાઈ દેહાદિ ધૈર્ય બલ વધઈ. ત્રિદોષ નાશ પામઈ. બહુ બલ થઈ...૪

ઢાળ ૩/૫

(ઔદાસીન્યરૂપ ઔષધિ અને ધર્મામૃત પથ્ય)

મૂળ :—

> ઔદાસીન્ય મૃગાંકપુડીની સેવના રે, કિં પુ૦,
> કરતાં પાવન થાય નહિ કલુષિત મના રે, કિં ન૦;
> થાપ તિહાં વલી બીજ હૃદયકમલેં સદા રે, કિં હૃ૦,
> સ્થાન વર્ણ ક્રિયા અર્થ આલંબન તે મુદા રે, કિં આ૦...૫

ટબો :—

તે ત્રિદોષ ગવઈ ઉદાસીનતારૂપે મૃગાંકપુડીની સેવના કરાવઈ. અપ્રમાદરૂપ નિવાત, વિકથા રહિત વિજન–એકાન્ત સેવાવઈ, ધર્મામૃત પથ્ય સેવાવઈ તેહવી પુડી સેવતાં કલુષિત મન ટલેં, ધર્મરુચિ વધઈ. બાહ્યમલ રોગાદિક, અંતરંગ મલ અશુભ ધ્યાનાદિક તે ટલતે પાવન થાઈ. એ તો આગામિ સુભિક્ષ થાનાર હોઇ તિવારે વરસતા થંભ જિમ, તથા સૂર્ય ઉગતાં પહિલી જિમ પ્રભાતિં તિમ એ જાણવા. હવઈ એહવા શુભાશયરૂપ ધરતીમાં હૃદયકમલઈ બીજ થાપઉ. તે બીજ કેહાં? સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ, આલંબન ૫ પામઈ. સ્થાન તે મુદ્રા, પ્રસ્થાન, ન્યાસાદિ, વર્ણ તે પ્રયત્ન ઉદાત્તાદિક, ક્રિયા તે શુન્યોપયોગ (નહીં) (અથવા) સ્વમતિ કલ્પિત નહીં અર્થ તે યમનિયમાનુયાયી ગુરુ પ્રદત્ત આલંબન તે પ્રતિમા થાપનાદિક ઈત્યાદિ બીજ ક્રિયાનાં વલી પ્રાણાયામનો વિચાર લેશ કહિઈ છઈ....૫

ઢાળ ૩/૬

(પ્રકૃતિ(પ્રતિ)સંકોચ, વિકાર–અવિકાર અને નિર્વિકાર માટે પવનની સાધના)

મૂળ :—

> પ્રાણાપાન સમાન ઉદાન વ્યાન છે રે, કિં ઉ૦,
> એ પંચ સમીર ને બીજ સમાન છે રે, કિં ને૦;
> યં રં લં વં હં આનાહન ભાવના રે, કિં આ૦,
> એમ પવનના પંચ એ બીજ છે મર્મનાં રે. કિં બી૦...૬

ટબો :—

પ્રાણ ૧, અપાન ૨, સમાન ૩, ઉદાન ૪, વ્યાન (વ્યાન) ૫. એ પંચ વાયુ [illegible] (૧) (વ્યાન ?)

(૨) સમાન વાયુ તે સંધિ હૃદય શિરોંતર તે નીલ વર્ણ. (૩) ઉદાન તે કંઠ, તાલુ, ભ્રુવાદિક મધ્યવર્તિ નીલરુક. (૪) અવ્યાન તે સર્વ ત્વચા વ્યાપી રક્તરુક (૫) તે માંધે પ્રાણ, અપાન એહના ગમાગમઈ ધારણા કરવી. ઉદાન તે રૂપ કરવો. સમાન તે ઇન્દ્રિય જયાર્થંઈ થાપવો. ઇત્યાદિક સર્વ વિચાર યોગશાસ્ત્ર, યોગપ્રદીપ, યોગ–પતંજલિ ગ્રંથથી જાણવા.

પ્રકૃતિ (પ્રવૃત્તિ) સંકોચ, વિકારાવિકાર, નિર્વિકાર સાધનાના કારણ પવન છઈ તે માટઈ પવન સાધવાનઈ એ પાંચ વર્ણને બીજ છઈ. યૈં તે પ્રાણ, પૈં (અ) પાન, વૈં સમાન રૌં ઉદાન, લૌં અવ્યાન ૫. એ પવનના વર્ણ છઈ. એ ૫ સમીર ઉડાડઈ તિ વારઈ અનાહતનાદ દસમેં દ્વારે પવન પહોંચાવઈ. તિવારઈ લીન થાઈ. તિવારઈ આતણુ કહસ્યઈ શૂન્ય થયો. અનઈ ભેદ જ્ઞાની કહસ્યે તન્મયીભાવ થયો. પવનાભ્યાસી કહસ્યઈ અનાહતનાદ પામ્યો. ઇત્યાદિ ભાવ કહઈ. અનઈ દ્રવ્ય પવનાભ્યાસીને પણિ આહાર, નિદ્રા, વિકથા, આસન દઢતાના ધર્મ હોઈ....૬

ઢાળ ૩/૭

(પવન નિર્જયથી થતા લાભો.)

મૂળઃ—

> દીપન હોઈ જઠરાગ્નિ તનુ લાઘવપણું રે, કિં તo,
> રોગાદિકનો નાશ અલ્પમલ ધારણું રે, કિં અo;
> ગમનાગમને શ્રાન્ત ન હોઈ દઢ આસનં રે, કિં દo,
> પવનતણું જય હોય કૃપારસ વાસનં રે. કિં કૃo...૭

ટબોઃ—

વલી, જઠરાગ્નિ દીપઈ. કામવીર્ય ચ્યવ ન હોઈ, શરીરઈ લઘુતાપણું હોઈ–હલકો થાઈ. બાહ્ય રોગાદિકના નાશ થાઈ. મલ અલ્પ ઉચ્ચારાદિક થોડા શરીર સુગંધ વાતાદિક નિર્ગમ. થોડા બોલવઈ નહી જ. ગમનાગમનઈ થાક ન હોઈ. તથા શ્વાસાદિ શ્રમ ન હોઈ. આસનની દઢતા હોઈ. વાકયની ચપલતા, શરીર ચપલતા, ઉન્મૂલનાદિ દોષ શાંતિ હોઈ. પવનનો જય થાઈ, તિવારઈ કૃપા કરુણારસની વાસના ઉપજઈ, નિર્વૈરપણું રહઈ......૭

ઢાળ ૩/૮

(પવનસ્થાન)

મૂળઃ—

> લિંગ નાભિ ને તુંગ(દ) હિદય કંઠ નાસઈં રે. કિં લિo
> રસના નાસા નેત્ર ભ્રૂ ભાલ શિરમાંહીઈ રે. કિં કિં ભ્રૂo

ઇણિ ઠામિં નિજ તેજ ધરે, વાયુ ચારસ્યું રે, કિં વા૦
સ્થાનાંતર કરી એમ સાધે દશમદ્વારસ્યું રે, કિં સા૦...૮

ટબોઃ—

લિંગચક્ર, નાભિચક્ર, હૃદયચક્ર, ઉદર (ઉર) ચક્ર, (કંઠ) તાલુઉં, રસના, નાશા, નેત્ર, ભ્રૂ, ભાલ, શિર એ ઠેકાણાં તેજ રહેવાનાં, તથા વર્ણન્યાસનાં તથા સ્વરધ્વનિ ઉત્પાદક સ્થાનક એ શરીર પુત્ત (દૃગ) લકાદિકઇં જણાઇં. તથા પવન થાપવાનાં સ્થાનક પણિ છઇં. વાયુ સાધવાનાં સ્થાનાંતર કરઇં. ઇહાં ૧૫ અવસ્થા છઇં તે પ્રભાતિ જે સ્વર સાધનામાં જે અવસ્થામાં નાડી પ્રચાર હોઇં તે દિનઇં તે અવસ્થા થાઇં. મુખ્યતામાં હોઇ પછઇં વલી પૂર્ણ સાધક હોઇ. દશમાદ્વારથી ફેરવી ચક્ર સાધઇં........

ઢાળ ૩/૯

મૂળઃ— (પવનાભ્યાસથી પૂરણા પ્રમાની સાધના)

ઇમ કરે પવનાભ્યાસ, ક્ષુધા તૃષા જીતવા રે, કિં ક્ષુ૦
વર્ણ રૂપ રસ ગંધ શબ્દ ગુણ સાધવા રે, કિં શ૦;
ઇન્દ્રિય વિષય વિકાર તણે વશિ નવિ હોઇ રે, કિં ત૦,
ઇમ કરતાં બ્રહ્મરંધ્ર લહી સિદ્ધિ નૈં જોઇ રે, કિં લ૦...૯

ટબોઃ—

ઇણિ પરિ પવનાભ્યાસ કરતો ક્ષુધા તૃષા જીતઇં. પૂરણા પ્રમા નામ સાધના પામઇં. એ પરચાલ તે પૂરણા પ્રમા નામ સાધના કહિઇં. તેહનો વિચાર નિગમ ચિંતામણિથી જાણવો. તેહથી વર્ણ, રસ, ગંધ, શબ્દ ગુણ સર્વ સધાઇં. અશુભ શુભ થાઇં, તેહવો પ્રાણી ઇંદ્રિય વિષય વિકારનઇં વશિ ન થાઇં. ધ્યાન થિરતા રહઇં. ઇમ કરતાં બ્રહ્મરંધ્ર જ્ઞાનમાર્ગ પામીનઇં સિદ્ધિને જોઇ. એતલઇં રૂપાતીત ધ્યાનના યોગ્યતા હોઇ. યોગનલિકા બાંધીનઇં શરીરમ કેરી નિરખઇ... ... ૯

ઢાળ ૩/૧૦

મૂળઃ— (આરાધનાનો પ્રબંધ)

દ્વાદશ વિધ સ્થાન ભજે નિતાં અનુક્રમે રે, કિં ભ૦,
પ્રતિમાદિક પંચભૂત નામાં નમ્ર અભિગમે રે, કિં ન૦;
[illegible] ચ્યાર આવર્ત પ્રમુખ બહુ રે, કિં આ૦,
[illegible] નિરાકાર [illegible] અંગથી સહુ રે. કિં સ૦...૧૦

ટબો:—

અનુક્રમઈ દ્વાદશ વિધાસ્થાન ભજઈ. જંભિણી ૪, મોહિણી ૪, સ્થંભિણી ૪—એવં ૧૨ તે સાત્ત્વિક ૧, રાજસ ૨, અનઇ તામસઈ ૩ જોડતાં થાઈ અથવા અષ્ટાંગ યોગ ૧, અધીતિ, ૨, બોધ, ૩ આચરણ, ૪ પ્રચારણેં કરી થાઈ, તથા વલી પૃથિવ્યાદિક પાંચ તત્ત્વના અભિગમ જાણવા. રૂપઈ કરી પણિ વ્યાપક થાઇ. પવનાભ્યાસી વિના પણિ અનાહત નાદ પામઇ. મંડલ, ચક આરા આવર્ત્ત ઇત્યાદિક મંડલ મંત્રઅવતાર, ચક 'હૃદયકમલાદિકેં', આરા સાધનાદિક આવર્ત તે ન્યાસ સ્થાપનાદિકેં, અવગુંઠન, ઉસરણ, ભૂમિ પ્રમાર્જન પ્રમુખ બહુ વિધાન કહ્યાં છઇ તે જાણવાં. તેહના જે વિસ્તાર પ્રપંચ બુધજનઈ સઘલાઈ લહ્યાં છઇ....૧૦

ઢાળ ૩/૧૧

(દ્રવ્યયોગીની સ્વર સાધના)

મૂળ:—

દ્રવ્યયોગી જે હોય લહે તે અભ્યાસથી રે, કિં તે૦;
તેહમાં અચરિજ કોય ન ધર્મ સુવાસથી રે, કિં ન૦,
ઇણિ પરિં સાધેં સમીર તે વાત ત્રિકાલની રે, કિં તે૦;
સ્વર સાધનથી તે લહે જલવાલથી રે, કિં તે૦...૧૧

ટબો:—

વલી જે દ્રવ્યથી યોગી, જે સાધનાદિકનો અભ્યાસી ગુરુ-ઉપાસના રીત હોઈ તે પણિ એ સર્વ પ્રકાર જાણઈ. તેહ વાતમાં કોઇ અચરિજ નથી. ધર્મની સુવાસનાથી ગુરુ પ્રસન્નતાથી સ્યું ન થાઇ ! ઇણિ પરિ પવન સાધના કરતો અતીત, અનાગત, વર્ત્તમાનકાલની વાત પણિ જાણે. ઇંગિત આકારાદિકઈ અથવા સ્વરસાધના પણિ જાણઈ. તથા જલવાલ તે સાસોસ્વાસ નાડી પ્રચારથી પણિ જાણઈ. તેહનઈ સદા શુભ હોઈ....૧૧

ઢાળ ૩/૧૨

(સ્વરોદય—ચંવેધ સમીર)

મૂળ:—

મંડલ ચ્યાર વિચાર સમીર તણા કહ્યા રે, કિં સ૦,
ભોમ વારુણ વાયવ્ય આગ્નેયપર્ણ કહ્યા રે, કિં આ૦;
અભ્યાસે સવેધ સમીરની થાપના રે, કિં સ૦;
નાસિકા રંધ્રિ હોઈ પૂર્ણ સમાપના રે, કિં પૂ૦...૧૨

ટબો:—

પવન સાધવાનાં ચ્યાર મંડલ થિર સ્થાનક કહ્યાં છઈ, તે કહાં ? ભૌમમંડલ–પૃથિવી ૧, વરુણમંડલ–આપ ૨, વાયવ્ય તે વાયુમંડલ ૩, આગ્નેય તે તેજ મંડલ ૪. તેહના તત્ત્વ વર્ણ, ગંધ, રસાદિક સ્વર સાધન સર્વ નાડિકાથી જાણવા. હવઇ તે નાડિકાના ૨ ભેદ તે એક અવેદ્ય સમીરઇં સધાઇ. તેહના અભ્યાસથી સંવેદ્ય સમીર તે વ્યક્ત સમીરથી જેહનું સ્થાનક આકાશતલ તે સર્વત્ર વ્યાપક છઇ. પણિ નાશિકાના રંધ્ર થકી સમીરની પૂર્ણ સમાપના જણાઈ, તે સ્વરોદય કહીઇ છઈ....૧૨

ઢાળ ૩/૧૩

(સ્વર સાધનાથી કાર્યના મમત્વનો વિચાર)

મૂળ :—

મંદે મંદે વાયુ વહેં જે તત્ત્વનો રે, કિં વ૦;
તે ઉપરિ જે કાર્ય વિચાર મમત્વનો રે, કિં વિ૦,
વાયુ કવોષ્ણ નેં ઉષ્ણ શીત કૃષ્ણ (કૃત્સ્ન) નેં બાહિરેં રે, કિં કૃ૦;
તિર્યગધઃ સ્ફુરમાન બાલ રવિ સમ સહી રે, કિં બા૦...૧૩

ટબો :—

મંદ મંદ જે વાયુ પ્રચાર તે તત્ત્વ કહીઇં. આકાશ તત્ત્વ, ઊર્ધ્વ, વાયુતત્ત્વ તિર્યક્ પ્રચાર, અપ્તત્ત્વ તે અધોગામી, પૃથિવી તત્ત્વ તે સમગામી, અગ્નિ તત્ત્વ સર્વોર્ધ્વગામી ઇત્યાદિ વિચાર તે ઉપરિ વલી જે કાર્ય જેહનું મૃદુ, ખર, શુભ, દુર્ભગ, સ્થિર, અસ્થિર, શીઘ્ર, મંદ પ્રમુખ વિચારનો જેહવો મમત્વ ભાવ હોઇ તેહવો અંગીકાર કરવો. વાયુ પણિ ફરસ કોઇનો ઉષ્ણ. કોઇનો કવોષ્ણ ઇત્યાદિ રૂપ હોઇ. એ સર્વ નાડીથી બાહિર ફરતા વાયુનો હોઇ. કોઈ નો ત્રીછો, કોઈ નો અધ, કોઇનો ઉર્ધ્વગામી હોઇ. કોઈ તત્ત્વનો વર્ણ બાલ રવિ-સૂર્ય સમાન, કોઇનો ધૂમ્ર સમાન, કોઇનો પીત, કોઇનો નીલ, કોઇનો શ્યામ, કોઇનો અંગ(ર)ન જેમ હોઇ.......૧૩

ઢાળ ૩/૧૪

([illegible] સ્વર સાધનામાં [illegible])

મૂળ :—

[illegible] નાસા રવિ. શશિ [illegible] રે, કિં રવિ૦;
[illegible] નેં સાર [illegible] રે. કિં [illegible];
ઇત્યાદિક [illegible] રે. કિં [illegible];
તે [illegible] રે, કિં [illegible]...૧૪

ટબો:—

નાશિકાના પણિ ૨ (ભેદ) છે. એક વામ, એક દક્ષિણ. એકનું નામ શશિ છઈ, દક્ષિણનો રવિ ઘર છઇ, તિહાં વલી પક્ષ બે-કૃષ્ણ, શુકલ ભેદઇ તથા દિનરાત્રિ ભેદઈ, તિહાં વલી વાર સૌમ્ય-ક્રૂર ૨ ભેદઈ. દક્ષિણનઈ ક્રૂર, વામાનઈ સૌમ્ય જોઇઈ. તિહાં વલી શુભાશુભ કાર્ય અથવા વલી ગતિ નાશિકા વહનની ત્વરા જોવી. વલી, વર્ણ ક્ષત્રિયાદિક જોવા, ગમનઈ પ્રવેશ કાલઇ.

....दीक्षा-वाणिज्य-नृपतिसेवायां क्षौर-कर्म-चिकित्सेषु वामानाडी शुभा कथिता ॥ यात्रा-युद्ध-विवाहे च, विद्यायां राजदर्शने । कामोद्दीपन-चौर्ये च, (शय्या) दक्षिणनाडी शुभा कथिता ॥

ઈત્યાદિક બહુ વિચાર યોગશાસ્ત્ર, વિવેક વિલાસ, સ્વરોદય, સ્વરદીપક મધ્યેથી જાણવા. તે સઘલાઇ દ્રષ્ટયોગી અભ્યાસથી સાધઇ. તે સાધવાનઈ. તે કાજઇ ઘણાઈ પતિ· મંથ ઉપક્રમ કરઈ છઈ....

ઢાળ ૩/૧૫

મૂળ :—

હવે ભાવે અધ્યાત્મ પવનને સાધીઈ રે, કિં અ૦,
ગંભીરાદિક અડગુણ તેહમાં વાધીઈ રે, કિં તે૦;
કૃષ્ણ શુકલ દોઇ પક્ષ વિરતિ અવિરતિ ભેદ રે,કિં અવિ૦,
નાસિકા આસ્તિકભાવ સમીર ધરે બહુ રે, કિં સ૦...૧૫

ટબો :—

હવે ભાવથી અધ્યાત્મ સાધવાના ઉપાય કહઈ છઈ. ગંભીરાદિક આઠ ગુણ જે પ્રાણીનેં હોઈ તે ભાવ પવન સાધનામાં વધઇ તે કહઈ છઈ. કૃષ્ણપક્ષી ૧ શુકલપક્ષી ૨ જેહનઇ એક પુદ્‌ગલ પરાવર્ત સંસાર તે શુકલપક્ષી, તેહથી અધિક સંસાર તે કૃષ્ણપક્ષી ૨, અભવ્યનો અલેખઈ. અવિરતિ વિરતિ પ્રાણી તે બેઉ નાડિ (સિ) કાની પુંઠ જાણવી. ચંદ્રની સૂર્યની આસ્તિક ભાવ તે નાસિકા તે શાંતિ સમીર પાંચ ૫ તે પંચાક્ષર પ્રચુર જાણવો.... ..૧૫

ઢાળ ૩/૧૬

(તત્ત્વ વિચારણા)

મૂળ :—

ચંદ્ર સૂરજનાં રશ્મિ તે દેશ સર્વ અંગના રે, કિં દે૦,
દંભાદિક ચોમંડલની નિદ્રા વહના રે. કિં મં૦

આતમ પોતાના ગુણનઈં લાભઇં પ્રાપ્તિ તુષ્ટ થાઇ. પણિ પરપુદ્ગલાદિ લાભઈં તુષ્ટ ન થાઈં. વલી ભાવાધ્યાત્મ પવનાભ્યાસીનઈં કંપ, સ્વેદ શ્રમ, મૂર્છા, ભ્રાંતિ, બલની હીનતા ઇત્યાદિક દોષ ન હોઈં. નીરોગની પીનતા પુષ્ટતા થાઇ....૨૦

ઢાળ ૩/૨૧

(સ્વાધ્યાયથી સાવધાની)

મૂળ :—

વાચનાદિક સજ્ઝાય ધરે અનુપ્રેખ્યતા રે, કિં ધ૦,
હોઈ પ્રમાદની ઝલકિ કદાપિ ન પિશુનતા રે, કિં ક૦:
ચઉદલથી પટ વલયથી આગલિ સંક્રમે રે, કિં આ૦,
સમકિત થાંન પ્રમત્ત થકી ગુણ ચંક્રમે રે, કિં ગુ૦...૨૧

ટબો:—

વાચના ૧, પૃચ્છના ૨, પરાવર્તના ૩. અનુપ્રેક્ષા ૪. ધર્મકથા ૫. એ સજ્ઝાયની જાણતા—કુશલતા અખેદાદિ ગુણ વધતઇ હોઈં. કદાચિત વિચઇ ૨ પ્રમાદની ઝલકી હોઇ. પણિ પિશુનતા પરદોષાભાસઈં કરી ગુણી ઉપરિ પ્રદ્વેષતા તો ન જ હોઈં. વલતો પવન વલી ચ્યાર દલનું કમલ દ્રવ્યથી નાભિ અનઇ ભાવથી અનન્તાનુબંધિયાનઇ અભાવઇ તિહાંથી આઠ દલ કમલ, દ્રવ્યથી હૃદયકમલિ અનઈ ભાવથી પ્રત્યાખ્યાનિયા અપ્રત્યાખ્યાનિયા તિહાં એ ૨ ચોકડીઇ સંક્રમઇ. એતલઈ વિરતિરૂપ પવન તે તે ભાવ અધ્યાતમઇ સંક્રમઇ—પ્રવેશ કરઈ. સમકિત સ્થાનિક થકી દેશવિરતિ પ્રમત્તગુણઠાણઈ ભાવ અધ્યાત્મ પવન સંક્રમઈ પ્રવેશ કરઇ....૨૧

ઢાળ ૩/૨૨

(તે ભાવ અધ્યાત્મમાં વાસિત હોવાથી ઇંદ્રિય સુખમાં લીન થાય નહિં.)

મૂળ:—

ઈંદ્રિય સુખ આધીન અલીનપણું રુચે રે, કિં અ૦,
નહિ શક્ત સુખ ગ્રહ થકી આસક્તું ભગે રે; કિં અ૦...૨૨
ઇંદ્રિય સુખ ઉદગાર નાસે, ભાવ અધ્યાતમેં રે, કિં ભા૦

ઢાળ ચોથી

(રાગ : કાફી. દેશી : બંગાલની)

[પવનાભ્યાસ ચાલુ]

મૂળ:—

હૃદયકમલ. હવે પંચક બીજ અસિઆઉસા શુદ્ધ ધર્મનું બીજ;
ભવિ ધ્યાઇએ, હાં રે મોરા આતમ પરમાતમ પદ પાઇએ...૧

ટબો :—

હવેં વલી પ્રકારાંતરઈં એહ જ પવનાભ્યાસની ઢાળ ચોથી બંગલાની દેશીઈં કાફી રાગઈં કહઇ છઇ–

હૃદયકમલનઈં વિષઈં યોગના બીજ પંચક છઈં તે વલી થાપઈં છઇ.

(नमो)				लोए
				सव्व
अ	सि	आ	उ	सा
रि	द्धा	य	व	हू
हं	*	रि	ज्झा	*
ता	*	या	या	*
णं	णं	णं	णं	णं

નમો. અરિ. પદ વિચમાં તથા ચ્યાર દલનાં ચ્યાર પદ તથા યૈં પૈં થૌં (વૈં) તૈં સૌં એવં આદિ અક્ષર થાપીઇ. પાંચ સમીર થાપીઈં ઈત્યાદિક બહુભેદ છઈં....૧

ઢાળ ૪/૨

(પરમાત્મ સ્વરૂપ પામવા માટે ધ્યાન.)

મૂળ :—

પ્રણુવ સહિત આદિ પદ વર્ણું,
નમ પદ આગલિ જોડે સહર્ણું...ભ...૨

ટબો:—

તથા વલી પરમાતમ પામવાનઈ ધ્યાનઈ પ્રણવ કહેતાં ૐકાર સહિત પંચ પદ અસિઆउसा થાપીઈ. નવ (મ) પદ આગલિ જોડીઈ તથા પ્રણવ સહિત એક વર્ણ જોડીઈ. નમ અંતઈ તથા ૐ સકલ વર્ણે પ્રથમ નમ અંતઈ ઈમ જોડીઈ. અનઈ કામ, વશ્ય, ઉચ્ચાટન, લક્ષ્મી, શરં ૫ ખા(સ્વા)સ્થ્ય (?) નઈ કાજે યૈં પૈં પ્રમુખ પંચવર્ણ જોડઈ. તિહાં હ્રીં ક્લીં ક્ષ્રૌં શ્રીં ચ્લૂં એ બીજ, પદ પાંચ ઈત્યાદિ સર્વ સકર્ણ પંડિત જાણઈ....૨

ઢાળ ૪/૩

(ત્રિપદી પાંચ વર્ણમાં પાંચ વર્ણના ફેલાવાનો વિચાર)

મૂળ :—

ત્રિપદી પણ પણ વર્ણ વિચાર,
એ ધ્યાતાં ટલે દોષ અઢાર...ભ....૩

ટબો :—

ત્રિપદીનાં પાંચ વર્ણ—'अरि–आय–उव–सव्व–सिद्धाणं' ત્રિપદ તથા ત્રિપદ મધ્યે પંચ વર્ણના વિચાર 'असिआउसा'ના ફઈલાવ છઈ. એ પદ ધ્યાતાં હુંતા દોષ અઢાર તથા અઢાર પાપ સ્થાનાદિક ટલઈ. અંતરાય ૫, હાસ્યાદિક ૬, એવં ૧૧, કામ ૧૨, મિથ્યાત ૧૩, અજ્ઞાન ૧૪, નિદ્રા ૧૫, અવિરતિ ૧૬, રાગ ૧૭, દ્વેષ ૧૮ દોષ ટલઈ. એવં સમુદાઈ ૩૫ ગુણ પ્રકારાંતરઈ પાંચ દલનો વિચાર જાણવો....૩

ઢાળ ૪/૪

(અષ્ટદલકમલની સ્થાપના)

મૂળ :—

અષ્ટદલે ચઉ બીજ છઈ અન્ય,
દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ એ ધન્ય. ભ૦...૪

ટબો :—

ઈહાં અષ્ટદલ કમલનઈ વિષઈ ચ્યાર બીજ. તિહાં અન્ય છે તે થાપીઈ. તે કેહાં-દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ એ ચારની થાપના કીજઈ. તિવારઈ નવદલનું કમલ કર્ણિકાઈ ઈ. પુણ્ય થઈ....૪

ઢાળ ૪/૫

(કમલ યોગીની સાધના માટે)

આગલા ભાગા શ્રી વહ્નિ ઠામ,
સૌભાગ્ય એ બીજ અભિરામ. ભ૦...૫

મૂળ :—

અથવા વલી માયા, વશ્યં, શ્રી લક્ષ્મી, વહ્નિ, તેજ, કામપ્રતાપ એ ચ્યારઇ બીજ સાધારણ સર્વનઇં ઇચ્છારૂપ છઈ તે સાધવાનઈં પણિ એ છઇ. દ્રવ્યયોગીનઇં....૫

ઢાળ ૪/૬

(મંત્રરાજ અર્હંકારની સાધના)

મૂળ:—

અર્હં અક્ષર અક્ષર હેતુ (ત)
પ્રાણાધિક વર ભાવ સંકેત. ભ૦...૬

ટબો:—

અર્હં એહવું અક્ષર જપતાં અક્ષરં કહતાં આતમ સ્વરૂપ પ્રતઈ, જાણઇ, દેખઈ. પ્રાણથી અધિક વર-પ્રધાન ભાવનઈં સંકેતઈ કરી....૬

ઢાળ ૪/૭

(મંત્રરાજનો નાદાનુસંધાન માટે સમુચ્ચાર)

મૂળ :—

હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્લુત વર્ણવિભાગ
ધ્યાતાં પ્રગટે ગુણ પરભાગ૦...૭

ટબો :—

હ્રસ્વ ૧, દીર્ઘ ૨, પ્લુત ૩, એ ત્રિણ વર્ણના વિભાગને ઉચ્ચારણ કાલ વિશેષ માત્રાનઈં કહીઇ છઇ. તેહવા ધ્યાની પરિણતિ કરતઈં ધ્યાનના વિભાગ પામઈ. તે માત્રા ફેર ન કરઈ તો હ્રસ્વઇં વચનસિદ્ધિ ૧, દીર્ઘઇ કાર્યસિદ્ધિ ૨, પ્લુતઇ દરિદ્ર નાશઈ ૩, ઇત્યાદિ ગુણ પામંઈ....૭

ઢાળ ૪/૮

(સમુચ્ચારથી સમતારસની પરાકાષ્ઠા)

મૂળ :—

સરસ સુધારસ કુંડ સુતીર.
સામ્ય સ્વભાવનું વાધે હીર. ભ૦...૮

ટબો :—

સરસ સમતારસરૂપ સુધાકુંડનું નીર-કંઠે પામઈ. સામ્ય સ્વભાવ શબ્દેહની મંત્રાનું હીર-રહસ્ય વાધઈ પામઇ...૮

ઢાળ ૪/૧૨

(જ્ઞાન સહાયથી ઉપશમ, આત્મવીર્ય ખપક)

મૂળ :—

જ્ઞાનસહાયેં ઉપશમ ધાર,
આતમવીર્યેં ખપક વિચાર. ભ૦...૧૨

ટબો :—

જિહાં ગ્રંથિભેદ થાઇ છેં તિહાં સમય ૧ લગઇ. અંતરઇં ન્યૂનતા વૃદ્ધતા કરી છઈ, તિહાં જ્ઞાનની તીવ્રતાઈં ઉપશમશ્રેણિની ધારા વધંતી અનઇં વીર્યની ધારા વધંતઇ ક્ષપકશ્રેણિની ધારા વધતી એ ઉક્તિ છઇ....૧૨

ઢાળ ૪/૧૩

(મિથ્યાત્વભેદનની જેવી શક્તિ તેવી દશા.)

મૂળ :—

બંધ ઉદય સત્તાકૃત ભાગ,
હ્રસ્વાદિક સ્વર યોજના લાગ. ભ૦...૧૩

ટબો :—

તિહાં અપૂર્વાદિ કરણઈં કર્મના બંધ ઉદય સત્તાના સ્વવીર્યઇં ભાગ પાડે છઈ. તિહાં કેઈક પ્રાણી સમકિત પડઈ. કેતલાંઇક સંખ્યકાલે અસંખ્યકાલઇ અનંતકાલઈ તદ્ ભવમોક્ષ અંતકૃત કેવલી થાઈ છઈ. સર્વ ગ્રંથિભેદ કરી અનિવૃત્તિકરણ પછી અંતરકરણ કરતાં જે વીર્યની યાદૃશ મિથ્યાત્વભેદનશક્તિ તેહવી તે દશાઈં પામઇ તે વિચાર ગ્રંથાન્તરમાં બહુ છઈ. તિહાંથી જાણવા....૧૩

ઢાળ ૪/૧૪

(જાપના ત્રણ પ્રકાર)

મૂળ :—

રહસ્ય ઉપાંશુ ને ભાષ્ય વિચાર,
ધ્યાનસમાપત્તિ નિરધાર. ભ૦...૧૪

ટબો :—

જપઇ ગણવાના વિચાર કહઇ છઇ. ત્રિવિધ ભેદ રહસ્ય ને હૃદયમાંહિં ૧, ઉપાંશુ ને ઓષ્ઠપુટાદિકની ચાલણા નહી ૨, ભાષ્ય તે વર્ણ-સ્થાનાદિ શુદ્ધ ૩, એ ધ્યાન સમાધિ (સમાપત્તિ) તાઈ જાણવા. ધ્યાન (ના) રૂદ્ધ્યા [illegible]—૧૪

ઢાળ ૪/૧૫

(આત્મા પરમાત્માના ધ્યાનથી મોક્ષ પામે.)

મૂળ :—

આતમ પરમાતમ ગુણ ધ્યાન,
કરતો પામે પાવન ઠાંમ. ભ૦...૧૫

ટબો :—

આત્મા તે પરમાત્માનો ધ્યાન કરતો પાવન ઠામ પવિત્રતાશય કર્મવિયોજનારૂપ સ્થાનક પામઈ...૧૫

ઢાળ ૪/૧૬

(તે વખતે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે.)

મૂળ :—

હોઇ સુમેરુ દર્શન નિઃકંપ,
નિર્મલ વિધુ પરે આનંદ જંપ. ભ૦...૧૬

ટબો :—

નિરાકઈ તે પ્રાણીનઈ સુદર્શન ભલા દર્શનરૂપ મેરુ ખાઈક સમકિત તે નિશ્ચલ નિઃકંપ થાઈ. નિર્મલ પૂર્ણ ચન્દ્રમાની પરઈ આનંદનો જંપ તે નિરાબાધ સુખ ઉપજઈ. મિથ્યાત્વાગ્નિ વિપર્યય કરઈ અધિક થાઈ...૧૬

ઢાળ ૪/૧૭

(પિંડસ્થ આદિ ધ્યાનથી આરાધક પોતાના મનને સ્વસ્થ કરે.)

મૂળ :—

પિંડ—પદસ્થ અને રૂપસ્થ,
રૂપાતીત ચતુર્વિધ મન સ્વસ્થ ભ૦...૧૭

ટબો :—

ઢાળ ૪/૧૮

(ચાર નિક્ષેપ વડે કેમ ધ્યાનાધિરૂઢ થવું ?)

મૂળ :—

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય નેં ભાવ,
છઉમ પડિમ કેવલ સિદ્ધભાવ. ભ૦...૧૮

ટબો :—

જહિ તેહિ જ સ્વરૂપ કહઈં છઇ. નામ ૧, થાપના ૨, દ્રવ્ય ૩, કેવલ ભાવ ૪,– એ ચ્યારનઈં છદ્મસ્થ પ્રતિમા કેવલી અનઈં સિદ્ધભાવ ધ્યાનાધિરૂઢ હુંતો ભાવઈં....૧૮

ઢાળ ૪/૧૯

(સ્વરૂપ વિચારતાં પરિણામની સ્થિરતા)

મૂળ :—

નિરખંતે હોઈ થિર પરિણામ,
શુભશ્રુતિ ધૃતિધર પુરુષ નિદાન.ભ૦...૧૯

ટબો :—

એહ સ્વરૂપ જોતાં ભાવતાં પોતાના પરિણામ થિર યોગે થાઈં. અશુભથી ટલઈં. તે પુરુષ શુભ શ્રુત, શુભ ધૈર્ય, તેહનો ધરણહાર અનિદાની અલ્પપુદ્ગલ ઇંગઇક એહવો થાઇ.......૧૯

ઢાળ ૪/૨૦

(આવા અવલંબનથી મોક્ષપ્રાપ્તિમાં વિલંબ નહીં)

મૂળ :—

અવલંબે વિલંબ ન થાઈં,
કરણ અપૂર્વનઈં વીર્ય સહાય. ભ૦...૨૦

ટબો :

એહવા ધ્યાનનું અવલંબવું તેહિ જ મોક્ષ પ્રાપ્તિનઇં વિલંબ ન થાઇ. ટીક ઠર્યું. ઠારી થાઈં. અપૂર્વકરણ–વીર્યના સહાયથી અનેક પ્રકારની [illegible] થયા હોઇ.......૨૦

ઢાળ ૪/૨૧

(સકલીકરણ અને મુદ્રાઓ દર્શાવે છે.)

મૂળ :—

સકલીકરણ પંચાંગુલિ જોડિ,
અંગુષ્ઠ તર્જની મધ્યમૌ હોડી. ભ૦...૨૧

ટબો :—

સકલીચરણ તે જાપ સ્થિરીકરણ. પંચાંગુલિ જોડિ તે પમેષ્ઠિમુદ્રા, કામધેનુ-મુદ્રાદિકનું જોડવું. અંગુષ્ઠ, તર્જની, અંગુષ્ઠ પાસલી મધ્યમા, તે સર્વનઇં મધ્ય-અંગુલી તેહની હોડિથી નીપજે........૨૧

ઢાળ ૪/૨૨

(સાધના પ્રપંચ માટે કેટલાંએક બીજો)

મૂળ :—

અનામિકા કનીનિ(ષ્ઠિ)કા પંચ
ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रौं ह्रः स्वाहा પ્રપંચ. ભ૦.૨૨

ટબો :—

તે અનામિકા તે કનિષ્ઠા પાસઇં. કનિષ્ઠા તે સર્વથી લઘુ. એ પાંચે આંગુલી, તિહાં એ પાંચ બીજક જોડીનઇ સ્વાહાદિ જાણીઈ. વિસ્તાર કરીઈ તો ક્ષા ના પાંચ બીજક, હકારના પાંચ, મકારના પાંચ, કકાર-લકારના ૫ જોડીઈ. વપટ્ વૌપટ્ સ્વધા (સ્વાહા) ૪ [illegible] યથાગિનિન જોડીઈ. એ ઢાળ મધ્યે પ્રપંચ દેખાડ્યો....૨૨

ઢાળ પાંચમી

(રાગ : ચોપાઈ)

ઢાળ ૫/૧

(પરમ મંત્રનો વિશેષ વિચાર)

મૂળ :—

ટબો:—

હવે વલી એહનો જ ચોપાઈની ઢાલઈ કહઇ છઈ. વિશેષ વિચાર પ્રતિ એ પરમ મહામંત્ર છઇ. ૧૪ વિદ્યા મોટી છઇ. નભોગામિની ૧, પરશરીરપ્રવેશિની ૨, રૂપ-પરાવર્તિની ૩, સ્થંભિની ૪, મોહિની ૫, સ્વર્ણસિદ્ધિ ૬, રજતસિદ્ધિ ૭, રસસિદ્ધિ ૮, બંધક્ષોનની (? મોક્ષણી) ૯, શત્રુપરાજયી ૧૦, વશીકરણી ૧૧, ભૂતાદિદમની ૧૨, સર્વ-સંપતકરી ૧૩, શિવપદસાધિની ૧૪, તથા વલી સર્વ પ્રકારઈ પરમાનંદ વધઈ. તે મંત્ર ગણવાના વિધાન ૬૪ પ્રકારનાં છઇ. જૂદઇ જૂદઇ કાર્યઇ આવઈ. એ દ્રવ્ય વિધાન જાણ-વાના ભાવવિધાન ·સાધીઇ. તો એ પરમેષ્ઠિ મંત્ર ૧૪ પૂર્વ સાધન ૧૬ કષાયની ચોકડી એટલે સોલ ચોકું ચોસઠિ ઇત્યાદિ અનેક સાધનભૂત થાઈ...૧

ઢાળ ૫/૨

(લબ્ધિ અને અનાહતનાદની પ્રાપ્તિ)

મૂળ:—

તિહાં મંડલ ચ્યાર તિહાં ચઉજ્ઞાન, મંદ(ગ)લ ચ્યાર શરણ એ ધ્યાન;
લબ્ધિ અઠ્ઠાવીસની ભાવના, નાદ અનાહતની પાવના...૨

ટબો:—

તિહાં ચ્યાર મંડલ તે ૪ જ્ઞાન મત્યાદિક ૪ અથવા ૪ મંડલ-અરિહંત ૧, સિદ્ધ ૨, સાધુ ૩, ધર્મ ૪. એહી જ ચાર શરણ દ્રવ્યે ૪ કમલ, નાભિકમલ ૧, હૃદયકમલ, ૨, ઉદરકમલ ૩, અનઈ (........) કંઠકમલ ૪ મંગલ અઠ્ઠાવીસ લબ્ધિની ભાવના હોઇ અનાહતનાદ અવ્યક્તલક્ષણ. પરમ પ્રમોદની પાવના સાદૃશ મત્યાદિકઈ કરી - ૨

ઢાળ ૫/૩

(શાસનધુરા વહન કરવા આમ્નાયનું અનુકરણ)

મૂળ :—

પંચવર્ણપરિપૂરક પીઠ, ત્રિગુણયુક્ત નિર્ગુણ સુપઇઠ;
પંચમસ્થાન પ્રવર્તક શિરઈ. તાસ ધુરા વહેવા અનુકરઈ—૩

ટબો:—

પંચ વર્ણઇ કરી પાવન પરમ પીઠ અરિહંતનું સિદ્ધનું ત્રિગુણ-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રઈ યુક્ત, નિર્ગુણ-સાત્વિક, રાજસ, તામસઈ યુક્ત, ભલું પ્રતિષ્ઠ પદસ્થ. પંચ પ્રસ્થાનનો પ્રવર્તક આચાર્યાદિકનઈ પ્રધાનઈ, તેહની ધુરા ગણધરપદાદિ વહન કરવાનઈ અનુકરણ -

ઢાળ ૫/૪

(શાસન ધુરા........ચાલુ)

મૂળ :—

પંચાચારે પાવન થાય, તો એ પંચપીઠ લહવાય;
વીતરાગ નહીં પણિ ઉપશમ રાગ, એ ધ્યાને હોઈ ઇમ પરભાગ...૪

ટબો :—

પાંચ આચારઈ કરી પવિત્ર થાઈ તે પંચાચાર કેહા—જ્ઞાનાચાર ૧, દર્શનાચાર ૨, ચારિત્રાચાર ૩, તપ—આચાર ૪, વીર્યાચાર ૫ એ પંચાચાર તિવારઈ એ પાંચપીઠનું પામવું થાઈ. વીતરાગ ન હોઈ તોહઈ પણિ ઉપશમ રાગવંત હોઈ. એ ધ્યાનથી પરમ પ્રકૃષ્ટ પરભાગ ગુણોત્કર્ષનો ધણી થાયઈ ..૪

ઢાળ ૫/૫

(શાસનધુરા........ચાલુ)

મૂળ :—

દેખઈ પાંચું એહના ધ્યાની, દેખઈ પંચ એહને પણિ ગુણી;
સાધ્ય સાધન સાધકના ભેદ, ત્રિણ્યે છઈ પણિ હોઈ અભેદ...૫

ટબો :—

એ મંત્રરાજનો ધ્યાની એ પાંચઈ અરિહંતાદિક પદનઈ દેખઈ. એ પાંચે ગુણી પદ તે એહ મંત્રના ધ્યાનારનઈ પણિ દેખઈ. સાધ્ય ૧. સાધન ૨. સાધક ૩. એ ત્રિણ્ય ભેદ યદ્યપિ છઈ પણિ પરપરાઈ અભેદ એક રૂપઈ છઈ. સાધ્ય સાધન તે સાધકાન્તર્ભૂત [illegible]....૫

ઢાળ ૫/૬

([illegible] પાંચ વર્ણની પાંચ પદમાં વ્યાપ્તિ.)

મૂળ :—

[illegible] અરવિન્દ સમાન, તુલ્ય, કલ્પ, સાધન સાવધાન;
એ [illegible] અધિ[illegible], ધર્મધ્યાનનું એ મંડાણ......૬

ટબો :

[illegible] આગમ ૧, આદરણ ૨, અરવિન્દ ૩, [illegible] સાવધાન છઈ. આગમ તે અરિહંત ૧, આદરણ [illegible], ઉપાધ્યાય ૪, કલ્પ તે સાધુ ૫, એ સમાન

અવસ્થા છઈ એ પાંચઈ અવસ્થાના એ પાંચ પદ છઇ. અહિછા(ઠ)ણઇ અંતર ભાવના જોતાં ધર્મધ્યાનનું મંડાણ તે એહજ છઇ સાધુ અપ્રમાદીનઈ સકામ નિર્જરા ધર્મધ્યાનથી મુખ્યતા છઇ.......૬

ઢાળ ૫/૭

(શુદ્ધપ્રતીતિધર જિનબિંબ દેખે.)

મૂળ :—

ઇત્યાદિક બહુલા વિસ્તાર, બહુશ્રુત મુખથી ગ્રહીઇ સાર;
શુદ્ધ પ્રતીત જે નર હોય, મધ્યે દેખે શ્રી જિન સોય....૭

ટબો :—

ઈત્યાદિ ઘણા વિસ્તાર બહુશ્રુતના મુખથી જાણવા. યોગપાતંજલિ, યોગશાસ્ત્ર, ધ્યાનરહસ્ય, મંત્રચૂડામણિ, ધ્યાનોપનિષત્ પ્રમુખ, પંચપરમેષ્ઠિપદકાશિકા, અષ્ટપ્રકાશી શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર (સૂરિ) કૃત ઈત્યાદિક બહુ ગ્રંથ છઇ. તે શુદ્ધપ્રતીતધર જે નર હોઈ તેહનઇ ધ્યાન ધારણા હોઈ. અથવા તે શ્રી જિનનું બિંબ હૃદયમધ્યે ધ્યાનમઈ દેખઇ.......૭

ઢાળ ૫/૮

(ફલશ્રુતિ)

મૂળ :—

તદ્દભવેં ત્રિભવેં હોઇ તસ સિદ્ધિ, આનુષંગિક તસ નવનિધિ ઋદ્ધિ,
લેશ થકી એ બોલ્યો જાપ, ઇહાં પરમાર્થનો છે બહુ વ્યાપ...૮

ટબો :—

જે પુરુષનઈ તદ્દભવ સિદ્ધ તથા ત્રિભવઈ સિદ્ધ હોઈ તેહનઈ એ પ્રતીતિ ઉપજઈ. પ્રસંગિં તેહનિ નવનિધિ રિસિ સિદ્ધિ હોઈ તે માટિ એ જાપનો વિચાર લવલેશ માત્રથી દેખાડયો. લવમાત્ર પરં એહનો વ્યાપ વિસ્તાર ઘણો છઈ. ગુરુકૃપાથી જ પામીઈ. અનુભવ સાધ્ય છઈ.......૮

ઢાળ ૫/૯

(ધર્મધ્યાનના ચાર પાયાનો વિસ્તર)

મૂળ :—

આજ્ઞાપાય વિપાક સંસ્થાન, વિચય તે ચિંતનનું નામ:
લેશ્યા શુદ્ધ ને ભાવ વિશુદ્ધ, બોધ વીર્ય વૈરાગ્ય વિશુદ્ધ - ૯

ટબો :—

હવઈ ધર્મધ્યાનના ચ્યાર પાયા કહીઈ છઈ. આજ્ઞાવિચય ૧. અપાયવિચય ૨, વિપાકવિચય ૩, સંસ્થાનવિચય ૪, આજ્ઞા વીતરાગની તેહનું વિચય કરતાં ચિંતન તે આજ્ઞાવિચય ૧. અપાય તે રાગદ્વેષ તેહનું વિઘનરૂપ છઈ તેહનું ચિંતન ૨. વિપાક તે કર્મના શુભાશુભરૂપ તેહનું ચિંતન ૩. સંસ્થાન તે લોક પુરુષાકૃતિ ચિંતનરૂપ ૪. તે વિશુદ્ધ લેશ્યા તેજ, પદ્મ શુક્લરૂપ ભાવ તે આત્મપરિણામની નિર્મળતાઈ જ્ઞાનબોધ વીર્યની વિશુદ્ધતાઈ વૈરાગ્ય નિરાશંસ પરિણામની વિશુદ્ધિ ધર્મધ્યાન ઉપજઈ.. ૯

ઢાળ ૫/૧૦

(ધર્મધ્યાનમાં મૈત્રી આદિ સહાયક–સ્વર્ગના હેતુ)

મુળ :—

સ્વર્ગહેતુ કહિઓ ધર્મધ્યાન, દ્રવ્યોદારેં ભાવ પ્રધાન;
હવે ભાખ્યું જે શુક્લધ્યાન, તે અપવર્ગ દેવાનેં પ્રધાન...૧૦

ટબો :—

તે ધર્મધ્યાન સ્વર્ગ પ્રાપ્તિનું હેતુ છઈ. મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા, મધ્યસ્થતાદિક પદસ્થ પિંડસ્થાદિ ખાંતી આર્જવાદિક એ સર્વ ધર્મધ્યાનાદિ અવલંબન–સહાય છઈ ઉદારઈ દ્રવ્યઈ કરી ભાવ પ્રધાનના થાઈ. હવઈ ચોથું શુક્લધ્યાન તે અપવર્ગ–મોક્ષ–દેવાનઈ ધોરી–પ્રધાન છઈ. ધર્મધ્યાનથી વિશુદ્ધ હેતુ કારણઈ પ્રધાન ભાવઈ પ્રધાન સંઘયણ, પ્રધાન શ્રુતાદિક હેતુ જનિત છઈ, તે પણિ ચ્યાર ભેદઈ છઈ તે કહઈ છઈ....૧૦

ઢાળ ૫/૧૧

(શુક્લધ્યાનના ચાર ભેદ)

મૂળ :—

પ્રથમ ભેદ નાનાશ્રુતવિચાર, બીજું એકશ્રુત સુવિચાર;
સૂક્ષ્મક્રિય ઉચ્છિન્નાદિ ક્રિયા, અપ્રતિપાત ચઉભેદ એ લહ્યા....૧૧

ટબો :—

[illegible] પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચાર ૧, બીજા ભેદનું [illegible] સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી ૩, ચોથા પાયાનું [illegible]...૧૧

ઢાળ ૫/૧૨

(દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિક નયોવડે ભેદ પ્રધાન ચિંતન)

મૂળ :—

એક દામિ પર્યાય અનુસરણ, શ્રુતથી દ્રવ્ય વિષય સંક્રમણ;
અર્થ વ્યંજન યોગાંતરે થાય, પ્રથમ ભેદ તે ઇમ કહેવાય ...૧૨

ટબો :—

એ ચ્યાર શુકલધ્યાનના ભેદ તે મધ્યે પ્રથમ બે પાયા પદ દ્રવ્યના જે પર્યાય છઇ તે દ્રવ્ય ૨ ના જૂદા પાડયા વિના સર્વ પર્યાયનું અનુસ્રરણ સર્વ દ્રવ્યનઇ વિષઇ પ્રવર્તન. શ્રુતજ્ઞાનથી દ્રવ્ય-દ્રવ્યનઇ વિષઇ સકલ વિષયનું સંક્રમણ. પદાર્થના વ્યંજક જે યોગાંગઇ મન, વચન, કાયાદિ યોગ થાઇ તે પ્રથમ ભેદ શુકલધ્યાનનો તે કહવાઈ....૧૨

ઢાળ ૫/૧૩

(અર્થ, વ્યંજન અને યોગમાં સંક્રમણ)

મૂળ :—

એક રીતિ પર્યાયને વિષે, અર્થ વ્યંજન યોગાંતર રુખે (હર્ષે)
શ્રુત અનુસાર થકી જે વ્યક્તિ, તે બીજો એકત્વ વિતર્ક....૧૩

ટબો :—

એક પર્યાયની રીતઈ સકલ દ્રવ્યના પર્યાયની રીતિ પોમવાવઈ તથા અર્થ, પદાર્થ વ્યંજન જે યોગાંતર કરતો હર્ષઈ તેહમાં પોહચઈ. શ્રુતશાસ્ત્રની અનુસારઈ જે એક દ્રવ્યના એક પર્યાયાંતરની જે વ્યક્તિ થાઈ તે બીજો ભેદ એકત્વ વિતર્ક સવિચાર કહિઈ. ૧૩

ઢાળ ૫/૧૪

(નિર્વાણ સમયનો યોગ નિરોધ)

મૂળ :-

જે નિર્વાણ સમયને પ્રાગ, નિરૂદ્ધ યોગ કેવલીનિં લાગ;
સૂક્ષ્મ ક્રિયા પ્રતિપાતિ નામ, ત્રીજું શુકલધ્યાન એ નામ....૧૪

ટબો :—

નિર્વાણકાલ અંતર્મુહૂર્ત પહેલાં જે કાયાદિ યોગનો રોધ કે જે કેવલી કરઈ છઈ સૂક્ષ્મ ક્રિયા નૈનિંમેષાદિક પણિ તે પ્રતિપાતી છઈ ને મહિં જે સૂક્ષ્મ ક્રિયા નિવૃત્તિ સેહથી પદથી આપો જાઇ તે માટઈ પતિપાતી કહઈ તે શુકલધ્યાનનું ત્રીજું નામ સૂક્ષ્મક્રિય (અ) પ્રતિપાતી કહીઇ....૧૪

ઢાળ ૫/૧૫

(પરના યોગ વિનાની દશા)

મૂળ :—

શૈલેશીગત જે નિશ્ચલ યોગ, લેશ્યાતીત જિહાં નહી પરયોગ;
નામેં ઉચ્છિન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ, ચોથો શુકલભેદ વિખ્યાતિ...૧૫

ટબો :—

શિલાનો સમુદાય તે શૈલ પર્વત. તેહનો ઇશ તે શૈલેશ કહતાં મેરુ. તેહની પરિં નિઃકંપ કાયાકાદિ (કાયિકાદિ) સકલ યોગ રુંધવા લક્ષણ લેશ્યાતીત શુક્લલેશ્યાથી અતીત જિહાં પર યોગ કોઇ ન મિલઈ. ત્રિભાગ ન્યૂન શરીર ઘનપ્રદેશી, અસ્પૃશ્યમાન, આકાશ પ્રદેશી ઉચ્છિન્નસર્વક્રિય અપ્રતિપાતિ નામા એહવો ચોથો શુકલ ધ્યાનનો પાયો એ ભેદ પ્રગટ છઇ...૧૫

ઢાળ ૫/૧૬

(શુકલધ્યાનનો પહેલો અને બીજો ભેદ કોને ? ક્યારે ?)

મૂળ :—

ત્રિયોગ યુક્ત મુનિવરનેં હોય, આદ્ય દુભેદ શ્રેણિગત સોય;
નિજ શુદ્ધાતમ દ્રવ્યનું ધ્યાન, એક યોગઇ બીજું અભિરામ ...૧૬

ટબો :—

એ શુકલધ્યાન ત્રિયોગઈ શુભયોગયુક્ત મુનિ અપ્રમત્ત સુવિશુદ્ધ યથાખ્યાત સંયમીનઈ હોઈ. તે ધ્યાનના આદ્ય પાયા ૨ ક્ષપકશ્રેણિગત મુનિનઈ હોઈ. એક ભેદઇ પોતાના શુદ્ધાતમ દ્રવ્યનું પરિમાન ધ્યાન થાઈ. બીજઇ ભેદઇ શુદ્ધાતમ દ્રવ્યના ગુણ પર્યાયના અભિરામરૂપ...૧૬

ઢાળ ૫/૧૭

(શુકલધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ કોને ? ક્યારે ?)

મૂળ :—

[illegible] યોગીને ત્રીજું હોય, ચોથો ભેદ અયોગી જોય;
મન થિરતા છદ્મસ્થને ધ્યાન, અંગ થિર કેવલીનેં જાણ...૧૭

ટબો :—

[illegible] ત્રીજો ભેદ હોઇ. અનતરઈ ત્રીજો પાયો. ચોથો ભેદ [illegible] ધ્યાન તે મનની એકાગ્રતાઈ હોઇ. કેવલીનઈ [illegible] કેવલીનઈ નથી...૧૭

ઢાળ ૫/૧૮

(સિદ્ધ ભગવંતનું ધ્યાન તે રૂપાતીત છે.)

મૂળ :—

ચિદાનંદ પરમાતમ અમૂર્ત, નિરંજન સવિ દોષ વિમુક્તઃ
સિદ્ધધ્યાન તે રૂપાતીત, ધ્યાતા તન્મયતાની રીત...૧૮

ટબો :—

ચિદાનંદ જ્ઞાનનો પરમાનંદ અમૂર્તિ, અરૂપી, પરમ આપ (તમ) રૂપ નિરંજન, રાગદ્વેષનો સંગ અંજન નથી. સકલદોષથી મુક્ત એહવા સિદ્ધનું ધ્યાન તે રૂપાતીત કહીઇં. તે ધ્યાનઇં પોતાનઇં તન્મયપણું રૂપાતીતપણું કહીઇ....૧૮

ઢાળ ૫/૧૯

(ભવોપગ્રાહી કર્મો ક્યારે અને કેવી રીતે જાય ?)

મૂળ :—

કર્મ ભવોપગ્રાહી ચ્યાર, લઘુ પંચાક્ષરનો ઉચ્ચારઃ
તુલ્ય કાલ શૈલેશી લહી, કર્મ પુંજ સઘલો તે દહી...૧૯

ટબો :—

વલનાં ભવોપગ્રાહી ચ્યાર કર્મ રહઇં. આયુ ૧, નામ ૨, ગોત્ર ૩, વેદની ૪-એ તેહનો કાલ લઘુ પંચાક્ષર ઉચ્ચાર માત્ર કાલ એ શૈલેશીનો અયોગીનો તુલ્ય સરિખો જ કાલ છઇ. કર્મપુંજ સઘલોઈ દહીનઈ લોકાગ્રઇ સ્થાનકઇં જાઇ ...૧૯

ઢાળ ૫/૨૦

(સિદ્ધિ ગતિનો પ્રકાર)

મૂળ :—

ધૂમ અલાબુફલ દંડભાવ, ચક્રાદિક રીતિ ગતિભાવઃ
સમય એકે લોકાંતિ જાય, સિદ્ધ સરૂપ સદા કહેવાય...૨૦

ટબો :—

જિમ ધૂમ ઇંધણથી છૂટો ધૂમ આકાશેં જાઈ, જિમ ફલું અલાબુ કંદના તુંબડું ત્રટકીને વેગલું જાઈ, જિમ દંડ વિના ચક્ર પૂર્વાભ્યાસેં ફિરેં તિમ સિદ્ધ જાઈ કર્મના ભ્રમણ વિના પણિ અનાદિ અભ્યાસઈ ઉંચો જાઈ એક સમયમાંહિ લોકાગ્ર સ્થાનઈ જાઈ. ધર્માસ્તિકાયના અભાવથી અલોક માંહે પણિ ન જાઈ સહી. તિહાં સદા સિદ્ધ સરૂપે કહવાઈ. તિહાં કેહવો રૂપ છે. તે રૂપ જાણ્યો...૨૦

ઢાળ ૫/૨૧

(સાદિ પણ અનંત અને અતીન્દ્રિય સુખ)

મૂળ :—

સાદિ અનન્ત અતીન્દ્રિય સુકખ, ભાગાં કર્મ જનિત સવિ દુકખ;
ભવ નાટિક સંસારી તણા, જાણે દેખે પણિ નહી મણા....૨૧

ટબો :—

તિહાંથી સાદિ વલતો નાશ નથી તે માટિં, અનંત, ઇન્દ્રિય સાધ્ય સુખ નથી તે માટે અતીન્દ્રિય સુખ, સ્વભાવ જનિત, કર્મ જનિત સુખ તે સર્વ દુઃખમયી છઈ તે કર્મ સવિ ભાગાં વિગુઠાં. તિહાં રહ્યા હુંતા સિદ્ધ સઘલા સંસાર નાટિક જોઈ છઈ. જાણઈ છઈ. વિશેષ રીતઈ દેખઈ છઈ. સામાન્ય રીતિં કિસી વાતની મણા નથી. નાટિક કરઈ તેહથી જોનારનઈ ઘણો સુખ....૨૧

ઢાળ ૫/૨૨

(આ પ્રકારે પરમેષ્ઠિમંત્ર શિવસુખનું સાધન)

મૂળ :—

ઇણિ પરિ તે પરમેષ્ઠી મંત્ર, શિવસુખ સાધનનો એ તંત્ર;
નમિદાસ કહે એમ વિચાર, જ્ઞાનવિમલ પ્રભુનો આધાર....૨૨

ટબો :—

એણઈ પ્રકારઈ પરમેષ્ઠિ મંત્રનો મહામહિમા મોક્ષનાં સુખ સાધવાનઈ એ મહાતંત્ર [illegible] છઈ.

સાહ નમિદાસ શામજી એહવો વિચાર નોકાર મંત્રનો કહે છઈ. શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ ગુરુ ચરણનો આધાર પામીનઈ પોતાનો પણિ કાંઈક અનુભવ સિદ્ધિ આતમ [illegible]....૨૨

ઢાળ છઠ્ઠી

(છપ્પય)

ઢાળ ૬/૧

મૂળ :— (પંચપરમેષ્ઠીની આરાધના—નવકાર મંત્રની ધારણા)

શ્રી અરિહંત પદ વંદનિ, ભાવ નમિ સિદ્ધ વિચારે;
આચાર્યાદિક [illegible], પાંચમ મુણિ આનંદ સમારે;

ચૂલા પદ ચઉ પીઠ, સકલ સા(સ)રીર પઇઠ્ઠિય;
પુરુષાતમરૂપ થાપના, ધ્યાન સ્વરૂપ અહિઠ્ઠિય;
આતમ ને પરમાતમા, એક ભાવ થઈ મનિ રમે*;
(ત્રિતય ભેદ અભેદથી તે જ્ઞાની પદિ જન નમે.)....૧

ટબો :—

ષટ્પદ કવિત્વની જાતિ.

લોકનો પુરુષાકાર બનાવીઈ તિહાં અરિહંતપદની થાપના મુખનઈ વિષઈ. ભાલ-સ્થલિઈ સિદ્ધપદની થાપના. ભાવાચાર્ય સુવિહિત ગણી આચાર્ય તેહની કંઠિ, ગલઈ થાપના. વાચક-ઉપાધ્યાય, મુનિ-સાધુ તે ભુજા બિહું થાપઈ. ચૂલિકાનાં ચ્યાર પદ તે પૃષ્ઠ જાણવી. ઈત્યાદિ સર્વ સરીરની પ્રતિષ્ઠા થાપીઈ. એ પુરુષાતમરૂપની થાપના ધ્યાન-મયઈ અધિષ્ઠિત કરીઇ. તિવારઈ અંતર આત્મા અનઈ પરમાત્મા એક ભાવ એકરૂપ થઈ મનમાં રમાડીઇ. તિવારઈ ધ્યાતા ૧, ધ્યાન ૨, ધ્યેય ૩-એ ત્રિતય ભેદ છઈ તે એ ભેદપણે એક રૂપજ ધ્યેયપણઈ થાઈ... ૧

ઢાળ/૨

(ધ્યાનનો બીજો પ્રકર-સિદ્ધચક્રની માંડણી)

મૂળઃ—

ૐ અર્હંત્ પદપીઠ, સિદ્ધ ભાલેં થિર ઠીજૈ,
નાસાગણી ઉવજ્ઝાય, સાહુ દોઇ નયન ભણીજઈ;
કંઠ હૃદયને ઉદરિ નાભિ ચઉ કમલિં જાણો,
દંસણ નાણ ચરિત્ત તપ થકી ચઉ પદ આણો.
સિદ્ધચક્રની માંડણી, અંતર આતમ ભાવનઈ;
પરમાતમ પદવી લહે, કર્મ પંક સવિ જાવનઈ....૨

ટબો:—

વલી અવર પ્રકાર ધ્યાનનો કહીઇ છઇ. ૐકારપૂર્વક અરિહંત પદ તે પદે થાપીઇ. જે માટે અરિહંતનો માર્ગ કહવાઇ તે માટિં, સિદ્ધ તે ભાલસ્થલે સિદ્ધશિલાકાર માટે અને સકલ કર્મ ટાલ્યાં માટે. નાસા તે આચાર્ય તેહની સકલ શોભા ધારક છઇ. તથા ઉપાધ્યાય ૪ અને સાધુ તે મુનિવર ૫ એ બેહુનઇ નેત્ર કહતાં લોચન જાણવાં. તથા કંઠકમલ ૧, હૃદયકમલઈ ૨, ઉદરકમલઈ ૩, નાભિકમલઈ ૪ એ ચ્યાર કમલિં એ ચ્યાર

* આ કહેલું છઠ્ઠું પદ ઉપલબ્ધ નથી. અર્થ સમજવા છઠ્ઠું પદ બનાવી મૂક્યું છે

પદની થાપના જાણવી. તે ચ્યાર પદ તે કેહાં દર્શન ૧, જ્ઞાન ૨, ચારિત્ર ૩, તપ ૪–એ ૪ પદ થાપન એ ચ્યાર કમલનઈં વિષઈં આણો. એ મંત્રનો પ્રયત્ન વીર્ય ફેરવવું એ પંડિત વીર્યમય શરીર. એ સિદ્ધચક્રની માંડણીઈં અંતર આતમા ભાવતઇ હુંતઇ તે આતમા પરમાતમ પદવી પામઈં. સકલ કર્મનો નાશ હુંતઇ પરમ સિદ્ધપણું પામઇ....૨

ઢાળ ૬/૩

(પરમેષ્ઠિ મંત્રની સાધના માટે ગુણ સામગ્રી)

મૂળઃ—

શાન્ત દાન્ત ગુણવંત, સંતના સેવાકારી,
વારિત વિષય કષાય, જ્ઞાન દર્શન સુવિચારી;
સ્યાદ્વાદ રસ સંગ, હંસ પરિ શમરસ ઝીલઇં,
શુભ પરિણિમ નિમિત્ત, અશુભ સવિ કર્મનઇં ખીલઇં;
તાદૃશ નર પરમેષ્ઠિ પદ, સાધનના કારણ લહઇં;
સાહ રામજી સુત રત્ન, નેમિદાસ ઇણિ પરિ કહઇં... ૩

ટબોઃ—

એહનો ધ્યાયક કેહવો જોઇઈં તે કહુઈં છઈં. ઉપશમી, વિનયી, જિત ઇંદ્રિય, ગુણ [illegible] (૬) [illegible] સંત [illegible] ભગતી, વાર્યા છે વિષય કષાય જેણે, અમર્યાદી નહી. [illegible], દર્શનનો ભલો વિચારી સ્યાદ્વાદરુપ ખીરસમુદ્રનઈં વિષે હંસ સમાન વિવેક ગુણે [illegible] સમતા રસમાં ઝીલઈં. શુભ પરિણામઈં વર્ત્તઇં. એહવા જ નિમિત્ત મેલવઈં. અશુભ કર્મ સવિ [illegible]. ઇત્યાદિક ગુણવંત જનઈં તે પરમેષ્ઠિ મંત્ર સાધવાના કારણ [illegible]. [illegible] મંત્રનઇ [illegible]. સાહ રામજીનો સુત રત્ન નેમિદાસ તે [illegible]...૩

ઢાળ સાતમી

([illegible] : [illegible])

([illegible] આમ્નાય)

[illegible] ૭/૧

મૂળ —

[illegible] પરમેષ્ઠિના રે, સાધનના આમ્નાય
[illegible] માં રે, [illegible] શ્રી જિનરાય;

શ્રી જિનરાયતણા જે ગણધર, વર્ધમાન વિદ્યાના આગર,
વર્દ્ધમાન ભાવેં કરી તપિયા, તપ અનુભાવેં સકલ કર્મ ખપિયા;
જે ભવિક જનજી રે, ધ્યાઓ ધરી આનંદ.
પ્રમાદ દૂરિ કરી રે, પામો પરમાનંદ;
ભવજલનિધિ તરી (રો) રે. આંચલી...૧.

ટબો :—

એ પંચ પરમેષ્ઠી મંત્ર સાધવાના આમ્નાય રહસ્ય તે વિદ્યાપ્રવાદ પૂર્વ દશમામાં વલી, તે શ્રી જિનરાજના ગણધર વલી પૂર્વધર, વલી વર્ધમાન વિદ્યાના ધણી સૂરિવર. વલી વધતઈં ભાવઇ જે વિવિધ તપના ધારક એ વિદ્યાનઇં પ્રભાવનઈં સકલ કર્મ તિણઈં. એ કહ્યાં ભવિક જીવનઇં આનંદ સાથઈં પ્રમાદ દૂરિ કરી ધ્યાઓ. પરમાનંદ પામો. પરમાનંદઇ ભવજલધિ તારો એ આસીસ વચન....૧.

ઢાળ ૭/૨

(પ્રાણાયામાદિ રૂઢિ માત્ર, શુભ સંકલ્પમાં મનોયોગ)

મૂળ :—

પ્રાણાયામાદિક કહ્યા રે, રૂઢિમાત્ર તે જો (જા) ણિ;
શુભ સંકલ્પઇં થાપીઇં રે, મનડું પાવન હાણિ;
હાણિ હોઈ તવ અશુભહ કેરી, નાસે બાહ્ય અભ્યિંતર વૈરી,
જિત કાશિ જગમાંહિ ભેરી, વાજે કીર્તિ દિશો (સો) દિસિ સેરીઇ.
આંચલી...૨.

ટબો:—

પ્રાણાયામાદિન સકલ પવનના ભેદ તે રૂઢિ માત્ર. તે પ્રાઈ (વ) અભ્યાસ માત્ર. એહિ શુભ સંકલ્પઇ મન થાપીઇ તિવારઈં મન પવિત્રપણું પામઈં તે તો ધ્યાન વિના ન થાઈ. સકલ ધ્યાનમાં પરમેષ્ઠિ પદ ધ્યાન તે પુષ્ટ આલંબન થઈ. તે પામઈં અશુભ કર્મની હાણિ ન થાઈ. બાહ્ય આભ્યંતર વૈરી મોહાદિક તેહનો નાશ થઈ, અંતરંગ વૈરી નાસઈ. જીતકાશ (શી) ઈ જિમ સંગ્રામઇ થઈ તિમ નાસઈ નિરત્તઈ. દિશિદિશિં ભલા વાજની કીર્તિભંભા વાજઈ....૨.

ઢાળ ७/३

(અજ્ઞાનનો નાશ થતાં તાત્ત્વિક જ્ઞાનનો પ્રકાશ)

મૂળ :—

સિદ્ધરસાદિક સ્પર્શથી રે, લોહ હોઈ જિમ હેમ,
આતમ ધ્યાનથી આતમા રે, પરમાનંદ લહઇ તેમ;
જિમ સૂતો નર ઊઠી જાગે, જાણૈ સકલ વસ્તુ વિભાગે,
તિમ અજ્ઞાન નિદ્રાનઇ નાશઇ,
તત્ત્વજ્ઞાનનો હોઈ પ્રકાસજી. આંચલી...૩.

ટબો:—

જિમ સિદ્ધરસ કુંપીના (રસના) ફરસથી લોહથી હેમ થાયે વલી વિસેષે લોહથી હેમ થાયે તિમ કહ્યું તિમ પરમાત્મ ધ્યાનથી આત્મા તે પરમાનંદપણું લહે કહેતાં પામે. જિમ સૂતો નર જાગે તિવારે પાછિલા સર્વ ભાવ સંભારે. કૃતકાર્ય પ્રારબ્ધ કાર્યના વિભાગ જાણે તિમ અજ્ઞાન નિદ્રાને છે તે નાસે તિવારે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાયે....૩.

ઢાળ ७/४

(સ્વભાવ રમણુતા)

મૂળ :—

જન્માંતર સંસ્કારથી રે, અથવા સહજ સભાવ,
અથવા સુગુરુ પ્રસાદથી રે, પામે તત્ત્વ જમાવ;
પાવકથી જિમ કંચન શુદ્ધ, તત્ત્વ જ્ઞાનથી આતમ શુદ્ધ,
આપે સંવરી અન્ય પ્રમાદી,
જાગે સર્વ વિભાવ વિનોદીજી. આંચલી....૪.

ટબો :—

[illegible] સંસ્કારથી [illegible]. અથવા સહજથી વિગર પ્રયત્ને [illegible] તિવારે જિમ અગ્નિથી કંચન [illegible] જ્ઞાનનો [illegible] (જા) થાયે સ્વભાવપણું પ્રવર્તે....૪.

ઢાળ ૭/૫

(ક્ષેત્ર, બીજ, જલ, પુષ્પ, ફલની વિચારણા.)

મૂળઃ—

બહિરાતમ ખાત્ર પાત્ર છઈ રે, અંતર આતમ બીજ,
થાપી શુભ સંકલ્પથી રે, સેચન નીર લહીજે;
દીજઈ પુણ્ય પ્રકૃતિ પુષ્ફાદિક પ્રશસ્તપણુઈ જે થાઈ રાગાદિક,
પરમાતમ અનુભવ ફલ પામી.
એક ભાવથી તેહ અકામીજી....આંચલી....૫.

ટબોઃ—

ઇન્દ્રિયાર્થનું ફલ આતમા તે ખાત્રરૂપ ખેત્ર છે. તેમાંહિં અંતરાત્મા શુદ્ધ ભવ્ય જીવ દ્રવ્ય તે બીજ. તે વાવીને, શુભ સંકલ્પરૂપ નીરેં સીંચીને, તિહાં દાનાદિક દેના પુન્ય પ્રકૃતિ તે પુષ્પાદિક તેહ જ પ્રશસ્ત રાગાદિક તે સર્વ કરણ સાધનના તે જાણવા. પરમાતમ અનુભવ ફલ તેહ જ ઐક્યભાવ અકામીપણું તે પરમાનંદ સિદ્ધ સ્વરૂપ છે....૫

ઢાળ ૭/૬

(નિશ્ચય વ્યવહારના સંકલ્પપૂર્વનો ગુણ)

મૂળ :—

અભ્યાસેં કરી સાધીઈ રે, લહી અનેક શુભ યોગ,
આતમવીર્યની મુખ્યતા રે, જ્ઞાનાદિક સુવિવેક;
છેક કર્ઈ વ્યવહાર વિચારી, અશુ (શુ)ભ ત્યાગથી શુદ્ધ આચારી,
ગુણઠાણા અનુગત ગુણ ભારી,
સ્યૈં જાણઈ અવિવેકી ભિખારી જી...આંચલી ..૬.

ટબો :—

અભ્યાસેં કરી સાધીયેં તે પ્રતેં અનેક શુભયોગ પામીને આત્મવીર્યની મુખ્યતા યેં કરી જ્ઞાનાદિકની સુવિવેકતા કરીનેં છેક-ડાહ્યા તે વ્યવહાર વિચારીનેં મરણ કર્યની વિરતા રાખેં. અશુદ્ધ આચારનો ત્યાગ કરે, શુદ્ધ આચારનો આદર કરેં. ગુણઠાણાને અનુગત તત્સદૃશ આચાર-વ્યવહાર હોયેં. એહવી વાત ભલે (વિ) વેકી ભિખારી તે શું સમજે!....૬.

ઢાળ ૭/૭

(આલંબનથી પરિણામની સ્થિરતા)

મૂળ :—

ધર્મધ્યાન અવલંબને રે, હોઇ થિર પરિણામ;
આલંબનમાં મુખ્ય છઇ રે, એ પરમેષ્ઠી નામ;
ધામ પાપના જે વલી હુંતા, તે પિણ ભવને પાર પહુંતા,
તિર્યંચાદિકને સ્યું કહી ઈ
અવર ગુણિ જને એ લહીઇજી. આંચલી...૭.

ટબો :—

ધર્મધ્યાનના અવલંબન કરતે પિણ પરિણામ થિરતા હોયે સંસારમાં અવલંબન અનેક છઈ. તેમાંહિ પરમેષ્ઠી મંત્ર પદનું આલંબન વિશેષ છઈ. એ પરમાતમ ધ્યાન નવપદના પ્રવર્તન થકી જે પાપનાં ઘર ચિલાતીપુત્ર સરિખા તે પણિ સંસારનઈ પાર પુહતા. વલી તિર્યંચાદિકોનું વલી સ્યું કહવું. અપર ગુણી જનનઈ ઉપગારી થાઈ તેહની શી વાત ?....૭.

ઢાળ ૭/૮

(ઉપસંહાર)

મૂળ :—

મોક્ષ માર્ગનઇ સંમુહા રે, ધ્વસ્ત કર્મના મર્મ,
ધર્મ શર્મની ભૂમિકા રે, ટાલ્યા ભવના ધર્મ;
નર્મ થકને ભવિ ભવિ પ્રાણી, ઉપદેશઇ જિમ જિનવર વાંણી,
સ્યાદ્વાદની એ સહિ ના (વા)ણી,
સકલ સુરાસુરઇ જેહ વખાણીજી આંચલી...૮. (૧)

ટબો :—

[illegible] જે પ્રાણી, ટાલ્યા છઇ કર્મના મર્મ જેણઇ તે પ્રાણી [illegible] ભૂમિકા [illegible] સંસારના ધર્મ ક. તાપ જેણઇ ટાલ્યાં [illegible] પ્રાણી [illegible] જિનની વાંણીના ઉપદેશ [illegible] તેહની [illegible] વાંણી છઇ. જે પંચ [illegible] જે સમસ્ત સુરાસુરઇ જે વાણી એમ કહી [illegible] (૧)

ઢાળ ૭/૯

(ઉપસંહાર-ચાલુ)

મૂળ :—

સિદ્ધાનેં વલી સીઝસ્યઇ રે, સીઝેં છે જે જીવ,
તેહને એક ઉપાય છેં રે, ભવજલ પડતાં દીવ;
દેવરાજ સરિખા જસ દાસ, નહી પરભ (ભા) વતણી જસ આસ,
વાસના એહની ભવિ ભવિ હોયો (જ્યો),
પરમાતમ દૃષ્ટેં કરી જોયો (જ્યો) આંચલી .. ૯. (૨)

ટબો:—

જે સંસારમાં અનેક પ્રાણી સિદ્ધા કર્મથી મુંકાઇ આતમ સ્વરૂપી થયા. અતીત કાલઇ આવતઈ કાલઇ વલી સીઝસ્યેં. વર્તમાન કાલઈ પણિ મહાવિદેહાદિકોમાં સીઝઇ છે. તે સર્વ પ્રાણીયોને એહ જ ઉપાય પ્રપંચ છઈ. સંસાર સમુદ્રમાં પડતાનેં એ પરમેષ્ઠીપદ દ્વીપ સરિખો છઇ. દેવરાજઈ સરિખા જેહના દાસપણું કરઈ છઈ એ ધ્યાનના ધ્યાતા પુરુષોનઇ નથી પરભાવ પુદ્ગલભાવની આશા તના (થા) વાંછા જેહનઇ તે માટઇ ભવો ભવિં સંસારમાંહિ રહિવું થાઈ તિહાં લગઇ જ વાસના ચિત્તમાં રહજ્યો. પરમાતમ દૃષ્ટિ કરી એહી જ તત્ત્વમાં રહ્યો ?....૯. (૨)

ઢાળ ૭/૧૦

(ઉપસંહાર-ચાલુ)

મૂળ :—

તત્ત્વતણી જિહાં કથા રે, તેહી જ પરમ નિધાન,
જ્ઞાનવિમલ ગુણ સંપદા રે, પામેં ઠામો ઠામિ;
નામ એહનું મંગલ મોટું, એહથી અવર જે તે સવિ ખોટું,
નેમિદાસ કહેં એ આરાધો, ચ્યાર વર્ગ પુરુષારથ સાધોજી;
ભાવિક જનછ રે આંચલી....૧૦. (૩)

ટબો :—

જે તત્ત્વની સંકથા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના વિચારની વાર્તા તેહી જ એહવું પરમ નિધાન અક્ષય-વસ્તુ છઇ. તે પ્રાણી કેવલજ્ઞાનની વિમલ નિર્મલ સંપદા ઠામેં ઠામિં પામઇ. એ ધ્યાનમાલાનું નામ તે મોટું મંગલીક છઇ. એહથી અન્ય જે સંસારમાં વાનુ તે કર્મબંધનના કામ સર્વ ખોટાં જાણવાં. સુશ્રાવક સા. નેમિદાસ કહેં છે જે એ ધ્યાનમાલા આરાધો સેવો. ચ્યાર વર્ગ બ્રાહ્મણ ૧, ક્ષત્રિય ૨, વૈશ્ય ૩, શૂદ્ર ૪ એ સર્વે પુરુષારથ સાધો. ધર્મ ૧, અર્થ ૨, કામ ૩, મોક્ષ ૪, એ ૪ સાધો—૧૦. (૩)

ઢાળ ૭/૧૧

કળશ

મૂળ :—

ઇમ ધ્યાનમાલા ગુણવિશાલા ભવિક જન કંઠિં ઠવો,
જિમ સહજ સમતા સુરલતાનો સુખ અનોપમ અનુભવો;
સંવત રસઋતુમુનિ શશી (૧૭૬૬) મિત માત મધુ ઉજ્જવલ પખિં,
પંચમી દિવસઇં ચિત્ત વિકસઇં લહો લીલા જિમ સુખઇં. ૧
શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિ ગુરુકૃપા લહી, તસ વચન આધારિ;
ધ્યાનમાલા ઇમ રચી, નેમિદાસઇં વ્રતધારિ... ૧૧. (૪)

ટબો :—

એ ધ્યાનમાલા સકલ પ્રાણી કંઠિ કરો. એ ધ્યાનમાલાનો ટબો ભ૦ **શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ** કીધો, રહસ્ય જાણવા માટિં. એ રહસ્ય સમઝીને પંચ પરમેષ્ઠીપદ આરાધી તન્મય થાઓ; જેમ મહામંગલ નિવાસ થઓ....૧૧. (૪)

ઇતિ શ્રી પંચપરમેષ્ઠી મંત્રરાજ ધ્યાનમાલા, અનુભવલીલા. બાલ વિલાસ.

[११६-३४] नमस्कार व्याख्यानम्

नमो अरिहंताणं ॥१॥ माहरउ नमस्कारु अरिहंत हउ। किसा जि अरिहंत, रागद्वेषरूपिआ वयरी जेहि हणिया, अथवा चतुःषष्टि इंदसंबंधिनी पूजा महिमा अरिहइ, जि उत्पन्न दिव्यविमलकेवलज्ञानं, चउत्रीस अतिशयि समन्वित, अष्टमहाप्रातिहार्यशोभायमान महाविदेहि खेत्रि विरहमान तीह अरिहंत भगवंत माहरउ नमस्कारु हउ ॥१॥

नमो सिद्धाणं ॥२॥ माहरउ नमस्कारु सिद्ध हउ। किसा जि सिद्ध, दुष्टाष्टकर्मक्षउ करिउ, जि मोखे गया। आठ कर्म किसा भणियइ। ज्ञानावरणीउ १ दरिसणावरणीउ २ वेदनीउ ३ मोहनीउ ४ आयु ५ नामु ६ गोत्रु ७ अंतराउ ८ ईह आठकर्मक्षउ करिउ जि सिद्धि गया। किसी ज सिद्धि; लोक तणइ अग्रविभागी पंचत्तालीस लक्षयोजनप्रमाणि जिसउ उत्ताणु छत्रु तिसइ आकारि ज सिद्धिसिला, अमलनिर्मेउ जलस्फास जु अजरामरस्थानु तेह उपरि योजनसंबंधियइ चउत्रीसमइ प विभागि जि सिद्ध अनंतसुखलीण ति सिद्ध भणियइ। तीह सिद्ध माहरउ नमस्कारु हउ ॥२॥

नमो आयरियाणं ॥३॥ माहरउ नमस्कारु आचार्य हुउ। किसा जि आचार्य, पंचविहु आचारु जि परिपालइ ति आचार्य भणियइ। किसउ पंचविहु आचारु। ज्ञानाचारु, दर्शनाचारु, चारित्राचारु, तपाचारु, वीर्याचारु यउ पंचविहु आचारु जि परिपालइ ति आचार्य भणियइ। तीह आचार्य माहरउ नमस्कारु हउ ॥३॥

नमो उवज्झायाणं ॥४॥ माहरउ नमस्कारु उपाध्याय हुउ। किसा जि उपाध्याय; द्वादशांगी जि पढइ पढावइ। किसी ज द्वादशांगी; आचारांगु; १ सुयगडु २ ठाणांगु ३ समावाउ ४ विवाहपन्नत्ति ५ ज्ञाताधर्मकथा ६ उवासगदसा ७ अंतगडदसा ८ अनुत्तरोववाइयदसा ९ पन्हवागरणु १० विपाकश्रुतु ११ दृष्टिवादु १२ ए बार अंग जि पढइ पढावइ ति उपाध्याय भणियइ। तीह उपाध्याय माहरउ नमस्कारु हुउ ॥४॥

नमो लोए सव्वसाहूणं ॥५॥ इणि लोकि जि केइ अछइ साधु। यउ लोकु प किसउ भणियइ। अढाइ द्वीपसमुद्र पनर कर्मभूमि। जि किसी पांच भरत, पांच ऐरवत, पांच महाविदेह ईंह पनर कर्मभूमिमांहि जि केइ अछइ साधु। किसा जि साधु; रत्नत्रउ जि साधइ। किसउ रत्नत्रउ; ज्ञानु दर्शनु चारित्रु यउ रत्नत्रउ जि साधइ ति साधु भणियइ। तीह साधु पंचमहाव्रतधारक। पंचमहाव्रत किसा भणियइ। प्राणातिपातु १ मृषावादु २ अदत्तादानु ३ मैथुनु ४ परिग्रहु ५ रात्रिभोजनु। जि विवर्जइ ति साधु भणियइ। तीह साधु सर्व ही माहरउ नमस्कारु हुउ ॥५॥

एसो पंच नमुकारो ॥६॥ एउ पंचपरमेष्ठि नमस्कार। पंच परमेष्ठि किसा। जि पूर्वोक्त अरिहंत १ सिद्ध २ आचार्य ३ उपाध्याय ४ साधु ५ ईह पंचपरमेष्ठिनमस्कार भणी किसउ हुंतउ किसउं करइ ॥६॥

सव्वपावप्पणासणो ॥७॥ सर्वपापप्रणाशकारियउ हुइ। [illegible]

कर्म्मु करतइ हुंतइ जि असुभलेश्या उपायी पापु सु ईणि पंचपरमेष्ठिनमस्कारि महामंत्रि सुमरितइ हुंतइ क्षउ हुयइ ॥७॥

मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलं । ईणि संसारि दधिचंदनदुर्वादिक मंगलीक भणियइ । तीह मंगलीक सर्वही मांहि प्रथमु मंगलु एहु । ईणि कारणि सुभकार्य आदि पहिलउं सुमरेवउं, जिव ति कार्य एहतणइ प्रभावइ वृद्धिमंता हुयइ । यउ नमुक्कारु अतीतअनागतवर्त्तमानचउवीसी आदिजिनोक्त-सारु, सु तुम्हे विसेषहइ हिवडातणइ प्रस्तावि अर्थयुक्तु ध्येयु ध्यातव्यु गुणेवउ पढेवउ । जु किसउ ॥

जिणसासणस्स सारो चउदसपुव्वाण जो समुद्धारो ।
जस्स मणे नवकारो संसारो तस्स किं कुणइ ॥

अनइ एहु नमस्कारु स्मरता इहलोकतणा भय नासइ ।

यदुक्तं—अडविगिरिरन्नमज्झे भयं पणासेइ चिंतिओ संतो ।
रक्खइ भवियसयाइं माया जइ पुत्तभंडाइं ॥
वाहिजलजलणतक्कर हरिकरिसंगामविसहरभएहिं ।
नासंति तक्खणेणं जिणनवकारप्पभावेणं ॥
हियइगुहाए नवकारकेसरी जाण संठिओ निच्चं ।
कम्मट्ठगंठिदोघट्टघट्टयं ताण परिनट्ठं ॥

नमस्कारस्य स्वरूपं भण्यते । ईणि नवकारि नव पद पांच अधिकार सत्तसट्ठि अक्षर, तीहमांहि ... भागा इकसट्ठि लघु । इसउ नमस्कारतणउं महात्म्यु ।

एसो मंगलनिलओ भयविलओ सयलसंतिजणओ ।
नवकारपरममंतो संतियमित्तो सुहं देउ ।
अप्पुव्वो कप्पतरू एसो चिंतामणी य अप्पुव्वो ।
जो झायइ सयलकालं सो पावइ सिवसुहं विउलं ॥

॥ नवकारव्याख्यानं समाप्तम् ॥

ચાર શરણાં વડે અનન્તાનુબન્ધિ કષાયના સોળ ભેદોનું નિવારણ

१. अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि।
२. अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि।
३. अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन सिद्धे सरणं पवज्जामि।
४. अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन साहू सरणं पवज्जामि।
५. अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं शरणं पवज्जामि
६. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि।
७. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि।
८. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन सिद्धे सरणं पवज्जामि।
९. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन साहू सरणं पवज्जामि।
१०. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि
११. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि।
१२. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि।
१३. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन सिद्धे सरणं पवज्जामि।
१४. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन साहू सरणं पवज्जामि।
१५. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि।
१६. अनन्तानुबन्धिसंज्वलनक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि।
१७. अनन्तानुबन्धिसंज्वलनक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि।
१८ अनन्तानुबन्धिसंज्वलनक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन सिद्धे सरणं पवज्जामि।
१९. अनन्तानुबन्धिसंज्वलनक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन साहू सरणं पवज्जामि।
२०. अनन्तानुबन्धिसंज्वलनक्रोधनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि।
२१ अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि।
२२. अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि।
२३. अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन सिद्धे सरणं पवज्जामि।
२४ अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन साहू सरणं पवज्जामि।
२५. अनन्तानुबन्ध्यनन्तानुबन्धिमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि।
२६ अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि।
२७. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि।
२८. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन सिद्धे सरणं पवज्जामि।
२९. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन साहू सरणं पवज्जामि।
३०. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि,
३१. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि।
३२. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयमाननिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि।

७०. अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानीयलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं सर पवज्जामि।
७१. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि ।
७२. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि ।
७३. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन सिद्धे सरणं पवज्जामि ।
७४. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन साहू सरणं पवज्जामि ।
७५. अनन्तानुबन्धिप्रत्याख्यानीयलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं शरणं पवज्जामि ।
७६. अनन्तानुबन्धि संज्वलनलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन चत्तारि सरणं पवज्जामि ।
७७. अनन्तानुबन्धिसंज्वलनलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन अरिहंते सरणं पवज्जामि ।
७८. अनन्तानुबन्धिसंज्वलनलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन सिद्धे सरणं पवज्जामि ।
७९. अनन्तानुबन्धिसंज्वलनलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन साहू सरणं पवज्जामि ।
८०. अनन्तानुबन्धिसंज्वलनलोभनिवारणार्थं चतुर्ज्ञानेन केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि ।

(પ્રતિ પરિચય)

કોઈક પ્રતમાંથી સંબંધ વિનાના બે પાના પ્રાપ્ત થયેલ. તેની આગળ પાછળનાં પાનાં મળ્યાં નથી. આના કર્તા વિષે પણ જાણવા મળ્યું નથી. કાયોના લાભ માટે આ ઉત્તમ પ્રક્રિયા હોવી જોઈએ, એમ લાગે છે.
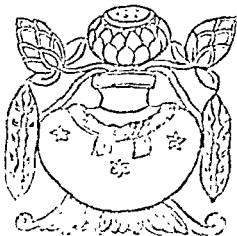
સુખની ચાવી : નવકાર

સૌ કોઈને દુઃખ જોઈતું નથી અને સુખ જોઈએ છે. દુઃખ પાપમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને સુખ પરમ મંગલમાંથી. દુઃખ ન જોઈતું હોય તો સર્વ પાપોનો પ્રણાશ (સંપૂર્ણ નાશ) કરવો જોઈએ અને સુખ જોઈતું હોય તો આત્માએ પરમ મંગલમય થવું જોઈએ. પાપનો નાશ પાપ-રહિતને નમસ્કાર કરવાથી થાય છે અને આત્મા પરમમંગલમય ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તે પરમમંગલને નમસ્કાર કરે છે. સર્વથા પાપ રહિત અને સંપૂર્ણ પરમમંગલમય આત્માની અવસ્થાઓ આ વિશ્વમાં ફક્ત પાંચ જ છે—તે છે : અરિહંતો, સિદ્ધો, આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો અને સાધુ ભગવંતો. તેઓને અનુક્રમે કરાયેલ પંચ-નમસ્કાર સર્વ પાપોનો સંપૂર્ણ નાશ કરે છે અને બધા મંગલોમાં પહેલું મંગલ થઈને આપણા આત્માને પરમ મંગલમય બનાવે છે. પાપ રહિત અને પરમ-મંગલમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં જ આત્માને પરમસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી નવકાર સુખની પરમ ચાવી (Master key) છે.

પૂ. મુનિરાજ શ્રી તત્ત્વાનંદવિજયજી

પરિશિષ્ટ–૧

અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-(સાધુ)-પદ વર્ણન ભાષા.

[આ કોઈક જ્ઞાનભંડારની નં. ૧૧૩૧ ની હસ્તલિખિત પ્રત ઉપરથી ઉતારેલ છે.

પ્રત અધૂરી લાગે છે. અહીં એક કે બે પાનાંનો જ ઉતારો કરેલ જણાય છે.

આમાં નવકારના પ્રથમ પદ 'નમો અરિહંતાણું' નો ગુજરાતી ટબાર્થ જૂની ભાષામાં છે.

ખાસ કરીને આમાં અરિહંત કેવા ? એ સમજાવતાં કહ્યું છે કે અઢાર દોષથી રહિત (એ દોષો અહીં ગણાવ્યા છે), વર્તમાનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રહેલા, ચોત્રીશ અતિશયોથી (એ અહીં ગણાવ્યા છે) સહિત વગેરે સ્વરૂપવાળા.

રચયિતાના પોતાના નામનો ઉલ્લેખ નથી. તેઓ પંડિત દક્ષવિજય (?) ના શિષ્ય પંડિત શ્રીનિ(ને)મિવિજયગણીના શિષ્ય જણાય છે.

સંપૂર્ણ પ્રતમાં અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ પદનો–નવકારના પ્રથમ પાંચ પદોનો ગુજરાતી ટબાર્થ હશે, એમ લાગે છે.]

(૪) –अरिहंतसिद्धाचार्योपाध्याय (साधु) पदवर्णनभाषा (पत्र १२ नं. १३११)
पंडित दक्षवर्त्ति पंडितश्री श्रीनिमिविजयगणि गुरुभ्यो नमः ।

नमो अरिहंताणं माहरउ * नम × । हमरी जीना भवइ अढार दोष रहित ते अढार दोष केहा । अन्नाण १ कोह २ भय ३ माण ४ माया ५ लोभ ६ रइ ७ अरइ ८ ... निद्रा-सोगा १० अलियवयण ११ चोरिआ १२ मच्छर १३ भया १४ पाणिवह १५ पेम १६ क्रीडा १७ पसंगहासाइ १८ जस्स ए दोसा अट्ठारस वि पणट्ठा नमामि देवा हि देवं । अढार दोष रहित अरिहंत भगवंत ज्ञानस्वरूप केवलदर्शन [illegible] । [illegible], [illegible] हर । धर्मचक्रवर्ती सांप्रतकालि पंचम ज्ञानधणि । ते पांच ज्ञान केहा— मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान केवलज्ञान ए पांचे ज्ञाने करी सहित महाविदेहक्षेत्रे [illegible] । पांचसई धनुष प्रमाणकाय [illegible] । [illegible] [illegible] । स्वरूप मुंदाकार । [illegible] [illegible] केहा । [illegible] [illegible]

---

* माहरउ = माहरो = मारो

× नम = नमस्कार

उसर्लु अनइ अविहामणुं ३ आहारनीहार देखइ नहि ए च्यार, अतिशय जन्म थकी हुई । एक जोयणमांहे नरदेवतिर्यंचनी कोटाणकोटि वयसइ १ नरदेवतिर्यंचनी भाषा नइ सरखी अनइ जोअण लगइ व्यापइ एहवी भगवंतनी वाणी २ जिनपूठि भामंडल हुइ ३ सवाबिइसइं गाउमाहि रोग न हुइं । ४ । एतला माहे वयर न हुइ ५ सात इति न हुइं । ते केहि—

मरगी इति न हुइं ।७। अतिवृष्ट न हुई ।८। अवरसणुं न हुइं ९ । दुकाल न हुइं ।१०। स्वचक्र परचक्रनो भय न हुई ।११। ए अग्यार अतिशय— आकाशनइ विषय धर्मचक्र चालइ ।१। आकाशि चामर चालइ ।२। आकाशइ पादपीठसहित सिंघासन चालइ ।३। आकासिं छत्र तीन चालइ ।४। आकासि रत्नउ धज चालइ ।५। सोनाना कमल उपरि पग मूकइ ।६। गढ तीन हुई ।७। वखाणनइ समइ च्यारमुख हुइ ।८। अशोकवृक्ष हुई ।९। मारगिचालतां कांटा उंधा थाई ।१०। वृक्ष नमइ ।११। देवदुंदुहि वाजइ ।१२। सुहातउ वायरउ हुइ ।१३। पंखी प्रदक्षणानी पयरि फरइं ।१४। सुगंधपाणीनी वृष्टि हुई ।१५। पांच वर्ण फूलनी वृष्टि हुई ।१६। केश रोम नख वाधइ नहिं ।१७। जघन्य थकउ च्याहरइ निकायना देवतानी कोडी हुइ ।१८। छ रति (ऋतु) इंद्रिनइं सुहाती हुइं ।१९। ए ओगणीस अतिशय देवताना कीधा । इम सघलाइ मलीनइ चउत्रीस अतिशय जाणिवा । पांत्रीस वाणी गुणकरी सोभायमान ॥

પરિશિષ્ટ—૨.

પાંચ પરમેષ્ઠિના ૧૦૮ ગુણ.

[કોઈક હસ્તલિખિત પ્રતિ ઉપરથી આ ઉતારો કરેલ છે. મૂળ સંસ્કૃત છે, છતાં સરલ છે, તેથી ગુજરાતી અનુવાદ આપેલ નથી. શ્રીપાલરાસ વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં આ ૧૦૮ ગુણોનું વર્ણન મુદ્રિત છે, તેથી પણ અનુવાદ આપેલ નથી.

[illegible] અશુદ્ધિ સંસ્કૃત વ્યાકરણ વગેરેની દૃષ્ટિએ દેખાઈ ત્યાં [illegible] કૌંસમાં સુધારો સૂચવેલ છે.

[illegible] આરાધનામાં આ ગુણો અત્યંત ઉપયોગી હોવાથી અહીં સંગ્રહ કરેલ છે.]

पञ्चपरमेष्ठिनां १०८ गुणाः

१ [illegible] ।

२ [illegible] ।

३ [illegible] ।

[illegible]

४ द्वादश चामरयुग्मप्रातिहार्यसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
५ सुवर्णसिंहासनप्रातिहार्यसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
६ भामण्डलप्रातिहार्यसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
७ दुन्दुभिप्रातिहार्यसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
८ छत्रत्रयप्रातिहार्यसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
९ ज्ञानातिशयसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
१० पूजातिशयसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
११ वचनातिशयसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
१२ अपायापगमातिशयसंयुताय श्रीअरिहन्ताय नमः ।
१३ अनन्तज्ञानसंयुताय श्रीसिद्धाय नमः ।
१४ अनन्तदर्शनसंयुताय श्रीसिद्धाय नमः ।
१५ अव्याबाधगुणसंयुताय श्रीसिद्धाय नमः ।
१६ अनन्तचारित्रगुणसंयुताय श्रीसिद्धाय नमः ।
१७ अक्षयस्थितिगुणसंयुताय श्रीसिद्धाय नमः ।
१८ अरूपनिरंजनगुणसंयुताय श्रीसिद्धाय नमः ।
१९ अगुरुलघुगुणसंयुताय श्रीसिद्धाय नमः ।
२० अनन्तवीर्यगुणसंयुताय श्रीसिद्धाय नमः ।
२१ प्रतिरूपगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
२२ सूर्यवत्तेजस्विगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
२३ युगप्रधानागमसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
२४ मधुरवाक्यगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
२५ गाम्भीर्यगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
२६ धैर्यगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
२७ उपदेशगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
२८ अपरिश्राविगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
२९ सौम्यप्रकृतिगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३० शीलगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३१ अविग्रहगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३२ अविकत्थकगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।

३३ अचपलगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३४ प्रसन्नवदनगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३५ क्षमागुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३६ ऋजुगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३७ मृदुगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३८ सर्व्वांगमुक्तिगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
३९ द्वादशविधतपोगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः :
४० सप्तदशविधतपोगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः
४१ सत्यव्रतगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
४२ शौचगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
४३ अकिंचनगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
४४ ब्रह्मचर्यगुणसंयुताय श्रीआचार्याय नमः ।
४५ अनित्यभावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
४६ अशरणभावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
४७ संसारस्वरूपभावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः
४८ एकत्वभावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
४९ अन्यत्व--भावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
५० अशुचिभावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
५१ आश्रवभावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
५२ संवरभावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
५३ निर्जराभावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
५४ [illegible]भावनाभावकाय श्रीआचार्याय नमः ।
५५ [illegible] श्रीआचार्याय नमः ।
५६ [illegible] श्रीआचार्याय नमः ।
५७ [illegible] नमः ।
५८ [illegible] नमः ।
५९ [illegible] नमः ।
६० [illegible] नमः ।
[illegible] नमः ।

६२ श्रीज्ञातासूत्रपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

६३ श्रीउपासकदशाङ्गसूत्रपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

६४ श्रीअन्तकृद्दशासूत्रपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

६५ श्रीअनुत्तरौपपातिकसूत्रपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

६६ श्रीप्रश्नव्याकरणसूत्रपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

६७ श्रीविपाकसूत्रपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

६८ उत्पादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

६९ अग्रायणीयपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७० वीर्यप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७१ अस्तिप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७२ ज्ञानप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७३ सत्यप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७४ आत्मप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७५ कर्मप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७६ प्रत्याख्यानप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७७ विद्याप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७८ कल्याणप्रवादपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

७९ प्राणावायपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

८० क्रियाविशालपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

८१ लोकबिन्दुसारपूर्वपठनगुणयुक्ताय श्रीउपाध्यायाय नमः ।

८२ प्राणातिपातविरमणव्रतयुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

८३ मृषावादविरमणव्रतयुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

८४ अदत्तादानविरमणव्रतयुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

८५ मैथुनविरमणव्रतयुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

८६ परिग्रहविरमणव्रतयुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

८७ रात्रिभोजनविरमणव्रतयुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

८८ पृथ्वीकायरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

८९ अप्कायरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९० तेजस्कायरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९१ वायुकायरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९२ वनस्पतिकायरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९३ त्रसकायरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९४ एकेन्द्रियजीवरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९५ द्वीन्द्रियजीवरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९६ त्रीन्द्रियजीवरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९७ चतुरिन्द्रियजीवरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९८ पञ्चेन्द्रियजीवरक्षकाय श्रीसाधवे नमः ।

९९ लोभनिग्रहकारकाय श्रीसाधवे नमः ।

१०० क्षमागुणयुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

१०१ शुभभावनाभावकाय श्रीसाधवे नमः ।

१०२ प्रतिलेखनादिक्रियाशुद्धकारकाय श्रीसाधवे नमः

१०३ संयमयोगयुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

१०४ मनोगुप्तियुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

१०५ वचनगुप्तियुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

१०६ कायगुप्तियुक्ताय श्रीसाधवे नमः ।

१०७ क्षुधादि द्वाविंशतिपरिषहसहनतत्पराय श्रीसाधवे नमः :

१०८ मरणान्तउपसर्गसहनतत्पराय श्रीसाधवे नमः ।

પરિશિષ્ટ–૩.

દિગંબર પરંપરા પ્રમાણે પાંચ પરમેષ્ઠિના ૧૪૩ ગુણ.

[illegible] મહા ગુજરાતીમાં આ [illegible]

[illegible] ત્રીજા પરિશિષ્ટ [illegible]

[illegible]

૧૨ અને દિગમ્બર મતે ૪૬ ગુણ ગણાય છે. આઠ પ્રાતિહાર્ય બન્નેમાં સરખા છે. શ્વેતામ્બર મતના અપાયાપગમાદિ ચાર અતિશયોમાં ૩૪ અતિશયો સમાઈ જાય છે. દિગમ્બરોએ ગુણોમાં ૪ અનંતા (અનંત ચતુષ્ટય ઉમેરેલ છે, પણ તે તો સિદ્ધમાં પણ હોવાથી તે કોઇ અરિહંતોના વિશેષ લક્ષણ-ગુણો નથી. તાત્પર્ય કે દિગમ્બર મતમાં ૩૪ અતિશયો + ૮ પ્રાતિહાર્યો + ૪ અનંતા (અનંત ચતુષ્ટય), એમ ૪૬ ગુણ ગણેલા છે. તે બધા જ શ્વેતામ્બર મતના ૧૨ ગુણમાં સમાઇ જાય છે. આ રીતે બન્ને વચ્ચે કોઈ મોટો ફરક નથી.]

દિગમ્બર પરંપરા પ્રમાણે પાંચ પરમેષ્ઠિના ૧૪૩ ગુણો :-

અરિહંતના ૪૬ ગુણો. જન્મકાલના ૧૦ ગુણો.

૧. મલમૂત્રનું ન હોવું,
૨. પરસેવો ન થવો,
૩. પ્રિયહિતકારક વચન
૪. ઉત્તમરૂપ
૫. દૂધની માફક સફેદ રક્ત
૬. શરીર સુગન્ધયુક્ત
૭. ઉત્તમ આકારનું શરીર
૮. શરીર વજ્રઋષભનારાચસંઘયણવાળું,
૯. શરીર ૧૦૦૮ લક્ષણ યુક્ત
૧૦. અનન્ત બલ

કેવલજ્ઞાનના ૧૦ ગુણોઃ—

૧૧. સો યોજન સુધી સુભિક્ષ થાય
૧૨. ચાર મુખ
૧૩. ઊર્ધ્વગમન કરે
૧૪. સર્વવિદ્યાના પારગામી
૧૫. ઉપસર્ગ ન થાય
૧૬. કવલાહાર કરે નહિ
૧૭. છાયા પડે નહિ
૧૮. સ્ફટિક સમાન તેજસ્વી શરીર
૧૯. નખ અને કેશ વધે નહિ
૨૦. આંખોની પલક પડે નહિ

દેવનાકૃત ૧૪ ગુણો :-

૨૧. સમવસરણની રચના કરે.
૨૨. પ્રફુલ્લિત પુષ્પો અને ફૂલોની વૃષ્ટિ કરે
૨૩. વૈર વિરોધ રહે નહિ
૨૪. પૃથ્વીને સ્વચ્છ કરે
૨૫. અનુકૂલ સુગન્ધી વાયુ વહાવે
૨૬. આકાશ સ્વચ્છ કરે
૨૭. બધા જીવોને આનંદ થાય
૨૮. પગની નીચે સુવર્ણ કમલની રચના કરે
૨૯. બધું અનાજ પ્રફુલ્લિત થાય
૩૦. જયજયકાર શબ્દ કરે
૩૧. ગન્ધોદક વૃષ્ટિ કરે
૩૨. ધર્મચક્રનું પ્રવર્તન કરે.
૩૩. માગધી ભાષામાં ઉપદેશ આપે
૩૪. અષ્ટમંગલ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ થાય

દેવતાકૃત આઠ પ્રાતિહાર્યો :-

આચાર્યના છત્રીશ ગુણો :-

૧. પંચાચાર ગુણોપેત
૨. વ્યવહારજ્ઞ પ્રાપ્ત
૩. આધાર ગુણોપેત
૪. પ્રકારક ગુણોપેત
૫. આય-વ્યપાયોપદેશક
૬. ઉત્પીનક ગુણોપેત
૭. અપરિશ્રાવિ ગુણોપેત
૮. સુખાવહ ગુણોપેત
૯. અચેલક્ય ગુણોપેત
૧૦. ઉદ્દેશિકાહાર વર્જિત
૧૧. શય્યાધરાહાર વર્જિત
૧૨. રાજપિંડગ્રહણ વિમુખ
૧૩. કૃતિકર્મ નિરત
૧૪. વ્રતારોપણ યોગ્ય
૧૫. સર્વ જ્યેષ્ઠ
૧૬. પ્રતિક્રમણ પંડિત
૧૭. માસૈક વાસી
૧૮. વાર્ષિક યોગ યુક્ત

બાર તપ :-

૧૯. અનશન તપોયુક્ત
૨૦. અવમૌ(ઉણો)દર્ય તપોયુક્ત
૨૧. વૃત્તિપરિસંખ્યાન તપોયુક્ત
૨૨. રસપરિત્યાગ તપપરિપુષ્ટ
૨૩. વિવિક્ત શય્યાસન તપોયુક્ત
૨૪. કાયક્લેશ તપઃલીન
૨૫ પ્રાયશ્ચિત્ત તપધારી
૨૬. વિનય તપોનિરત
૨૭. વૈયાવૃત્ત્યતપ સંયુક્ત
૨૮. સ્વાધ્યાય તપોધારી
૨૯. વ્યુત્સર્ગ તપ રસિક
૩૦. ધ્યાનતપોનિરત

છ આવશ્યક :-

૩૧. સામાયિકાવશ્યક યુક્ત
૩૨. સ્તવનાવશ્યક યુક્ત
૩૩. વન્દનાવશ્યક યુક્ત
૩૪. પ્રતિક્રમણાવશ્યક યુક્ત
૩૫. પ્રત્યાખ્યાનાવશ્યક પાવન
૩૬. કાયોત્સર્ગાવશ્યક સંગત

ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણો :-

૧. આચારાંગ પઠન-પાઠન સમર્થ
૨. સૂત્રકૃતાંગવેતૃ
૩. સ્થાનાંગવેદિ
૪. સમવાયાંગવેદિ
૫. વિવાહપ્રજ્ઞપ્ત્યંગ જ્ઞાયક
૬. જ્ઞાતૃસૂત્રાંગ વેત્તા
૭. ઉપાસકાધ્યયનાંગ વેત્તા
૮. અન્તકૃદ્દશાંગ વેત્તા
૯. અનુત્તરોપપાદ દશાંગ વેત્તા
૧૦. પ્રશ્નવ્યાકરણાંગપાર વેત્તા
૧૧. વિપાક સૂત્રાંગ વેત્તા
૧૨. ઉત્પાદ પૂર્વ વેદિ
૧૩. અગ્રાયણીય પૂર્વ વેત્તા
૧૪. વીર્યાનુવાદ પૂર્વ વેત્તા
૧૫. અસ્તિ-નાસ્તિ પ્રવાદ પૂર્વ વેત્તા
૧૬. જ્ઞાનપ્રવાદ પૂર્વ વેત્તા
૧૭. સત્યપ્રવાદ પૂર્વ વેત્તા
૧૮. આત્મપ્રવાદ પૂર્વ વેત્તા
૧૯. કર્મપ્રવાદ પૂર્વ વેત્તા
૨૦. પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વ વેત્તા
૨૧. વિદ્યાનુવાદ પૂર્વ વેત્તા
૨૨. કલ્યાણ પૂર્વ વેત્તા
૨૩. પ્રાણાવાય પૂર્વ સમર્થ
૨૪. ક્રિયાવિશાલ પૂર્વ સમર્થ
૨૫. લોકબિન્દુસાર પૂર્વ [illegible]

સાધુના ૨૮ ગુણો:-

૧. પ્રાણાતિપાત પ્રતિકૃત
૨. સત્ય મહાવ્રતધારી
૩. અચૌર્ય મહાવ્રતોપેત
૪. બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રત વિશિષ્ટ
૫. પરિગ્રહ નિવૃત્તિ મહાવ્રતોપેત
૬. ઈર્યા સમિતિ સમન્વિત
૭. ભાષાસમિતિ સમન્વિત
૮. એષણાસમિતિ યુક્ત
૯. આદાન નિક્ષેપણા સમિતિ
૧૦. પ્રતિષ્ઠાપના સમિતિ
૧૧. સ્પર્શેન્દ્રિય વ્યાપાર વિમુખ
૧૨. રસનેન્દ્રિય વ્યાપાર વિમુખ
૧૩. ઘ્રાણેન્દ્રિય વ્યાપાર વિમુખ
૧૪. ચક્ષુરિન્દ્રિય વ્યાપાર વિમુખ
૧૫. કર્ણેન્દ્રિય વ્યાપાર વિમુખ
૧૬. લોચનિરત
૧૭. સામાયિકનિષ્ઠ
૧૮. સ્તોત્રોન્મુખ
૧૯. વન્દનાનિરત
૨૦. પ્રતિક્રમણ કરણતત્પર
૨૧. પ્રત્યાખ્યાન રત
૨૨. કાયોત્સર્ગ કરણ કુશલ
૨૩. અચેલ
૨૪. સ્નાનવિમુખ
૨૫. ક્ષિતિશાયિ
૨૬. દન્તધાવન રહિત
૨૭. સ્થિતિભોજન નિરત
૨૮. એક ભક્ત કરણ કુશલ

પરિશિષ્ટ–૪

એક લાખ નવકારના જપની સામાન્ય વિધિ

[કોઈક પ્રત ઉપરથી આ વિધિનો ઉતારો કરવામાં આવેલ હોય, એમ જણાય છે.]

શ્રાવકાદિને લાખ નવકારની વિધિ (સામાન્યતઃ)

વીશ દિવસમાં લાખ નવકાર ત્રિધા શીલપૂર્વક નિત્ય એકાશન તથા પ્રભુપૂજાદિ અનુષ્ઠાન સહિત પૂરા કરવાના હોય છે, તેટલા દિવસમાં ન બને તો દિવસોની મુદત વધારે, પણ એકાસનાદિ ચાલુ રાખે. એકાસન પણ ન બને તો બેસણાંથી કરે, પણ બ્રહ્મચર્યાદિ જોઈએ. બેસણાંથી ઓછું નહિ જ. એકાશનને બદલે આયંબીલથી ગણે તો શ્રેષ્ઠ. સામાન્ય વિધિ ગમે તે રીતે પણ સંખ્યાપૂર્તિ કરે. જાપમાં વાસંચાર ન થવો જોઈએ, તે માટે સાવધાનતા રાખે. વળી જાપની વખતે પદ્માસનાદિપૂર્વક બેસવાની વિધિ–એકાગ્રતાદિ શક્તિ મુજબ કરે.

પરિશિષ્ટ–૫

नमस्कार महामंत्राष्टकम्
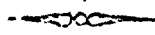
['જૈનપ્રકાશ'ના કોઈક બહુ જ જૂના અંકમાંથી આ ઉતારો કરેલ હોય, એમ લાગે છે.]

આ સંસ્કૃત કાવ્ય બહુ જ સરલ, સુંદર, મધુર અને મનોહર છે. સંસ્કૃતનું સામાન્ય જ્ઞાન હોય તો પણ આ કાવ્ય સમજી શકાય એવું હોવાથી અનુવાદ આપેલ નથી. કોઈને ન સમજાય તો કોઈ જાણકાર પાસેથી સમજી લેવું. આ કાવ્ય ગેય હોવાથી ગાવામાં બહુ જ આનંદ આવે એવું છે.

આ મૌલિક કૃતિનો લોપ ન થઈ જાય એ દૃષ્ટિથી અહીં સંકલિત કરેલ છે.

नमस्कार महामंत्राष्टकम्

પરિશિષ્ટ—૬

બ્રહ્મ કરમશી સાહ (શાહ) વિરચિત

ધ્યાનામૃત રાસ

સંદર્ભ

[અમદાવાદ-દેલાના ઉપાશ્રયના જ્ઞાનભંડારના ડા. નં. ૪૩. પ્રત નં. ૪૭ ખા. ની ૧૮ પાનાંની હસ્તલિખિત પોથીમાંથી પૃ. ૭-૮ માંથી આ સંદર્ભ ઉતારેલ છે.]

આ રચનાના કર્તા દિગમ્બર મતના ધ્યાનપ્રિય શ્રાવક બ્રહ્મ કરમશી શાહ છે. સંપૂર્ણ ગ્રન્થ ઘણો જ ઉત્તમ છે. એમાંથી ફક્ત પદસ્થ ધ્યાનનો વિષય અહીં રજુ કરેલ છે.

આમાં ગાથા-૬ માં મસ્તક, લલાટ, મુખ, કંઠ, હૃદય અને નાભિકમળોમાં ઊતરતા અક્ષરના વર્ણોનું ચિંતન કહેલું છે.

ગાથા-૭ માં મસ્તકે અષ્ટદલ સુવર્ણ કમળમાં અરિહંતાદિના ગુણ કેવી રીતે ચિંતવવા તેનું વર્ણન છે.

તે પછી પદસ્થ ધ્યાનના અનેક પ્રકારો બતાવ્યા છે.

ગાથા-૨૨ માં નવકારનો પ્રભાવ વર્ણવેલ છે.

છેલ્લે દશ કડીમાં ઉપસંહાર કરેલ છે. અહીં ગાથા-૬ માં કહ્યું છે કે કુગુરુઓ પોતાના ગ્રંથોમાં જે વિચારો મૂકે, તે જિનવચનમાં (ભગવાનની આજ્ઞામાં) નથી, તે મિથ્યાત્વ વધારી પોતાના સમકિતનો નાશ કરે છે.

ઉપસંહારમાં પણ ફરીથી નવકારનો પ્રભાવ જ વર્ણવેલ છે.]

બ્રહ્મ કરમશી સા(શા)હ રચિત

' ધ્યાનામૃતરાસ '

[illegible]

[illegible] ચિત.
[illegible] નીપજે ચિત. ૧
[illegible] ચિત.
[illegible] ચિત. ૨
[illegible] ચિત.
[illegible] ચિત. ૩
[illegible] ચિત.
[illegible] ચિત. ૪

એક આદિ કમિ અંત,* પંચવી+ વ્યંજન વર્ણાહીઈ હેલ;
એ(अ) આદેં કોઈ આંત્ય, શેસે (પે) આઉ મન આંણિઈ હેલ. ૨૦
હ્રીંકાર ૐકાર બીજ, અક્ષાવલીય× છઈ બહુ હેલ,
જિનવાંણિ વીશાલ, પદસ્થ ધ્યાન તે ધ્યાયો સહુ હેલ. ૨૧
નુમોકાર÷ પ્રભાવ, મહિમા કિમ જાયિ કહ્યો હેલ
વચન કાયા આંણિ ઠાંમિ, એકમનાયે આરાધિયે હેલ. ૨૨
ડાકિણી શાકિણી ભૂત પ્રેત, વ્યંતર તે જાયે ટળે હેલ;
સર્પ પુષ્પની માલ, વિષમ વિષ અમી થાયિ હેલ. ૨૩
વાઘ વાનર નિ શીયાલ, શ્વાંન ચોર આદેં બહુ હેલ;
નુમોકાર ફલેં જાણુ, સ્વર્ગે દેવ થયા સોદ જલા હેલ. ૨૪
વિકટ વૈરિ વશ થાય, વિષમ વન ભવન હોય હેલ;
અગ્નિ ફિટી જલ હોય, સમુદ્ર ગોપદ સમ હોયિ હેલ. ૨૫
રામ સીતા વસુદેવ, પ્રદ્યુમ્ન ધન નાગકુમાર હેલ;
શ્રીપાલ આદિં બહુ ભૂપ સકલ બહુ ફલાં તેહતણાં હેલ. ૨૭

દુહા

શાશ્વત મંત્ર અનુદિન જપો, ચૌદ પૂર્વમાંહિ સાર;
નુમોકાર મંત્ર અનિ નિરમોલા, ભવોદધિ તારણહાર. ૧
વિષમ વ્યાધિ વિઘન વિ(?) ટલે, શત્રુ સહુ મં(મિ)ત્ર જ હોય;
દુખ દારીદ્ર દિ(દી)નપણું ટલે, મનવાંછિત ફલ જોય. ૨
જિનવર મુદ્રા [illegible] ધરિ, જે અક્ષર [illegible] મંત્ર;
[illegible] (ચિ)ત્તાત [illegible] જ્યાતિક [illegible], જડી મૂલી કુમંત્ર. ૩
[illegible] નાર્ગદર્ [illegible] ઉચ્ચાટણ સ્થંભ;
[illegible] કરે, [illegible] સાધનાએ દંભ. ૪
[illegible] ભાખિર પર આપ;
[illegible] મિથ્યાતિ કરે પાપ. ૫
[illegible] કરે તેહ વિશ્વાસ;
[illegible] નાશ. ૬
[illegible];
[illegible]. ૭
[illegible] નુમોકાર
[illegible]. ૮

[illegible]

नमस्कार स्वाध्याय-प्राकृत विभागः

ग्रंथ संदर्भसूचिः

• अनुवाद सहित नथी. × आ पुस्तिका [illegible] छे

नमस्कारस्वाध्याय-संस्कृत विभागः

ग्रंथ सन्दर्भसूचिः

નમસ્કાર અંગે જોવાલાયક દિગંબર ગ્રંથોની યાદી

એકીભાવસ્તોત્ર (સ્વોપજ્ઞટીકા) કર્તા–વાદિરાજસૂરિ–સંસ્કૃત–શ્લોક ૨૬–કાવ્યમાલા ભા–૭

ગણધરવલય	પેજ ૧૭, મુંબઈ (ઈડર ભંડાર)
ગોમ્મટસાર	જીવકાંડ ગા–૫૮માં સિદ્ધનું વર્ણન છે.
નમસ્કાર પંચત્રિંશત્	સુમનિસાગર (ઈડર જ્ઞાન ભંડાર) (આ નમસ્કાર પંચત્રિંશત્ પૂજાતો નથી !)
દશભક્તિ	કર્તા આ–પૂજ્યપાદ, ટીકા પ્રભાચંદ્ર, નમસ્કાર મંત્રને દંડક કહ્યો છે.
દ્રવ્યસંગ્રહ	નેમિચંદ્ર સિદ્ધાન્ત ચક્રવર્તી
નમસ્કાર કલ્પ	સિંહનંદી (દિ. ગ્રન્થભંડાર ઈડર) ૪૨૮
નમસ્કાર પંચત્રિંશત્ પૂજા	સંસ્કૃત રચના ૧૭૯૨ (વાગ્ભટના વિદ્યાનંદના શિષ્ય જયરામ દિ–રચિત)
પંચ પરમેષ્ઠિપાઠ	યશોનંદી, આરા. જૈ. સિ. ભ. નં. ૭૪–૬૫–૧૧૨
પંચ પરમેષ્ઠિ પૂજા	જ્ઞાનભૂષણ (ઇડર દિગ જ્ઞાનભંડાર ૧૧૨)
પંચાધ્યાયી	અ. ૨. પૃ. ૧૫૮માં અર્હંતોનું વર્ણન આવે છે. શ્લોક ૬૧૭–૧૮માં સિદ્ધનું વર્ણન છે.
પાર્શ્વનાથપુરાણ	આમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાને ગૃહસ્થાવસ્થામાં નાગ–નાગિનીને નમસ્કાર મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો તેનું વર્ણન છે.
પુણ્યાશ્રવ કથાકોષ	આમાં નમસ્કાર માહાત્મ્યને પ્રગટ કરનારી આઠ કથાઓ છે.
ષટ્ખંડાગમ–ધવલા ટીકા	ટી–કર્તા–વીરસેનાચાર્ય–પ્રથમ ખંડ પ્રથમ ભાગમાં પૃ ૪૬ થી ૫૬ સુધી અરિહંતાદિની વ્યાખ્યા છે.)
રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર	કર્તા–સમન્તભદ્ર
પ્રશ્નોત્તર રત્નમાલા	
હરિવંશ પુરાણ	
પ્રવચન સાર	કર્તા કુન્દકુન્દાચાર્ય

ડેલાનો ભંડાર

પંચ પરમેષ્ઠિ–મંત્ર વિચાર	૩૪ (૧૧૩–૧૭)
નમસ્કાર ચક્ર	૨૬ (૭૪)

(હંસવિજય મહારાજનો સંગ્રહ) આત્મારામ જૈન જ્ઞાન મંદિર–વડોદરા

૧૪૮ પંચપરમેષ્ઠિ પદ (વ્યાખ્યા દેવગુપ્ત)
૧૪૦૬ નમસ્કાર કલ્પ
૧૪૨૭ પંચ પરમેષ્ઠિ કલ્પ
૧૪૨૪ પરમેષ્ઠિ સ્તોત્ર
૧૪૫૬ પંચપરમેષ્ઠિ–પદ (વ્યાખ્યા દેવગુપ્ત)

૨૨	નમસ્કાર મહામંત્ર નમસ્કાર	ગુજ.	જિનપ્રભસૂરિ શિષ્ય
૨૩	નમસ્કાર મહિમા	પ્રાકૃત	
૨૪	નમસ્કાર માહાત્મ્યમ્	સંસ્કૃત	શ્રી સિદ્ધસેન
૨૫	નમસ્કાર માહાત્મ્યમ્	સંસ્કૃત(સંકલન)	શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ
૨૬	નમસ્કાર રહસ્ય સ્તવન	પ્રાકૃત	
૨૭	નમસ્કાર રાસ	(ગુજ.)	
૨૮	નમસ્કાર લઘુપંજિકા મંત્રમય	સંસ્કૃત	
૨૯	નમસ્કાર વ્યાખ્યા (ભગવતી સૂત્રના આરંભમાં)		શ્રી અભયદેવસૂરિ
૩૦	નમસ્કાર વ્યાખ્યા (સપ્ત સ્મરણાન્તર્ગત)		શ્રી હર્ષકીર્તિ
૩૧	નમસ્કાર વ્યાખ્યા („)		શ્રી સિદ્ધિચંદ્રગણિ
૩૨	નમસ્કાર સ્તવ		શ્રી જિનકીર્તિ
૩૩	નમસ્કાર સ્તવ		શ્રી હેમચંદ્રગણિ
૩૪	નમસ્કાર સ્તવ	સંસ્કૃત	
૩૫	નમસ્કાર સ્વાધ્યાય		
૩૬	નમસ્કારાધિકાર	સંસ્કૃત	
૩૭	નવકાર અર્થ		

નવકાર પર નીચેની કૃતિઓ રચાયાની નોંધ

૧	નમસ્કાર મંત્ર કલ્પ	
૨	નમસ્કાર માહાત્મ્ય	સિદ્ધસેનસૂરિ
૩	નમસ્કાર દૃષ્ટાન્ત	
૪	નમસ્કાર ત્રિંશિકા	
૫	નમસ્કાર નિર્યુક્તિ	ભદ્રબાહુસ્વામિ
૬	નમસ્કાર પ્રકરણ	
૭	નમસ્કાર ફલ	(નવકારપંજર)
૮	નમસ્કાર મંત્ર માહાત્મ્ય	
૯	નમસ્કાર મહિમા	(પ્રાકૃત)
૧૦	નમસ્કાર સ્તવ	(પ્ર. દેવચંદ્ર)
૧૧	નમસ્કાર સ્તવ	(પંચ પરમેષ્ઠિસ્તવ જિનકીર્તિસૂરિ સં.મ. સુંદર શિષ્ય)
૧૨	નમસ્કાર સ્વાધ્યાય	
૧૩	નવકાર કલ્પ	
૧૪	નવકાર કુલક	
૧૫	પંચ પરમેષ્ઠિ કલ્પ	
૧૬	„ ગુરુ નામાવલી	
૧૭	„ અર્હંમંત્ર	